ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ
МИНИСТРЛІГІ

Jastar
ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ

«Қазақстандағы NEET жастардың әлеуметтік ұстанымдары»

Әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша талдамалық баяндама

«Социальные установки молодежи NEET в Казахстане»

Аналитический доклад по результатам социологического исследования

Астана 2022

Қазақстан Республикасы
Ақпарат және қоғамдық
даму министрлігі

«Қазақстандағы NEET жастардың әлеуметтік ұстанымдары»

Әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша талдамалық баяндама

Астана, 2022

«Қазақстандағы NEET жастардың әлеуметтік ұстанымдары»: «Жастар» ҒЗО, Астана, 2022. – 125 б.

Талдамалық баяндама Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің тапсырысы бойынша жүргізілген «Қазақстандағы NEET жастардың әлеуметтік ұстанымдары» әлеуметтанулық зерттеу нәтижелеріне негізделген. NEET санатына жататын жастардың қоғамдық институттармен өзара әрекеттесу деңгейін зерттеуге және мемлекеттік жастар бағдарламаларына қатысуға бағытталған NEET санатындағы жастар өкілдерімен жаппай және сараптамалық сауалнамалардың, сондай-ақ тереңдетілген сұхбаттардың нәтижелері ақпараттық база болды.

Жастар саясаты, білім беру және жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік құрылымдар мен ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар, қалың жұртшылық, жастар саясаты және білім беру саласындағы сарапшылар, зерттеушілер, осы тақырып бойынша жұмыс істейтін мамандар мен барлық мүдделі тараптарға арналады.

© «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы, 2022

Мазмұны

I. ЗЕРТТЕУ БАҒДАРЛАМАСЫ 5
II. ЖАСТАРДЫҢ ЖАППАЙ САУАЛНАМАСЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ 12
Респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары 12
1. ҚҰНДЫЛЫҚТЫ БАҒДАРЛАР, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖАЙ-КҮЙІ 12
1.1. NEET санатындағы жастардың құндылықтары мен басымдықтары 12
1.2. Өмірдің әртүрлі аспектілеріне қанағаттану 15
1.3. Болашақты елестетудегі қорқыныш пен үміт 19
1.4. Дінге деген көзқарас 21
2. ЖАСТАРДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚҚА КӨЗҚАРАС 23
2.1. NEET жастарының өзекті мәселелері 23
2.2. Девиантты мінез-құлыққа деген көзқарас 26
3. ҚОҒАМДЫҚ ИНСТИТУТТАРМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ 29
3.1. Мектеп кезеңіндегі белсенділік 29
3.2. Қысқа мерзімді жоспарлар 33
3.3. Саяси өмірге деген қызығушылық 38
4. ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУ ЖӘНЕ БОС УАҚЫТ 42
4.1. Жұмысқа деген көзқарас, жұмыс іздеуге арналған арналар 42
4.2. Ықтимал жұмыстан күту 46
4.3. Әуестік пен қызығушылықтар 52
5. АҚПАРАТТАНДЫРУ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАРҒА ҚАТЫСУ 54
5.1. Мемлекеттік жастар саясатының тиімділігін қабылдау 54
5.2. Жастармен жұмыс арналары 56
Қорытынды 59
Ұсыныстар 62
III. ТЕРЕҢ СҰХБАТ НӘТИЖЕЛЕРІ 63
1. Респонденттердің сипаттамасы 63
2. Өмір сүру деңгейіне қанағаттану 63
3. Отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайы 66
4. Оқыту, білім беру 69
5. Жұмыспен қамту, жұмысқа орналастыру 75
6. NEET жастарының ерекше мәселелері, бос уақыт, хобби 84
7. NEET жастарды қолдау жөніндегі мемлекеттік шаралар 91

Қорытынды 95
Ұсыныстар 100
IV. САРАПТАМАЛЫҚ САУАЛНАМА НӘТИЖЕЛЕРІ 102
1. Дефиниция мәселесі, санды талдау, оның өзгеру факторлары 102
2. Жастардың NEET санатына кіру факторлары және негізгі мәселелер 105
3. NEET жастары және білім беру жүйесі 108
4. NEET жастары және еңбек нарығы 111
5. NEET жастары және қоғам 113
6. NEET санатындағы жастарды қолдау жөніндегі мемлекеттік шаралар 118
Қорытынды 121
Ұсыныстар 122
ҚОРЫТЫНДЫ 123
ҰСЫНЫСТАР 124

I. ЗЕРТТЕУ БАҒДАРЛАМАСЫ

Соңғы жылдары әлемде бір қатар айтарлықтай экономикалық және әлеуметтік-саяси өзгерістер болды. Ең алдымен, оған 2020 жылы басталған COVID-19 індетінің ықпалы әсер етті. Оның салдары әлі күнге дейін әлемнің барлық елдерінің экономикалық жағдайына, еңбек нарығына, сондай-ақ халықтың әлеуметтік жай-күйіне әсерін жалғастыруда. Сондай-ақ, Төртінші өнеркәсіптік төңкерістің ықпалымен кәсіпорындарда автоматтандыру және роботтандыру процестері жалғасуда, ол өз кезегінде жұмыс күшін босатуға әкеп соқтыруда. Қазір халықты жұмыспен қамту мәселесі әлем елдерінің әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін ерекше маңыздылығын және жаһандық өзектілігін көрсетіп отыр. Халықаралық еңбек ұйымының болжамы бойынша 2022 жылы **әлемде жұмыссыздар саны** 207 млн. адамға дейін өседі, бұл 2019[1] жылғы дағдарысқа дейінгі уақытпен салыстырғанда **21 млн-ға немесе 10%-ға жоғары.**

Осы орайда, әлем мемлекеттері жұмыссыздықтың ең осал әлеуметтік тобы жастарды жұмыспен қамту және оларды жұмысқа орналастыру мәселесіне басым көңіл бөлуі қажет. Еуропалық одақ жүргізген зерттеу бойынша жас адамның жұмыс табу мүмкіндігі басқа жас санатындағы адамға (6,2%)[2] қарағанда екі есе жоғары (14%), екенін көрсетіп отыр. Індет кезінде зардап шеккен жастарды қолдау үшін ЕО 2022 жылды Жастар жылы деп жариялады. Ең негізгі бастамалардың бірі жұмыссыз және табысы аз жастарды тағылымдамадан өткізуге және оларды жұмысқа орналастыруды ұйымдастыруға бағытталған «ALMA» бағдарламасы болып табылады.

NEET (ағылш. Not in Education, Employment or Training, немесе оқымайтын, жұмыс істемейтін жастар) жастары халықаралық деңгейде халықтың ең осал санатының бірі болып танылған. Оның деңгейі Жастар хал-ахуалының жаһандық индексі өлшемдерінің біріне енгізілген. Кейбір сарапшылар ЭЫДҰ елдерінде NEET категориясы жастарды[3] дүбәралану және ажырату көрсеткіші ретінде пайдаланатынын атап айтқан. Сонымен қатар, NEET жастарының өсу үлесі ересек жас топтарында жалғасуы және ұзақ мерзімді әлеуметтік проблемаға айналуы мүмкін.

Дүниежүзілік банк ұсынған деректердің талдауы әлемнің көптеген елдерінде NEET санатындағы жастар үлесінің жоғары деңгейі байқалатынын көрсетіп отыр. Айтарлықтай төмен деңгей Сингапур (4,4%), Нидерланд (4,5%), Норвегия (4,9%)[4] секілді елдерде байқалады.

Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2022 жылдың басында халық саны 19 125 620 адамның 3 741 083 (20%) жастар құрап отыр.

2021 жылдың қорытындысы бойынша 15-28 жас аралығындағы жастардың экономикалық белсенді бөлігі (жұмыс күші) 2063,421 мың адамды құрады, ал 2020 жылдың көрсеткішінен 36,4 мың адамға аз. Сонымен қатар, оның ішінде 1985,773 мың адам жұмыспен қамтылған, бұнда да өткен жылдың көрсеткішінен 33,6 адамға аз.

---

[1] МОТ: 2022 жылы әлемде жұмыссыздар саны 207 млн. құрады. https://news.un.org/ru/story/2022/01/1417012
[2] Жастар жылы жастар арасындағы жұмыссыздықпен күрес https://ru.euronews.com/next/2022/04/20/rb-09-youth-guarantee-crash-course
[3] Аз NEET: жастар арасындағы жұмыссыздықпен күресте мемлекеттік бағдарламалар тиімді ме? https://ekonomist.kz/zhussupova/neet-bezrabotica-molodezh-gosprogramma/
[4] Share of youth not in education, employment or training, total (% of youth population) https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.NEET.ZS

Жұмыссыз жастар: 2021 жылы елде 15-28 жас аралығындағы жұмыссыз жастардың саны 77,6 мыңды құрады, бұл өткен жылға қарағанда 2,8%-ға төмен.

Ең жоғары көрсеткіштер Алматы қаласында – 15,4 мың адам, Алматы облысы – 9,1 мың адам және Нұр-Сұлтан – 6,9%. Төмен көрсеткіштер СҚО – 1,4 мың адам, Атырау облысы – 1,7 мың адам.

2021 жылдың қорытындысы бойынша **NEET жастарының үлесі** 6,9% құрады.

NEET санатындағы жастардың үлесі (15-28 жас)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Қазақстан Республикасы	8,2	7,8	8,0	8,0	8,8	9,5	9,2	8,7	7,9	7,4	7,1	6,9

Қазіргі заманның жағдайында мемлекет халықтың осы санатын жұмыспен қамтуға ықпал ету саясатының басымды бағыттарына көңіл бөлуі керек. Бұл үшін NEET санатындағы жастардың өзіндік ерекшеліктерін, олардың осы санатқа енуі және осы санатта болу ұзақтығы, сондай-ақ одан шығуға деген талпынысы мен перспективасын жан-жақты зерттеу қажет. Сондай-ақ, осы санаттағы жастардың жұмыспен қамтуға ықпал ететін мемлекеттік бағдарламаларға қатысу деңгейіне, еш жерде оқымайтын және жұмыс істемейтін жастарды қолдау үшін мемлекеттік саясат шараларының релеванттығына талдау жүргізу қажет. NEET санатындағы жастардың талпынысы мен проблемаларын ескере отырып, әлеуметтік бейнесін анықтау керек.

Бағдарламының әдіснамалық бөлігі

Зерттеу мақсаты – NEET жастарының өзіндік ерекшеліктерін, қоғамдық институттармен өзара іс-қимылын және мемлекеттік жастар бағдарламаларына қызығу деңгейін анықтай отырып, әлеуметтік бейнесін айқындау, сондай-ақ халықтың осы санатымен жұмыс істеу бойынша ұсыныстарды дайындау.

Міндеттері:

- NEET жастарының типологиясын анықтау;
- NEET жастарының құндылық бағыттарын және әлеуметтік жай-күйін анықтау;
- NEET санатындағы жастардың негізгі проблемаларын табу;
- Девиантты мінез-құлық формаларына қарым-қатынасын айқындау;
- Қоғамдық институттармен NEET жастарының өзара іс-қимылын талдау;
- NEET жастарының жұмыспен қамтылуына және бос уақытын өткізуіне талдау жүргізу;
- NEET жастарының мемлекеттік жастар бағдарламалары туралы хабардар болуы және оларға қатысу деңгейін анықтау.

Зерттеу объектісі мен мәні

Зерттеу объектісі: NEET санатына жататын 14-28 жас аралығындағы Қазақстан жастары

Зерттеудің мәні: NEET жастарын сипаттайтын негізгі көрсеткіштер.

Негізгі ұғымдарға түсінік беру:

Жастар – «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасы Заңына сәйкес Қазақстан Республикасының он төрт жастан жиырма тоғыз жасқа дейінгі азаматтары.

NEET – (от англ. «Not in Education, Employment, or Training») не оқымайтын, не жұмыс істемейтін және не өзінің біліктілігін көтермейтін жастар.

Жұмыссыздық – халықтың экономикалық белсенді бөлігінің еңбек нарығында қажет болмауынан туындайтын әлеуметтік-экономикалық құбылыс.

Жұмыссыз – табыс әкелетін еңбек қызметімен айналыспайтын еңбекке жарамды жастағы жеке тұлғалар.

Экономикалық тұрғыдан белсенді халық (жұмыс күші) – тауарлар, жұмыстар және қызметтер өндіру үшін жұмыс күшін ұсынуды қамтамасыз ететін, халықтың экономикалық белсенділігін өлшеу үшін белгіленген жастағы халықтың бөлігі (экономикада жұмыспен қамтылғандар және жұмыссаздар)

Экономикалық белсенді емес халық – халықтың жұмысшы құрамына кірмейтін халық бөлігі; жұмыспен қамтылғандар немесе жұмыссыздар болып табылмайтын жеке тұлғалар;

Халықты жұмыспен қамту – жалақы немесе кіріс әкелетін жеке және қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыруына байланысты еңбек қызметі;

Өз бетінше жұмыспен айналысушылар – жеке тұтынуға арналған өндірісті қоса алғанда, табыс алу үшін тауарлар, жұмыстар мен қызметтер өндірумен (өткізумен) дара айналысатын жеке тұлғалар, өндірістік кооператив мүшелері, отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) еңбекақы төленбейтін қызметкерлері және жалдамалы қызметкерлердің еңбегін пайдаланушы жұмыс берушілер;

Нәтижелі жұмыспен қамту – тұрақты экономикалық өсуді және әлеуметтік нәтижені қамтамасыз ететін жұмыспен қамту

Зерттеудің әдістемелік бөлігі

Осы зерттеудің алға қойған мақсаттары мен міндеттерін шешу үшін ақпаратты жинаудың сандық және сапалық әдістері қолданылды – респондентпен жеке сұхбат өткізу арқылы анкета қолдана отырып жаппай сауалнама жүргізу, сондай-ақ терең және сараптамалық сұхбаттар алу.

Ақпаратты жинаудың негізгі әдісі ретінде 14-28 жас аралығындағы **NEET санатындағы жастармен жаппай сауалнама,** «face-to-face» жүргізілді. Осы әдіс NEET жастары туралы объективті ақпаратты алуға көмектеседі. Жаппай сауалнаманы жүргізу іріктеу негізінде таңдалған және әлеуметтік топтар құрылымының жиынтығын көрсететін көптеген респондеттердің қатысуымен өтеді. Жүргізілген жаппай сауалнама нәтижесінің негізінде осы не басқа деңгейде жалпы мінез-құлықтары туралы болжам жасалады. Жаппай сауалнаманың негізі – әлеуметтік құбылыстарға қатысты адамдарның пікірі, олардың себептері және оларға берілген баға жайлы, қоғамдық, топтық және жеке сана-сезімі туралы ақпаратты алу.

Терең сұхбат алу әдісі екі адамның емін-еркін әңмелесуі түрінде өтеді, қатысушының бірі интервьюер - тең құқылы әңгімелесуші рөлінде өзін кәсіби зерттеуші ретінде көрсетеді. Сапалы сұхбаттардың технологиясы әртүрлі көбінде зерттеудің мақсатына байланысты болады. Олардың барлығы терең сұхбаттарға (құрылымдалмаған немесе жартылай құрылымдалған) жатады және ең аз дегенде 1,5-2 сағат уақытты алады.

Сараптамалық сауалнама – сауалнаманың бір түрі, оның барысында респонденттер белгілі қызмет саласындағы жоғары білікті маман – сарапшылар болады. Әдісте маманның қаралатын проблеманы талдауға және шешуге құзыретті қатысуын қарастырады.

Социологиялық зерттеулердің практикасында төмендегідей қолданылады: осы не басқа құбылыстың дамуын болжау; жаппай сауалнамаға деген сенім деңгейін бағалау үшін; зерттелетін проблема туралы алдын-ала ақпаратты жинау үшін (зондаж); қарапайым респонденттермен жаппай сауалнама жүргізу мүмкін болмағанда немесе тиімсіз болғанда.

Сарапшылар талқылауының негізінде қабылданатын бағалар мен шешімдердің сенімділігі айтарлықтай жоғары және алынған пікірлердің жинақталу, талдану және өңделу рәсімінің ұйымдастырылуына және бағытына да белгілі деңгейде байланысты болады. Рәсімге келесілер кіреді: зерттелетін жағдайды талдау; сарапшылары тобын құру; сараптамалық бағалауды өлшеу тәсілін таңдау; сарапшылар жұмысын тікелей бағалау рәсімі; алынған деректерді талдау.

Іріктеме жиынтығының көлемі 2 000 респондентті құрады. Социологиялық зерттеу жүргізілетін аумақ – Қазақстанның 14 облысы және Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалалары.

Қазіргі таңда бірліктерді іріктеуді зерттеу «қарлы кесек» тәсілімен өтті.

Бұл тәсіл зерттелетін өкілдерді басқа тәсілдермен іріктеу қиындық туғызған жағдайда және қолжетімділігі қиын респондент топтарын зерттеу қажет болғанда қолданылады. Респонденттер тек NEET санатындағы жастар ғана болды.

Мақсатты топтың әр өкілі осы топқа кіретін бір немесе бірнеше адамды атауы мүмкін, соның негізінде іріктеме жүргізу тәсілі негізделеді. Осылай, зерттеуші бірінші респонденттерін іріктеуі қажет, ал олар өз кезегінде басқаларын ұсынады. Нәтижесінде сұралғандардың саны қарлы кесек секілді өсуде, сол себепті осы атты иеленді. Сонымен қатар, басты жиынтықтың орташа сипаттамасынан іріктеме жиынтығының орташа сипаттамасының ауытуқы ±2,18%-дан аспайды.

Іріктеме жиынтығын санау үшін жалпы жастар санының ішінен NEET санатындағы 14-28 жас аралығындағы жастардың саны туралы Ұлттық статистика бюросының деректері қолданылды.

Жоба бойынша іріктеме жиынтығын есептеу, адам*

	14-28 жас аралығындағы жастар саны	**NEET жастарының үлесі** *(2021 жылдың деректеріне сәйкес)*	**Іріктеме жиынтығы**	**Қала**	**Ауыл**
Қазақстан Республикасы	3 741 083	**6,9**	2000	1126	874
Ақмола	138 561	8,0	74	33	41
Ақтөбе	170 744	7,3	91	61	30
Алматы	393 176	6,9	210	42	168
Атырау	134 354	5,5	71	36	35
Батыс Қазақстан	123 532	3,1	66	32	34
Жамбыл	242 943	7,3	130	49	81
Қарағанды	257 664	9,9	138	107	31
Қостанай	152 092	4,9	81	44	37
Қызылорда	176 985	7,9	95	39	56
Маңғыстау	152 842	7,3	82	32	50

Павлодар	130 114	4,9	70	47	23
Солтүстік Қазақстан	97 047	6,5	52	22	30
Түркістан	478 471	8,5	256	49	207
Шығыс Қазақстан	234 088	6,3	125	74	51
Нұр-Сұлтан қаласы	232 065	7,0	124	124	0
Алматы қаласы	381 227	6,1	204	204	0
Шымкент қаласы	245 178	6,6	131	131	0

** Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша*

Бақыланатын бірліктерді іріктеуді зерттеу бірнеше кезеңнен тұрды:

1. Облыстар бойынша іріктеу – 14 облыс пен республикалық маңызы бар қалалар халқының санынан және 14-28 жас аралығындағы NEET жастарын қоса алғанда 14 облыс және республикалық маңызы бар қалалар бойынша іріктеме көлемі анықталды.

2. Қала-ауыл приципі бойынша іріктеу – әр облыста қалалық және ауылдық іріктеу көлемі есептеп шығарылған. Сауалнама жүргізу барлық облыстық орталықтарда, жекелеген шағын қалаларда және ауылдық елді мекендерде жүргізілді.

3. Сауалнама жүргізу орындарын таңдау – қалалық және ауылдық елді мекендерде сол елді мекеннің картографикалық тізімінен кез келген шағын аудандар мен көшелерді қарапайым таңдау арқылы жасалды.

4. Квотаға сәйкес респонденттерді іріктеу – респонденттер екі белгі бойынша таңдалады – жынысы және жасы. Респонденттің жасы 14 жастан төмен, 28 жастан жоғары болмауы керек, сондай-ақ жынысына көңіл бөлінді.

Инструментарий құрылымы

Алғашқы ақпаратты жинау үшін социологиялық анкета қолданылды – белгілі ереже бойынша құрастырылған және өзара байланысты сұрақтар жиынтығынан тұратын тираждалған құжат.

Социологиялық анкетаның сипаты мен сапасы, оның көлемі, құрылымы, сұрақтардың құрылуы - осы құралдың қолданылу мақсатына, сондай-ақ зерттеу объектісінің ерекшеліктеріне байланысты сауалнама түрі анықталады. Респонденттерден сауалнама алу 2 тілде жүргізіледі: қазақ және орыс тілдерінде респонденттің таңдауы бойынша. Зерттеу кезеңіндегі ақпаратты жинауды өңірлік супервайзерлердің басшылығымен арнайы дайындалған интервьюерлер жүзеге асырады.

Терең және сараптамалық сұхбаттар зерттеудің міндеттеріне сәйкес алдын ала әзірленген арнайы сценарий (гайд) бойынша жүргізілді.

Инструментарий құрылымы зерттеудің бағдармалық мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес логикалық блоктарға бөлінген бірқатар сұрақтардан тұрады.

Деректерге талдау жүргізуді жеңілдету және сұхбатты қағазға түсіру (транкрипциялау) үшін сұхбат алу кезінде ол аудиожазбаға жазылды. Сұхбаттан соң аудиожазба қағаз бетіне түсірілді және транскрипт жасалды.

Ақпаратты өңдеу әдістемесі

Зерттеу кезеңінің қорытындысы бойынша интервьюерлердің жұмысына бақылау (анкетаның 100% толық толтырылуының дұрыстығына және телефон бойынша 30% бақылау), сондай-ақ деректерді енгізу және өңдеу, код қою жүргізілді.

Алғашқы деректерді енгізу, өңдеу, сондай-ақ бірөлшемдік, екіөлшемдік таблицаларды қорытындылау, корреляциялық және кластерлік талдау жүргізу лицензияланған, орыс тіліне өңделген SPSS компьютерлік бағдарламасы арқылы орындалды.

Ақпаратты талдау әдістері

Алғашқы социологиялық ақпаратты талдаудың негізгі әдістері:

1) деректерді бірөлшемді талдау;
2) деректерді екіөлшемді талдау;
3) корреляциялық талдау.

Социологиялық зерттеулерді ұйымдастырудың кезеңдері:

1-кезең. Социологиялық сауалнаманы дайындау.

Келесі тармақтар кіретін бағдарламаны әзірлеу:

- проблемалық жағдайды анықтау;
- таңдалған тақырып бойынша әдебиеттерге шолу жасау;
- мақсаттар мен міндеттерді қою;
- ұғымдарды операционализациялау;
- гипотезді ұсыну;
- іріктеме жиынтығын жобалау.

Эмпирикалық ақпаратты жинау үшін инструментарийді (анкетаны) әзірлеу:

- анкетаны аудару;
- инструментарийді басқару.

2-кезең. Эмпирикалық материалдарды жинау.

Сауалнаманы ұйымдастыру:

- интервьюерлерді іріктеу, дайындау, нұсқама беру;
- сауалнама учаскелерін бөлу;
- сауалнама бірліктерін іріктеу;
- анкеталарды тарату, сауалнаманы жүргізу және анкеталарды толтыру бойынша нұсқама жүргізу;
- сұхбат өткізу.

3-кезең. Социологиялық деректерге түсінік беру және өңдеу:

Статистикалық деректерді талдау және өңдеу үшін бағдарламада макет әзірлеу (SPSS);

- анкеталарға код қою (респонденттердің ашық жауаптарына код қою);
- анкеталық деректерді енгізу;
- парақ бетін бақылау;
- линиялық есептерді, әлеуметтік-демографиялық параметрлер бойынша есептерді өңдеу және шығару;
- статистикалық талдаудың басқа түрлерін қолдану.

4-кезең. Алынған деректерді талдау.

Алғашқы талдауды жүргізу:

- сауалнама нәтижесінде анықталған тәуелділіктерді белгілеу;
- таблицаларды шығару;
- диаграммаларды жасау.

Деректерді екінші рет талдау:

- салыстырмалы талдау;
- қосымша ақпаратты тарту;

- жаңа болжаулар мен ұсыныстарды беру;
- зерттеудің соңғы есебін дайындау.

II. ЖАСТАРДЫҢ ЖАППАЙ САУАЛНАМАСЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары

Зерттеуге 14-28 жас аралығындағы азаматтар қатысты: 14-18 жас (35,6%), 19-23 жас (30,6%) және 24-28 жас (33,8%). Респонденттердің гендерлік құрамы: ерлер (49,3%) және әйелдер (50,7%).

Респонденттердің 74,2% – қазақ, 17,7% – орыс ұлтының және 8,1% – басқа этностардың өкілдері.

Жастардың 74,1%-ы туыстарымен немесе ата-аналарымен, 13,6%-ы жалдамалы пәтерде, 12,2%-ы өз пәтерінде/үйінде тұрады.

Зерттеуге қатысу кезінде жастардың басым бөлігі өз отбасыларын құрған жоқ (66,1%), жастардың 28%-ы тіркелген некеде, 3,8%-ы азаматтық некеде тұрады. 73,8% балалары жоқ, үш және одан да көп балалары бар отбасылардың үлесі – 2,7%.

Білім деңгейі бойынша: респонденттердің 11,9%-ы – жоғары, 28,3%-ы – кәсіптік-техникалық, орта арнаулы (колледж, мектеп); 28,2% – орта (11 сынып); 27,5% толық емес орта (9 сынып) білімі бар. Респонденттердің 0,4%-ының магистр дәрежесі, 0,1%-ының ғылыми дәрежесі бар.

Респонденттердің 53,8%-ын ата-анасы қамтамасыз етеді, 24,7%-ы тұрақты емес табысқа ие және 19,7%-ы жұбайының табысымен өмір сүреді.

Респонденттердің 28,7%-ы бір адамға шаққандағы отбасылық орташа табыс 30 001 теңгеден 60 000 теңгеге дейін; 23,7% - 60 001 теңгеден 100 000 теңгеге дейін; 17,6%-ы 30 000 теңгеге дейінгі кірісті атап өтті.

Сатып алу қабілетіне байланысты әл-ауқат деңгейі бойынша: респонденттердің 55,7%-ы тек қажетті азық-түлік пен киім-кешек сатып алуға, коммуналдық төлемдерді төлеуге ақша жеткілікті екенін, ал жинақтауға ақша қалмайтынын; 16,6% - ақша азық-түлік сатып алуға ғана жетеді, бірақ коммуналдық төлемдерді төлеуге жетпейтінін атап өтті.

1. ҚҰНДЫЛЫҚТЫ БАҒДАРЛАР, ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖАЙ-КҮЙІ

1.1. NEET санатындағы жастардың құндылықтары мен басымдықтары

NEET санатындағы жастардың құндылықтар шкаласында берік және тату отбасын құру бірінші орында (47,1%), бұл құндылықтың маңыздылығы басқаларға қарағанда жоғары.

Осы санаттағы жастардың ең маңызды мақсаттарының рейтингіне материалдық сипаттағы мақсаттар да кірді – «көп ақша табу» (37,9%), «өз үйің, пәтерің болуы» (36,2%), «жақсы, қызықты жұмысқа тұру» (32,6%). Үздік 5 мақсатқа «Денсаулық» мақсаты да кірді (36,5%).

Материалдық емес мақсаттардың екінші тобына мыналар кіреді: жақсы білім алу (30,1%), жақсы және адал достардың болуы (22,4%), адамдарға көмектесу (12,7%), және өзін-өзі іске асыру (11,6%) (№1 кесте).

№1 кесте. «Сіз үшін өмірдегі басты мақсат қандай?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	**%**
Берік және тату отбасының болу	47,1
Көп ақша табу	37,9
Денсаулық	36,5
Өз үйің, пәтерің болуы	36,2
Жақсы, қызықты жұмысқа тұру	32,6
Жақсы білім алу	30,1
Жақсы және адал достардың болуы	22,4
Адамдарға көмектесу	12,7
Өзін-өзі іске асыру	11,6
Қоғамды мойындату, танымал болу	7,0
Биліктің болуы (жоғары лауазым)	6,1
Тұрмысқа шығу	0,1
Басқа елге көшу	0,1
Жұмыс істемей тұрақты табысқа ие болу	0,1
Жауап беруге қиналамын	0,3

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Талдау барысында респонденттердің негізгі мақсаттары табыс деңгейіне байланысты өзгеретіні анықталды. «Берік және тату отбасы болу» тұрақты мақсат болып қала береді. 30 000 теңгеге дейінгі табысы бар респонденттер өмірдегі басты мақсаттары берік және тату отбасы (48,7%), 41% – денсаулық және 42,5% – жақсы білім алу екенін көрсетеді.

30 001-ден 60 000 теңгеге дейінгі табысы бар адамдардың мақсаттары: 43,2% – берік және тату отбасы болу, 42,3% – көп ақша табу және 37,3% – өз үйі, пәтері болу.

60 001-ден 100 000 теңгеге дейінгі табысы бар адамдардың мақсаттары: 48,2% – берік және тату отбасы болу, 38,9% – өз үйі, пәтері болу және 34,9% – жақсы, қызықты жұмысқа орналасу.

100 001 теңгеден 300 000 теңгеге дейінгі табысы бар адамдар мақсаттары: 47,8% – берік және тату отбасы болу, 33,8% – денсаулық және 30,9% – өз үйі, пәтері болуы.

Жас бойынша корреляцияны талдау «берік және тату отбасы болу» нұсқасының үстемдігі орта (19-23 жас) және үлкен (24-28 жас) жас топтарына тән – 45,2% және 56,9%. Жас топ үшін (14-18 жас) сапалы білім алу маңызды (41,6%).

NEET санатындағы жастардың үлкен тобы үшін «денсаулық» (41,2%), «өз үйіңе, пәтеріңе ие болу» (38,4%) және «көп ақша табу» (38,3%) маңызды.

«Көп ақша табу» (39,3%) және «өз үйің, пәтерің болуы» (36,8%) нұсқаларын орта жастағы топтағы респонденттер атап өтті.

«Берік және тату отбасы болу» (39,5%) және «көп ақша табу» (36,4%) мақсаттары кіші жас тобы (14-18 жас) үшін маңыздырақ (№2 кесте).

№2 кесте. «Сіз үшін өмірдегі басты мақсат қандай?» деген сұраққа жауаптардың табыс деңгейі, жасы, % *

Жауап нұсқалары	30 000 теңгеге дейін тенге	30 001 теңгеден 60 000 теңгеге дейін	60 001 теңгеден 100 000 теңгеге дейін	100 001 теңгеден 300 000 теңгеге дейін	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас
Берік және тату отбасының болу	48,7	43,2	48,2	47,8	39,5	45,2	56,9
Жақсы білім алу	42,5	29,6	26,0	26,1	41,6	26,5	21,1
Жақсы, қызықты жұмысқа тұру	35,9	36,1	34,9	25,0	30,8	35,5	31,9
Өз үйің, пәтерің болуы	33,6	37,3	38,9	30,9	33,4	36,8	38,4
Жақсы және адал достардың болуы	21,4	21,1	22,4	26,1	26,3	21,4	19,2
Көп ақша табу	38,5	42,3	34,5	30,1	36,4	39,3	38,3
Биліктің болуы (жоғары лауазым)	3,1	6,3	6,1	11,8	6,6	7,9	3,8
Денсаулық	41,0	32,1	33,8	41,2	33,0	35,2	41,2
Адамдарға көмектесу	12,3	11,3	14,0	11,4	13,8	12,1	12,0
Қоғамды мойындату, танымал болу	4,0	8,9	8,0	7,7	8,4	7,5	4,9
Өзін-өзі іске асыру	6,3	13,9	10,8	11,0	11,1	11,5	12,3
Тұрмысқа шығу	0,0	0,2	0,0	0,4	0,1	0,2	0,0
Басқа елге көшу	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1
Жұмыс істемей тұрақты табысқа ие болу	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1
Жауап беруге қиналамын	0,3	0,2	0,0	0,0	0,7	0,2	0,0

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Респонденттердің жауаптары олардың өмірде табысқа жетуі үшін ең маңыздысы – отбасы, балалары (38,2%), сенімді достары (27,3%), сонымен қатар денсаулық (24,9%) және байлық (24,0%) екенін көрсетеді.

Өзін-өзі іске асыру және тартымды келбет, харизма сәйкесінше 0,1% және 2,7% деп белгіленді (№3 кесте).

№3 кесте. «Сіз өмірде жетістікке жету үшін нені бәрінен маңызды санайсыз?» деген сұраққа жауаптардың бөлінісі, %*

Жауап нұсқалары	%
Отбасын құрып, балалы болу	38,2
Адал достардың болуы	27,3
Мықты денсаулық	24,9
Байлық	24,0
Қызықты жұмыс	21,8
Жақсы білім	16,6
Ақыл, дарын, қабілеттер	11,6
Байланыстар, таныстар	8,6
Әйгілі, танымал болу	8,0
Адалдық, табандылық, мейірім	6,4
Биліктің болуы (жоғары лауазым)	4,1
Тартымды келбет, харизма	2,7
Өзін өзі іске асыру	0,1
Жауап беруге қиналамын	0,2

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Кіші жас тобындағы жастар (23,6%), үлкен жас топтарындағы жастарға қарағанда екі есе дерлік көп (13,4% және 12,0%), өмірде табысқа жету үшін жақсы білім маңызды екенін атап өтті.

Дегенмен, жасы ұлғайған сайын отбасы мен балалардың болуы өмірде табысқа жетудің маңызды факторлары контекстінде қарастырылады.

Байланыстарды, таныстарды өмірде жетістікке жетудің маңызды факторы ретінде барлық үш жас санатындағы жастардың салыстырмалы түрде аз және шамамен бірдей саны қабылдайды.

NEET санатындағы қалалық және ауылдық жастардың жауаптары арасында табысқа жету факторларына қатысты айтарлықтай айырмашылықтар жоқ (№4 кесте).

№4 кесте. «Сіз өмірде жетістікке жету үшін нені бәрінен маңызды санайсыз?» деген сұраққа жауаптардың жасына, елді мекен түріне, %*

Жауап нұсқалары	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қала	Ауыл
Отбасын құрып, балалы болу	29,6	41,9	43,9	38,8	37,4
Адал достардың болуы	28,5	25,5	27,5	27,2	27,3
Байлық	24,6	24,5	22,9	25,2	22,4
Әйгілі, танымал болу	9,6	7,9	6,4	8,2	7,7
Қызықты жұмыс	19,2	25,4	21,3	24,4	18,4
Биліктің болуы (жоғары лауазым)	5,9	3,4	2,7	3,6	4,6
Жақсы білім	**23,6**	13,4	12,0	14,4	19,3
Мықты денсаулық	23,7	23,7	27,2	23,2	27,1
Байланыстар, таныстар	8,7	8,8	8,1	9,1	7,8
Ақыл, дарын, қабілеттер	13,2	10,0	11,4	11,8	11,3
Адалдық, табандылық, мейірім	3,9	6,7	8,7	5,6	7,4
Тартымды келбет, харизма	3,1	3,3	1,8	3,6	1,6

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

1.2. Өмірдің әртүрлі аспектілеріне қанағаттану

Респонденттердің көпшілігі (79,3%) қазіргі өмірлеріне қанағаттанатынын атап өтті. 19,3% немесе әрбір бесінші адам қазіргі кездегі өмірлеріне қанағаттанбайтынын атап өтті.

Тек 3,1% - мүлдем қанағаттанбайды (№1 диаграмма).

№1 диаграмма. «Сізге жалпы қазіргі өміріңіз ұнайды ма?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

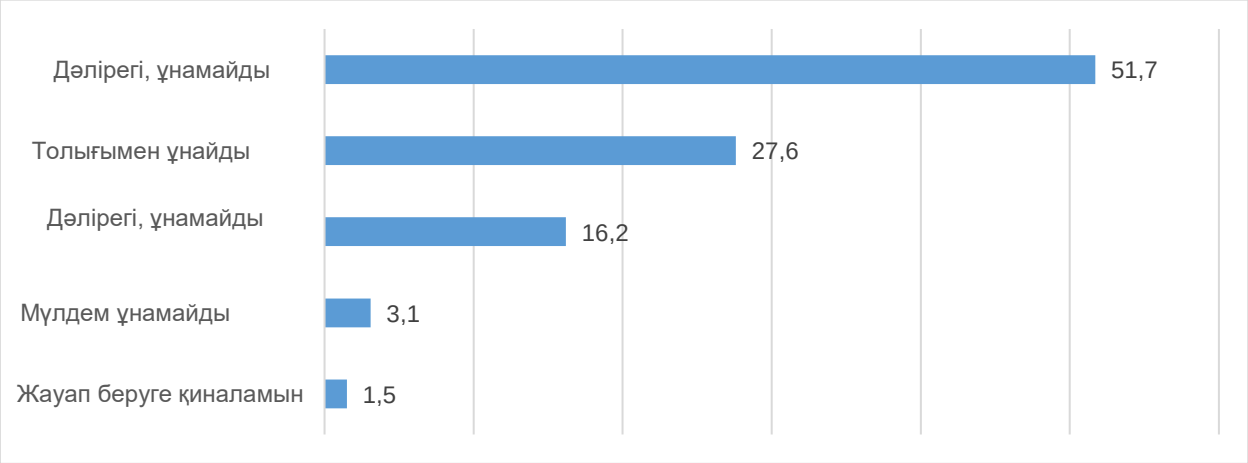

Білім беру бөлінісіндегі жауаптардың нәтижелері аяқталмаған орта білімі бар (9 сынып) респонденттердің өз өмірлеріне ең аз қанағаттанғанын көрсетеді (23,5%) (№5 кесте).

№5 кесте. «Сізге жалпы қазіргі өміріңіз ұнайды ма?» деген сұраққа жауаптарды білім деңгейі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	Аяқталмаған орташа (9 сынып)	Орташа (11 сынып)	Кәсіптік-техникалық, арнаулы орта (колледж, мектеп)	Аяқталмаған жоғары	Жоғары
Толығымен ұнайды	22,7	28,2	31,2	25,4	28,5
Дәлірегі, ұнайды	53,0	52,5	47,8	54,9	55,2
Дәлірегі, ұнамайды	18,1	14,5	17,6	16,9	12,6
Мүлдем ұнамайды	5,4	2,1	1,9	2,8	2,9
Жауап беруге қиналамын	0,7	2,7	1,4	0,0	0,8

60 000 теңгеге дейінгі табысы бар респонденттердің өз өмірлеріне қанағаттанбаушылығын атап өтті – 20,2%-22,5%.

Жас ерекшелігі бойынша өз өміріне қанағаттанғандар 14-18 жас аралығындағы жастар (81,3%), ең аз қанағаттанғандар 19-23 жас аралығындағы респонденттер (21,4%).

Елді мекеннің түрлері бойынша жауаптардың корреляциясы ауылдық жерлерде тұратын NEET санатындағы жастардың көп жағдайда (83,4%) қалалық (76%) қарағанда өз өмірлеріне қанағаттанатынын көрсетеді (№6 кесте).

№6 кесте. «Сізге жалпы қазіргі өміріңіз ұнайды ма?» деген сұраққа берілген жауаптардың кіріс деңгейі, жасы және елді мекен түрі бойынша, %

Жауап нұсқалары	30 000 теңгеге дейін	30 001 теңгеден 60 000 теңгеге дейін	60 001 теңгеден 100 000 теңгеге дейін	100 001 теңгеден 300 000 теңгеге дейін	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас	Қала	Ауыл
Толығымен ұнайды	27,4	22,6	34,7	26,5	29,1	27,2	26,3	23,8	32,4
Дәлірегі, ұнайды	51,0	53,8	50,7	58,1	52,2	50,4	52,3	52,2	51,0
Дәлірегі, ұнамайды	16,8	19,0	11,4	12,1	14,0	18,0	16,8	18,9	12,7
Мүлдем ұнамайды	3,4	3,5	3,0	2,6	2,9	3,4	3,0	4,1	1,8
Жауап беруге қиналамын	1,4	1,0	0,2	0,7	1,7	1,0	1,6	1,0	2,1

NEET санатындағы жастардың көпшілігі отбасындағы және достарымен қарым-қатынасына қанағаттанатынын білдіреді (сәйкесінше 92,6% және 94,6% жауап нұсқалары «толығымен қанағаттанамын» және «біршама қанағаттанамын»). Сондай-ақ, медициналық қызмет көрсетудің қолжетімділігі мен сапасы (15,6%), сондай-ақ әкімдіктің тұрғылықты қаладағы немесе ауылдағы қызметі (15%) сияқты өмір салаларына қанағаттанғандығын көрсеткен респонденттердің ең аз санын атап өткен жөн.

Толық қанағаттанбаушылық тудыратын өмір салаларының ішінде респонденттер бос уақытты (14,4%), білім беруді (12,4%), абаттандыруды (11,8%) және спорт ғимараттарының болуын (11,5%) көбірек атап өтті (№7 кесте).

№7 кесте. «Өміріңіздің келесі салаларына қаншалықты қанағаттанасыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Жауап нұсқалары	Толығымен қанағаттанамын	Дәлірегі, қанағаттанамын	Дәлірегі, қанағаттан-баймын	Мүлдем қанағаттанбай-мын	Жауап беруге қиналамын
Отбасы ішіндегі қатынастар	63,5	29,1	5,8	1,4	0,2
Достармен қарым-қатынас	56,1	38,5	4,5	0,6	0,3
Тұрғын үй жағдайлары	35,5	37,2	22,3	4,5	0,5
Өзін-өзі іске асыру мүмкіндіктері	23,8	35,5	29,9	8,8	2,0
Отбасыңыздың кіріс деңгейі	21,5	34,5	33,5	9,1	1,4
Сіз тұратын қалада/ауылда медициналық қызметтің спорттық мекемелерінің қолжетімділігі	15,6	38,9	33,1	9,5	2,9
Сіз тұратын қалада/ауылда спорттық мекемелерінің қолжетімділігі	19,0	37,9	29,1	11,5	2,5
Сіз тұратын қалада/ауылда демалыс саласының дамуы	16,3	33,3	33,7	14,4	2,3
Сіз тұратын қалада/ ауылда білім алу қолжетімділігі мен сапасы	16,0	37,6	29,9	12,4	4,1
Сіз тұратын қаланы/ ауылды абаттандыру	17,8	39,0	28,9	11,8	2,5
Сіз тұратын қала/ауыл әкімдігінің қызметі	15,0	38,4	27,6	8,6	10,4

Респонденттердің табыс деңгейі олардың отбасындағы және достарымен қарым-қатынасы, өзін-өзі таныту мүмкіндіктері, медициналық қызмет көрсету мен спорт мекемелерінің қолжетімділігі мен сапасы, бос уақыт саласын дамыту, білім берудің қолжетімділігі мен сапасы, тіпті елді мекенді абаттандыру деңгейі сияқты өмір салаларына қанағаттану деңгейінде көрінеді. Сонымен, табыс деңгейі неғұрлым жоғары болса, қанағаттану деңгейі соғұрлым жоғары болады деген байланыс анықталды. Мысалы, айына 100 000 теңгеден 300 000 теңгеге дейінгі табысы бар респонденттердің 47,4%-ы тұрғын үй жағдайына қанағаттанған, бұл табысы 30 000 теңгеге дейінгі респонденттерге (19,1%) қарағанда 2,5 есе дерлік жоғары.

Осылайша, NEET санатындағы жастардың табысының жоғары деңгейінің болуы оларға табысы төмен жастарға қарағанда өмірдің барлық аспектілері туралы шындықты басқаша, оң қабылдауға мүмкіндік береді деп айтуға болады (№8 кесте).

№8 кесте. «Өміріңіздің келесі салаларына қаншалықты қанағаттанасыз?» деген сұраққа жауаптардың табыс деңгейі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары («толығымен қанағаттанамын»)	**30 000 теңгеге дейін**	**30 001 теңгеден 60 000 теңгеге дейін**	**60 001 теңгеден 100 000 теңгеге дейін**	**100 001 теңгеден 300 000 теңгеге дейін**
Отбасындағы қарым-қатынастар	58,4	56,8	**66,4**	**78,3**
Достармен қарым-қатынас	53,0	47,7	**59,6**	**66,2**
Тұрғын үй жағдайлары	19,1	27,2	**44,6**	**47,4**
Өзін-өзі іске асыру мүмкіндіктері	15,1	20,9	**31,5**	**28,3**
Отбасыңыздың кіріс деңгейі	12,0	16,6	**27,7**	**31,3**
Сіз тұратын қалада/ауылда медициналық қызметтің қолжетімділігі мен сапасы	11,7	14,1	**19,0**	**21,0**
Сіз тұратын қалада/ауылда спорттық мекемелерінің қолжетімділігі	14,5	17,4	**23,3**	**22,8**
Сіз тұратын қалада/ауылда демалыс саласының дамуы	7,7	14,8	**21,6**	**21,3**
Сіз тұратын қалада/ ауылда білім алу қолжетімділігі мен сапасы	10,5	13,9	**22,2**	**19,1**
Сіз тұратын қаланы/ ауылды абаттандыру	11,4	16,2	**21,1**	**20,6**
Сіз тұратын қала/ауыл әкімдігінің қызметі	9,4	13,9	**21,1**	**19,1**

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, ауыл жастары қалалықтарға қарағанда отбасылық қарым-қатынас (74,1%), достарымен қарым-қатынас (61,4%), тұрғын үй жағдайлары (39,9%), өзін-өзі таныту мүмкіндіктері (29,1%), отбасылық табыс деңгейі (25,1%), медициналық көмектің қолжетімділігі мен сапасы (18,1%) сияқты өмір салаларына толық қанағаттанғандықтарын көрсетті. Сондай-ақ, ауылдық жерлердегі жастар білім берудің қолжетімділігі мен сапасына (17,6%), ауылды абаттандыруға (18,8%), ауыл әкімдігінің қызметіне (18,3%) толық қанағаттанғандығын атап өтті (№9 кесте).

№9 кесте. «Өміріңіздің келесі салаларына қаншалықты қанағаттанасыз?» деген сұраққа жауаптардың елді мекен түрлері бойынша таралуы %

Жауап нұсқалары		**Қала**	**Ауыл**
Отбасындағы қарым-қатынастар	Толығымен қанағаттанамын	55,2	**74,1**
Достармен қарым-қатынас	Толығымен қанағаттанамын	51,9	**61,4**
Тұрғын үй жағдайлары	Толығымен қанағаттанамын	32,0	**39,9**
Өзін-өзі іске асыру мүмкіндіктері	Толығымен қанағаттанамын	19,7	**29,1**
Отбасыңыздың кіріс деңгейі	Толығымен қанағаттанамын	18,7	**25,1**
Сіз тұратын қалада/ауылда медициналық қызметтің қолжетімділігі мен сапасы	Толығымен қанағаттанамын	13,6	**18,1**
Сіз тұратын қалада/ауылда спорттық мекемелерінің қолжетімділігі	Толығымен қанағаттанамын	19,3	18,6
Сіз тұратын қалада/ауылда демалыс саласының дамуы	Толығымен қанағаттанамын	16,7	15,9
Сіз тұратын қалада/ ауылда білім алу қолжетімділігі мен сапасы	Толығымен қанағаттанамын	14,7	**17,6**
Сіз тұратын қаланы/ ауылды абаттандыру	Толығымен қанағаттанамын	17,0	**18,8**
Сіз тұратын қала/ауыл әкімдігінің қызметі	Толығымен қанағаттанамын	12,3	**18,3**

Сонымен қатар, ауыл жастары қалалықтарға қарағанда бос уақыт саласының дамуына (жалпы қанағаттанбағандар – 58,6%), спорт мекемелерінің қолжетімділігіне (жалпы қанағаттанбағандар – 48,6%), елді мекенді абаттандыруға (жалпы қанағаттанбағандар – 47,9%) аз дәрежеде қанағаттанады (№10 кесте).

№10 кесте. «Өміріңіздің келесі салаларына қаншалықты қанағаттанасыз?» деген сұраққа жауаптардың елді мекен түрлері бойынша таралуы %

Жауап нұсқалары		**Қала**	**Ауыл**
Сіз тұратын қалада/ауылда спорттық мекемелерінің қолжетімділігі	Толығымен қанағаттанамын	19,3	18,6
	Дәлірегі, қанағаттанамын	43,7	30,3
	Дәлірегі, қанағаттанбаймын	24,0	**35,6**
	Мүлдем қанағаттанбаймын	10,3	**13,0**
	Жауап беруге қиналамын	2,8	2,4
Сіз тұратын қалада/ауылда демалыс саласының дамуы	Толығымен қанағаттанамын	16,7	15,9
	Дәлірегі, қанағаттанамын	40,1	24,4
	Дәлірегі, қанағаттанбаймын	28,7	**40,0**
	Мүлдем қанағаттанбаймын	11,2	**18,6**
	Жауап беруге қиналамын	3,3	1,0
Сіз тұратын қаланы/ ауылды абаттандыру	Толығымен қанағаттанамын	17,0	18,8
	Дәлірегі, қанағаттанамын	44,7	31,6
	Дәлірегі, қанағаттанбаймын	25,3	**33,5**
	Мүлдем қанағаттанбаймын	9,8	**14,4**
	Жауап беруге қиналамын	3,3	1,7
Сіз тұратын қала/ауыл әкімдігінің қызметі	Толығымен қанағаттанамын	12,3	**18,3**
	Дәлірегі, қанағаттанамын	41,4	34,4
	Дәлірегі, қанағаттанбаймын	24,7	**31,5**
	Мүлдем қанағаттанбаймын	9,0	8,1
	Жауап беруге қиналамын	12,6	7,7

1.3. Болашақты елестетудегі қорқыныш пен үміт

NEET санатындағы жастардың 77,4% орталарында ресми түрде жұмыс істемейтін және оқымайтын жастар бар («бірнеше адам бар» және «бар, көп адам» деген жауап нұсқалары). 20,3% ондай таныстары жоқ екенін атап өтті (№2 диаграмма).

№2 диаграмма. «Сіздің таныстарыңыздың арасында ресми білім алмайтын және жұмыс істемейтін жастар бар ма?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

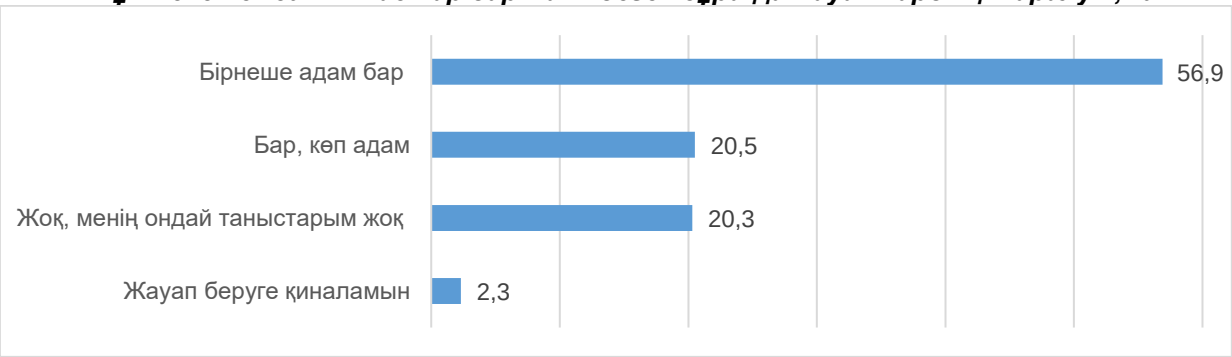

Психологиялық көзқарасқа келетін болсақ, NEET санатындағы жастардың 59,1% болашаққа үміт пен сенімділікпен қарайды. Респонденттердің 18,6%, керісінше, алаңдаушылық және қорқынышты сезінеді.

Сауалнамаға қатысқандардың 9,2%- ы бір жылдан кейінгі өздерінің болашағы туралы ойлана отырып, немқұрайлылық пен шарасыздықты сезінеді немесе болашақ туралы мүлдем ойламайды (11,1%) (№3 диаграмма).

№3 диаграмма. «Сіз бір жылдан кейінгі болашағыңыз туралы ойлағанда көбінесе қандай сезімде боласыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

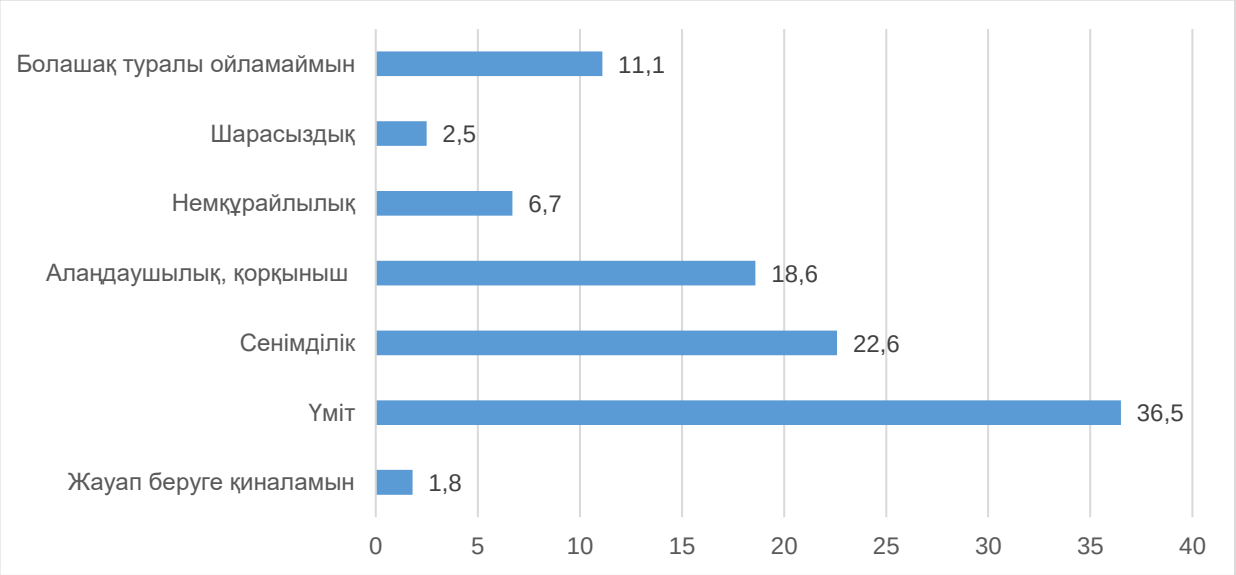

Жасы бойынша үмітсіздік сияқты сезімдерді (1,8%) кіші жас тобындағы респонденттердің ең азы байқаса, 12,6% болашақты ойламайтынын атап өтті. «Үміт» жауап нұсқасын барлық жас топтарындағы респонденттердің көпшілігі таңдады (33,3%-39,4%). Үлкен және орта жастағы топтардағы респонденттердің 21,6% және 19,8% болашаққа алаңдаушылықпен қарайды (№11 кесте).

№11 кесте. «Сіз бір жылдан кейінгі болашағыңыз туралы ойлағанда көбінесе қандай сезімде боласыз?» деген сұраққа жауаптардың жас бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	**14-18 жас**	**19-23 жас**	**24-28 жас**
Сенімділік	25,3	23,6	18,9
Үміт	33,3	37,2	39,4
Немқұрайлық	9,3	5,6	5,2
Алаңдаушылық, қорқыныш	14,9	19,8	21,6
Шарасыздық	1,8	3,3	2,5
Болашақ туралы ойламаймын	12,6	8,7	11,7
Жауап беруге қиналамын	2,8	2,0	0,7

NEET санатындағы жастардың ең күшті қорқыныштарының бестігі: жақын адамынан айырылу, өз әлеуетін іске асыра алмау (31%), кедей болудан қорқу (28,5%) және өмір немесе денсаулық үшін қорқу (26,1%).

Сонымен қатар, жастардың 11%-ы болашақ туралы ойламайтындықтарын атап өтті, шын мәнінде бұл жастардың ертеңгі күнмен байланысты ең үлкен қорқыныштары психоэмоционалды және әлеуметтік-экономикалық жағдай тұрғысынан жоғары тәуекел аймағында екендігімен байланысты (№ 4 диаграмма).

№4 диаграмма. «Болашағыңыз туралы ойлағанда, қандай жағдай Сізді бәрінен көп алаңдатады?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

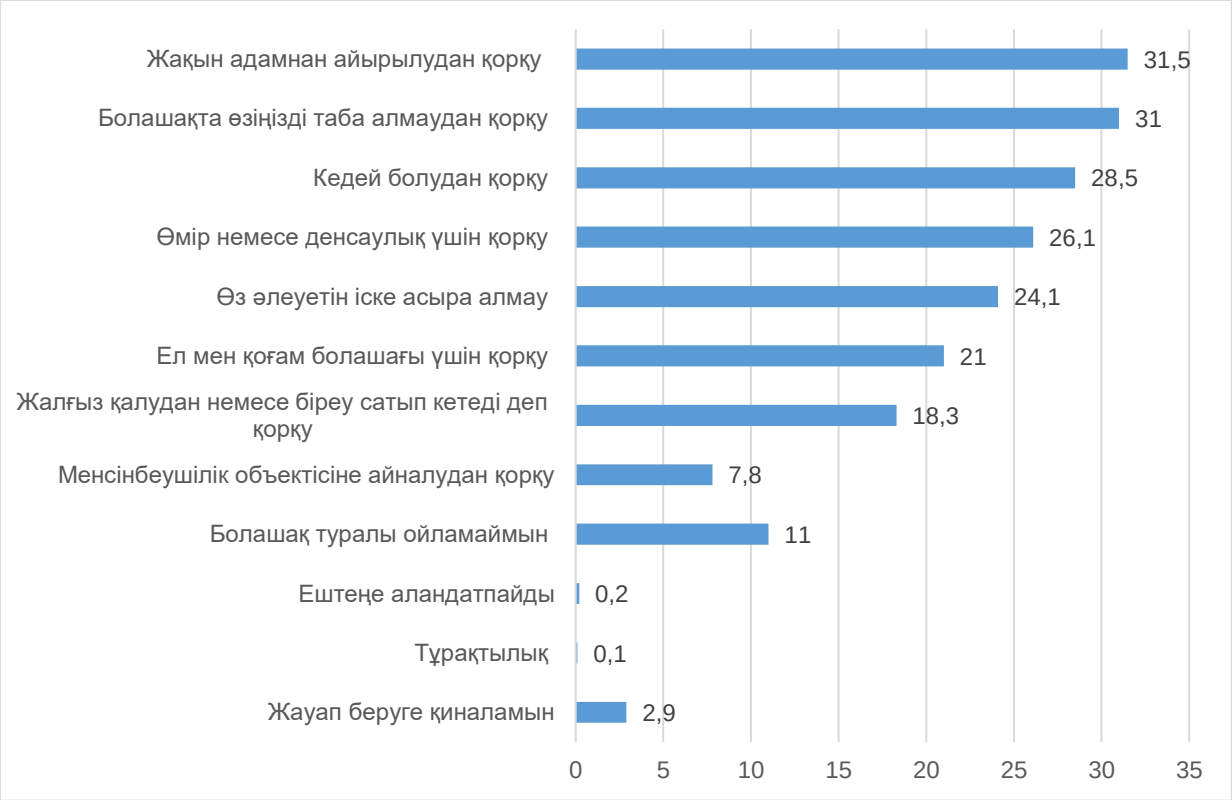

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

1.4. Дінге деген көзқарас

Респонденттердің 75,6% ислам дінін ұстанамын деп жауап берді. Респонденттердің 16,3%-ы өздерін православие санайды, 7,4%-ы атеист екенін мәлімдеді. Пантеизм, баптизм және буддизм сияқты дін салалары респонденттердің 0,1% ұстанады (№5 диаграмма).

№5 Диаграмма. «Өзіңізді қай дінге жатқызасыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы,%

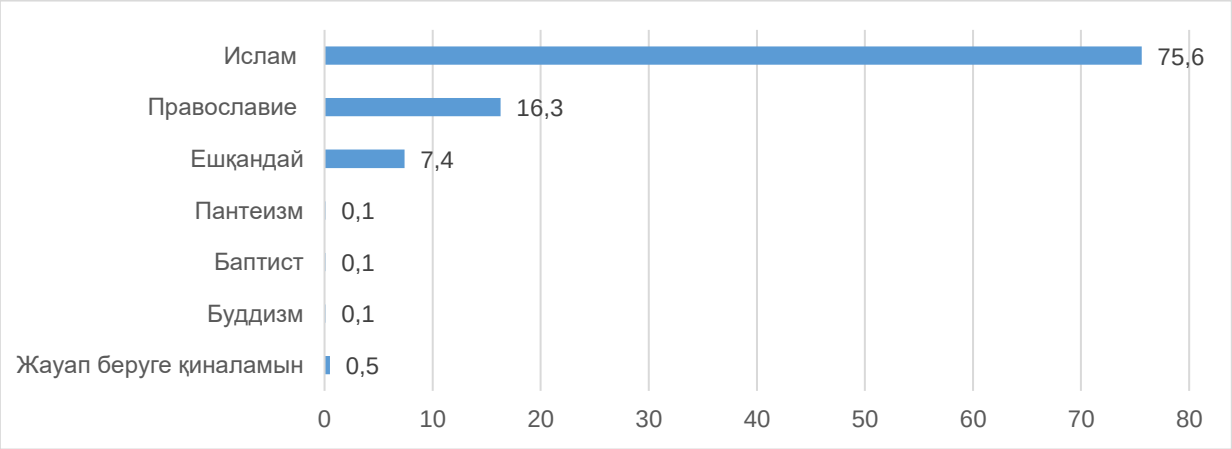

Елді мекен түрі бойынша қалалық респонденттер арасында атеисттердің басым екендігін атап өтуге болады, ал ауылдық жерлерде – 3,4%.

Ауыл жастары арасында өздерін «ислам» дініне жатқызатындар да көп – 82,6% (№12 кесте).

№12 кесте. «Өзіңізді қай дінге жатқызасыз?» деген сұраққа жауаптардың елді мекеннің түрі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	Қала	Ауыл
Ислам	70,2	82,6
Православие	18,2	13,7
Ешқандай	10,5	3,4
Буддизм	0,2	0,0
Баптист	0,1	0,1
Пантеизм	0,1	0,0
Жауап беруге қиналамын	0,8	0,1

Сонымен қатар, NEET санатындағы жас респонденттердің тек 14,4%-ы өз дінінің барлық қағидаттарын немесе ережелерін сақтайды. Олардың көпшілігі оларды ішінара ғана сақтайды (65,4%), ал 18,1% ешқандай қағидаттарды мүлдем сақтамайды (№6 диаграмма).

№6 диаграмма. «Сіз өз дініңіздің ережелерін (қағидаттарын) ұстанасыз ба?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

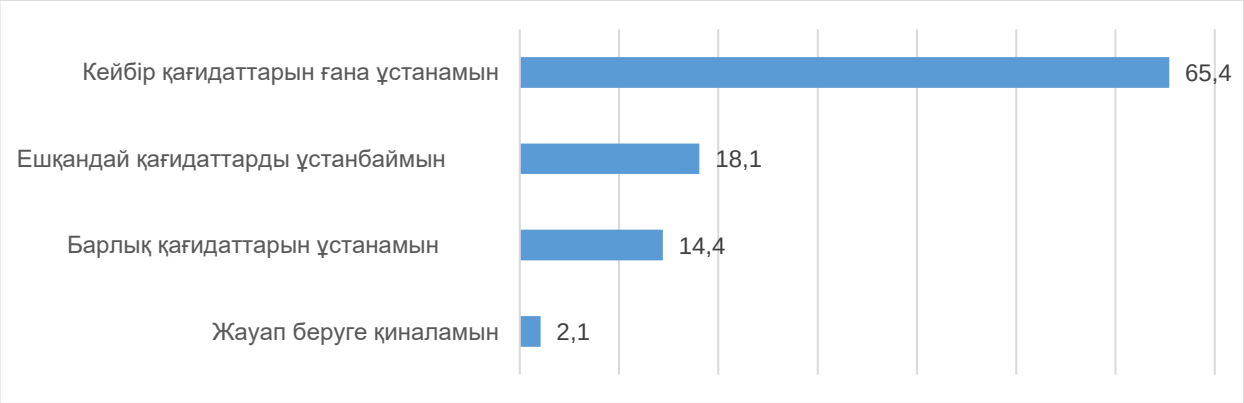

Елді мекен түрлері бойынша корреляция қалалық жерлерде тұратын NEET жастарының (67,4%) кейбір ережелерді ғана сақтайтынын көрсетеді, ал ауылдық жерлерде 62,9%. Ауыл жастары арасында әрбір бесінші адам ешқандай қағидаттарды (20,5%) мүлдем сақтамайтынын, қала тұрғындарының арасында осындай позицияны ұстанатындар 16,2%-ға аз екенін мәлімдеді (№13 кесте).

№13 кесте. «Сіз өз дініңіздің ережелерін (қағидаттарын) ұстанасыз ба?» деген сұраққа жауаптардың елді мекеннің түрлері бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	Қала	Ауыл
Барлық қағидаттарын ұстанамын	14,1	14,7
Кейбір қағидаттарын ғана ұстанамын	67,4	62,9
Ешқандай қағидаттарды ұстанбаймын	16,2	20,5
Жауап беруге қиналамын	2,3	1,9

2. ЖАСТАРДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚҚА КӨЗҚАРАС

2.1. NEET жастарының өзекті мәселелері

NEET санатындағы респонденттердің тек 24,9%-ы өз бетінше шеше алмайтын мәселелері жоқ екенін атап өтті.

NEET санатындағы жастардың көп бөлігі (72,4%) қандай да бір жиілікте көмекке мұқтаж, өз бетінше шеше алмайтын жағдайларға тап болады (№7 диаграмма).

№7 диаграмма. «Сіздің өміріңізде өздігіңізден шеше алмайтын және қолдауды қажет ететін мәселелер бар ма?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Көбінесе кіші жастағы (14-18 жас) жастар (16,2%) үнемі өз бетінше шеше алмайтын мәселелерге тап болатынын айтады. Мұндай жағдайлардың орташа жас тобында аз (9,5%) болады (№14 кесте).

№14 кесте. «Сіздің өміріңізде өздігіңізден шеше алмайтын және қолдауды қажет ететін мәселелер бар ма?» деген сұраққа жауаптардың жас бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас
Иә, менде ылғи өзім шеше алмайтын мәселелер туындап отырады	16,2	9,5	10,5
Иә, менде мұндай жағдайлар болып тұрады	56,0	61,9	63,1
Менде өзім шеше алмайтын мәселелер жоқ	24,4	26,5	23,9
Жауап беруге қиналамын	3,4	2,1	2,5

Өмірлік қиын жағдайда жас респонденттер, ең алдымен, ата-аналарына (62,8%), әлдеқайда аз – отбасының басқа мүшелеріне (25%), сондай-ақ таныс достарына (29,2%) жүгінеді.

Ең аз жүгінулер бойынша жауаптар: әкімдікке (0,6%) және психологқа (2,4%). «Мен ешкімге жүгінбеймін» жауап нұсқасын сауалнамаға қатысқандардың 12,8%-ы таңдады (№8 диаграмма).

№8 диаграмма. «Өмірлік қиын жағдайда кімнің көмегіне жүгінесіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Білім деңгейі бойынша жауаптардың арақатынасы қиын өмірлік жағдайларда толық емес орта білімі бар респонденттердің көпшілігі (70,1%) және толық емес жоғары білімі бар респонденттердің жартысынан сәл астамы (50,7%) ата-аналарының көмегіне жүгінетінін көрсетеді. Респонденттердің барлығы дерлік, білім деңгейіне қарамастан, әкімдікке (0%-1,1%) және психологтарға (1,8%-3,3%) ең аз жүгінеді (№15 кесте).

№15 кесте. «Өмірлік қиын жағдайда кімнің көмегіне жүгінесіз?» деген сұраққа жауаптардың білімі бойынша таралуы, % *

Жауап нұсқалары	**Аяқталмаған орташа (9 сынып)**	**Орта (11 сынып)**	**Кәсіптік-техникалық, арнаулы орта (колледж, училище)**	**Аяқталмаған жоғары**	**Жоғары**
Ата-анама	70,1	61,0	62,3	50,7	55,2
Жұбайыма, сүйікті адамыма	13,8	20,6	25,0	28,2	39,3
Бауырларыма, басқа туыстарыма (ата-анасы мен жұбайынан басқа)	26,3	26,4	22,8	25,4	24,3
Достарыма, таныстарыма, әріптестеріме	28,5	34,0	27,5	23,9	25,1
Психологқа	1,8	2,7	2,1	2,8	3,3
Әкімдікке	1,1	0,4	0,5	0	0,4
Ешкімнен көмек сұрамаймын	10,7	14,5	13,6	8,5	12,6
Жауап беруге қиналамын	0,9	1,8	0,9	2,8	2,1

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Респонденттердің 63,8%-ы тұрақты жұмысы немесе оқуы жоқ деп алаңдайды («иә» және «дәлірегі, иә» жауап нұсқалары). 36,2% бұл туралы алаңдамайды («жоқ» және «дәлігері, жоқ» жауап нұсқалары) (№9 диаграмма).

№9 диаграмма. «Сізді тұрақты жұмысыңыздың жоқтығы/еш жерде оқымайтыңыз Сізді алаңдатады ма?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

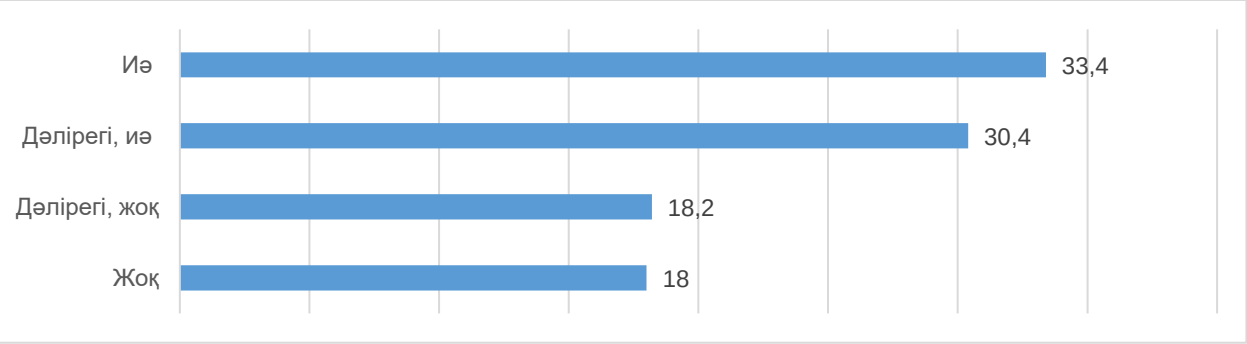

NEET санатындағы жастарды алаңдататын ең маңызды мәселелер рейтингінде азық-түліктің жоғары бағасы (49,9%), жұмыссыздық (38,9%), табыстың төмен деңгейі (38,7%), білім берудің жоғары құны (34,4%), сондай-ақ жеке тұрғын үйдің болмауы (20,3%).

Жастар ең аз алаңдайтын мәселелер: жолдардың сапасыздығы (5,0%), кез келген уақытта ауылдан шығу мүмкіндігінің болмауы (5,0%), кредиттер бойынша борыштық міндеттемелер (5,0%) және жоғары жылдамдықты Интернетке, сапалы ұялы байланысқа (3,8%) қолжетімділіктің болмауы. Жас респонденттердің 0,3%-ы оларды ешқандай мәселе мазаламайтынын атап өтті (№16 кесте).

№16 кесте. «Төменде аталған мәселелердің қайсысы Сізді бәрінен бұрын алаңдатады?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	**%**
Азық-түлік, халық тұтынатын тауарлардың қымбаттығы	49,9
Жұмысқа орналасудың қиыншылығы, жұмыссыздық	38,9
Кіріс деңгейінің төмендігі (төмен жалақы, стипендия және т.б.)	38,7
Жоғары білімнің қымбаттығы	34,4
Өз үйіннің жоқтығы	20,3
Ертеңгі күнге деген сенімнің болмауы	15,9
Сыбайлас жемқорлық	12,7
Мәдениет деңгейінің төмендігі, жастардың рухсыздығы	12,3
Жеке өмірдің реттелмеуі	11,8
Білім сапасының төмен болуы	10,7
Медициналық қызмет сапасының төмен болуы	10,2
Нашақорлық, уытқұмарлық, маскүнемдік және темекі тарту	10,1
Ата-анамен/аға буынмен жанжалдар, ағайын мен жақындар арасындағы түсінбеушілік	9,4
Жастардың демалыс мәселелері, бос уақыт өткізетін орындар жоқшылығы	9,3
Жастар арасындағы діни экстремизм	7,5
Экологиялық мәселелер	6,8
Денсаулық мәселесі, шаршау, зорығу	6,6
Жастарды қылмыстық топтарға тарту	6,6
Жеке қауіпсіздік қатері (түнде көшеде жүру қорқынышты және т.б.)	6,2
Жолдар сапасының нашар болуы, қалаған уақытта ауылдан шығу мүмкіндігінің жоқтығы	5,0
Несие бойынша борыштық міндеттемелер	5,0
Жоғары жылдамдықты интернет, сапалы мобильді байланыстың қолжетімсіздігі	3,8
Ешқандай	0,3
Жауап беруге қиналамын	1,5

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

2.2. Девиантты мінез-құлыққа деген көзқарас

Респонденттердің көпшілігі (75,3%) толық отбасында өскен, оларды ата-анасының екеуі де тәрбиеленген. 19,2% толық емес отбасында өскенін немесе өсіп келе жатқанын атап өтті (ата-анасының біреуі тәрбиелейді).

4,4% әжесі (атасы) немесе басқа туыстарының қолында тәрбиеленгенін атап өтті. Респонденттердің 0,7%-ы балалар үйінде/интернатта тәрбиеленді немесе өсті (№ 10 диаграмма).

№10 диаграмма. «Балалық шағыңыздағы жағдайды анығырақ сипаттайтын жауаптың нұсқасын» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Респонденттердің 8,1%-ы отбасында үнемі ұрыс-керіс пен жанжал болатынын атап өтті. Жастардың 5%-ы ұзақ уақыт бойы үйлерінде бейтаныс адамдардың болғанын растайды. Респонденттердің 4,1%-ы өздерінің атына балағат сөздерді естиді. Сондай-ақ, респонденттер ата-аналардың алкогольді ішімдіктерді жиі қолданатынын (4,1%), отбасы мүшелері арасындағы төбелесті (2,4%) және есірткіні қолдануды (0,4%) атап өтті.

NEET санатындағы жастардың көпшілігі (82,7%) отбасыларында жоғарыда аталған жағдайлардың болуын жоққа шығарады (№11 диаграмма).

№11 диаграмма. «Айтыңызшы, отбасыңызда мына жағдайлардың қайсысы болып тұрады» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Жастар өздерінің денсаулық деңгейіне айтарлықтай оптимистік көзқараспен қарайды, сондықтан 60% өздерін толығымен сау деп санайды. Жас респонденттердің 9,5% созылмалы аурулары бар, бірақ асқынулар жоқ. Тек 1,7% созылмалы аурулардың өршуімен ауырады. 27,6% денсаулығының кейбір проблемалары бар (көру қабілетінің төмендеуі, төзімділіктің төмендігі және т.б.). Респонденттердің 0,5%-ы мүгедектігі бар және емдеуді қажет етеді (№12 диаграмма).

№12 диаграмма. «Сіз денсаулық жағдайыңызды қалай бағалайсыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

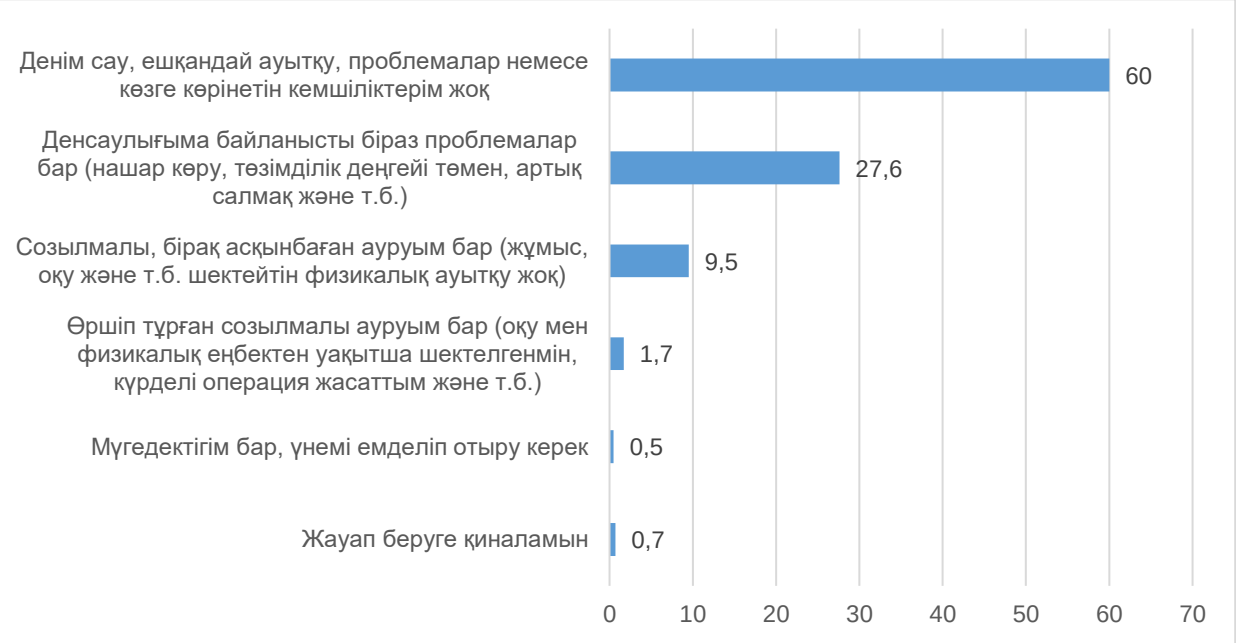

NEET жастарының девиантты мінез-құлықтың әртүрлі нысандарына тартылу дәрежесін анықтау үшін жас респонденттерге «Сіз келесі әрекеттерді қаншалықты жиі жасайсыз және оларға қалай қарайсыз?» деген сұрақ қойылды. Темекі шегу, алкоголизм, нашақорлық, құмар ойындарға тәуелділік, әлеуметтік желілерді шамадан тыс пайдалану және т.б. сияқты ауытқудың құрамдас бөліктері қарастырылды.

Сауалнама нәтижелері респонденттердің көпшілігі ешқашан девиантты мінез-құлықтың әртүрлі формаларын өздері жасамағанын және қатаң түрде айыптайтынын көрсетті. Осылайша, респонденттердің 84,5% өздері ешқашан есірткіні, оның ішінде марихуана, кокаин, LSD қолданбаған және оны айыптайды; басқа ұлт өкілдеріне ашық араздық таныту (82,2%); ұрлық, қаржылық алаяқтық (80,6%); жануарларға қатыгездік (79,5%).

Респонденттер мұндай жағдайларды бірнеше рет жасағанын, бірақ оны дұрыс емес деп санайтынын атап өтті: мектепте/колледжде/ЖОО-да мінез-құлық ережесін бұзу (сабақты жіберу, қатыспау, тапсырмаларды орындаудан бас тарту) (21,5%) және көргенсіздік, дөрекілік, балағат сөздер (21,2 %).

Респонденттердің 54,8%-ы мұны жиі жасайды және әлеуметтік желілерде уақыт өткізуді қалыпты жағдай деп санайды (№17 кесте).

№17 кесте. «Сіз мына әрекеттерді қаншалықты жиі жасайсыз және оларға қалай қарайсыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Әлеуметтік әрекет	**Ешқашан жасаған емеспін, үзілді-кесілді қарсымын**	**Ешқашан жасаған емеспін, бірақ мұны әркімнің жеке ісі деп санаймын**	**Бірнеше рет жасап көрдім, бірақ мұны дұрыс емес деп санаймын**	**Бірнеше рет жасадым, бірақ мұны жаман деп санамаймын**	**Жиі жасаймын, қалыпты деп санаймын**	**Жауап беруге қиналамын**
Темекі шегу, оның ішінде электрондық темекі немесе вейп	41,0	25,4	12,5	7,7	13,0	0,4
Күшті спирттік ішімдіктер ішу	43,1	25,7	15,0	12,1	3,7	0,4
Тұз, спайс, қышқылды қолдану	68,8	19,5	2,5	1,4	5,9	1,9
Есірткі тұтыну, оның ішінде марихуана, кокаин, LSD	**84,5**	13,6	1,0	0,1	0,2	0,6
Құмар ойындары (ұтыс тігу және т.б.)	68,3	22,2	6,3	1,5	0,8	0,9
Әлеуметтік желілерде уақыт өткізу	20,4	8,4	4,5	11,2	**54,8**	0,7
Мектепте/колледжде/ЖОО-да мінез-құлық ережесін бұзу (сабақты жіберу, қатыспау, тапсырмаларды орындаудан бас тарту)	47,7	22,6	**21,5**	5,1	0,9	2,2
Көргенсіздік, дөрекілік, балағат сөздер	55,7	17,3	**21,2**	4,3	0,6	0,9
Төбелесу, дене жарақаттарын салу	63,5	17,5	15,3	2,5	0,3	0,9
Жануарларға қатыгездік	**79,5**	16,5	3,4	0,2	-	0,4
Пара беру	72,4	20,1	4,7	0,7	0,2	1,9
Салықтан жалтару	74,3	20,3	2,1	0,5	0,1	2,7
Ұрлық, қаржылық алаяқтық	**80,6**	15,6	1,5	0,1	0,1	2,1
Басқа ұлт өкілдеріне ашық араздық таныту	**82,2**	14,4	1,8	0,1	0,1	1,4
Жыныстық қатынасты ерте бастау	54,2	34,3	3,7	1,4	1,5	4,9
Басқаларды кемсіту	78,3	17,1	3,2	0,2	0,1	1,1
«Мен мұндалаған» киім кию	56,7	34,7	3,3	1,9	0,8	2,6
Саяси митингтерге қатысу	61,1	32,7	1,7	0,4	0,3	3,8
Әскери борыштан жалтару	60,9	28,6	2,3	0,6	0,7	6,9

3. ҚОҒАМДЫҚ ИНСТИТУТТАРМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ

3.1. Мектеп кезеңіндегі белсенділік

Респонденттердің тек 1,7%-ы нашар оқығанын және нашар бағалары үшін мектептен шығарылғанын атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың 61,5%-ы «жақсы» және «өте жақсы», қанағаттанарлық, 36,5%-ы «үштікке» оқыды. Осылайша, оқу жетістіктерінің деңгейі мен бүгінгі таңда жастардың жұмыс істемейтіні және оқымайтындығы, яғни NEET санатында болуы арасында корреляция байқалмайды (№13 диаграмма).

№13 диаграмма. «Мектепте оқу үлгеріміңіз қандай болды?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

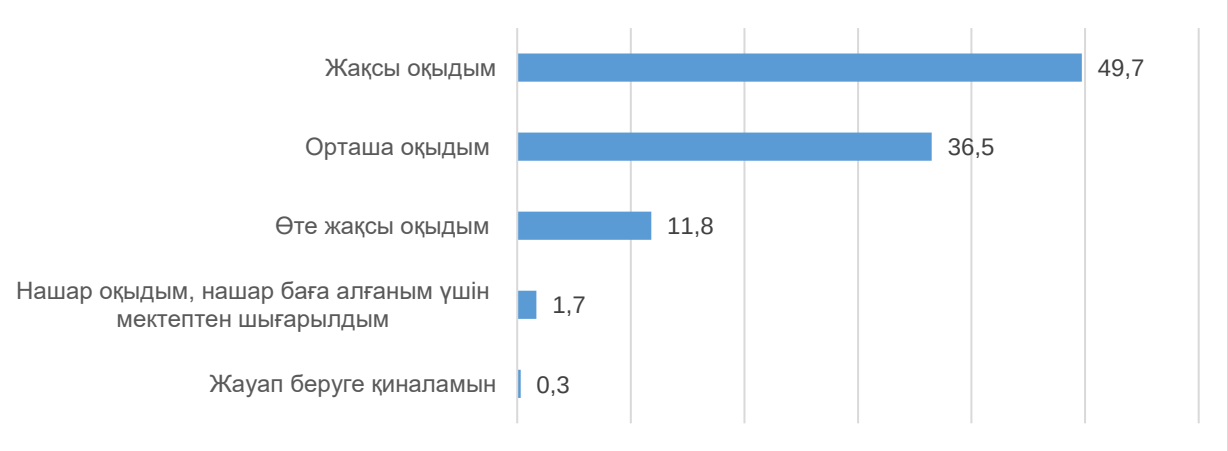

Орта, кәсіптік, арнайы орта, аяқталмаған жоғары және жоғары білімі бар респонденттердің көпшілігі мектепте үлгерімі жақсы болғанын атап өтті. Аяқталмаған орта білімі бар адамдар көп жағдайда мектепте «қанағаттанарлық» деңгейде (47,4%) үлгерімге ие болды.

Нашар үлгерімі үшін оқудан шығарылғанын атап өткендердің ішінде толық емес жоғары білімі барлар (7,0%), сонымен қатар толық емес орта білімі барлар 2,4% (№18 кесте).

№18 кесте. «Мектепте оқу үлгеріміңіз қандай болды?» деген сұраққа жауаптардың білім деңгейі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	Аяқталмаған орта мектеп (9 сынып)	Орта-мектептің 11 сыныбы	Кәсіптік-техникалық, арнаулы орта (колледж, училище)	Аяқталмаған жоғары	Жоғары оқу орнын бітірген
Өте жақсы оқыдым	8,0	13,3	7,8	18,3	24,3
Жақсы оқыдым	41,9	53,2	51,3	47,9	55,6
Орташа оқыдым	47,4	31,6	40,2	26,8	18,0
Нашар оқыдым, нашар баға алғаным үшін мектептен шығарылдым	2,4	1,4	0,7	7,0	1,3
Жауап беруге қиналамын	0,3	0,5	0,0	0,0	0,8

Респонденттердің көпшілігі мектепте мұғалімдермен және сыныптастарымен жақсы қарым-қатынаста болғанын атап өтті (48,2%). Сондай-ақ, сауалнамаға қатысқандардың едәуір бөлігі қарым-қатынастың жақсы болғанын, бірақ кейде жанжалдар болғанын (43,6%) атап өтті. Респонденттердің 7,5% оқу процесінде үнемі жанжалдарға тап болды (№14 диаграмма).

№14 диаграмма. «Мектепте (мұғалімдермен, сыныптастармен) қарым-қатынас қандай болды?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

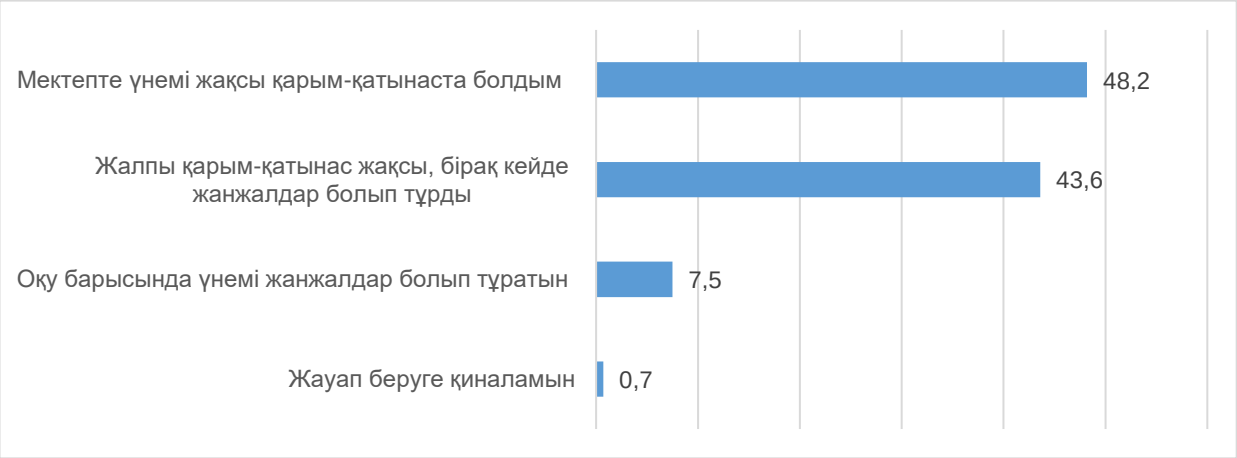

Тұрғылықты жерінің түрі бойынша жақсы және жанжалсыз қарым-қатынастар қала жастарына қарағанда ауыл жастарына (тиісінше 57,7% және 40,9%) тән екені атап өтілді. Сондай-ақ, қала жастары ауыл жастарына қарағанда тұрақты негізде жанжалдарға тап болды-қала жастарының 9,1%-ы «оқу процесінде үнемі жанжалдар болғанын» атап өтті (№19 кесте).

№19 кесте. «Мектепте (мұғалімдермен, сыныптастармен) қарым-қатынас қандай болды?» деген сұраққа жауаптардың елді мекен түрі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	**Қала**	**Ауыл**
Мектепте үнемі жақсы қарым-қатынаста болдым	40,9	57,7
Жалпы қарым-қатынас жақсы, бірақ кейде жанжалдар болып тұрды	49,3	36,3
Оқу барысында үнемі жанжалдар болып тұратын	9,1	5,4
Жауап беруге қиналамын	0,7	0,6

Респонденттердің арасында жүйелі түрде мектептен тыс үйірмелерге респонденттердің жалпы санының 23,6% немесе төрттен бірінен азы қатысты. Респонденттердің 42,4%-ы мектептен тыс үйірмелер мен секцияларға тұрақты емес немесе бірнеше рет қатысқан. Тағы үштен бірі (33,4%) ешқашан мектептен тыс үйірмелерге немесе секцияларға қатыспаған (№15 диаграмма).

№15 диаграмма. «Мектептен тыс үйірмелерге, секцияларға қатыстыңыз ба?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

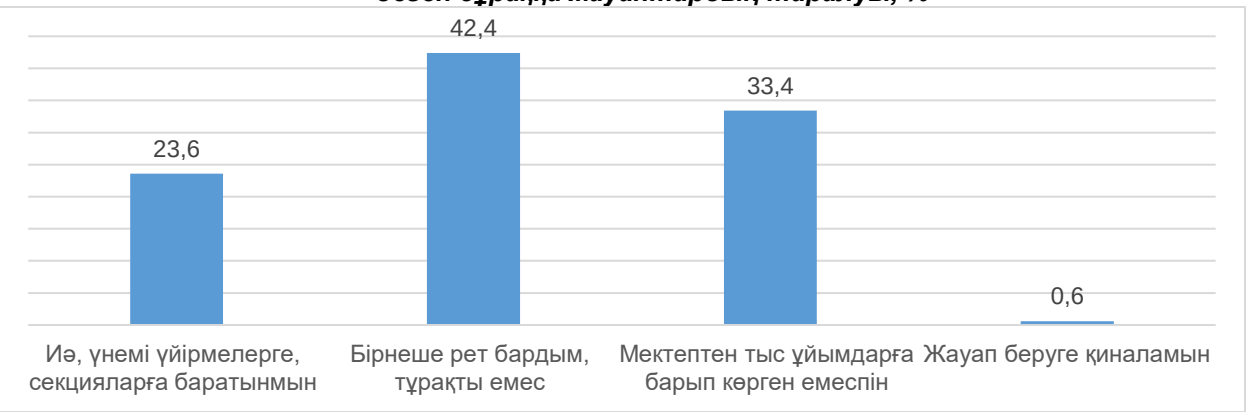

Тұрақты негізде мектептен тыс үйірмелер мен секцияларға қатысқан респонденттердің ішінде жоғары білімі бар адамдар (40,6%) көп қатысады. Аяқталмаған орта, орта, кәсіптік-техникалық және аяқталмаған жоғары білімі бар адамдар көбінесе мектептен тыс секциялар мен үйірмелерге тұрақты емес негізде қатысқандарын айтты (№20 кесте).

№20 кесте. «Мектептен тыс үйірмелерге, секцияларға қатыстыңыз ба?» деген сұраққа жауаптардың білім деңгейі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	**Аяқталмаған орта мектеп 9 сынып**	**Орта мектеп 11 сынып**	**Кәсіптік-техникалық, арнаулы орта колледж, училище**	**Аяқталмаған жоғары**	**Жоғары оқу орнын бітірген**
Иә, үнемі үйірмелерге, секцияларға баратынмын	15,8	20,6	26,3	28,2	40,6
Бірнеше рет бардым, тұрақты емес	42,6	45,4	41,3	39,4	38,1
Мектептен тыс ұйымдарға барып көрген емеспін	40,8	32,8	32,3	32,4	20,5
Жауап беруге қиналамын	0,8	1,2	0,1	0,0	0,8

Респонденттердің жартысына жуығы толық емес орта білімі бар: 45,4% 9 сыныпты бітірді, 2,1% 9 сыныпты бітірмеді және мектептен шығарылды, 1,2% 9 сыныпты бітірмеді, бірақ денсаулығына байланысты мектепті тастауға мәжбүр болды. Сауалнамаға қатысқандардың екінші жартысы (51,0%) барлық 11 сыныпты бітірді (№16 диаграмма).

№16 диаграмма. «Сіз мектептің неше сыныбын бітірдіңіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

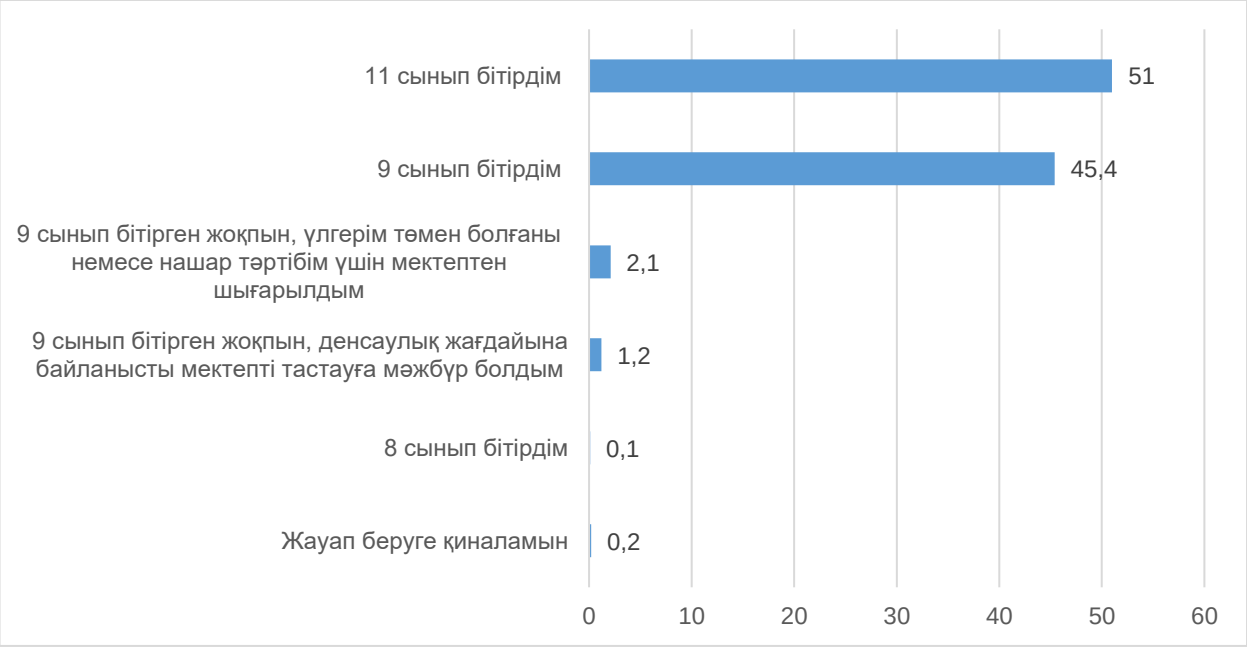

Тек 9 сыныпты бітіріп, үлгерімі нашар болғандықтан мектептен шығарылғандардың ішінде отбасында ең төмен табыс деңгейі бар адамдар көп (табысы 30 000 теңгеден төмен адамдар санының 4,6%). Сондай-ақ, жастардың осы санаты арасында қалада тұратын жастар (3,2%) көбірек ұсынылған (№21 кесте).

№21 кесте. «Сіз мектептің неше сыныбын бітірдіңіз?» деген сұраққа жауаптардың табыс деңгейі және елді мекен типі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	**30 000 теңгеге дейін**	**30 001 теңгеден 60 000 теңгеге дейін**	**60 001 теңгеден 100 000 теңгеге дейін**	**100 001 теңгеден 300 000 теңгеге дейін**	**Қала**	**Ауыл**
11 сынып бітірдім	45,9	50,5	55,2	50,0	48,7	54,0
9 сынып бітірдім	47,9	46,5	42,5	46,7	46,2	44,3
9 сынып бітірген жоқпын, үлгерім төмен болғаны үшін мектептен шығарылдым	4,6	1,9	1,5	0,7	3,2	0,6
9 сынып бітірген жоқпын, денсаулық жағдайына байланысты мектепті тастауға мәжбүр болдым	1,4	0,7	0,6	2,2	1,7	0,6
8 сынып бітірдім	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,2
Жауап беруге қиналамын	0,2	0,4	0,0	0,4	0,2	0,3

Мектеп бітіргеннен немесе оқудан шығарылғаннан кейін жұмысқа орналасуға қатысты респонденттердің жартысынан көбі колледжде немесе университетте оқуын жалғастырды. 27,9%-ы «ештеңе істемедім, үйде отырдым» деп айтты, оннан бірі жұмысқа шықты (10,6%) және тағы 6%-ы мектепті бітіргеннен кейін отбасын құрды (№17 диаграмма).

№17 диаграмма. «Мектеп бітірген соң немесе мектептен шығарылған соң немен айналыстыңыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Табысы ең төмен респонденттердің ішінде мектепте оқуды аяқтағаннан кейін колледжге немесе жоғары оқу орнына түскендер (41,3%) немесе ештеңе жасамағандар және «үйде отырғандар» (37,0%) көп. Бұл үрдіс қала мен ауыл жастарына бірдей дерлік қатысты.

Қала жастарының тұрғылықты жерінің түрі бойынша ауыл жастарымен (7,9%) салыстырғанда мектептен кейін жұмысқа орналасқандар (12,6%) көп (№22 кесте).

№22 кесте. «Мектеп бітірген соң немесе мектептен шығарылған соң немен айналыстыңыз?» деген сұраққа жауаптардың табыс деңгейі және елді мекен түрі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	30 000 теңгеге дейін	30 001-60 000 теңгеге дейін	60 001-100 000 теңгеге дейін	100 001-300 000 теңгеге дейін	Қала	Ауыл
Колледжге/ЖОО-ға түстім	41,3	59,2	59,6	62,9	53,6	56,6
Үйлендім, тұрмысқа шықтым	4,0	7,0	6,3	8,1	5,3	6,9
Жұмысқа тұрдым	16,8	8,0	9,7	10,3	12,6	7,9
Ештеңе істеген жоқпын, үйде отырдым	37,0	25,8	23,9	18,0	27,9	27,9
8 сынып бітірдім	0,0	0,0	0,2	0,0	0,1	0,3
Әскерге алып кетті	0,6	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3
Музыкамен айналыстым, спорттық секцияларға қатыстым	0,3	0,0	0,2	0,4	0,3	0,0
Ауруханада жаттым	0,0	0,0	0,1	0,3	0,1	0,1

3.2. Қысқа мерзімді жоспарлар

Қазіргі уақытта сауалнамаға қатысқандардың 45,0%-ы оқуды қайта бастауға немесе жалғастыруға ниеті жоқ. 7,6%-ы білімге байланысты өмірлік жоспарлары туралы сұраққа жауап беруде қиындықтарға тап болады. Оқуды жалғастыруды

жоспарлап отырғандардың 18,6%-ы ЖОО-да оқуды, 14,3%-ы колледжде оқуды, 5,2%-ы жоғары оқу орнынан кейінгі білім алуды, 4,9%-ы орта мектепте оқуды аяқтауды жоспарлап отыр және тағы 4,4%-ы курстарда қосымша білім алғысы келеді (№18 диаграмма).

№18 диаграмма. «Сіз оқуды қайта бастауды немесе жалғастыруды жоспарлайсыз ба, иә болса, қай жерде?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Респонденттердің пікірінше, мамандық таңдаудағы ең маңызды үш фактор- мамандыққа деген сұраныс (54,7%), жоғары жалақы (51,4%), сондай-ақ кәсіптің беделі (34,6%).

NEET санатындағы сауалнамаға қатысқан жастардың тек 27,6%-ы болашақ жұмыс саласын таңдағанда өздерінің қабілеттері мен дарындарына сүйенеді. Әрбір бесінші жас үшін (20,0%) мамандық таңдауда ата-аналардың пікірі шешуші фактор болып табылады (№23 кесте).

№23 кесте. «Сіз үшін мамандық таңдау кезінде қандай факторлар маңызды болып табылады?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	**%**
Мамандыққа сұраныс	54,7
Жоғары жалақы	51,4
Мамандықтың беделі	34,6
Қабілеттерге сәйкестік	27,6
Ата-аналардың пікірі	20,0
Денсаулық жағдайы және физикалық қабілеттері	9,5
Оқу орнының үйге жақындығы	8,5
Династияны жалғастыру ниеті	7,2
Оқуға деген қызығушылық	0,1
Білім алу арзан жерге түстім	0,1
Жауап беруге қиналамын	3,9

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Кәсіпті таңдау кезінде ата-аналардың пікіріне табысы жоғары респонденттер көбірек көңіл бөледі. Осылайша, табыс деңгейі айына 30 000 теңгеден төмен жастардың 17,9%-ы мамандық таңдауда ата-анасының пікірін басшылыққа алады, табысы айына 100 000 теңгеден жоғары жастардың ішінде – 29,0% (№24 кесте).

№24 кесте. «Мамандық таңдауда Сіз үшін қандай факторлар маңызды?» деген сұраққа жауаптардың табыс деңгейі бойынша таралуы, %*

Жауап нұсқалары	30 000 теңгеге дейін	30 001 теңгеден 60 000 теңгеге дейін	60 001 теңгеден 100 000 теңгеге дейін	100 001 теңгеден 300 000 теңгеге дейін
Мамандыққа сұраныс	50,1	54,7	61,7	50,0
Мамандықтың беделі	30,5	35,5	40,0	32,4
Оқу орнының үйге жақындығы	9,4	8,7	8,0	10,3
Ата-аналардың пікірі	17,9	17,2	19,9	29,0
Династияны жалғастыру ниеті	7,1	6,6	5,9	10,3
Қабілеттерге сәйкестік	25,4	30,8	29,4	23,5
Жоғары жалақы	50,7	54,4	53,3	46,7

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Респонденттердің көпшілігінің пікірінше (41,4%), олардың кәсіптік білім алуына/жалғастыруына кедергі келтіретін негізгі фактор, ең алдымен, оқудың жоғары құны болып табылады. 18,1% немесе сауалнамаға қатысқан әрбір бесінші адам кедергі олардың төмен мотивациясы екенін атап өтті. Сондай-ақ, респонденттер білім беру ортасының сыбайлас жемқорлық (14,7%), білікті педагогтардың болмауы (13,6%), болашақ мамандықты саналы түрде таңдамау (11,7%), сондай-ақ оқу орнының техникалық жарақтандырылуының төмендігі (11,3%) сияқты факторларды атап өтті.

Респонденттердің 21,5%-ы білім алу ниетіне ештеңе кедергі бола алмайтынын атап өтті (№25 кесте).

№25 кесте. «Сізге (колледжде, ЖОО-да) кәсіптік білім алуға/жалғастыруға не кедергі болуы мүмкін?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	%
Оқудың жоғары құны	41,4
Білім алуыма ештеңе кедергі бола алмайды	21,5
Төмен мотивация	18,1
Білім беру ортасындағы сыбайлас жемқорлық	14,7
Білікті педагогтардың болмауы	13,6
Болашақ мамандықты саналы түрде таңдамау	11,7
Оқу орнының техникалық жабдықталуы төмен	11,3
Оқу орындарының толып кетуі	8,7
Ыңғайсыз сабақ кестесі	8,2
Мемлекеттік тілдегі оқулықтардың жетіспеушілігі	7,0
Оқушыларды діни ұйымдарға тарту	3,6
Тәуелділік қатынасы	3,5
Құмар ойындарға деген құштарлық (букмекерлік кеңселер, онлайн-казино, ойын автоматтары, т.б.)	3,0
Оқығым келмейді	0,4
Отбасын асырау керек	0,2
Кішкентай балалар	0,1
Денсаулық жағдайы	0,2
Емтихан тапсыра алмаймын	0,1
Жоғары оқу орнын бітірген	0,1
Ата-аналары рұқсат бермеді	0,1
Жауап беруге қиналамын	6,3

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Сауалнамаға қатысқандардың 43,6%-ы колледжді/ЖОО-ны бітіргені туралы диплом алды, 38,1%-ы білім беру мекемелерінде оқымады, ал 16%-ы немесе әрбір алтыншысы қандай да бір себептермен колледжде/ЖОО-да соңына дейін оқымады. Бұл ретте олардың 10,4%-ы оқуды өз еркімен тастап кетті, 3,5%-ы оқудан шығарылды, 2,3%-ы денсаулық жағдайы бойынша оқуды тастап кетуге мәжбүр болды (№19 диаграмма).

№19 диаграмма. «Сіз колледж/ЖОО бітіріп, диплом алдыңыз ба?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Бүгінгі таңда таңдалған мамандық респонденттердің 72,3%-ын қанағаттандырады («толығымен қанағаттандырады», «қанағаттанарлық»). Респонденттердің 23,2%-ы таңдалған мамандыққа қанағаттанбайды («қанағаттанбадым», «толық қанағаттандырмайды») (№20 диаграмма).

№20 диаграмма. «Өзіңіздің таңдаған мамандығыңыз Өзіңізге ұнайды ма?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Зерттеу барысында мынадай сұрақ қойылды: «Сіз өз мамандығыңызды еңбек нарығында сұранысқа ие деп санайсыз ба?». Сонымен, респонденттердің 68,3%-ы өз мамандығын еңбек нарығында сұранысқа ие деп санайды («иә», «дәлірегі, иә»). Ал сауалнамаға қатысқандардың 26,2%-ы өз мамандықтарын еңбек нарығында сұранысқа ие деп санамайды («дәлірегі, жоқ», «жоқ»). Респонденттердің 5,5%-ы бұл сұраққа жауап беруге қиналды (№26 кесте).

№26 кесте. «Өз мамандығыңызды еңбек нарығында сұранысқа ие деп ойлайсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Жауап нұсқалары	**%**
Иә	28,4
Дәлірегі, иә	39,9
Дәлірегі, жоқ	19,7
Жоқ	6,5
Жауап беруге қиналамын	5,5

Зерттеу деректеріне сәйкес, қазақ тілін еркін меңгеру деңгейі – 69,3%, орыс тілін – 77,2% *(жиынтық жауаптары «еркін сөйлеймін, оқимын және жазамын» және «еркін, оның ішінде кәсіби лексиканы да меңгеремін») құрайды*. Бұл ретте қазақ тілін жетік меңгермегендердің немесе тек кейбір сөз тіркестерін түсінетіндердің үлесі 14,7%, орысша – 3,7% құрайды. Ағылшын тілінде жағдай мүлдем басқаша, NEET санатындағы сауалнамаға қатысқан жастардың тек 5,5%-ы оны еркін біледі, 57,8%-ы мүлдем білмейді (№27 кесте).

№27 кесте. «Қазақ, орыс, ағылшын тілдерін қаншалықты еркін білесіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Білу деңгейі / **Тілдер**	**Мүлде білмеймін**	**Білмеймін, бірақ кейбір фразалар-ды түсінемін**	**Түсінемін, бірақ сөйлей алмаймын**	**Түсінемін және сөйлей аламын**	**Еркін сөйлей-мін, бірақ жаза алмайм ын**	**Мен еркін сөйлей-мін, оқимын және жаза-мын**	**Еркін сөйлеймін, кәсіби лексиканы да жақсы білемін** (ақпараттық ауқымды ғылыми-техникалық, әдеби-гуманитарлық мәтіндер, мамандығым бойынша тілді білемін)	**Жауап беруге қиналамын**
Қазақша	5,7	9,0	5,0	11,0	8,0	47,8	13,5	-
Орысша	1,6	2,1	5,6	13,0	12,3	53,2	11,7	0,5
Ағылшын	25,8	32,0	17,7	14,8	3,7	4,7	0,8	0,5

Сауалнамаға қатысқандардың жауаптарын талдау олардың айтарлықтай несиелік жүктемесі жоқ екенін көрсетеді. Сонымен, көп жағдайда респонденттер несиенің ешқандай түрін алмағанын атап өтті.

Респонденттердің кейбір бөлігі белгілі бір мақсаттарға несие алғанын атап өтті. Респонденттер негізінен тұрмыстық техника, бейне техника, компьютер, телефон және осыған ұқсас заттарға арналған кредиттерді пайдаланады. Бұл ретте 16,8%-ы кредитті төлеп қойған, 13,8%-ы төлеуді жалғастыруда, ал 5,1%-ы кредитті ресімдегісі келеді, бірақ банктің мақұлдауын алмаған. Респонденттердің ең азы шетелде демалу үшін несие алды – респонденттердің 1,9%-ы мұндай несиені төлеп қойған, ал 0,4%-ы әлі де төлеуде. Айта кету керек, жылжымайтын мүлікке – пәтерге, саяжайға және т.б. несие ресімдеген респонденттердің үлесі төмен, респонденттердің 92,8%-ы бұл мақсатқа несие алмағанын мәлімдеді (№28 кесте).

№28 кесте. «Сіз соңғы 2 жылда төмендегілердің қайсысына несие алдыңыз?», деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Жауап нұсқалары	Несие алған жоқпын	Иә, төлеп болдық	Иә, төлеп жүрміз	Алғым келді, бірақ бермеді
Тұрмыстық техника, видеотехника, компьютер, телефон және т.б.	64,4	16,8	13,7	5,1
Жиһаз	85,6	7,6	4,4	2,4
Көлік	88,6	3,8	2,8	4,8
Жылжымайтын мүлік – пәтер, саяжай және т. б.	92,8	1,9	2,1	3,2
Үй жөндеу немесе учаскені абаттандыру	93,7	3,2	1,0	2,1
Оқу	94,8	2,8	0,6	1,8
Медициналық қызметтер	95,3	2,6	0,6	1,5
Шетелге демалысқа бару	95,7	1,8	0,3	2,2
Мерекелер, мерейтойлар, үйлену тойлары, отбасылық іс-шаралар	94,0	2,8	1,7	1,5

3.3. Саяси өмірге деген қызығушылық

Респонденттердің 54,7%-ы Қазақстандағы саяси өмірге, саяси партиялардың, мемлекет өкілдерінің, басқару органдарының қызметіне және т.б. қызығушылық танытатынын атап өтті. Респонденттердің 45,3%-ы елдің саяси өмірі олар үшін қызығушылық тудырмайтынын айтты (№21 диаграмма).

№21 диаграмма. «Сізді Қазақстандағы саяси өмір, саяси партиялардың, мемлекет өкілдерінің, басқару органдарының және т.б. қызметі қызықтырады ма?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

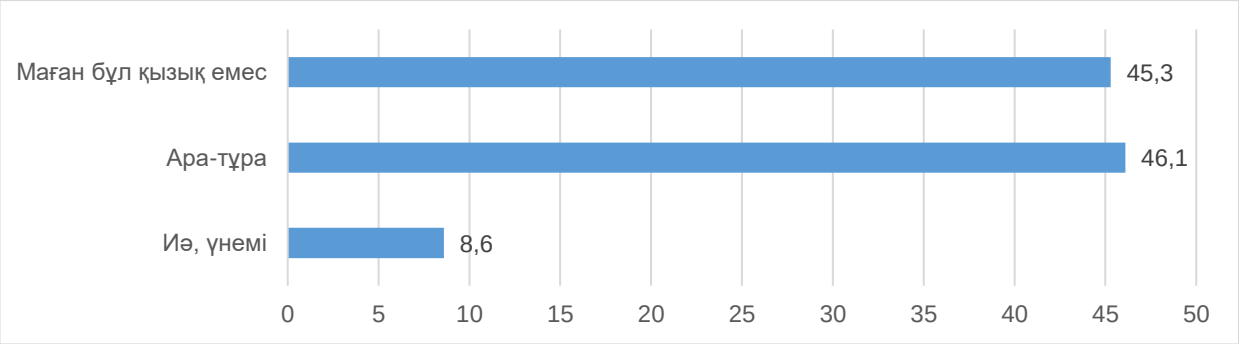

Айта кететін жайт, елдің саяси өміріне табысы жоғары жастар, жасы бойынша – үлкен жас тобы қызығушылық танытады. Керісінше, Қазақстанның саяси оқиғалары салыстырмалы табысы ең төмен, 14 пен 18 жас аралығындағы NEET жастарын аз дәрежеде алаңдатады (№29,№30 кестелер).

№29 кесте. «Сізді Қазақстандағы саяси өмір, саяси партиялардың, мемлекет өкілдерінің, басқару органдарының және т.б. қызметі қызықтырады ма?» деген сұраққа жауаптардың табыс деңгейі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	30 000 теңгеге дейін	30 001-60 000 теңгеге дейін	60 001-100 000 теңгеге дейін	100 001-300 000 теңгеге дейін
Иә, үнемі	5,4	9,2	10,8	10,7
Ара-тұра	47,9	48,8	46,7	50,4
Маған бұл қызық емес	46,7	42,0	42,5	39,0

№30 кесте. «Сізді Қазақстандағы саяси өмір, саяси партиялардың, мемлекет өкілдерінің, басқару органдарының және т.б. қызметі қызықтырады ма?» деген сұраққа жауаптардың жас аралығы бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас
Иә, үнемі	5,3	9,2	11,4
Ара-тұра	36,7	48,6	53,9
Маған бұл қызық емес	58,0	42,2	34,7

Респонденттердің негізгі ақпарат көзі – әлеуметтік желілер (58,4%), одан кейін теледидар (34,6%), NEET санатындағы әрбір үшінші респондент ақпаратты туыстары, достары мен таныстарынан (31,9%) алады. Айта кету керек, мессенджерлер де респонденттер үшін маңызды ақпарат көзі болып табылады – олардың 26,1%-ы WhatsApp чаттарын қолданады. Респонденттердің ақпаратты интернеттегі БАҚ-тан қазақстандық (17,8%) және шетелдік (7,3%), сондай-ақ Youtube арналарынан (18,2%) алу мүмкіндігі әлдеқайда төмен (№31 кесте).

№31 кесте. «Сіз әдетте ел ішінде және одан тысқары жерлерде орын алған жағдайлар туралы ақпаратты қайдан білесіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	%
Әлеуметтік желілер (Facebook, Вконтакте, Instagram, Одноклассники)	58,4
Теледидар	34,6
Туыстар, достар, таныстардан	31,9
WhatsApp чаттары	26,1
Youtube-арналар	18,2
Қазақстандық Интернет БАҚ	17,8
Telegram-арналар	13,7
Шетелдік Интернет БАҚ	7,3
Баспалық БАҚ (газеттер, журналдар)	6,0
Радио	5,6
Қызықпаймын	0,4
Жауап беруге қиналамын	3,2

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Басқаларға қарағанда білім деңгейі жоғары респонденттердің Қазақстандағы саяси оқиғалар туралы ақпарат алу көздерінің қатарында шетелдік интернет-БАҚ пен баспа басылымдары бар екенін атап өткен жөн. Тұрғылықты жерінің түріне байланысты ауыл жастары елде және одан тыс жерлерде болып жатқан оқиғалар туралы ақпарат көздерін таңдауда дәстүрлі, ал қалалық жастарға қарағанда теледидарға басымдық береді.

26,9% немесе сауалнамаға қатысқан әрбір төртінші адам сайлауға қатыспайды, бұл саяси өмірге деген қызығушылықтың төмендігімен де, олардың сайлауға қатысуы елдегі жағдайға әсер етпейді деген сеніммен де, жалпы қолданыстағы саяси жүйеге сенімсіздікпен де байланысты болуы мүмкін. Респонденттердің 33,7%-ы дауыс беруге тырысады, егер мұндай мүмкіндік болса, 20,3%-ы дауыс бермейді, өйткені олар әлі 18 жасқа толған жоқ және NEET жастарының тек 17,1%-ы сайлауда міндетті түрде дауыс беретіндерін айтты (№22 диаграмма).

№22 диаграмма. «Сіз сайлауға қатысасыз ба әлде қатыспайсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

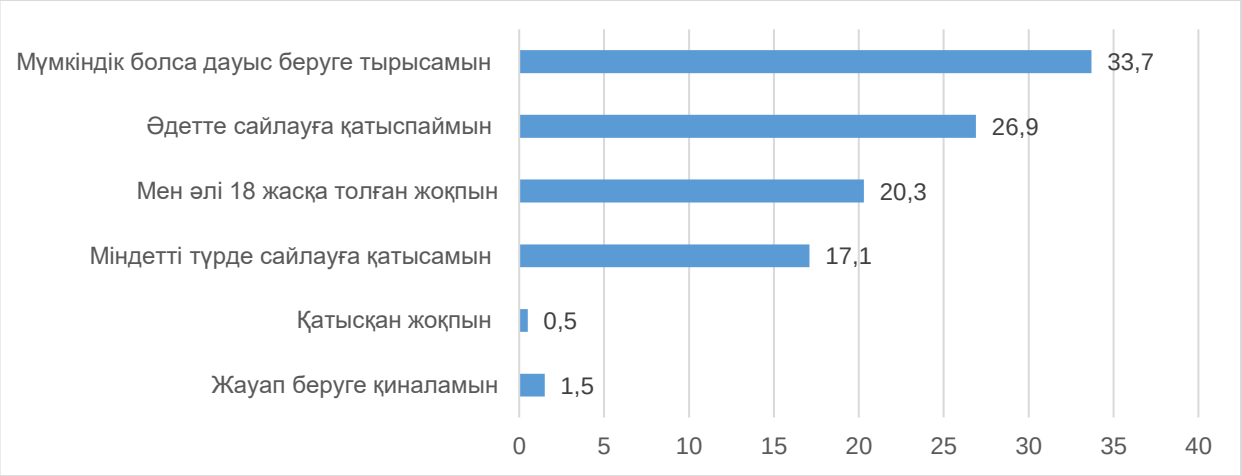

Респонденттердің басым бөлігі егде жастағы топтағылар сайлауға қатысуға тырысатынын атап өткен жөн. Атап айтқанда, «мүмкіндігінше» және «міндетті» сайлауда дауыс беретін 24-28 жас аралығындағы жастардың үлесі 70,1%, 19-23 жас аралығындағы жастардың үлесі 61,6% құрайды (№32 кесте).

№32 кесте. «Сіз сайлауға қатысасыз ба әлде қатыспайсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың жас бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	**14-18 жас**	**19-23 жас**	**24-28 жас**
Міндетті түрде сайлауға қатысамын	7,3	21,3	23,6
Мүмкіндік болса дауыс беруге тырысамын	16,0	40,3	46,5
Әдетте сайлауға қатыспаймын	21,2	33,2	27,0
Мен әлі 18 жасқа толған жоқпын	51,5	3,8	2,4
Қатысқан жоқпын	1,4	0,0	0,0
Жауап беруге қиналамын	2,5	1,5	0,4

NEET жастарының 62,7%-ы өздерінің тұрғылықты жерінде наразылық акцияларын өткізу мүмкіндігін жоққа шығарады. 26,9% мұндай мүмкіндікті жоққа шығармайды (№23 диаграмма).

№23 диаграмма. «Қалай ойлайсыз, Сіз тұратын қалада/ауылда наразылық акциялары (митинг, көтеріліс, петиция) туындау ықтималдылығы бар ма?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

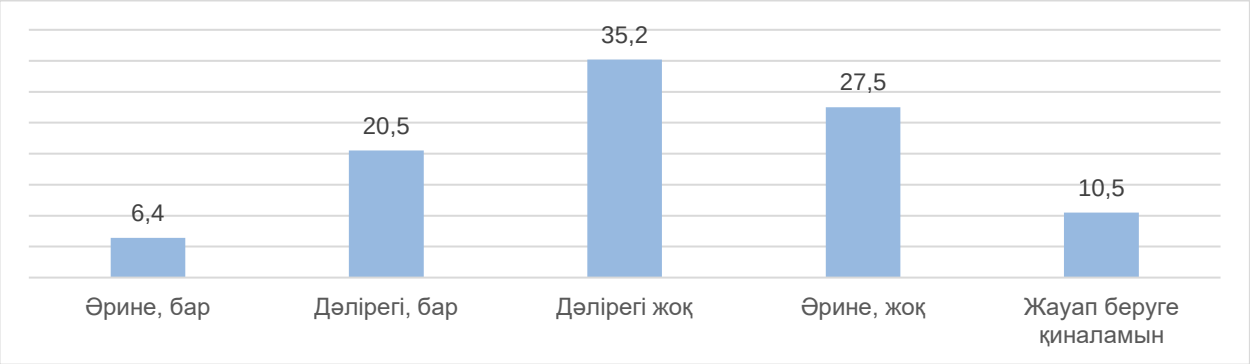

Наразылық акцияларының тұрғылықты жерінде пайда болу ықтималдығын табыс деңгейі жоғары респонденттер, елді мекеннің типі бойынша – ауыл

тұрғындары көбірек қабылдайды. Атап айтқанда, табысы 100-ден 300 мың теңгеге дейінгі респонденттердің 10,7%-ы наразылық білдіру ықтималдығы туралы сұраққа «әрине, бар» деп жауап берсе, табысы 30 000 теңгеге дейінгі респонденттер 4,8%, 60 000 теңгеге дейін 4,5% көрсеткішінде осы жауапты таңдаған.

Елді мекеннің типі бойынша осы мәселе бойынша қандай да бір елеулі айырмашылықтар байқалмайды. Дегенмен, қала тұрғындарына қарағанда ауыл тұрғындарының 7,3%-ы наразылық болуы «әрине,бар» деген нұсқаны таңдағанын атап өткен жөн, 22,7%-ы «дәлірегі,бар» деп жауап берді. Қалада тұратын респонденттер үшін осындай көрсеткіштер 5,6% және 18,8% деңгейінде (№33 кесте).

№33 кесте. «Қалай ойлайсыз, Сіз тұратын қалада/ауылда наразылық акциялары (митинг, көтеріліс, петиция) туындау ықтималдылығы бар ма?» деген сұраққа жауаптардың табыс деңгейі және елді мекен түрі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	30 000 теңгеге дейін	30 001-60 000 теңгеге дейін	60 001-100 000 теңгеге дейін	100 001-300 000 теңгеге дейін	Қала	Ауыл
Әрине, бар	4,8	4,5	8,0	10,7	5,6	7,3
Дәлірегі, бар	28,2	14,5	20,1	30,5	18,8	22,7
Дәлірегі, жоқ	32,5	43,0	35,1	34,2	39,1	30,1
Әрине, жоқ	29,3	28,9	29,2	18,0	24,1	31,9
Жауап беруге қиналамын	5,1	9,1	7,6	6,6	12,4	8,0

Респонденттердің өз аймағында келесідей жағдайлар орын алса, олардың жаппай сөйлеуге қосылуына әсер етуі мүмкін факторлар: өнімдер мен дәрі-дәрмектерге бағаның өсуі (15,0%), коммуналдық қызметтерге тарифтердің өсуі (10,8%), әлеуметтік төлемдердің төмендеуі (10,0%), яғни, әлеуметтік-экономикалық сипаттағы себептер.

Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқандардың 9,2%-ы, егер оның этникалық белгілері бойынша құқықтары бұзылған жағдайда, сондай-ақ мемлекеттік және құқық қорғау органдарының озбырлығына тап болған жағдайда (9,2%) наразылық акцияларына қатысатынын мәлімдейді (№34 кесте).

№34 кесте. «Сіз тұратын өңірде төмендегі себептер орын алатын болса, жаппай наразылыққа қосылуға дайынсыз ба?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Жауап нұсқалары	Иә	Дәлірегі, бар	Дәлірегі, жоқ	Жоқ	Ж/қ
Азық-түлік пен дәрі-дәрмек бағасының қымбаттауы	15,0	12,6	21,8	43,5	7,1
Коммуналдық қызметтерге тарифтердің өсуі	10,8	12,5	22,8	47,1	6,8
Еңбек даулары	8,5	11,0	24,2	49,2	7,1
Этникалық тегі бойынша қандай да бір кемсітушіліктер	9,2	12,2	21,2	49,9	7,5
Биліктің әрекетсіздігі, қала/ауыл проблемаларын шешкісі келмеуі	9,5	12,0	23,2	48,0	7,3
Сыбайлас жемқорлық	8,9	11,5	22,4	50,5	6,7
Әлеуметтік төлемдердің төмендету	10,0	11,2	23,1	48,8	6,9
Мемлекеттік және құқық қорғау органдары өкілдерінің озбырлығы	9,2	12,2	22,4	48,2	8,0
Елдің жалпы жағдайына, биліктің саясатына наразылық	8,3	10,1	23,1	50,5	8,0

4. ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУ ЖӘНЕ БОС УАҚЫТ

4.1. Жұмысқа деген көзқарас, жұмыс іздеуге арналған арналар

Жаппай сауалнама нәтижелері респонденттердің басым бөлігі колледжде немесе университетте оқу кезінде жұмыс істемегенін көрсетті (29,6%). Сауалнамаға қатысқандардың 4,5%-ы оқу кезінде тұрақты негізде өз мамандықтары бойынша толық емес жұмыс істеді. Сауалнамаға қатысқан жастардың үш есеге жуығы (13,1%) үнемі жұмыс істеді, бірақ мамандығы бойынша емес. Респонденттердің тағы 11,4%-ы мамандығы бойынша емес кездейсоқ қосымша жұмыс жасаған (№24 диаграмма).

№24 диаграмма. «Сіз колледжде/ЖОО-да оқыған кезде қосымша жұмыс істедіңіз бе?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

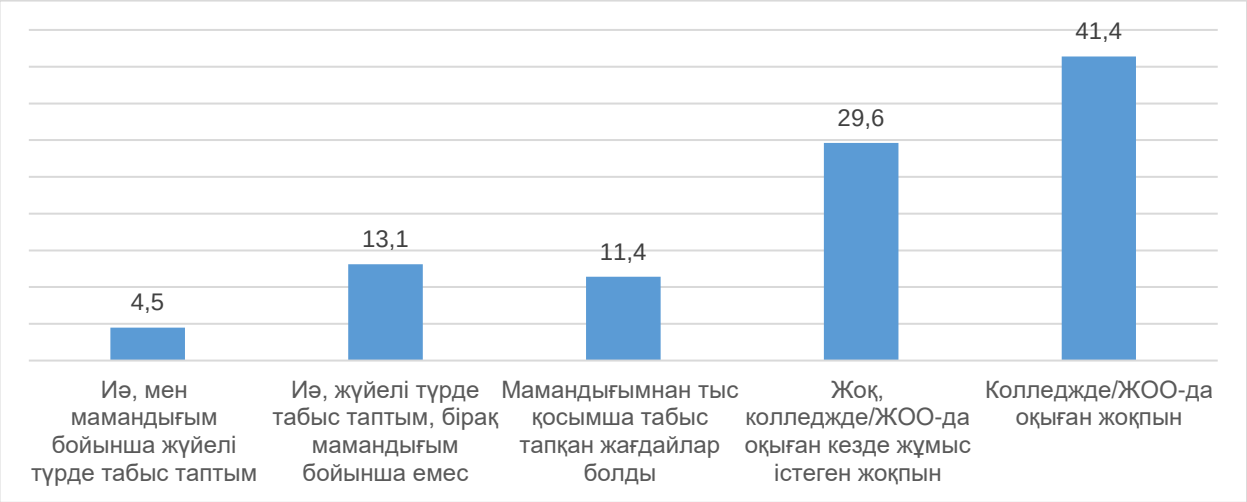

Сонымен қатар, толық емес жұмыс күнімен айналысатындардың үштен бір бөлігі шұғыл қажеттілікке байланысты жұмыс істеуге мәжбүр болды, өйткені оларға қажетті заттарға ақша жетіспеді (30,2%). Сондай-ақ, оқу кезінде жұмыс істеудің маңызды себептерінің қатарына ата-аналарына көмектесуге деген қалаулары кірді (27,8%). Болашақ мамандығы бойынша жұмыс тәжірибесін алу үшін, сондай-ақ өмірлік тәжірибе, қарым-қатынас тәжірибесін алу үшін оқу кезінде толық емес жұмыс істегендердің үлесі әлдеқайда аз (сәйкесінше 7,8% және 10,9%) (№35 кесте).

№35 кесте. «Білім алу кезінде қосымша табыс табуға не себеп болды?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	**%**
Ата-анама тәуелді болғым келмеді	35,0
Қажетті заттарға ақша жетіспеді	30,2
Ойын-сауық, қосымша білім алу үшін ақша тапқым келді	30,2
Ата-анама көмектескім келді	27,8
Өмірлік тәжірибе, қарым-қатынас тәжірибесін алғым келді	10,9
Өзімнің болашақ мамандығым бойынша тәжірибе алғым келді	7,8
Бос уақыт тым көп болды	3,8
Жауап беруге қиналамын	1,4

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Ең қажетті ақшаның жетіспеуіне байланысты толық емес жұмыс істегендердің арасында салыстырмалы түрде табысы ең төмен болып табылатын

респонденттердің саны едәуір көп – отбасындағы бір адамға айына 30 000 теңгеден аз (табысы 30 000-нан аз - 40,5%, табысы 100 000-нан асатын NEET жастары – 26,4%), тұрғылықты жерінің түрі бойынша бұл, ең алдымен, ауыл тұрғындары (ауыл тұрғындары 37,8%, қала тұрғындары – 24,6%) (№36 кесте).

№36 кесте. «Білім алу кезінде қосымша табыс табуға не себеп болды?» деген сұраққа жауаптардың табыс деңгейі бойынша таралуы, %*

Жауап нұсқалары	**30 000 теңгеге дейін**	**30 001-60 000 теңгеге дейін**	**60 001-100 000 теңгеге дейін**	**100 001-300 000 теңгеге дейін**	**Қала**	**Ауыл**
Қажетті заттарға ақша жетіспеді	40,5	29,7	29,2	26,4	24,6	37,8
Ойын-сауық, қосымша білім алу үшін ақша тапқым келді	33,3	34,3	29,2	24,5	31,7	28,0
Ата-анама көмектескім келді	22,6	23,3	37,5	26,4	28,1	27,2
Ата-анама тәуелді болғым келмеді	27,4	36,0	35,4	45,3	37,1	32,1
Өзімнің болашақ мамандығым бойынша тәжірибе алғым келді	7,1	5,8	9,7	11,3	9,6	5,3
Өмірлік тәжірибе, қарым-қатынас тәжірибесін алғым келді	3,6	11,0	15,3	13,2	12,6	8,5
Бос уақыт тым көп болды	0,0	1,7	4,9	8,5	4,2	3,3

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Респонденттердің барлығы бірдей жұмыс іздеу үстінде емес екенін ескеру маңызды. Бүгінгі таңда респонденттердің жартысынан азы жұмыс іздеуге ұмтылады – 41,7%, қалған 58,3% қазіргі уақытта жұмысқа орналасуға қызығушылық танытпайды (№25 диаграмма).

№25 диаграмма. «Сіз қазір жұмыс іздеп жүрсіз бе?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

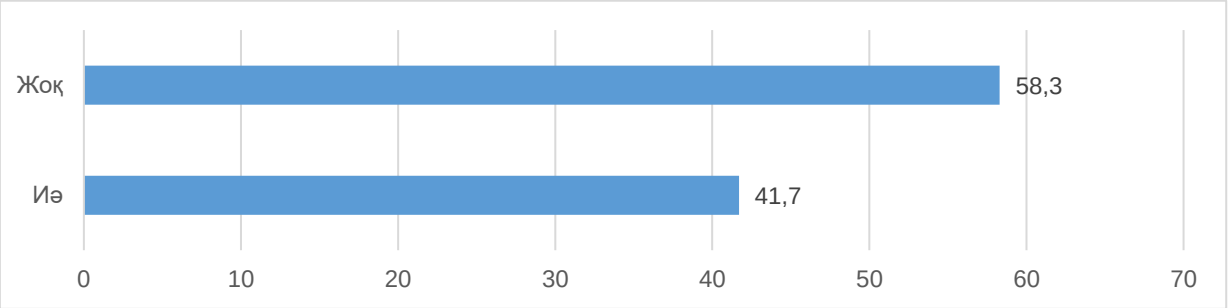

Қазіргі уақытта жұмыс іздеп жүргендердің арасында, табысы төмен жастар көбірек (45,6%), жас ерекшелігі бойынша 19-29 жас аралығындағы егде жастағы жастар (49,3%). Керісінше, бүгінгі күні 14 пен 18 жас аралығындағы жастар (70,8%) жұмысқа орналасуға аз қызығушылық танытады, материалдық әл-ауқаты бойынша – отбасындағы бір адамға табысы 100 000 теңгеден асатындар, яғни салыстырмалы контексте ең жақсы қамтамасыз етілгендер (65,1%) (№37, №38 кестелер).

№37 кесте. «Сіз қазір жұмыс іздеп жүрсіз бе?» деген сұраққа жауаптардың табыс деңгейі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	30 000 теңгеге дейін	30 001-60 000 теңгеге дейін	60 001-100 000 теңгеге дейін	100 001-300 000 теңгеге дейін
Иә	45,6	44,6	41,4	34,9
Жоқ	54,4	55,4	58,6	65,1

№38 кесте. «Сіз қазір жұмыс іздеп жүрсіз бе?» деген сұраққа жауаптардың жас аралығы бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	14-18 жас	19-23 жас	24-28 жас
Иә	29,2	49,3	48,0
Жоқ	70,8	50,7	52,0

Жұмыс іздеудің ең көп таралған әдістерінің қатарына мыналар жатады: достары, таныстары (67%), газеттегі/Интернеттегі хабарландырулар (57,3%), ата-аналардың көмегіне (27,8%), халықты жұмыспен қамту орталықтары (17,9%) (№26 диаграмма).

№26 диаграмма. «Сіз қандай жолмен жұмыс іздеп жүрсіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Респонденттердің 23,6%-ы жұмыс табу мақсатында халықты жұмыспен қамту орталықтарына жүгінгендерін мәлімдеді. Сауалнамаға қатысқандардың 76,4%-ы жұмыс іздеу мақсатында халықты жұмыспен қамту орталығына жүгінбеді (№39 кесте).

№39 кесте. «Жұмыс іздеу мақсатында Халықты жұмыспен қамту орталығына жүгіндіңіз бе?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Жауап нұсқалары	**%**
Иә	23,6
Жоқ	76,4

Респонденттердің 57,4%-ы жұмыспен қамту орталығы тиімді жұмыс істейді деп санайды («иә, тиімді», «дәлірегі, тиімді»). Сауалнамаға қатысқандардың 37%-ы жұмыспен қамту орталығының жұмысын тиімді емес деп санайды («дәлірегі, тиімсіз», «тиімсіз») (№40 кесте).

№40 кесте. «Сіздің пікіріңіз бойынша Халықты жұмыспен қамту орталығының жұмысы тиімді ме?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Жауап нұсқалары	**%**
Иә, тиімді	26,9
Дәлірегі тиімді	30,5
Дәлірегі тиімсіз	28,9
Тиімсіз	8,1
Жауап беруге қиналамын	5,6

Зерттеу нәтижелері бойынша респонденттер көбінесе сауда (18,5%), көлік, байланыс (17,9%), тамақтану (16,8%), құрылыс (16,7%) сияқты салаларда жұмыс іздейді. Сауалнамаға қатысқандар білім беру (13,5%), өнеркәсіп (11,4%), сондай-ақ қаржы, несиелеу, сақтандыру (11,2%) салаларында жұмыс іздейді. Сауалнамаға қатысқандардың 6,4%-ы кәсіпкерлік саласына қызығушылық танытады.

Менеджмент (5,8%), «мәдениет және өнер» (5,5%), «ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы» (5,5%), «денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру» (5,2%) сияқты салалардағы мүдделі респонденттер іс жүзінде бірдей дәрежеде көрінеді (№41 кесте).

№41 кесте. «Сіз қай салада жұмыс іздеп жүрсіз/іздедіңіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	**%**
Көтерме және бөлшек сауда	18,5
Көлік, байланыс	17,9
Қоғамдық тамақтану	16,8
Құрылыс	16,7
Оқу	13,5
Өнеркәсіп	11,4
Қаржы, несиелеу, сақтандыру	11,2
Кәсіпкерлік	6,4
Менеджмент	5,8
Мәдениет және өнер	5,5
Ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы	5,5
Денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру	5,2
Тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, халыққа тұрмыстық қызмет көрсету	5,0
Мемлекеттік басқару және қорғаныс (құқық қорғау органдары және қарулы органдар, әлеуеметтік қамтамасыз ету органдары)	4,8
Ғылым	3,7
Кез келген сала	1,6
Сұлулық саласы	0,7
Жауап беруге қиналамын	5,9

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Жұмыс табудағы қиындықтардың ішінде респонденттер жалақының төмен деңгейін (51,6%), жұмыс тәжірибесінің жоқтығын атап өтті, сондықтан көптеген кәсіпорындар оларды жұмысқа алмайды (44,7%). Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқандардың едәуір бөлігі (27,5%) жұмыс іздеу кезінде кәсіби білім мен дағдылардың жетіспеушілігіне тап болғанын атап өтті (№27 диаграмма).

№27 диаграмма. «Сіз жұмыс іздегенде қандай қиыншылықтармен кездесесіз/кездестіңіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

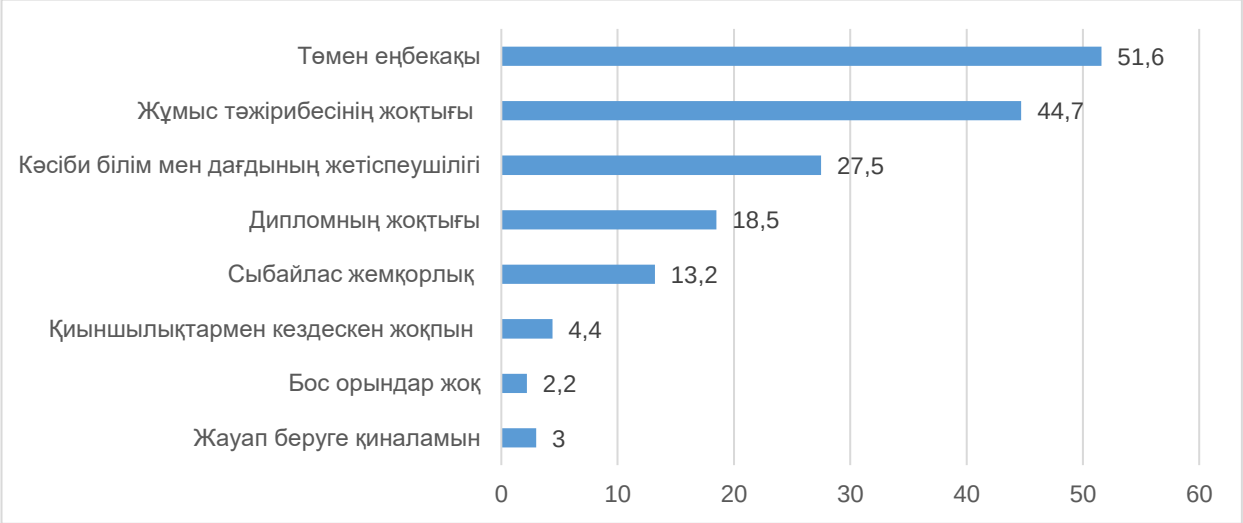

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

4.2. Ықтимал жұмыстан күту

Сауалнамаға қатысқандардың басым бөлігі үшін жұмыс орнын таңдауда шешуші фактор-жалақы (70,1%). Сондай-ақ, респонденттердің 38,7%-ы жұмыс орнын таңдауда олар үшін қолайлы жұмыс жағдайлары анықтаушы фактор болатынын атап өтті. Талдау нәтижелері көрсеткендей, сауалнамаға қатысқандардың тек 14,7%-ы үшін ғана мансаптық мүмкіндіктер шешуші мәнге ие. Бір қызығы, жастардың басым бөлігі үшін жұмыс таңдауда оның алған мамандығы бойынша бола ма, жоқ па, ол шешуші фактор емес. Респонденттердің тек 7,0%-ы бұл фактордың олар үшін маңызды екенін атап өтті (№42 кесте).

№42 кесте. «Жұмыс орнын таңдау кезінде, Сіз ең алдымен неге назар аударасыз, Сіз үшін қандай фактор шешуші болып табылады?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	**%**
Жоғары жалақы	70,1
Қолайлы жұмыс жағдайлары	38,7
Қызметте өсу мүмкіндігі	14,7
Жақсы ұжым	13,1
Еркін жұмыс кестесі	12,8
Ұйымның қаржылық тұрақтылығы	10,2
Қызықты жұмыс	7,0
Алған білімге/мамандыққа сәйкестік	6,8
Орналасқан жері *(тұратын жерге жақын болуы)*	5,5
Қашықтан, үйде жұмыс істеу мүмкіндігі	4,1
Жұмыс істегім келмейді/жоспарламаймын	-
Жауап беруге қиналамын	2,4

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Зерттеу барысында сұрақ қойылды: «Сіз жақын арада жұмыс іздеуді жоспарлап отырсыз ба?». Сонымен, респонденттердің 59,2%-ы жақын арада жұмыс іздеуді жоспарлап отыр («иә», «дәлірегі, иә»). Ал жастардың 39,3%-ы жақын арада жұмыс табуды жоспарламайды («дәлірегі жоқ», «жоқ»). Сауалнамаға қатысқандардың тек 1,5%-ы бұл сұраққа жауап беруге қиналды (№43 кесте).

№43 кесте. «Жақын арада жұмыс іздеу жоспарыңызда бар ма?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Жауап нұсқалары	**%**
Иә	37,7
Дәлірегі, иә	21,5
Дәлірегі, жоқ	18,9
Жоқ	20,4
Жауап беруге қиналамын	1,5

Респонденттердің жұмыс іздемеу себептері, ең алдымен, төмен жалақы (22,9%). Сондай-ақ, респонденттер қажетті білімнің жоқтығын (18,7%), жұмыс орындарының жоқтығын (18,1%), NEET санатындағы жастардың тағы 18,8% - ының тұрақты жұмыс табуға тырыспауының себебі ретінде отбасы мүшелерімен тыйым салынғанын атап өтті. Сонымен қатар, әрбір оныншы адам қажетті дағдылардың жоқтығын атап өтті. Осылайша, себептердің ауқымы өте кең. Басты себеп-жастарға ұсынылатын жұмыста еңбекақының төмендігі, сондай-ақ жұмыс беруші сұраған кәсіби құзыреттердің, білімнің жетіспеушілігі (№44 кесте).

№44 кесте. «Сіз неге тұрақты жұмыс табуға тырыспайсыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	**%**
Төмен еңбекақы	22,9
Маған тыйым салады (ата-анам, күйеуім, туыстарым, балаларым)	18,8
Лайықты жұмыс табу үшін білімім/білім алу мүмкіндігім жоқ	18,7
Жұмыс орындары жоқ	18,1
Кездейсоқ табыстармен күн көремін	16,5
Менің кішкентай балаларым бар	15,2
Жұмыс берушіге қажетті дағдыларым жоқ	10,0
Денсаулық жағдайы мүмкіндік бермейді	5,3
Оқитын боламын	2,8
Бұл менің діни ұстанымдарыма байланысты	2,4
Психологиялық проблемалар (депрессияға бейімділік, қарым-қатынас проблемалары)	2,3
Менің соттылығым бар	1,0
Қажет емес	0,6
Менің жасымдағы адамдарды жұмысқа алмайды	0,5
Күзде әскер қатарына алып кетеді	0,2
Тәуелділік жол бермейді (ішімдікке, есірткіге құмарлық, құмар ойындар)	0,0
Жауап беруге қиналамын	9,8

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Егер қалада жалақының аз төленуіне байланысты жұмыссыз жастар жұмыс іздемесе, ауылдық жерлерде жас азаматтар жұмыс орындарының болмауына байланысты оларды жиі іздемейді. Сонымен қатар, қалалықтарға қарағанда ауыл тұрғындарына, оның ішінде жұмыссыз жастар үшін жұмысқа орналасудағы кедергі білімнің және оны алу мүмкіндігінің жоқтығы болып табылады.

Сауалнамаға қатысқандардың басым бөлігі (73,6%), егер тиісті жұмыс таңдалса, оны қысқа мерзімде – бір апта ішінде бастауға дайын екендігін айтты. Респонденттердің 8,9%-ы өздеріне қолайлы жаңа жұмысқа шығу үшін бір айдан астам уақыт қажет болатынын, ал 12,1%-ы еңбек қызметіне кірісуге дайын болатын уақыт аралығын көрсету қиын екендігін атап өтті. Жалпы, бұл факт алдыңғы сұраққа респонденттердің 15,2%-ы қадағалауды қажет ететін кішкентай балалардың болуына байланысты жұмысқа әлі шыға алмайтындығына жауап бергендігімен түсіндіріледі (№28 диаграмма).

№28 диаграмма. «Егер Сіз өз күшіңізбен немесе біреудің көмегімен дұрыс жұмыс таба алсаңыз, онда Сіз оған қаншалықты тез кірісуге дайын болар едіңіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

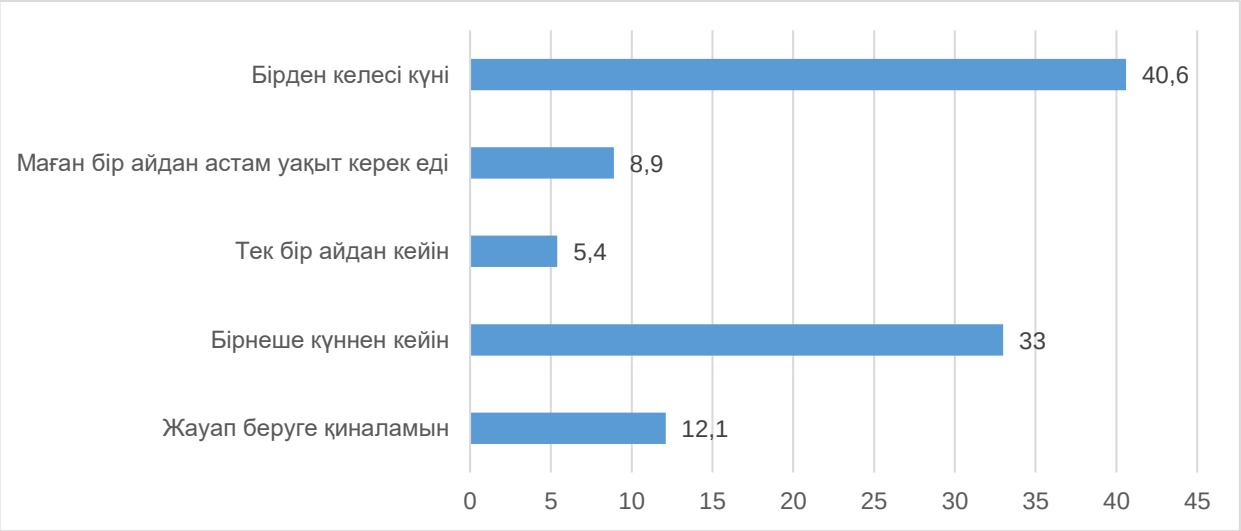

Респонденттердің жауаптарына сәйкес, егер қолайлы жұмыс табылса, келесі күні оған бірден кірісуге дайын болатыны, ең алдымен ауыл жастары атап өтті (45,0% - ауыл, 37,2% - қала жастары) (№45 кесте).

№45 кесте. «Егер сіз өз күшіңізбен немесе біреудің көмегімен дұрыс жұмыс таба алсаңыз, онда сіз оған қаншалықты тез кірісуге дайын болар едіңіз?» деген сұраққа жауаптардың елді мекен түрі бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	**Қала**	**Ауыл**
Бірден келесі күні	37,2	45,0
Бірнеше күннен кейін	36,9	28,0
Тек бір айдан кейін	4,7	6,2
Маған бір айдан астам уақыт керек болды	8,5	9,3
Жауап беруге қиналамын	12,7	11,6

Жұмысқа орналасу мүмкін болмаған жағдайда кәсіпкерлік қызметпен айналысу балама ретінде респонденттердің тек 33%-ы ғана қарайды, 67%-ы бұл қызмет саласын өздері үшін, тіпті басқа жұмыс болмаған жағдайда да қолайлы деп санамайды (№29 диаграмма).

№29 диаграмма. «Сіз жұмысқа орналасу мүмкін болмаған жағдайда кәсіпкерлік қызметті балама ретінде қарастырасыз ба?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

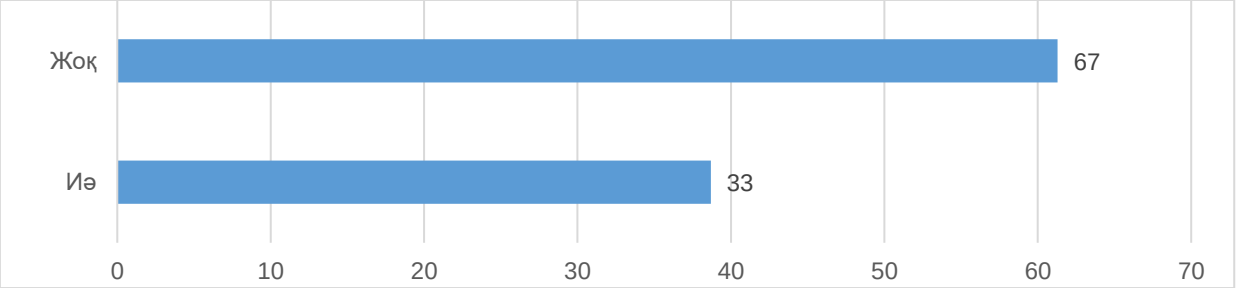

Бұл ретте кәсіпкерлікті жұмысқа орналасу мүмкін болмаған жағдайда өздері үшін балама ретінде 24-28 жас аралығындағы ересек топ респонденттері; елді мекендердің түрі бойынша – ауылдық жерлерде тұратындар; білім беру бөлінісінде – жоғары оқу орнынан кейінгі, арнаулы орта және аяқталмаған жоғары білімі бар адамдар көбірек қарастырады.

Қарастырылып отырған санаттағы жастар кәсіпкерлік қызметпен айналысуға дайын болатын салалар: сауда (37,9%), қоғамдық тамақтану (14,4%), сұлулық индустриясы (13,2%), ойын-сауық саласы (12,3%), сондай-ақ өндіріс (тамақ өнімдері, киім шығару) (11,5%) (№46 кесте).

№46 кесте. «Сіз қандай салада кәсіпкерлік қызметпен айналысар едіңіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	*%*
Сауда, оның ішінде online-сауда	37,9
Қоғамдық тамақтану (кафе, мейрамхана)	14,4
Сұлулық индустриясы (шаштараз қызметтері, маникюр және т.б.)	13,2
Ойын-сауық саласы	12,3
Өндіріс (тамақ өнімдері, киім шығару)	11,5
IT саласы	11,1
Тұрмыстық қызметтер	9,4
Көлік қызметтері	8,6
Туристік бизнес	7,3
Білім беру қызметтері	7,3
Әлеуметтік желілерде блог жүргізу	7,1
Медициналық және сауықтыру қызметтері	6,2
Консалтингтік қызметтер: PR, экономика, маркетинг	5,9
Фитнес клубы	5,2
Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу	5,0
Логистика	4,4
Аграрлық бизнес	4,2
Мал шаруашылығы	0,5
Құрылыс	0,3
Жауап беруге қиналамын	3,2

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Жұмыс тәжірибесі жиі табыс деңгейі жоғары респонденттерде кездеседі. «Сізде жұмыс тәжірибесі бар ма» деген сұраққа респонденттердің 61,3%-ы жұмыс тәжірибесі бар екенін атап өтті, ал сауалнамаға қатысқандардың 38,7%-ы «жоқ» жауап нұсқасын таңдады (№30 диаграмма).

№30 Диаграмма. «Сізде жұмыс тәжірибесі бар ма?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

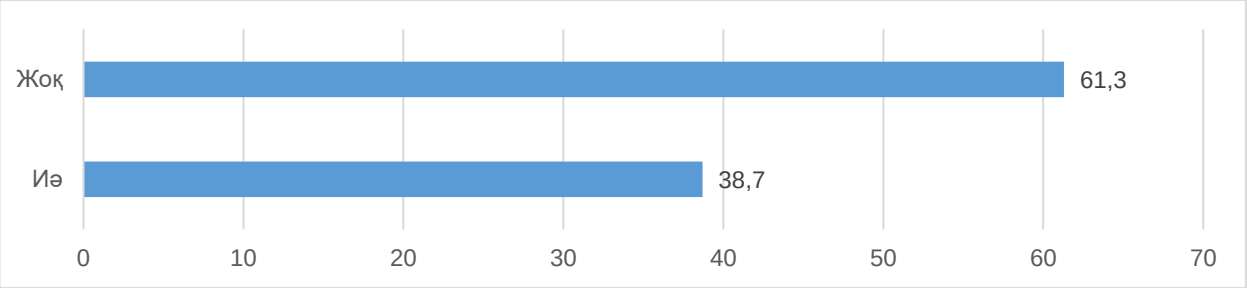

Зерттеу нәтижелері бойынша респонденттердің 19,7%-ы бұрынғы жұмыстарымен қанағаттанғаны анықталды, ал сауалнамаға қатысқандардың 9,8%-ы өткен жұмысының тәжірибесі сәтсіз болғанын атап өтті. Тек 8,1%-ы «Менің бұрынғы жұмысым мені толығымен қанағаттандырды» деген жауап нұсқасын таңдады (№31 диаграмма).

№31 диаграмма. «Сіз бұрынғы жұмысыңызға қаншалықты қанағаттандыңыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

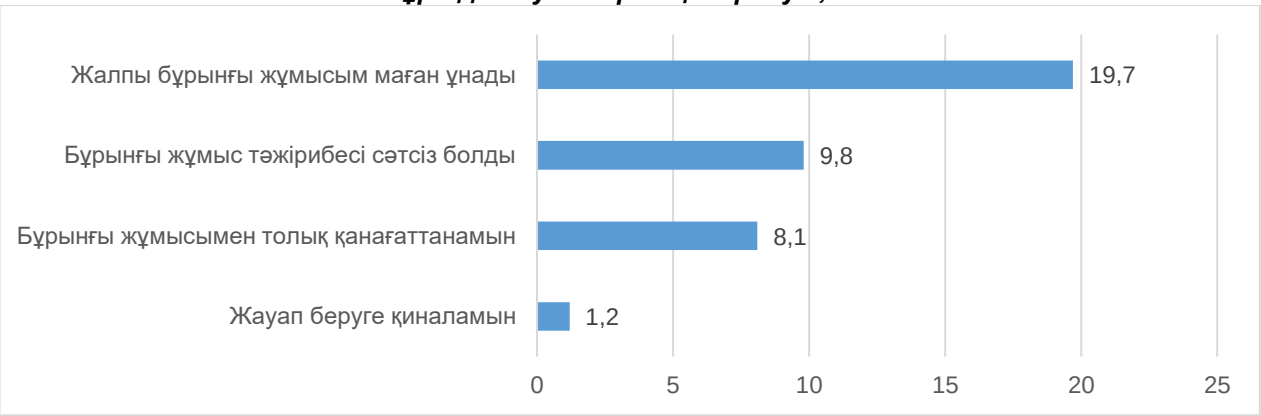

Жұмыс тәжірибесі бар респонденттердің бұрынғы жұмысынан бас тартуының себептері, ең алдымен, жалақының төмен деңгейі (43,9%), сондай-ақ жұмыс істеген жастардың едәуір бөлігі үшін компаниядағы қысқартулар (16,2%), қолайсыз жұмыс кестесі (14,6%) шешуші фактор болды (№47 кесте).

№47 кесте. «Сіз өткен жұмысыңыздан қандай себеппен шықтыңыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Жауап нұсқалары	**%**
Төмен жалақы	43,9
Компаниядағы қысқартуларға байланысты	16,2
Жұмыс кестесі қолайлы емес	14,6
Іс жүзіндегі тәжірибенің болмауы	8,3
Білім жетіспеушілігі	4,9
Жүктілік	1,0
Денсаулық жағдайына байланысты	0,8
Тұрмысқа шығу	0,6
Кездейсоқ табыс	0,4
Оқуға байланысты	0,4
Мансаптық өсудің болмауы	0,3
Компанияның банкротқа ұшырауы	0,3
Жұмыс істеу қиын	0,1
Әскер қатарына алып кетті	0,1
Келісімшарт мерзімі аяқталды	0,1
Жауап беруге қиналамын	8,0

Сауалнамаға қатысқандардың 39,8%-ы екі немесе одан да көп тұрақты жұмыс орындарын ауыстырды. 26,3%-ы кездейсоқ табысы көп жұмыстың болғанын, ал тұрақты жұмыс ешқашан болмағанын атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың 31%-ы «менде бір ғана тұрақты жұмыс болды» деген жауап нұсқасын таңдады (№32 диаграмма).

№32 Диаграмма. «Сіз өмірде қанша жұмыс орнын ауыстырдыңыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

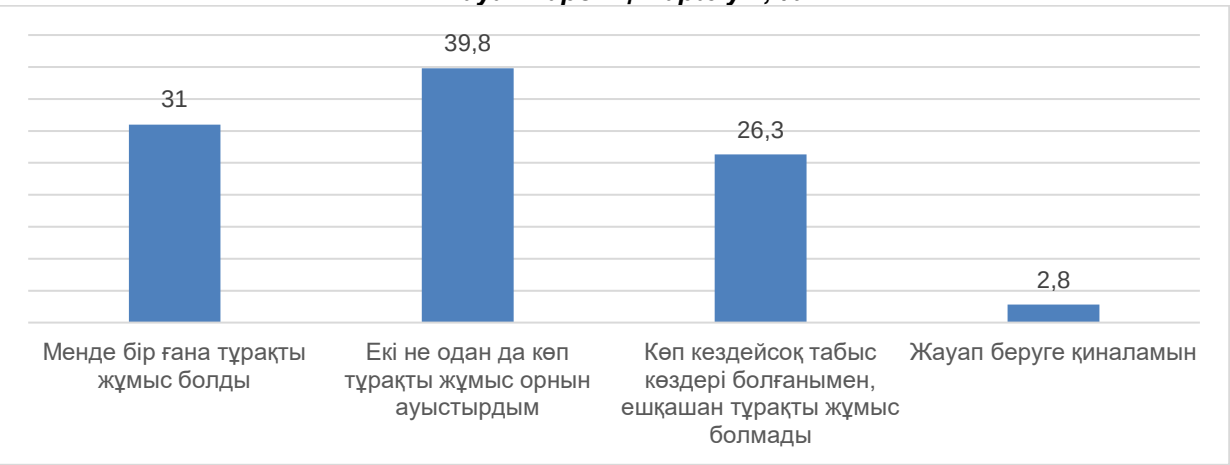

Сауалнамаға қатысқандардың ішінде 35,1%-ы - ешқашан жұмыс істемеген, респонденттердің 19,6%-ы - алты айға жуық, ал 9,7%-ы бірнеше жыл бойы жұмыс істемеген азаматтар болып шықты (№33 диаграмма).

№33 диаграмма. «Сіз қанша уақыт жұмыс істемедіңіз (жұмыс кестесі бар тұрақты жұмысты білдіреді)?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

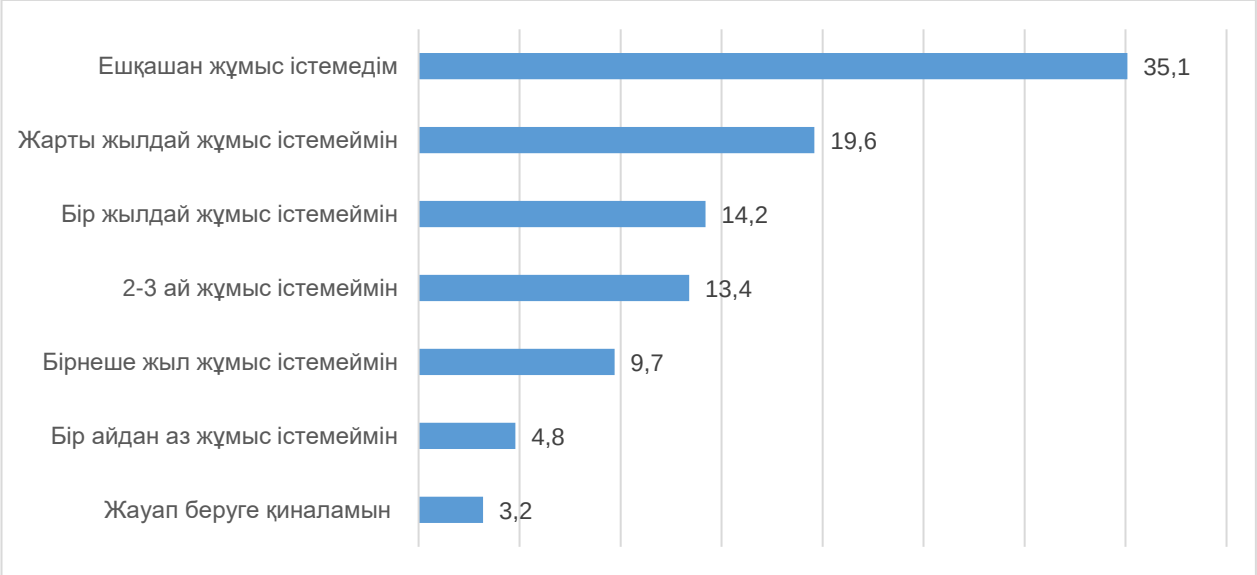

4.3. Әуестік пен қызығушылықтар

NEET санатындағы жастардың жалпы санының үштен бірінде (29,0%) хобби жоқ. Хоббиі бар екенін атап өткен адамдар арасында оның мұндай түрлері аталған: кітап оқу (20,7%), аспаздық (19,4%), спорт (14,1%), сурет салу, дизайн (9,7%), балық аулау, аң аулау (9,4%), қолөнер (9,1%), шет тілдерін оқу (8,8%), музыкалық аспаптарда ойнау (7,6%) (№48 кесте).

№48 кесте. «Сіздің хоббиіңіз бар ма, сіз немен айналысасыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	**%**
Менің хоббиім жоқ	29,0
Кітап оқимын	20,7
Аспаздық, тамақ дайындағанды ұнатамын	19,4
Мен спорт секцияларына барамын (бокс, жүзу, гимнастика, йога және т.б.)	14,1
Сурет салу, дизайн	9,7
Балық аулау, аң аулау	9,4
Мен қолөнермен айналысамын (тоқу, кесте тігу, бисер тоқу және т. б.)	9,1
Шет тілдерін оқимын	8,8
Музыкалық аспапта ойнаймын	7,6
Би, хореографиямен айналысамын	5,2
Флористиканы зерттеп, өсімдіктер өсіремін	4,4
Мен белгілі бір заттардың коллекциясын жинаймын (жалаулар, комикстер, мүсіншелер, рецепттер және т.б.)	3,9
Ән айтумен, вокалмен айналысамын	3,7
Мен робототехника және басқа да техникалық жобалармен жұмыс істеймін	2,1
Шешендік өнерді дамытамын	1,4
Саяхат	0,1
Жауап беруге қиналамын	3,1

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Респонденттер бос уақытын достарымен (75,6%) немесе отбасымен (51,8%) және туыстарымен (38,7%) өткізеді.14,8% немесе әрбір алтыншы респондент бос уақытын әлеуметтік желілерде өткізеді (№49 кесте).

№49 кесте. «Сіз әдетте бос уақытыңызды кіммен өткізесіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

Жауап нұсқалары	**%**
Қарым-қатынас	75,6
Мен бос уақытымды тек отбасыммен (ата-анаммен, жұбайыммен) өткіземін	51,8
Туыстарымен	38,7
Бос уақытымды виртуалды кеңістікте өткіземін (әлеуметтік желілер)	14,8
Бір серіктес таныстармен	14,4
Ортақ қызығушылықтары (спортпен шұғылдану, ортақ хобби) бар таныстармен	6,8
Менің саяси көзқарастарыма қосылатын пікірлес адамдармен	1,1
Менің діни көзқарастарыма қосылатын пікірлес адамдармен	0,9
Жауап беруге қиналамын	0,8

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

5. АҚПАРАТТАНДЫРУ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАРҒА ҚАТЫСУ

5.1. Мемлекеттік жастар саясатының тиімділігін қабылдау

NEET санатындағы жастардың 38,4%-ы мемлекеттік жастар саясаты тиімді жүзеге асырылуда деп санайды.

Қазақстандық жастардың 24,7%-ы елімізде мемлекеттік жастар саясаты іске асырылып жатқанын білмейді.

Деректерді талдау NEET санатындағы жастардың 29,3%-ы мемлекеттік жастар саясатын тиімсіз («дәлірегі тиімсіз», «тиімсіз») деп бағалайтынын көрсетті (№34 диаграмма).

№34 диаграмма. «Сіздің ойыңызша, елімізде мемлекеттік жастар саясаты (жастарды қолдау және дамыту) тиімді жүзеге асырыла ма?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

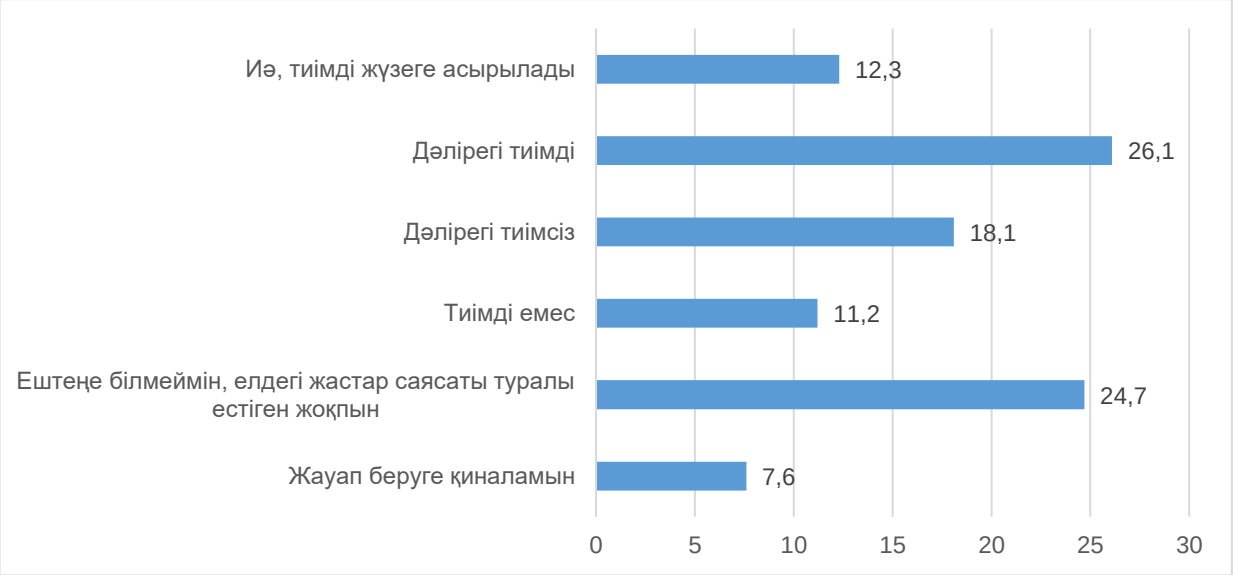

Жауаптарды жас бойынша бөлу ересек жас тобының (24-28 жас) елдегі жастар саясаты тиімсіз (32,8%) жүзеге асырылып жатыр деп есептейтінін анықтады. Сондай-ақ, орта жастағы тобындағы (19-23 жас) респонденттердің 29,6%-ы МЖС тиімсіз жүзеге асырылып жатқанын атап өтті. Кіші жас топ өкілдерінің (14-18 жас) 25,5%-ы МЖС тиімсіз екенін де көрсетті.

Елді мекеннің түрі бойынша респонденттердің жауаптарында айтарлықтай айырмашылықтар бар. Мәселен, NEET санатындағы қалалық жастар жастар саясатын іске асыруды тиімді деп бағалайды – 32,1%, ауыл жастарының арасында жастар саясатын жүзеге асыруды респонденттердің 46,4% тиімді деп бағалайды.

Алынған деректерді талдау NEET санатындағы жастардың мемлекеттік жастар саясатын іске асыруда бірінші кезекте жастарды жұмысқа орналастыруға (38,1%), екіншіден, жас отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз етуге (19,6%), үшіншіден, жоғары білімнің қолжетімділігі мен сапасын арттыруға (12,5%) назар аудару қажет деп есептейтінін көрсетті. Жастардың басқа да маңызды сұраныстарының қатарында шәкіртақыны, жалақыны, жеңілдіктерді арттыру (9,3%) бар.

Жастардың 13,0%-ы мемлекеттен ешқандай қолдау күтпейтінін атап өтті (№35 диаграмма).

№35 диаграмма. «Сіз бірінші кезекте мемлекеттік жастар саясатын іске асыруда қандай нәрсеге назар аудару керек деп ойлайсыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

NEET санатындағы жастардың сұраныстары жас бойынша біршама ерекшеленеді. Ересек жастағы топ мүшелері (24-28 жас) қалған екі топқа қарағанда жас отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету қажеттілігіне баса назар аударады – 27,0%. Орта жастағы (19-23 жас) топ респонденттерінің 19,5%-ы ғана «Жас отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету» деген жауап нұсқасын таңдады. Ал кіші жастағы топ өкілдерінің (14-18 жас) тек 12,6%-ы «Жас отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету» деген жауап нұсқасын көрсетті. Алайда, кіші жас тобының өкілдері (14-18 жас) басқа респонденттерге қарағанда жоғары білімнің қолжетімділігі мен сапасын арттыру қажеттілігін де көрсетті – 16,6% (№50 кесте).

№50 кесте. «Сіз бірінші кезекте мемлекеттік жастар саясатын іске асыруда қандай нәрсеге назар аудару керек деп ойлайсыз?» деген сұраққа жауаптардың жас бойынша таралуы, %

Жауап нұсқалары	**14-18 жас**	**19-23 жас**	**24-28 жас**
Жас отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету	12,6	19,5	27,0
Жастарды жұмысқа орналастыру	37,1	39,0	38,3
Жастарға медициналық қызметтердің қолжетімділігі	7,0	6,7	5,6
Жоғары білімнің қолжетімділігі мен сапасын арттыру	16,6	11,1	9,3
Шәкіртақыны, жалақыны, жеңілдіктерді арттыру	10,5	10,5	6,8
Ешқандай қолдау күтпеймін	14,2	12,3	12,6
Жоғарыда айтылғандардың барлығы	0,8	0,3	0,0
Жауап беруге қиналамын	1,2	0,6	0,4

NEET санатындағы жастардың жастарды әлеуметтік қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларына қатысу деңгейі өте төмен. Осылайша, зерттеуді талдау нәтижелері мемлекеттік бағдарламаларға қатысудың ең төмен көрсеткіші

жастарды әлеуметтік қолдаудың келесі бағдарламаларында көрсетілгенін анықтады: «Президенттік жастар кадрлық резерві» – (1,9%), «Серпін-2050» – (2,2%), «Zhas Project» жастар корпусын дамыту жобасы – (2,8%).

Сауалнама көрсеткендей, жастардың «Жасыл ел» бағдарламасына қатысу деңгейі – 8,3%, білім беру ұйымдарының түлектері үшін «Жастар тәжірибесі» – 5,8%, сондай-ақ барлығына тегін техникалық және кәсіптік білім беру - 5,7% (№51 кесте).

№51 кесте. «Сіз жастарды әлеуметтік қолдаудың қандай да бір мемлекеттік бағдарламаларына қатыстыңыз ба? Егер қатыссаңыз, көрсетілген қызметтерге/ұсынылған мүмкіндіктерге қаншалықты қанағаттанасыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

Бағдарламалар	Қатысқан жоқпын	Қатыстым, толық қанағаттанамын	Қатыстым, дәлірегі қанағаттанамын	Қатыстым, дәлірегі қанағаттанбаймын	Қатыстым, толық қанағаттанбаймын	Жауап беруге қиналамын
Білім беру ұйымдарының түлектеріне арналған «Жастар тәжірибесі»	93,2	2,8	1,6	0,9	0,5	1,0
Жастар үшін жеңілдікті тұрғын үй беру бағдарламалары *(«Нұрлы жер» бағдарламасы шеңберінде жұмыс істейтін жастар үшін өтеуін төлеп алу құқығынсыз жалға берілетін тұрғын үй және т.б.)*	95,2	1,1	1,5	0,5	0,4	1,3
«Дипломмен ауылға!» жобасы	95,9	1,2	0,8	0,7	0,1	1,3
«Жасыл Ел» жобасы	90,6	4,4	2,1	1,0	0,8	1,1
«Бизнес жол картасы 2020» бизнесті қолдау мен дамытудың бірыңғай бағдарламасы	95,8	0,9	1,0	0,7	0,3	1,3
«Болашақ» халықаралық стипендиясы	95,8	1,4	1,1	0,3	0,1	1,3
«Жас кәсіпкер» жобасы	96,0	1,3	0,8	0,3	0,1	1,5
«Серпін-2050»	96,2	0,9	0,7	0,5	0,1	1,6
Барлығына тегін техникалық және кәсіптік білім беру	93,0	2,3	1,8	1,0	0,5	1,4
«Zhas Project» жастар корпусын дамыту жобасы	96,1	1,5	0,8	0,4	0,1	1,1
Президенттік жастар кадрлық резерві	96,6	0,8	0,6	0,4	0,1	1,5

5.2. Жастармен жұмыс арналары

Зерттеу нәтижесінде әрбір үшінші респондент мемлекеттік бағдарламалар, жобалар және жастарға арналған орталықтар туралы әлеуметтік желілердегі жаңалықтар легінен білетіні анықталды (32,0%).

Респонденттердің 26,2%-ы «Мемлекеттік бағдарламалар, жобалар және жастар орталықтары туралы қайдан білесіз?» сұрағына «Теледидар

бағдарламаларынан» жауап нұсқасын таңдады. (25%) респонденттер мемлекеттік бағдарламалар туралы интернеттен (жаңалықтар, тақырыптық сайттар) біледі. Сондай-ақ жастар мемлекеттік бағдарламалар туралы жақын адамдар тобымен байланыс арқылы біледі (24,0%) (№36 диаграмма).

№36 диаграмма. «Мемлекеттік бағдарламалар, жобалар және жастар орталықтары туралы қайдан білесіз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Зерттеу нәтижелері бойынша NEET санатындағы жастардың 66%-ы мемлекеттің жастарды қолдау саласындағы қызметіне қанағаттанбайды, оның 46,4%-ы мемлекеттік органдар жастарға жеткіліксіз көңіл бөледі, ал 19,6%-ы мемлекет жастар үшін ештеңе жасамайды деп санайды. Осылайша, NEET санатындағы респонденттердің тек 20,4%-ы мемлекет жастардың дамуына барлық жағдай жасайды деп санайды (№37 диаграмма).

№37 диаграмма. «Сіздің ойыңызша, Қазақстандағы мемлекеттік органдар жастар мәселесіне жеткілікті көңіл бөле ме?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %

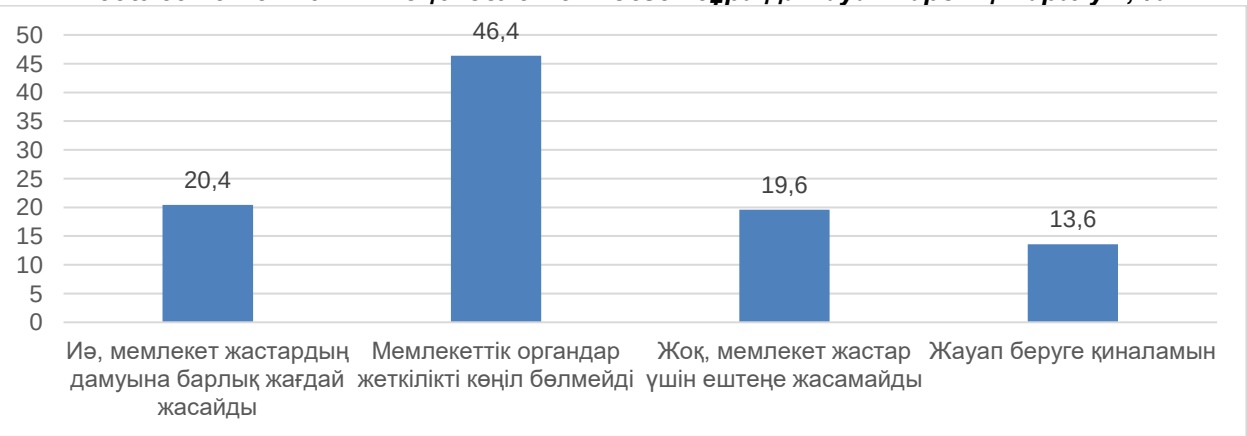

Зерттеу көрсеткендей, мемлекет жастар мәселелеріне жеткілікті көңіл бөлмейді деп санайтындар арасында табысы төмен NEET санатындағы жастар көбірек. Елді мекен тұрғысынан корреляция қала тұрғындарының мемлекеттік органдар жастарға жеткілікті көңіл бөлмейді деп санайтынын көрсетті (47,1%). Ауыл тұрғындарына келетін болсақ, респонденттердің пікірі бірдей (45,4%). Бұл мәселені жас тұрғысынан қарастырған кезде корреляция орта жастағы топ өкілдері (19-23 жас) мемлекеттік органдардың жастарға жеткіліксіз көңіл бөлетінін (48,6%) атап өткенін көрсетті. Кіші және үлкен жастағы топ респонденттерінің саны бірдей дерлік бұл жауап нұсқасын таңдады: кіші жас тобы – 45,6%, үлкен жас тобы – 45,1%.

Жастармен жұмыс жас адамдар болатын жерлерде және олар үшін қолайлы жағдайларда жүргізіледі. Оның негізі сенім және ерікті қатысу қағидалары болып табылады. Осылайша, «Сіз жастармен жұмыс істеудің қандай формаларын ең тиімді және перспективалы деп санайсыз?» сұрағына NEET санатындағы жастар ең алдымен қызығушылық бойынша клубтарды, үйірмелерді, секцияларды (31,2%), содан кейін әртүрлі мәселелер бойынша семинарлар мен дәрістерді атап өтті. Сондай-ақ, ойын-сауық бағдарламалары (фестивальдар, концерттер, ойындар, шоулар және т.б.), яғни жастардың дамуына әсер ететін, олардың әлеуетін ашуға ықпал ететін ойын-сауық сипатындағы іс-шаралар.

«Жеке әлеуметтік-психологиялық консультациялар» жауап нұсқасына ерекше назар аударған жөн – 17,4%. Бұл жауап нұсқасы жастармен жұмыс істеудің ең тиімді және перспективалы түрлерінің бірі ретінде де атап өтілді. Жастармен жұмыстың бұл түрін ең төмен табыс деңгейіне ие жастар атап өтті (№ 38 диаграмма).

№38 Диаграмма. «Сіз жастармен жұмыс істеудің қандай түрлерін ең тиімді және перспективалы деп санайсыз?» деген сұраққа жауаптардың таралуы, %*

**Қосынды 100%-ға тең емес, өйткені респондент бірнеше жауап нұсқаларын таңдай алады*

Қорытынды

Жаппай сауалнама нәтижелерін талдау келесі қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Құндылықтар шкаласында отбасылық құндылықтар едәуір басымдыққа ие. Респонденттердің 47,1%-ы оларды өміріндегі басты құндылық ретінде бөліп көрсетті. Бұдан кейін материалдық сипаттағы мақсаттар – жақсы табыс (37,9%) және «өзінің үйі, пәтері болуы» (36,2%).

Жұмыспен қамтылмағанына қарамастан, респонденттердің көпшілігі (79,3%) қазіргі кездегі өмірлерімен қанағаттанатынын атап өтті. Бұл ретте респонденттердің 59,1%-ы болашаққа үміт пен сенімділікпен қарайды.

Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі өздерін белгілі бір дінге жатқызады. Мәселен, сауалнамаға қатысқандардың 75,6%-ы исламды ұстанамыз деп жауап берді. Респонденттердің 16,3%-ы өздерін православиелік деп санайды. Сонымен қатар, NEET санатындағы жас респонденттердің тек 14,4%-ы өз дінінің барлық қағидаттарын немесе ережелерін сақтайды.

Сауалнамаға қатысқандардың арасында девиантты мінез-құлық жоқ. Респонденттердің көпшілігі ешқашан девиантты мінез-құлықтың әртүрлі формаларын өздері жасамағанын және қатаң түрде айыптайтынын көрсетті. Осылайша, респонденттердің 84,5% өздері ешқашан есірткіні қолданбаған және оны айыптайды; басқа ұлт өкілдеріне ашық араздық таныту (82,2%); ұрлық, қаржылық алаяқтық (80,6%); жануарларға қатыгездік (79,5%).

Сауалнамаға қатысқандардың отбасылық сипатына келетін болсақ, көп жағдайда ол жақсы көрсеткіштерге ие. Респонденттердің көпшілігі (75,3%) ата-анасының екеуі де бар толық отбасында өсті не тәрбиеленіп келе жатыр. Респонденттердің көпшілігі (82,7%) өз отбасыларында үнемі жанжалдардың болуын, үйлерінде бөгде адамдардың ұзақ уақыт болуын, оларға қатысты қорлайтын сөздердің айтылуын, ата-аналардың жиі ішімдік ішуін, отбасы мүшелері арасындағы төбелесті және есірткіні қолдануды жоққа шығарады.

Жастар өздерінің денсаулық деңгейіне айтарлықтай оптимистік көзқараспен қарайды, сондықтан 60% өздерін толығымен сау деп санайды. Жас респонденттердің 9,5% созылмалы аурулары бар, бірақ асқынулар жоқ.

Респонденттердің көпшілігі мектепте өте жақсы үлгерімге ие болды. Сауалнамаға қатысқандардың 61,5%-ы «жақсы» және «өте жақсы», қанағаттанарлық, 36,5%-ы «үштікке» оқыды. Қазіргі уақытта сауалнамаға қатысқандардың 47,4%-ы оқуын жалғастыруға ниетті, 45%-ы мұны жоспарламайды және қалған 7,6% өздерінің білім алу жоспарлары туралы сұраққа жауап беруде қиналады. Респонденттердің көпшілігінің пікірінше (41,4%), олардың кәсіптік білім алуына/жалғастыруына кедергі келтіретін негізгі фактор, ең алдымен, оқудың жоғары құны болып табылады. 18,1% немесе сауалнамаға қатысқан әрбір бесінші адам кедергі олардың төмен мотивациясы екенін атап өтті.

Сауалнамаға қатысқандардың жауаптарын талдау олардың айтарлықтай несиелік жүктемесі жоқ екенін көрсетеді. Сонымен, көп жағдайда респонденттер несиенің ешқандай түрін алмағанын атап өтті. Респонденттердің кейбір бөлігі белгілі бір мақсаттарға несие алғанын атап өтті. Респонденттер негізінен тұрмыстық техника, бейне техника, компьютер, телефон және осыған ұқсас заттарға арналған кредиттерді пайдаланады.

Сауалнамаға қатысқандардың жартысына жуығы (54,7%) Қазақстандағы саяси өмірге, саяси партиялардың, мемлекет өкілдерінің, басқару органдарының қызметіне және т.б. қызығушылық танытатынын атап өтті. Респонденттердің негізгі

ақпарат көзі – әлеуметтік желілер (58,4%), одан кейін теледидар (34,6%), NEET санатындағы әрбір үшінші респондент ақпаратты туыстары, достары мен таныстарынан (31,9%) алады. Басқаларға қарағанда білім деңгейі жоғары респонденттердің Қазақстандағы саяси оқиғалар туралы ақпарат алу көздерінің қатарында шетелдік интернет-БАҚ пен баспа басылымдары бар екенін атап өткен жөн.

Жастар мәселелері мен наразылық әлеуеті арасындағы байланыс байқалады. Респонденттерді алаңдататын ең маңызды мәселелер рейтингінде азық-түліктің жоғары бағасы (49,9%), жұмыссыздық (38,9%), табыстың төмен деңгейі (38,7%), білім берудің жоғары құны (34,4%), сондай-ақ жеке тұрғын үйдің болмауы (20,3%). Сонымен қатар, респонденттердің өз аймағында келесідей жағдайлар орын алса, олардың жаппай наразылықтарға қосылуына әсер етуі мүмкін факторлар: өнімдер мен дәрі-дәрмектерге бағаның өсуі (15%), коммуналдық қызметтерге тарифтердің өсуі (10,8%), әлеуметтік төлемдердің төмендеуі (10%), яғни, әлеуметтік-экономикалық сипаттағы себептер. Нақтырақ айтқанда, олар белгілеген мәселенің – азық-түлікке жоғары баға - шиеленісуі кезінде наразылықтарға қатысу арқылы оларды азаматтық белсенділікке тарту мүмкіндігі бар.

Респонденттердің жұмыс іздеу саласындағы нақты үрдісі анықталды.

Қазіргі кезде барлық респонденттер жұмыс іздеп жатқан жоқ. Респонденттердің 63,8%-ы тұрақты жұмыс/оқу жоқ болуына байланысты алаңдайтынын атап өтті. Ал 36,2% бұл факт оларда алаңдаушылық тудырмайтынын атап өтті. Бүгінгі таңда респонденттердің жартысынан азы жұмыс іздеуге ұмтылады – 41,7%, қалған 58,3% қазіргі уақытта жұмысқа орналасуға қызығушылық танытпайды. Қазіргі уақытта жұмыс іздеп жүргендердің арасында, табысы төмен жастар көбірек (45,6%), жас ерекшелігі бойынша 19-29 жас аралығындағы егде жастағы жастар (49,3%).

Жұмыс іздеудің ең көп таралған әдістерінің қатарына мыналар жатады: достары, таныстары (67%), газеттегі/Интернеттегі хабарландырулар (57,3%), ата-аналардың көмегіне (27,8%), халықты жұмыспен қамту орталықтары (17,9%). Зерттеу нәтижелері бойынша респонденттер көбінесе сауда (18,5%), көлік, байланыс (17,9%), тамақтану (16,8%), құрылыс (16,7%) сияқты салаларда жұмыс іздейді.

Сауалнамаға қатысқандардың басым бөлігі үшін жұмыс орнын таңдауда шешуші фактор-жалақы (70,1%). Сондай-ақ, респонденттердің 38,7%-ы жұмыс орнын таңдауда олар үшін қолайлы жұмыс жағдайлары анықтаушы фактор болатынын атап өтті. Талдау нәтижелері көрсеткендей, сауалнамаға қатысқандардың тек 14,7%-ы үшін ғана мансаптық мүмкіндіктер шешуші мәнге ие. Бір қызығы, жастардың басым бөлігі үшін жұмыс таңдауда оның алған мамандығы бойынша бола ма, жоқ па, ол шешуші фактор емес. Респонденттердің тек 6,8%-ы бұл фактордың олар үшін өте маңызды екенін атап өтті.

Жұмыс іздеудегі басты мәселе - оларға төмен жалақының ұсынылуы. Жұмыс табудағы қиындықтардың ішінде респонденттер жалақының төмен деңгейін (51,6%), жұмыс тәжірибесінің жоқтығын атап өтті, сондықтан көптеген кәсіпорындар оларды жұмысқа алмайды (44,7%). Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқандардың едәуір бөлігі (27,5%) жұмыс іздеу кезінде кәсіби білім мен дағдылардың жетіспеушілігіне тап болғанын атап өтті. Жұмыс тәжірибесі бар респонденттердің бұрынғы жұмысынан шығу себептері, ең алдымен, жалақының төмен деңгейі (43,9%) болып табылады.

Жаппай сауалнама нәтижелері респонденттердің жастарды мемлекеттік қолдау тетіктеріне тартылуының төмен деңгейін көрсетеді.

Сауалнамаға қатысқандардың 38,4%-ы мемлекеттік жастар саясаты тиімді жүзеге асырылуда деп санайды. Сұралғандардың көпшілігінің пікірінше, мемлекеттік жастар саясатын іске асыруда бірінші кезекте жастарды жұмысқа орналастыруға (38,1%), екіншіден, жас отбасыларды тұрғын үймен қамтамасыз етуге (19,6%), үшіншіден, жоғары білімнің қолжетімділігі мен сапасын арттыруға (12,5%) назар аудару қажет. Жастардың басқа да маңызды сұраныстарының қатарында шәкіртақыны, жалақыны, жеңілдіктерді арттыру (9,3%) бар.

NEET санатындағы жастардың 66%-ы мемлекеттің жастарды қолдау саласындағы қызметіне қанағаттанбайды, оның 46,4%-ы мемлекеттік органдар жастарға жеткіліксіз көңіл бөледі, ал 19,6%-ы мемлекет жастар үшін ештеңе жасамайды деп санайды. NEET санатындағы респонденттердің тек 20,4%-ы мемлекет жастардың дамуына барлық жағдай жасайды деп санайды.

Ұсыныстар

Біріншіден. Респонденттер атап өткен негізгі мәселелердің бірі - оқудың жоғары құны. Қазақстандық жастар үшін колледждер мен ЖОО-да шәкіртақы бөліп, тегін негізде оқыту үшін зор мүмкіншіліктер берілетіні бәріне белгілі. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі мектеп жылдарында жақсы үлгерімге ие болғанын ескере отырып, жалпы білім беретін және орта мектептердегі кәсіптік бағдар беру жұмысын күшейту қажет. Бұл оларға арнаулы орта және жоғары білім беру ұйымдарына сәтті түсу үшін қажет қадамдар бойынша хабардар етуді қамтиды.

Сонымен қатар, ақпараттық жұмыстарды жүргізу кезінде респонденттердің көпшілігі ақпаратты алудың негізгі арнасы ретінде әлеуметтік желілерді атап өткенін ескеру қажет.

Екіншіден. Жастардың наразылық әлеуетін алдын алу қажет. Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, респонденттердің бір бөлігі өздері белгілеген әлеуметтік-экономикалық мәселелер шиеленіскен жағдайда наразылық акцияларына қосылуға дайын. Профилактикалық жұмыс ақпараттық жұмысты қамтуы тиіс, оның шеңберінде мемлекеттің жастарды жұмыспен қамтуына жәрдемдесуі, жұмыссыздарды әлеуметтік қолдау нысандары және басқа да аспектілер сияқты мәселелер қамтылатын болады.

Үшіншіден. Сауалнамаға қатысқандардың едәуір бөлігі (27,5%) кәсіби білім мен дағдылардың жетіспеушілік мәселесін атап көрсетеді. Берілген мәселе бойынша жас мамандардың кәсіби тәжірибесі мен тағылымдамасына бағытталған қолданыстағы мемлекеттік бағдарламалар мен жобалар, мысалы «Жастар тәжірибесі», бойынша ақпараттық жұмыс жүргізу қажет. Сонымен қатар, жастардың ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың мүмкіндіктерін дамытуы мен кеңінен пайдалануын ескере отырып, жастарды оқыту мен біліктілігін арттырудың жаңа форматтарын енгізу маңызды.

III. ТЕРЕҢ СҰХБАТ НӘТИЖЕЛЕРІ

1. Респонденттердің сипаттамасы

NEET жастарымен терең сұхбат нәтижелерін талдау NEET санатындағы жастардың ***өмір сүру деңгейіне қанағаттану, отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, білім деңгейі,*** сондай-ақ ***жұмысқа орналасудағы негізгі мәселелерді зерттеу*** сияқты параметрлер бойынша негізгі сипаттамалары мен ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Сонымен қатар, терең сұхбат ***NEET жастарының нақты мәселелерін*** анықтауға, сондай-ақ ***респонденттердің осы мәселелерді шешу бойынша мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалауға*** бағытталған.

Зерттеу бағдарламасына сәйкес еліміздің әр өңірінен қазіргі таңда еш жерде жұмыс істемейтін және оқымайтын **34** жас тереңдетілген сұхбатқа қатысты. Оның 11-і ер адамдар, 23-і әйелдер, үйленген/тұрмысқа шыққан – 16, үйленбеген – 18. Респонденттердің жас аралығы 18-ден 28 жасқа дейін болды. Тұрғылықты жері бойынша: 13-і ауылда, 21-і қалада тұрады. Респонденттердің 11-інің орта білімі, 13-інің арнаулы орта, 10-ының жоғары білімі бар.

2. Өмір сүру деңгейіне қанағаттану

NEET жастарының қазіргі өмір сүру деңгейіне, оның ішінде **өмір сүру жағдайларына, материалдық әл-ауқат деңгейіне,** жалпы алғанда, қанағаттану деңгейі **төмен** деп бағаланады. Респонденттердің көпшілігі отбасының қазіргі табыс деңгейіне алаңдаушылық білдіреді. Сонымен қатар, респонденттер әсіресе **жұмысқа орналасу қиындықтарына, қажетті тауарлардың жоғары бағасына назар аударады.**

*«Қазіргі жағдайға келетін болсақ, әрине, мен қазір жұмыссыз болғаныма риза емеспін, бірақ мен жұмыс іздеп жүрмін, әлі күнге дейін менің жасымда жұмысымның жоқтығы жақсы емес деп ойлаймын. Жағдай туралы жауапқа келетін болсақ, онда шынымен де жұмыс болмаса, материалдық жағы қайдан келеді, сондықтан **әлі де қиындықтар бар**, бәрі мені қанағаттандырады деп айта алмаймын, сонда да бәрі жақсырақ болушы еді».*

*«Ал, 70%. Қазір, мысалы, **жұмыс табу қиын**. **Бәрі қымбат**. Жалпы, өмір сүру мүмкін емес. Біз қолымыздан келгенше күн көріп жатырмыз. Ештеңе жоқ. Ертеңгі күнімізге сенімділік жоқ. Мүмкін ертең соғыс бағысталып кетсе тіпті жейтін ештеңеміз жоқ. Қант қанша тұратынын білесіз бе? Сұмдық қымбат. Жалақы 50 мың, ал бір қап қант (50 килограмм) 40 мың теңге тұрады. Ал қазір жаз. Қысқа қалай дайындаламыз?».*

Маңыздысы, көбінесе респонденттер қазіргі өмір сүру деңгейін бағалау кезінде алдымен өздерінің денсаулығы мен жақындарының әл-ауқатына қанағаттанушылықтарын білдіреді, содан кейін мәселелерді сипаттауға көшеді. Бұл респонденттердің **басты құндылығы отбасы мен денсаулық сияқты материалдық емес аспектілер** екенін көрсетеді. Ең алдымен, олар материалдық жағдайға қанағаттанбаудың жалпы жағдайына қарамастан, бар нәрсеге ризашылықтарын білдіреді.

*«Мен **тірі және сау** болғаныма қуаныштымын, бірақ материалдық жағдайым және өмір сүру деңгейім мені қанағаттандырмайды».*

Сонымен бірге, респонденттердің кейбір бөлігі өмір деңгейіне айқын наразылық білдіреді. «Өмір сүру деңгейіне көңіліңіз тола ма?» деген сұраққа олар бір буынды және категориялық түрде жауап береді.

«Шынымды айтсам, жоқ».

«Онша риза емеспін».

Кейбір респонденттер **қоршаған ортаға қанағаттанбаушылықты**, оның тұрғылықты жердегі денсаулық жағдайына қолайсыздығын да атап өтті.

«Экологияға келетін болсақ, мұнда өте нашар, лас. Мен осы жерге көшіп келгенімде, ұзақ уақыт ауырдым. Мен бірнеше жыл жүкті бола алмадым, жақында ғана босандым. Сондықтан бұл жердің табиғатына көңілім толмайды».

Сонымен қатар, кейбір респонденттердің жауаптары **оптимизмді және болашақта өмір сүру деңгейін жоғарылату үмітін** көрсетеді. Респонденттердің жауаптарын талдау респонденттердің өмірге қанағаттануының жоғары деңгейі мен олардың отбасыларының өмір сүру сапасы арасындағы байланысты анық көрсетеді.

*«Жалпы, қанағаттандырады деп айтуға болады, өйткені мен қазір өзіммен үйлесімдімін, ішкі дауысымды тыңдауға тырысамын. Материалдық тұрғыдан алғанда, қазіргі уақытта мен **ата-анамның қамқорлығында болғандықтан**, тұрмыстық жағдайда ешқандай мәселе жоқ. **Олар мені толық қамтамасыз етеді, бәрін сатып алады, мені еркелетеді.** Қоршаған орта да жақсы, көбінесе пікірлес адамдармен араласамын».*

*«Иә, әрине, бәрі жақсы. Мен екі баланың бақытты анасымын, сүйікті жармын. Материалдық жағдай да қанағаттанарлық. Мен жұмыс істемеймін, бала күтімімен айналысамын, сұлулық салондарына ақшам жетеді. Жылына бір рет, кейде екі, жылына үш рет мен шетелге демалуға барамын. Сондай-ақ, Қазақстан бойынша көп саяхаттаймыз. **Менің жұбайым-кәсіпкер, сондықтан мен өмірде өте бақыттымын деп айта аламын**».*

*«Бүгінде мен ата-анаммен және үлкен ағаммен бірге тұрамын. Әрине, материалдық әл-ауқат деңгейі мені қанағаттандырады деп айта алмаймын. Себебі мен қазір жұмыс іздеп жүрмін, **ата-анам маған уақытша көмектеседі**, мен өзімді табуға тырысудамын».*

Респонденттердің көпшілігі **өткен жылы олардың өмірі нашарлағанын атап өтті**. Негізінен, бұл өзгерістер өзінің және жақындарының денсаулығы мен әл-ауқат жағдайына байланысты. Ең алдымен, респонденттердің пікірінше, бұл COVID-19 пандемиясының салдары, әсіресе өткен жылы қайталанған «толқындарда» қатты соққы болды.

«Соңғы бір жылда, тіпті соңғы екі жылда денсаулық жағдайы, әрине, нашарлады, өйткені алғаш коронавирус басталғанда, бірінші рет ауырған кезде, бәрі үстірт өтті, екінші рет ауыра бастағанда, барлық созылмалы аурулар дами бастады. Сондықтан денсаулыққа қатысты бәрі жақсы деп айта алмаймын».

«Өткен жылы мен коронавирус тудырған қорқыныш пен қауіп туралы көбірек алаңдадым. Осы жағдай мені қатты алаңдатты, өйткені менің жақындарыма зиянын тигізді».

«Өткен жылы біз коронавируспен қатты ауырдық. Яғни, өмір нашарлады, отбасымызбен қатты ауырдық. Біз екі апта бойы карантинде болдық».

«Менің өмірімдегі ең ауыр өзгеріс – анамның ауырғаны. Әрине, мен жұмысымды тастауға тура келді. Міне, осы жылғы өмірімдегі ең үлкен өзгерістер. Сондықтан менің өмірім биыл біршама нашарлады. Бірақ бар қиындықтың артынан жақсылық келеді. Сондықтан мен үмітімді үзбеймін».

Сонымен қатар, өткен жылдағы жағдайдың нашарлауының негізгі себептерінің бірі – **жұмыстан айырылу және табыс деңгейінің төмендеуі**, өзімді және отбасымды қажетті заттармен қамтамасыз етудің қиындығы.

*«Соңғы 5 айда өмір өзгерді. Былайша айтқанда наурызда мен **жұмыссыз қалдым**, содан кейін бәрі «дұрыс» болмады. Мен вахтада 4 жыл жұмыс істедім, бірақ наурыз айында мені қысқартты, жұмысымды жоғалттым. Содан кейін, әрине, мен жұмыс іздедім, бірақ бәрі бекер, әзірге. Өзіме сәйкес келетін жұмысты табу нәтиже бермеді».*

«Соңғы уақытта өзгерістер болды, әрине жағдай нашарлады, мен дүкенде жұмыс істеген кезде, кем дегенде күн сайын 3000 теңге алатынмын. Мен ол жерден кеткендіктен, қазір табысым жоқ, сондықтан, әрине, жағдай нашарлады. Отбасымда еш өзгеріс жоқ, денсаулығым жақсы сияқты».

«Менің ойымша, жағдайымның нашарлаған себебі қазір маған жұмыс, бірдеңе табу қиын. Әрине, мен де елдегі, әлемдегі соңғы оқиғалардан, хабардар болып отырмын, көптеген азық-түлікке, техникаға, электроникаға, бәріне бағалар өсті. Өмір сүру біршама қиындап кетті».

«Өмір нашарлап барады. Баға өсуде, ал жалақы сол қалпында өзгермей қалуда. Сондықтан өмір нашарлады деп ойлаймын».

Респонденттердің көпшілігі **олардың өмірі жалпы жастардың өмірінен айтарлықтай ерекшеленеді деп санайды**. Негізінен, айырмашылықтардың себептерін олар өмір сапасы, қымбат смартфондар сияқты кез-келген заттарды сатып алу мүмкіндігі деп санайды.

«Бізде ештеңе жоқ, қалғандарында бәрі бар. Мысалы, кез келген оныншы сынып оқушысын алайық, барлығында айфон бар. Ал бізде не бар? Қарапайым нокиа. Бірде естіледі, бірде естілмейді».

Сондай-ақ, ауылдарда тұратын респонденттер өз өмірі мен қала жастарының арасындағы айырмашылықты байқайтынын атап өткен жөн. Бұл айырмашылық бос уақытты өткізуде, өмір сүру жағдайында көрінеді.

«Ия. Негізінен, жастар қалада тұрады, жұмыс істейді, бірдеңе жасайды, белсенді өмір сүреді. Ал мен не? Мен қазір ауылда тұрамын, мал бағамын, үй шаруасын жасаймын. Қазір менің өмірімде ерекше қызықты сәттер болып жатқан жоқ. Бұрын жұмыс істеген кезде, ең болмағанда вахтаға барып, достарыммен қалада серуендеп, пәтер жалдайтынмын. Ал қазір жұмыс жоқ болғандықтан, мұндай мүмкіндік жоқ, сондықтан ауылда ата-анамен бірге ескі үйде тұруға тура келеді».

Респонденттер атап өткен басқа айырмашылықтардың қатарында – **отбасылық жағдай** бар. Респонденттердің бір бөлігі балалары бар үйленген/тұрмысқа шыққан жастардың өмірі некесіз жастардың өмірінен айтарлықтай ерекшеленеді деп санайды. Бұл айырмашылықты некелі және үйленбеген респонденттер де ажыратады.

«Әрине, басқаша. Қазіргі уақытта менің құрдастарым, тұрмыс құрған және балалары бар. Біреу жұмыс істейді, бірақ мен әлі істей алмаймын. Сізді алаңдатады ма? Әрине, алаңдатады. Жылдар өтіп жатыр, ал менің балаларым жоқ, тұрмысқа шықпадым. Мен үмітімді үзбеймін. Ең бастысы, анамның сауығып кетуі. Бұл менің бүгінгі басты мақсатым».

«Жастардың көпшілігі, шамамен осы жастағы қыздарды алғанда, тұрмысқа шығады, босанады және үйде отырады, сондықтан менің ойымша, біздің өміріміз әлі тұрмысқа шықпағандарды және жұмыс істейтіндерді есептемегенде соншалықты өзгеше деп айта алмаймын. Әрине, біздің жұмыс істейтіндерден айырашылығымыз бар».

«Ал, біздің қаладағы жастардың өмірі менікі сияқты. Мен тіпті білмеймін, мүмкін, егер тұрмысқа шықпағандарды алсаңыз, оларға, әрине, оңай, балалары жоқ, олар өздері үшін өмір сүреді. Ал тұрмысқа шығып, балаларыңыз болған кезде, көбінесе материалдық жағдай маңызды рөл атқарады. Менің материалдық жағдайым мен қалағандай өмір сүруге және жастар сияқты қыдыруға мүмкіндік бермейді».

Респонденттердің олардың өмірі басқа жастардан ерекшеленбейді немесе шамалы дәрежеде ерекшеленеді деп жауап берген жауаптарын талдау бұл **қазіргі материалдық жағдайға қанағаттанумен байланысты** екенін көрсетеді. Негізінен, бұл отбасы мүшелерінің қолдауына ие жастар.

«Айырмашылығы жоқ. Сізді алаңдатады ма? Мен бұл туралы ойламаймын. Жалғыз нәрсе, мен балалар аздап есейгенде, ақша табу үшін емес, өзім үшін жұмысқа шыққым келеді. Мен мектепте біраз жұмыс істедім, кейін декретке шықтым. Сондықтан мен жан тыныштығы үшін жұмыс істегім келеді. Дегенмен, бұл менің мамандығым. Ал, жұбайым әлі жұмысқа шықпа, мен сені қамтамасыз етіп жатырмын, ал сен балаларды бақ. Сосын олар кішкене өскен соң шығасың дейді. Ал, ары қарай көрейік. Әзірге мен үй шаруасындағы әйелмін».

Сонымен қатар, басқа жастардан айырмашылық туралы сұраққа жауап беру кезінде **«gap-year»** деп аталатын қазіргі тенденцияның көрінісі анықталады. Бұл ретте, еңбек демалысының бұл түрі жақын адамдарынан, оның ішінде материалдық және моральдық қолдауға ие болған адамдарға тән екенін атап өткен жөн.

«Мен өзімді түсіну үшін, маған ұнайтын нәрсені табу үшін академиялық демалыс алуды шештім. Әрбір жас жігіт немесе қыз бір жыл бойы академиялық демалысқа шыға бермейді, көптеген адамдар бұған батылдық танытпайды. Көптеген адамдар қандай да бір шеңберге енгендіктен және олар өзгелерден ерекшеленетіндіктен, басқа көзқарастардың болуы – ұят. Олар мұны қалыпты деп санамайды. Ал, мен, өз кезегінде, бұған сабырмен қараймын. Мен еркін адаммын, сондықтан мен қалағанымды істеймін. Мен үшін ең бастысы, мен мұны өзім қалаймын және ешкімнің пікірі маған әсер ете алмайды».

3. Отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайы

Маңызды аспект – сауалнамаға қатысқан барлық жастардың **отбасымен және туыстарымен бірге тұруы**: біреуі ата-анасымен, бауырларымен, біреуі-жұбайымен/балаларымен. Сонымен қатар, тұрғын үй жағдайлары айтарлықтай ерекшеленеді-бірнеше отбасын орналастыратын уақытша үйден бастап, респонденттер өскен және ата-аналары сыйға тартқан ата-аналық пәтерге дейін. Респонденттердің көпшілігі ата-анасының немесе жақын туыстарының меншігіндегі тұрғын үйде тұрады. Сауалнамаға қатысқандардың бір бөлігі тұрғылықты жері жалға берілетін пәтер екенін атап өтті. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің едәуір бөлігі ата-аналардың қолдауында екенін атап өтті.

«Мен ата-анамның қамқорлығындамын, олар мені толығымен қамтамасыз етеді».

«Мен ата-анама үйде көмектесемін, барлық үй шаруасын өзім істеймін, өйткені оларға қиын. Олар жұмыс істейді, анам мектепте, әкем де мектепте. Олардың жалақысына біз уақытша тұрып жатырмыз».

«Мен ата-анаммен бірге тұрамын. Бауырым бар. Күн көріп жатырмыз. Кейде кіреберістің бір жерінде едендерді жуамын. Бізде табыс жоқ. Қолымыздан келгенше күн көріп жатырмыз. Мен ұзақ уақыт жұмыс істемедім. Иә, бауырым, әкем жұмыс істейді».

Некеде тұрған респонденттерді, сәйкесінше, жұбайлары асырайды. Олардың кейбіреулері ақша табуға деген ұмтылысын білдіреді, бірақ олар мұндай әрекеттерде қиындықтарға тап болатынын атап өтеді.

«Күйеуім мені қамтамасыз етеді, күйеуім жалғыз жұмыс істейді».

«Қандай қаражаттың есебінен біздің отбасымызда күйеуім ғана жұмыс істейді, оның ата-анасы жоқ, олар дүниеден озған. Бізге көмектесетін ешкім жоқ, күйеуім ғана жұмыс істейді, мен оған да көмектескім келеді, жұмыс тапқым келеді, тапсырыс бойынша торттар пісіремін. Бірақ тапсырыстар бірде болады, бірде болмайды. Мен наубайхана немесе кондитерлік дүкен ашуды ойладым, сіз өзіңіз білесіз, оны ашу қиын, қаражат талап етеді. Менен наубайхана ашу үшін лицензия сұрады, олар лицензия алу үшін қымбат сұрайды. Әзірге соншалықты ақша беруге біздің жағдайымыз жоқ. Мен бұл бизнесті ашсам табысты боламын ба, әлде болмаймын ба, мен әлі білмедім. Бұл ақшаны желге лақтыру сияқты, әзірше мүмкіндік жоқ».

«Жұмыс таппай жүргендіктен жұмыс істемеймін. Күйеуім жұмыс істейді, ата-анасы қолдарынан келгенше көмектеседі».

Респонденттердің бір бөлігі жинақталған жинақ ақшамен, сондай-ақ уақытша қосымша жұмыс есебінен өмір сүретінін атап өтеді.

«Мен анамның ауруына байланысты жұмыстан шыққанға дейін бухгалтер болып жұмыс істеген кезде жинаған жинақтарымның есебінен өмір сүріп жатырмын. Және анамның зейнетақысы бар. Зейнетақылардың аз екенін білесіз, дәрі-дәрмектерге көп кетеді».

«Негізінен, әжем маған ақша береді, кейде қосымша жұмыс болады. Қазір жұмыс істемеймін, қосымша табыс табамын. Әже, ата-анамның есебінен».

«Мезгіл-мезгіл уақытша табыстар болады, бір жерде компьютерлерде бір нәрсені жөндеу керек сияқты».

Сауалнамаға қатысқандардың барлығы дерлік **қазіргі материалдық жағдайға наразылықтарын білдіреді**. Олар өздерін **үнемдеуге және кейде өздеріне қажетті барлық дерлік нәрселерден бас тартуға** соның ішінде тамақ пен киімге үнемдеуге мәжбүр болатынын атап өтеді. Бұл тұрғыда демалыс пен ойын-сауықты респонденттер осы жағдайларда қол жетімсіз шығындар пункттері ретінде қарастырады.

«Біз бәрін дерлік үнемдейміз. Өйткені өмір сүру өте қиын, бәрі қымбаттады. Қазіргі уақытта мен жұмыс істемеймін, яғни бір адамға отбасын асыру қиын».

«Әрине! Қазір бәрі қымбат болатын уақыт. Біз бәрін дерлік үнемдейміз. Иә, бір баланы киіндіру үшін көп қаражат керек. Ал қазіргі балалардың талғамы мен қалайтындары өте көп. Әркім өзіне ұнайтын нәрсені таңдағысы келеді, бірақ оған ұнайтыны өте қымбат тұрады. Сондықтан кішілер үлкендердің киімдерін киеді. Әрине, демалуға және қыдыруға ақшамыз жетпейді және ойын-сауыққа өте сирек барамыз. Біз бәріне үнемдейміз. Ал медициналық жағдайға келетін болсақ, біздің балалардың тістері нашар. Біз тек мемлекеттік балалар стоматологиясына жүгінеміз, себебі тегін емдейді. Өз тісімді де емдетуім керек, бірақ мен тісімді емдету үшін жағдайым келмейді».

«Шынымды айтсам, қазір, дәл осы уақытта біз бәрін үнемдейміз. Бірақ, Құдайға шүкір, отбасымда науқастар жоқ, біз дәрі-дәрмектерге көп ақша жұмсамаймыз, бірақ тамаққа үнемдейміз, бәріне үнемдейміз. Ойын-сауыққа келетін болсақ, бұл біз тіпті ол жерге бармаймыз. Біз тіпті демалуды армандамаймыз, ал қажет болған жағдайда ғана киім аламыз».

«Әрине, бұл жақсы емес. Біз көп үнемдеуіміз және өзімізден бас тартуымыз керек. Мен бұрын серуендеп, ақша жинадым, көп нәрсе сатып алдым, бизнеске жинадым делік. Ал қазір мен ештеңе істемеймін. Мен ата-анамнан ақша сұрауға ұяламын, сондықтан мен тіпті 5-6 ай бойы киім сатып алмадым».

«Иә, әрине, үнемдеуге тура келеді, тіпті өте қажет. Үлкен жерлерде өзімізді шектеп, бір нәрседен бас тартуымыз керек, ***тіпті тамаққа****,* ***киімге, дәрі-дәрмектерге*** *ақша үнемдейміз, дәрігерлер басқа дәрі тағайындаса да, біз* ***аналогтарын іздейміз****».*

Кейбір респонденттердің жауаптарында қазіргі материалдық жағдайға деген **үмітсіздік пен жағымсыз эмоциялар байқалады**.

«Үнемдеу керек пе? Ия, тіпті үнемдеуге ақша да жоқ. Үнемдеу үшін ақша болуы керек, ал оны үнемдеу үшін ақша жоқ. 50 мың ссындай жалақымен. Қант 1000 теңге тұрады. Ал қарақұмық та қымбаттады. Сіз көрдіңіз бе ? Бұршақтан да қымбат. Қант сияқты ол да қымбаттады. 200 грамм қазір қанша тұрады? 800 теңге».

Ерекшелік – бұл отбасының барлық шығындарын толығымен жабатын ата-анасының немесе жұбайының қамқорлығындағы бірнеше респонденттер.

«Менің қаржылық жағдайым қанағаттандырарлық па? Менің қаржылық жағдайым жақсы, шағымданбаймын».

«Иә, қанағаттандырады. Қалай болғанда да, ата-анам мені жақсы көреді, олар мені ешнәрседен бас тартпайды. Маған ақша үнемдеудің қажеті жоқ».

Жалпы**, респонденттердің ең бірінші үнемдейтіні – ойын-сауық, демалыс және киім**.

«Біз ойын-сауықты үнемдеуге тырысамыз, ата-анамызға ауыртпашылық түсірмеу үшін өзімізге бюджеттік киім таңдауға тырысамыз, осылай үнемдеуге тура келеді».

«Ойын-сауыққа үнемдеймін. Негізінен жастар серуендеуге барғанда, олар өздеріне сусындар, тамақ сатып алады. Біз ғана серуендеуге шығамыз. Олар аттракциондарға көп барады, біз бір аттракционға барамыз немесе мүлдем бармаймыз».

«Әрине, киімдерге үнемдеймін. Ақша жұмсаймын деп айта алмаймын, негізінен киім алуға бармаймын. Егер мен серуендеуге барсам, мен ақша жұмсамаймын. Содан кейін мен азық-түлікке ақша үнемдеймін. Жол жүруге үнемдеймін. Егер маған біржерге бару қажет болса, жаяу жүремін, жолға ақша жұмсамаймын».

«Мен тамақ, киім, ойын-сауыққа әрине, ақша үнемдеймін».

Маңыздысы, кейбір **респонденттер ең қажетті заттарға**, азық-түлік пен дәрі-дәрмектерді үнемдеуге мәжбүр.

«Әрине, үнемдеуге тура келеді. Тамақтану, ойын-сауық, демалыс, дәрі-дәрмектерді үнемдеуге тура келеді. Тіпті ауырып, дәрі-дәрмектер қажет болғанда, арзан аналогты дәрі іздеуге мәжбүрміз, себебі дәрі қазір өте қымбат. Кейде тіпті өз өзімізді емдеуге тура келеді, өйткені ол дәрі тым қымбат».

«Үнемдеуге тура келеді. Біз арзан өнімдерді сатып аламыз, біз қалағанымыздай жиі киінбейміз. Біз өзімізге киім алмаймыз, балаларға бірдеңе сатып аламыз. Балалар бірдеңе сұрайды, бірақ біз бас тартуымыз керек».

«Азық-түлік сапасына, әрине, медициналық көмекке үнемдейміз, ойын-сауық туралы мүлдем ойламаймыз, өйткені бізде оларға ақша жоқ, демалу туралы да ойламаймыз. Өйткені демалу үшін ақша керек. Бізде артық ақша жоқ, сондықтан біз өзімізге қажет нәрсеге ғана ақша жұмсаймыз».

«Бірінші кезекте тамақтану сапасына үнемдейміз. Тіпті киімдер туралы айта алмаймыз».

Респонденттердің көпшілігі **жинақтары жоқ екенін және ақша жинау мүмкіндігі жоқ екенін атап өтті**. Респонденттердің бір бөлігі мүмкіндік болған кезде, әдетте жұмысынан айырылғанға дейін, ақша жинау тәжірибесі туралы айтты.

«Жоқ, әрине. Қандай үнемдеу болуы мүмкін, егер күйеуіміз тапқанына қарап отырсақ, және зейнеткер ата-ана көмектессе, бұл ақшадан ештеңе жинай алмаймыз. Зейнетақылар да аз».

«Мен жұмыс істеген кезде жинақ болды, көп ақша жинадым, депозитке салдым. Мен бес айдан астам уақыт жұмыссыз жүргенім үшін, жинаған ақшамды жұмсауым керек болды, өйткені күнделікті өмірде бірдеңе істеп және қажет заттарды сатып алуым керек. Өйткені әрбір қадам-ақша. Бір жерге бару онда бірдеңе жасау үшін, тіпті егер сіз толық емес жұмыс күнімен жүрсеңіз де, жолға, тамаққа ақша кетеді. Осы жинақтардан мен қазір ақша жұмсап жүрмін».

«Шағын жинақтар бар, бірақ аз, жақында бітеді. Тиісінше, ақшаны жинау әлі мүмкін емес, өйткені мен жұмыс істемеймін».

«Мен көп ақша жинаймын деп айтпаймын, бірақ белгілі бір дәрежеде біз бір нәрсені үнемдей аламыз, қалай үнемдеуге болады, мысалы, болашақта өз үйімізді сатып алу үшін «тұрғын үй» шотына ақша саламыз. Үнемдеу үшін бізде әлі ақша жоқ. Дәлірек айтқанда, ақша жинау біздің әлі де қолдан келмейді және мүмкіндік жоқ».

Сауалнамаға қатысқандардың барлығы **мемлекеттен жұмыссыздық бойынша материалдық көмек (жәрдемақы)** алмайтынын атап өтті. Респонденттердің көпшілігінде жұмыс істемейтін жастарға мемлекеттік қолдау түрлері туралы ақпарат жоқ. Бұл ретте кейбір респонденттер жұмыссыздарды мемлекеттік қолдаудың түрлерін, бала тууына байланысты төлемдерді, мүгедектік бойынша жәрдемақыларды және т.б. түрлерін ажыратпайды.

«Жоқ, мен мемлекеттің көмегі туралы ештеңе білмеймін. Мен мұны білу үшін мемлекетке жүгінуге уақытым болмады. Ал жәрдемақы маған қажет емес екенін нақты білемін, мен мүгедек емеспін, сондықтан мен жүгінбедім».

«Жәрдемақыны көп балалы болғаны үшін береді. Оны менің анам алады. Жоқ, мен ештеңе алмаймын және өтініш берген жоқпын және қайда жүгінерімді білмеймін».

«Біз босанған кезде ғана жәрдемақы алуға өтініш бердік, яғни босанғаннан кейін бала күтіміне байланысты демалыс пен бір жылға дейін жәрдемақы алдық. Бұдан басқа, біз ешқандай жәрдемақы алған жоқпыз, тіпті жұмыссыздар үшін қандай жәрдемақы болуы мүмкін екенін білмеймін».

Кейбір респонденттер жұмыс істемейтін жастарды мемлекеттік қолдау шаралары туралы біледі, бірақ олар талаптарға сәйкес келмегендіктен бұл мүмкіндікті пайдаланбады.

«Жоқ, мен ешқандай қолдау алмаймын. Мен биржаға бардым, қазір бәрі жұмыс істемейді. Олардың маған ұсынған бос орны жалақы деңгейіне сәйкес келмейді, мен басқа нәрсе тапқым келеді».

4. Оқыту, білім беру

Білімге қатысты респонденттердің кейбірі 9 сыныпты, кейбірі 11 сыныпты аяқтады. Респонденттердің бірі өмірдегі жағдайларға-апатқа байланысты орта мектепті бітіре алмағанын атап өтті.

«Өте ауыр апатқа байланысты мен одан әрі оқи алмадым».

Респонденттердің көпшілігі атап өткендей, мектеп үлгерімі орташа және жақсы болды. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі мектеп жылдарында олармен кәсіптік бағдар беру жұмыстары жүргізілгенін, **колледждер/жоғары оқу орындарының өкілдері** келгенін айтады.

«Менің есімде, бір колледж ғана емес, бірнеше колледж өкілдері келді. Бұл 9-сынып және 11-сыныпта болды. Олар брошюралар беріп, колледж жайлы түсіндірді. Бізді акт залында бөлек жинады. Бірақ мен бала кезімде бастауыш сынып мұғалімі ретінде оқимын деп шештім, менің балалық арманым осындай болды және мен оны айтқандай жүзеге асырдым. Менің әжем бастауыш сынып мұғалімі болды, өмір бойы жұмыс істеді, мен оның жолын қудым. Отбасылық мамандықты жалғастырдым».

«Иә, әрине, өткізілді. Өкілдер келді, сонымен қатар колледжден де адамдар келді. Сондықтан көптеген адамдар 9 сыныптан кейін колледжге кетті. Тестілеу жүргізілмеді. Ал экскурсиялар жергілікті колледжге, кем дегенде күн сайын болды».

«ЖОО-лар бізге келіп, өздерінің оқу орындарын жарнамалайтын, бірақ мектеп ішінде ешқандай тест болған жоқ. Олар тек ҰБТ маңыздылығын айтты, құжаттар туралы ештеңе айтпады».

«Иә, біздің мектепте кәсіптік бағдар беру шаралары өтті, бірақ мен мектепті ауылда бітірдім, тіпті Өскемен университетінен өкілдер кәсіптік бағдар беру шараларымен келді, буклеттер көрсетіп, оқуға шақырды».

«Он бірінші сыныпта үгіт-насихат болды, университеттерден келді, олар өз мамандықтарын ұсынды. Иә, өткізілді. Мен инязға грантқа түскім келді, бірақ ол жерге түсе алмадым және басқа мамандыққа баруға тура келді».

Бір респондент кәсіптік бағдар беру іс-шараларына қарамастан, **қалай колледжге түсу керектігі**, қандай қадамдар жасау қажет және т.б. сұрақтарға жауап айтылмағандығына назар аударды. Респонденттердің бір бөлігі мектеп қабырғасында олармен кәсіптік бағдар беру жұмыстары жүргізілгенін жоққа шығарады.

«Іс-шаралар өткізілді, құжаттар туралы айтылды, бірақ қандай қадамдар жасау керектігі туралы ештеңе айтылған жоқ».

«Жоқ, кәсіптік бағдар беру туралы жұыстары жүргізілмеді».

«Бізде мұндай болғаны есімде жоқ».

Респонденттердің көпшілігі мектепті бітіргеннен кейін **колледжге/жоғары оқу орнына түсті.** Сауалнамаға қатысқандардың аз бөлігі мектептен кейін отбасын құрып, үй шаруашылығымен айналысты. Сондай-ақ, кейбір респонденттер орта білім беру мекемесін бітіргеннен кейін бірден жұмыс істеді.

Респонденттердің мектепті бітірген кездегі өмірлік мақсаттары мен мотивацияларын еске түсіре отырып, олардың барлығы **колледжге/университетке түскісі келетінін атап өтті.** Бұл ретте респонденттердің жауаптарының арасында **белгілі бір оқу орнына баруды саналы түрде таңдау байқалмайды**.

«Менде стандартты ойлау болды, басқалар сияқты менде мектептен кейін оқуға түсу керек деп ойладым. Ерекше мотивация болған жоқ. Мен мұны істеу керек болғандықтан және бәрі осылай істеп жатқандықтан жасадым».

«Әрине, мен университетке түскім келді, өйткені жоғары білім болуы керек».

«Иә, бастапқыда мектепті бітіргеннен кейін мен университетке түсіп, сол жерде жоғары білім аламын деген жоспар болды. ҰБТ-да мен, әрине, грантқа түсу үшін ұпай жинай алмадым, бірақ ақылы негізде оқуға түстім. Жалпы, бастапқыда мен ешқандай ұпай жинай алмадым, колледжге түсу туралы ойлар

болды, себебі ата-анамның материалдық жағдайы менің жоғары оқу орнында оқуыма мүмкіндік бермегендіктен шығар, өйткені оқу ақысы, жылдық сома аз болған жоқ, сондықтан осындай ойлар пайда болды. Дегенмен, отбасым ақылдасып, сөйлесіп, жоғары оқу орнына ақылы негізде түсемін деп шештік. 2015-2016 жылы университетке түстім».

Жалпы, колледжді/ЖОО-ны таңдау кезінде респонденттер **оқу орнының беделі, оқу құнының қолжетімділігі, гранттардың болуы және оның орналасуы сияқты аспектілерді басшылыққа алды.**

«Білесіз бе, мұндай тікелей талаптар болған жоқ. Біздің қалада Шоқан университеті беделді болып саналады, сондықтан сол жерге түстім. Ал Қазақстан бойынша жоғары оқу орындарын қарау жайлы ойламадым. Қарау үшін басқа қалаға бару керек еді, пәтермен мәселесін шешуге тура келді. Жоқ, қай университетті таңдау керек деген сұрақ туындамады. Менің жұбайым шешім қабылдауда үлкен рөл атқарды, сол кезде біз кездесе бастадық. Ол менен 5 жас үлкен, сондықтан мен басқа қалаларды қарастырған жоқпын».

«Мен университетті таңдау кезімде, шынымды айтсам, құны мен үйге жақын орналасуын және автобуспен жүрмеуді басшылыққа алдым. Сонымен, қанша уақыт пен ақшаны үнемдеуге болатынын есеп көріңіз».

«Оқу құнының қолжетімділігі бойынша грантқа түсуді қарадық. Мен грантқа түсуді жоспарладым, сондықтан осы себепті таңдалды».

«Бұл колледжде таныс адамдардың болуы әсер етті және әрине баға қанағаттанарлық болды. Қол жетімді, сондықтан мен осы колледжді таңдадым».

Сирек жағдайларда респонденттер оқу орнын таңдағанда оның ерекшеліктерін, тарихын, сапалық сипаттамаларын мұқият зерттеді.

«Өңірімізде ұсынылғандардың ішінен колледжді таңдадым, колледждің құрылған жылы, тарихы, ол жерден қанша түлек бітіріп, болашақта қалай жұмысқа орналасқанын қарап шықтым, оқу орнын осылай таңдадым».

Сондай-ақ, кейбір респонденттердің оқу орнына өз таңдауы бойынша емес, адамдар айыптаудан аулақ болу үшін **«басқалар сияқты болу»** себебімен түскенін атап өткен жөн.

«Иә, ештеңе ынталандырмады. Барлығы оқуға түсіп жатты, менде түстім. Содан кейін «міне, білімі жоқ» деп айтпас үшін оқуға түстім. Ата-аналар білімсіз қалмауды талап етті. Бұрын ата-аналар балаларын оқыта алмайтын. Әр түрлі қауесеттер болды. Барлығы оқуға түсті, мен де түстім».

Мамандық таңдау кезінде респонденттер көп жағдайда, ең алдымен, өздерінің мүдделері мен қалауларына, жеке басының ерекшеліктеріне сүйенді.

«Білесіз бе, мен ұзақ ойландым, содан кейін бухгалтер мамандығын таңдадым. Жақсы санайтынмын сондықтан мен бухгалтерге оқыдым».

«Мен өзім әрқашан көліктермен жұмыс істеуді, оларды жөндеуді, қайда және қалай екенін көруді ұнататынмын. Қызығушылық бала кезінен болды».

«Мен өзіме ұнайтын мамандықты таңдадым. Мен бастауыш сыныптағы балалармен жұмыс істегенді ұнатамын, сондықтан мен колледжді бастауыш сынып мұғалімі ретінде бітірдім».

Мамандық таңдаудағы тағы бір маңызды фактор-респонденттер туыстары мен жақындарының пікірін атап өтеді.

«Шынымды айтсам, 9 сыныпты мен бітірген кезде кім болатынымды білмедім. Жалпы, мен бала кезімнен фармацевт болуды армандадым, бірақ сол мамандықты неге оқымағанымды білмеймін. Мен ұзақ ойландым және шешім қабылдай алмадым. Сайып келгенде, анам маған бухгалтерге оқуды ұсынды,

өйткені бұл дұрыс мамандық, егер бұл мамандықты жақсы оқысаң, қысқасы, аш қалмайсың деді. Сондықтан мен анамды тыңдап, осы мамандыққа бардым».

Кейбір респонденттер, ең алдымен, білім беру құнының қолжетімділігіне қарағанын, сондай-ақ осыған сүйене отырып, гранттар көп болатын мамандықты таңдағанын атап өтті.

«Мен қалағаныма қол жеткізе ала алмадым, шетелтілдері университетіне оқуға түскім келді. Мен инязға грантқа түсемін деп ойладым. Бірақ мен ол жаққа түсе алмадым, мен аздап ойнап, басқа мамандықты таңдадым. Мен басқа мамандыққа оқуға түстім. Оқу құнының қол жетімділігі бойынша гранттарға қарадық. Мен грантқа түсуді жоспарладым, сондықтан осы себеп бойынша таңдалды».

Респонденттердің бір бөлігі мамандық таңдауға үлкен мән бермеді.

«Мен мамандықты кездейсоқ таңдадым, маған география ұнады, мен оны ҰБТ-дағы бейіндік пән ретінде таңдадым, содан кейін география қажет мамандықтардың бірін таңдауға тура келді. Онда таңдау көп болмады, мен туризмді таңдадым. Мен бұл мамандықты қызықты деп таптым, бірақ белгілі болғандай, таңдау ең жақсы емес еді».

«Мамандықты қалай таңдадың? Барлығы қандайға тапсырды, мен соған бардым. Мен радиотехника, электроника және телекоммуникациялар мамандығын оқыдым. Осы мамандықты оқудың қандай пайдасы бар? Содан кейін мен дене шынықтыру мамандығына ауысқым келді, бірақ рұқсат етілмеді. Иә, қазір мұғалім болу үшін де , кем дегенде бір мектепке жұмысқа тұру үшін көп қаражат қажет».

«Алған мамандығыңыз ұнай ма? Сіз оны беделді деп санайсыз ба?» деген сұраққа респонденттердің көпшілігі иә деп жауап берді.

«Иә, маған өте ұнайды. Бұл менің арманым еді. Менің ойымша, қазіргі уақытта ол өте беделді мамандық, қазір мұғалімдер бағаланады. Олардың мәртебесі көтерілді. Сондықтан, иә, мен оны беделді деп санаймын және мұғалім ретінде оқығаныма өкінбедім. Болашақта мен магистратураға түскім келеді, сәл кейінірек».

«Ия, мен өз мамандығымды беделді деп санаймын. Жақсы есепші алтынмен бағаланады. Әрине, менің тәжірибем көп емес, шамамен төрт жыл. Әзірге ұнайды, кейін көре жатармыз. Әзірге көңілім қалған жоқ. Мүмкін жасым келгенде, бір нәрсе өзгереді. Білмеймін».

«Қазіргі уақытта ол, иә, тіпті өте беделді. Сұранысқа ие, беделді. Қазіргі уақытта, айталық, менде мүмкіндік және ақша болғанда Нұр-Сұлтан қаласына осы мамандықты оқуға баруға болатын еді. Ол үшін өте қымбат компьютер сатып алу керек, оның құны шамамен 800 000 теңге, оған қоса олар оқытатын оқу бар, әрі қарай осылай үйренуге болатын еді. Ия, мен оны беделді деп санаймын өте жақсы мамандық».

Колледжде/университетте оқу кезінде респонденттердің көпшілігінің үлгерімі жақсы болды. Респонденттердің бір бөлігі олардың қанағаттанарлық оқығанын атап өтеді. Респонденттердің аз ғана бөлігі оқу үлгерімі өте жақсы екенін хабарлады. Сонымен қатар, **колледжде/университетте** оқыған респонденттердің көпшілігі оқуын аяқтап, диплом мен мамандыққа ие болды. Респонденттердің арасында оқу орнына түскен, бірақ оқуын аяқтамағандар да болды.

«Оқуды аяқтау мүмкін болмады. Маған мамандық ұнамады, сондықтан мен кетіп қалдым. Жоқ, мен пайдалы ештеңе алған жоқпын және мен бұл салада жұмыс істемеймін».

Респонденттердің алған білімінің сапасы және алған мамандығы бойынша жұмысқа орналасу мүмкіндігі туралы пікірлері екіге бөлінді. Респонденттердің едәуір бөлігі бұл мәселе бойынша оң жауап береді, оптимистік көзқарас байқалады.

«Мен оң бағалаймын. Әр жұмыс өзінше жақсы. Өздеріңіз білетіндей, қазір мұғалімдердің жалақысы да жақсы. Оған қоса тағы 56 күнтізбелік күндік демалыс. Мамандығым өте жақсы деп ойлаймын».

«Лайықты білім. Менің ойымша, әрине, сізге жақсы жұмыс табуға мүмкіндік береді, ең бастысы – табандылық пен адалдық. Еңбек өтілі де маңызды».

«Әрине, менің бағалауымша, «Құқықтану» мамандығы бойынша жұмысқа орналасуға болатын орындар көп. Барлық жерге жұмысқа тұра аласыз. Себебі ол осындай әмбебап мамандық. Бірақ, ең алдымен, менің ойымша, мемлекеттік кірістер органдарына немесе жақсы жалақысы бар мемлекеттік органдарға, мемлекеттік қызметке жұмысқа орналасу жақсы болады. Өйткені мемлекет кез келген жағдайда мемлекеттік қызметшілер үшін, тіпті тұрғын үйді ресімдеу бойынша да көптеген, жеткілікті жеңілдікті бағдарламалар жасайды. Балабақшаға кезекке қою. Міне, осының бәрі».

«Мен алған білімімді жақсы бағалаймын, өйткені оқытушылар сауатты түсіндіреді, қалай есептелетінін практикалық мысалдармен көрсетеді. Менің ойымша, білім деңгейі онша жаман емес. Менің ойымша, мен өзімнің туған жерімде немесе басқа жерде жұмыс табамын. Мамандық бойынша жұмыс сұранысқа ие, менің ойымша, мәселелер туындамайды».

Сондай-ақ, **біліктілікті арттыруға** және орта арнайы білімнен кейін жоғары білім алуға деген ұмтылыс көрінеді.

*«Қалыпты, айтқанымдай, мен біраз уақыт мамандығым бойынша жұмыс істедім. Бірақ, әрине, егер **бұл арнайы орта білім емес, жоғары білім болса** жақсы болар еді».*

*«Мамандық бойынша жұмысты әлі таңдамадым, мемлекеттік мекемелерге немесе басқа жерге баруды ұсынады, менің ойымша, бұл қалай болатынын білмеймін, әлі де **жоғары білім** қажет болады».*

Егер респонденттердің бір бөлігі білім мен жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін оң бағаласа, екінші бөлігі наразылық пен күмәнмен қарайды. Оқу орындарында сыбайлас жемқорлық мәселесі байқалады.

«Алынған білім? Иә, ақшадан басқа ешкімге ештеңе қажет емес. Сессиядан өту үшін ақша, олардың кейбіреулерін тапсыру үшін де ақша керек. Бұрын біздан қағазға жазған жауабымызды сұрайтын. Ақша сұрамайтын. Қағазға дайындаған жауабымызды тапсыратын едік».

«Білмеймін, мамандығым бойынша жұмыс таба алмаймын, білімім және дипломым бар, қазір ауылда жұмыс таба алмай жүрмін».

Кейбір респонденттер алынған мамандықтың тар бағыты және оның жергілікті жерлерде сұраныстың төмен деңгейі туралы айтады.

«Менің мамандығым бойынша жұмыс пен кадрлар аз, өйткені бізде журналистика бойынша бағыттар өте аз, яғни бізде радио жоқ, газеттер аз, бірақ олар тек бір-екі адамды жұмысқа алады, ең көбі үш адам қабылдай алады, теледидар да солай. Сондықтан сіз жұмысқа орналасу үшін көп нәрсені жылдамдатпайсыз».

Кейбір пікірлердің теріс түсіне қарамастан, **алынған мамандықты іске асыруға** деген ұмтылыс әлі де байқалады.

«Мен мамандық бойынша жұмыс тапқым келеді, бірақ әлі таба алмадым Себебі мен қанша іздесем де, тарих пәнінің мұғаліміне бос жұмыс орындары жоқ. Мен тұратын ауылда да, қалада да жұмыс жоқ. Мен, негізінен, егер тарих пәнінің

мұғалімі болып жақын маңдағы аудандардан жұмыс тапсам, тіпті мен ол жаққа баруға дайынмын. Себебі мен өз мамандығым бойынша жұмыс істегім келеді».

Сондай-ақ, жастардың білім алуға деген ұмтылысы сияқты аспектіні атап өту керек. Лайықты білім алу көбінесе студенттердің өздеріне және олардың мақсаттылығына байланысты.

«Мұғалімдер бәрін қалыпты түрде оқытты, онда жақсы оқуға деген ұмтылыс болған жоқ. Егер солай болса, ***мен әлі де өз бетімше оқитын едім және, әрине, қазір жұмыс істеп жатқан болар едім****».*

Білім алудың алдағы жоспарлары туралы сұраққа респонденттердің көпшілігі оқуды жалғастыруға ниет білдіреді. Бұл ретте олардың бір бөлігі алған мамандығы бойынша біліктілігін арттыруды, магистратурада оқуды қалайды, екінші бөлігі **жаңа мамандық алуға** ұмтылысын білдіреді.

«Мүмкіндігінше ***магистратураны*** *аяқтағым келеді. Ал, мен қосымша білім алуды, басқа бағытты әлі қарастырған жоқпын. Мүмкіндік бар, мен бұл туралы кейінірек ойланамын».*

«Иә, мен өз мамандығым бойынша ***магистратураға*** *түскім келді, өйткені бізде қайда жұмыс істеуге болатындығы туралы таңдау көп емес, сондықтан мен магистратураға түсуді, оқуды және университетке журналистика пәнінің оқытушысы болуды ойладым, міне, осы бағыт маған әлі де ұнайды».*

«Мүмкін мен өз мамандығым бойынша ***жоғары білім*** *алғым келеді, бірақ жұмыс тапқаннан кейін жағдайымды қалыпқа келтіремін».*

«Иә, мен «Құқықтану» мамандығы бойынша ***магистратураға*** *түскім келді, тіпті емтихан тапсырдым. Бірақ менде тағы да грантқа ұпай жетіспеді. Ақылы негізде оқуға мүмкіндігім болмады, сондықтан мен бұл ойды кейінге қалдырдым. Магистратураны жалғастырғым келді. Дәрежесі сәл басқаша, мен магистратураға түскім келді. Бірақ менің қолымнан келмеді».*

Респонденттердің жауаптары ақылы білім алуға материалдық мүмкіндіктердің жоқтығынан **тегін білім алуға сұраныстысы** анықтауға мүмкіндік береді.

«Оқымайтын жастардың мәселесі – олар отбасылық жағдайына байланысты оқи алмайды. Егер ол грант ала алмаса, ол оқымайды, өйткені қазір оқу ақысы тым жоғары. Әркімнің қалтасы көтере бермейді».

«Болашақта оқығым келеді, жалпы мұғалімге барғым келеді, орыс тілі мен әдебиетін оқытқым келеді. Ал қандай қаражатқа оқуға барамын? Мүмкін, несиеге алу керек. Немесе грантқа түсуге тырысу қажет».

«Егер тегін білім беру курстары көп болса, кейбір мамандықтарға оқуға болады. Мен қазір өте танымал «Мұнай-газ ісі» және «Өндірістегі қауіпсіздік техникасы» бойынша оқығым келеді».

Респонденттердің бір бөлігі жасына байланысты одан әрі оқығысы келмейтіні туралы айтады. Бұл өмір бойы білім алу (life-learning) ұғымының жастар арасында кеңінен таралмағанын көрсетеді.

«Оқу? Жоқ. Менде оқу уақыт өтті».

Жалпы, респонденттердің жауаптарында **білім алудың адам мен оның болашағы** үшін маңыздылығы туралы пікір байқалады.

«Иә, әрине, мен диплом алдым. Мен оқуды бітірмей, диплом алмағанымды елестете де алмаймын. Бұл өте маңызды. Мамандығы жоқ адам – ешкім емес. Тіпті көп ақша болса да. Бүгін ақша бар, әрине, әрқашан молшылық болсын. Бірақ әртүрлі өмірлік жағдайлар бар. Сондықтан мен әрқашан бәріне айтамын, егер мүмкіндік болса да болмаса да міндетті түрде білім алу керек».

5. Жұмыспен қамту, жұмысқа орналастыру

Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі **колледжде/университетте** оқуды аяқтағаннан кейін бірден жұмыс іздеуге кірісті.

«Иә, оқудан кейін, мен бірден жұмысқа орналастым. Жазда біраз демалып, жұмысқа кірістім. Содан кейін тұрмысқа шығып, декреттік демалысқа шықтым».

«Иә, бірден жұмыс іздей бастадым, 2019 жылы. Мен қашықтан жұмыс іздедім, өйткені менің ата-анам ауылда тұрады, жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін мен ауылға бардым, жаз болдықтан екі айдай сол жерде болдым. Содан кейін қалаға оралып, белсенді жұмыс іздей бастадым».

Жұмысты аяқтағаннан кейін бірден жұмыс іздеуге қызығушылық танытпау себептерінің арасында **отбасылық мәртебенің өзгеруі – неке, балалардың тууы ерекшеленеді**.

«Мен жұмыс іздеуді бастамадым, өйткені мен тұрмысқа шықтым, бірінші баламды босандым, жұмыс іздей алмадым».

«Жоқ, бірден емес. Мен бірден жұмыс іздеген жоқпын, өйткені менің сол сәтте аяғым ауыр болды, оқудың соңғы айында мен бірден диплом алдым, бірнеше аптадан кейін үйлену тойым болды. Қайда барсамда жұмысқа алмайтынын түсіндім, себебі бірнеше айдан кейін декретке баруым керек, сондықтан мен тіпті іздеген жоқпын».

Респонденттер **жұмыс өтілінің болмауына байланысты** жас мамандарды жұмысқа орналастыру мәселесін атап өтеді.

«Оқып жүрген кезімде, оқуымды аяқтауға жақын қалғанда жұмыс іздей бастадым. Мен кенеттен біреуге жас маман керек болып қалар деп ойладым. Бірақ, әрине, мен бірден жұмыс таппадым, тәжірибем жоқ, барлығы тәжірибелі маманды қалайды. Сондықтан бірден жұмыс таба алмадым. Әрине, мен бұған біраз ренжідім».

Бұл ретте, респонденттердің барлығы дерлік өздері бітірген білім беру мекемелерінің **жұмысқа орналасуға жәрдем көрсетпегенін** атап өтті.

«Жоғары оқу орны оқу бітіргендерге жұмысқа тұруға көмектеседі дейді. Бірақ менің ойымша, бұл барлық жерде емес, барлық қалаларда емес, өйткені мен университетті бітірген кезде маған жұмыс табуға ешкім көмектеспеді».

Бірнеше нұсқа респонденттерге **жұмыс табудың негізгі арнасы** болды.

Біріншіден, бұл маманға қызығушылық танытатын ұйымдарға түйіндеме беру.

«Мүмкін, мен өзім айтқандай, жолым болды. Мен бірнеше мектепке түйіндемені тапсырдым, олар мені қабылдады».

Екіншіден, бұл газеттердегі, әлеуметтік желілердегі, хабарландыру тақтасындағы бос орындар туралы хабарландырулар.

«Мен хабарландырулар бойынша бірден жұмыс таптым, сондықтан ешқайда барудың қажеті болмады».

«Хабарландыру тақталарына мен өзім не істей алатынымды тізіп жібердім».

Үшіншіден, бұл туыстар мен таныстар.

«Таныстар, туыстар арқылы».

«Олар ата-аналары арқылы білді. Ата-анасынан мүмкін таныстары сұрап білген шығар. Бірақ ол кезде жұмыспен қамту орталығы болды ма, жоқ па есімде жоқ. Ол кезде, университет бітіріп жатқан кезімде, тұрмыста болғанмын және де жүкті болдым. Сондықтан университеттен кейін бірден жұмыс істеу мүмкін болмады».

«Әлеуметтік желілер, достарым, сыныптастарым арқылы ата-анам маған қай жерден жұмыс табуға болатынын айтты».

Көптеген респонденттер жұмыс іздеудің **бірнеше нұсқаларын қолданғанын атап өтті.**

«Жалпы, мен барлық жолдарды қолданып көрдім. Таныстар арқылы да, ата-аналар арқылы да, достар арқылы да. Рас, ол кезде интернет онша дамымаған, ол арқылы жұмыс онша ізделінген жоқ. Бірақ мен газеттегі жарнамалардан іздедім».

«Жарнама арқылы, таныстар арқылы, интернеттен, Жұмыспен қамту орталығынан жұмыс іздедім, «Жастар тәжірибесі» арқылы 6 ай жұмыс жасадым».

«Мен барлық арналарды, ата-аналарды да, әлеуметтік желілерді де қолдандым, қай мектепке бастауыш сынып мұғалімі керек екені, үйден алыс емес болғаны өзімді де қызықтырды, себебі 2 балам бар және де орыс мектебі болуы маңызды еді».

Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі **Жұмыспен қамту орталығына жүгінбегенін және** мемлекеттік органдар арқылы **жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шаралары туралы хабардар болмағанын атап өтті.**

«Мен Жұмыспен қамту орталығына жүгінген жоқпын. Туыстарым арқылы жұмыс іздеп жүрдім, егер мамандығым бойынша бос орын болса, жалақыға қарамастан мен бұл жұмысқа баруға дайын екенімді достарыма ескерттім, өйткені ең бастысы өз мамандығым бойынша жұмыстың болуы».

«Мен хабарландырулар арқылы жұмыс іздедім, және де таныстарым көмектесті. Жұмыспен қамту орталығынан басқа барлық әдістерді қолданып көрдім. Неге мен оны ойламадым. Содан кейін жұмыс барысында мемлекеттік органдармен бетпе-бет келгенде, сол жаққа жүгінуім керек еді деп ойладым».

Көптеген респонденттер оқуды бітіргеннен кейін жұмысқа орналасуда қиындықтарға тап болғанын және алғашқы жұмысқа орналасу мерзімі біршама ұзақ уақытқа – бірнеше айдан бір жылға дейін созылғанын атап өтті. Сонымен қатар, кейбір респонденттер ерекшелік жасап, жұмысты тез – бір ай ішінде тапты. Респонденттердің бір бөлігі өз мамандығы бойынша жұмыс тапты.

«Иә, бірінші жұмысым мамандығым бойынша болды. Айтқанымдай, қалай да менің жолым болды және жұмыс табуда қиындықтар болмады».

Соған қарамастан респонденттердің көпшілігі оқуды бітіргеннен кейін өз мамандығы бойынша жұмыс істемегенін атап өткен жөн.

«Жоқ -жоқ. Мен айтып тұрмын ғой, мен едендерді жудым».

«Жоқ, мен бірден мамандығым бойынша жұмыс істей алмадым, өйткені мен тұрмысқа шықтым, содан кейін менің аяғым ауыр болды, содан балалар, және сол айтқанымдай, бұған дейін мен үйде жұмыс істедім, кондитерлік өнімдерді тапсырыспен пісірдім, егер тапсырыс болса, соларға пісірдім».

«Жоқ, мен кассир болдым».

«Мамандығым бойынша жұмысқа тұруға тырыстым, екі ай жұмыс істедім. Жалақыны ұнатпағандықтан, қанағаттанбағандықтан іздедім».

Оқу орнын бітіргеннен кейін жұмысқа орналасудың қиындығы, кейбір респонденттердің пікірінше, **жұмыс берушілер тәжірибелі қызметкерлерге қызығушылық танытады**, ал жақында бітірген түлектердің жұмыс өтілі әдетте жоқ.

«Айталық, қиын емес, жалғыз нәрсе, тәжірибе қажет. Сонымен, еңбек өтілі болмаса жұмысқа қабылданғандар аз. Жоғарғы оқу орнын енді бітіргенін білгеннен кейін, иықтарын көтеріп бізге тәжірибесі бар адам керек, үйретпес үшін, біреуді үйретуге уақытымыз жоқ деп айтады. Бізге бірден келіп, жұмыс істейтін адам керек. Солай».

Бұл ретте **респонденттердің көпшілігі үшін бірінші жұмыс орны уақытша болды**. Респонденттердің жауаптарына сүйенсек, олар бірінші жұмыс орнында екі айдан алты айға дейін жұмыс істеген. Респонденттердің бір бөлігі соған қарамастан жеткілікті ұзақ уақытқа – шамамен үш жылға жұмысқа орналасты. Яғни, респонденттер жұмыс істеген ұйымдарда **кадрлардың тұрақтамауы кең тараған жоқ**.

Бірінші жұмыс орнынан жұмыстан шығу себебі, негізінен, жалақының төмен болуы.

«Мансаптық өсу болмағандықтан және жалақы бір орында болғандықтан жұмыстан шықтым».

«Мен онда алты айдан сәл астам уақыт жұмыс істедім. Жалақы аз болғандықтан жұмыстан шықтым. Мен 20 мың алдым, ең көбі 30. Мұндай ақшаға өмір сүру қиын болды. Бірақ қандай да бір себептермен маған бұл жеткілікті болды».

«Жұмыс берушімен біз еңбек уақыты мен жалақы талаптарына байланысты келісе алмадық».

«Білмеймін, маған ұнамады. Жалақы аз болды».

Сонымен қатар, респонденттер жұмыстан шығару себептерінің ішінде көшу, декреттік демалысқа шығу, туыстарының сырқаттануын атады. Сондай-ақ, кейбір респонденттер ауыр еңбек жағдайларын атап өтті. Әдетте, бұл көп күш жұмсауды қажет ететін физикалық жұмыс.

«Қандай себеппен? Ой, ол жерде алты айдан артық шыдай алмайсың. Алты ай бойы әрең шыдадым. Онда ондай алаң, осындай кіреберістер. Жуатын жер көп, бірақ аз төлейді. Денсаулық, бұл жалпы алғанда. Шелектерді сүйреп, бесінші қабаттан біріншіге түсіңіз. Елестетіп көріңізші, мен бір айда, аптасына бір рет жудым, иә, мысалы. Жарайды, мен аптасына бір рет келіп жуамын, олар менен күн сайын сыпыруымды талап етеді. Алты ай бойы жудым. Содан кейін кетіп қалдым. Себебі денсаулығым ол жерде жүруге мүмкіндік бермейді. Су үшін жертөлеге барасың».

Респонденттердің көпшілігі бірінші жұмыста алдымен кейбір қиындықтар туындағанын, бірақ олар өз жұмыстарымен айналыса алғандарын және елеулі қиындықтар туындамағанын атап өтті. Сондай-ақ, оқу орнындағы теория мен өндірістегі практиканың алшақтығы байқалады. Өз кезегінде, бұл білім беру ұйымдарында теория мен практиканың үздіксіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шараларды күшейтуді талап етеді.

«Негізі, бастапқыда басқалардікі сияқты қиындықтар болды. Алғашында жұмыс бойынша сұрақтар көп болды, әрине, ол кездегі жалақы деңгейі онша жоғары емес еді. Бірақ, білесіз бе, ең бастысы, мен аздап жұмыс істедім, бұл плюс деп ойлаймын».

«Ал, қалай айтайын, әрине, жұмыс барысында қиындықтар туындады, атап айтқанда, мамандықтың техникалық бөлігінде, өйткені сіз оқыған кезде бұл бір нәрсе, ал сіз жұмыс істегенде мүлдем басқа нәрсе. Бірінші жұмыс орны үшін жалақы деңгейі, әрине, қолайлы болды. Ең бастысы, мамандық бойынша жұмыс таптым. Негізінде, ұжым өте жақсы болды және басшылық та».

«Қолымнан келді, өз жұмысымды жауапкершілікпен орындауға тырыстым. Жұмыс кестесі мені қанағаттандырмады, өйткені сауда саласы демалыс күндері жұмыс істеуді, графикті өзгерту, серіктес табуды талап етеді және жеке істерімді шешу үшін әрқашан демалыс алу мүмкін емес, осыған байланысты бастықпен қақтығысуға тура келді».

Сонымен қатар, респонденттер жұмыс орындарында **ұрпақтар сабақтастығының болмауы, тәлімгерлік институты, аға және тәжірибелі қызметкерлердің тәлімгерлігі** болмауы сияқты проблемаларды атап өтеді.

*«Иә, бізде де, қалада жаман, күтпеген кедергілер бар, тіпті бір зауытқа немесе бір кәсіпорынға жұмысқа тұрсаңыз да, сол инженер-дизайнер қажет. Ұрпақтар сабақтастығы деген ұғым жоқ, яғни сіз ол жерге келесіз және **ұжымға бейімделіп кетесіз деген жоқ**. Мысалы, «IKEA» шетелдік фирмасы бар. Олар сізге тәлімгер ретінде арнайы адам береді. Ол сіздің қасыңызда алты ай немесе бір жыл болуы мүмкін. Ол сізге үнемі бірдеңені айтып жібереді, көмектеседі. Бізде ондай нәрсе жоқ, **бізде жастарға өте агрессивті қарайды**. Қандай да бір тәжірибе жинау қиын, ұжым саған..., сен қазір белгілі бір сатыдасың, аяғыңа тұруға тырысасың, олар сен үшін жай ғана оны құртады. Бұл не үшін жасалатынын білмеймін».*

Респонденттердің жауаптары олардың **жұмыс орнын сирек ауыстыратынымен келісілді**. Респонденттердің жауаптары контекстінде жұмыстың жиі өзгеруі ерекше жағдайға ұқсайды. Жұмыс орындарының жиі ауысу себебі жұмыс беруші тарапынан мәселе – жалақының төленбеуі, ынтымағы жоқ ұжым және т.б.

«Балалар саябағынан шыққаннан кейін мен сауда компаниясына сауда өкілі болып жұмысқа тұрдым. Онда мен бір ай ғана жұмыс істедім. Мен ол жерден ұжымда жұмыс істеу қиын болғандықтан кеттім. Қалай болғанда да, олар мені қабылдамағаны емес, бұл менің ұжымым емес сияқты көрінді. Ол жерден кеткен соң басқа сауда компаниясына жұмысқа орналастым, оператор болып жұмыс істедім. Бірақ ол жерде маған жалақы қалыпты төленбеді. Содан кейін компанияның өзі банкротқа ұшырады, жабылды. Мен промоутер болып жұмысқа тұрдым. Промоутер ретінде мен промо-акциялар болған кезде жұмыс істедім. Мен онда үш айға жуық жұмыс істедім. Содан кейін басқа сауда компаниясына жұмысқа орналастым және онда екі жыл жұмыс істедім. Сол жерден мен декретке шықтым».

Респонденттердің жауаптары арасында **жұмыс орнын жиі ауыстырудың қажеті жоқ деген ойды байқауға болады**.

«Бүгінгі күнге бұл менің бірінші жұмыс орным, сол себепті менің салыстыратын ештеңем жоқ. Жалпы, әрине, мансаптық өсу тұрғысынан болмаса, жұмыс орнын жиі ауыстырмаған дұрыс».

Көптеген респонденттердің жұмыс орындарын көп жағдайда уақытша деп санағаны да көңіл аударарлық. Бұл қосымша жұмыстар, қысқа мерзімді тапсырыстар, бөлшек жұмыс. Сонымен қатар, кейбір респонденттер үшін олар кездейсоқтықтан уақытша болды.

«Жоқ, уақытша. Мен ол жерде тұрақты негізде қалуды қалағаныммен, белгілі бір себептер қанағаттандырмады, сол себепті бұл жұмыстардан шығып кеттім. Бастапқыда бұл маусымдық қосымша жұмыс деген мақсат болған жоқ».

Қалаған жұмыстың сипатына қатысты респонденттер келесі сипаттамаларды атап өтті.

Біріншіден. Тиісті аударымдармен ресми жұмыс (ресми жұмыс респонденттерді, ең алдымен, тұрақтылықтылығымен тартады).

«Иә, мен жұмыс істегім келеді және болашақта да жұмыс істеуді жоспарлаймын. Әрине, мен ресми жұмысты ғана таңдар едім, өйткені тұрақтылық ауада ілінгеннен гөрі жақсы. Сіз жұмыс істеп жатқан сияқтысыз, бірақ мұндай жарналар жоқ. Және еңбек өтілі жүрмейді».

Екіншіден. Мамандық бойынша жұмыс (көптеген респонденттер үшін мамандық бойынша жұмыс қол жетімді болмады).

«Қазіргі уақытта мен оқыған мамандығым бойынша жұмыс істегім келеді. Есеп-аудит, бухгалтерия, бухгалтер болып жұмысқа орналасқым келеді, бірақ мен мамандық бойынша жөнді де оқымадым және мүлдем жұмыс істемедім. Мен кімге оқымағанымды көргім келеді және осы мамандық бойынша аз да болса жұмыс істегім келеді».

Үшіншіден. Ыңғайлы жұмыс кестесі (әсіресе балалары бар респонденттерге қатысты).

«Иә, мен тек, көп жұмыс істеуді қажет етпейтін жұмысты ұсынатын жерде ғана жұмыс істегім келетін еді. Менің балаларым бар, балалар көп уақытты, көңіл бөлуді қажет етеді. Әрине, мен ресми жұмысқа орналасқым келеді».

Респонденттердің барлығы жұмыс іздеуде емес екенін атап өту керек. Олардың бір бөлігі осы уақыт аралығында жұмысқа орналасуға қызығушылық танытпайды. Мұның себебі-отбасылық жағдайлар-біреу жұбайының қамқорлығында және балаларға қарайды, біреу – туған адамының ауруына байланысты.

Жұмыс іздеп жүргендердің ішінде респонденттердің барлығы дерлік **тұрақты түрде жұмыс іздеуге тырысады**.

«Мен бәрін қарап тастадым. Барлық сайттарды, HeadHunter және Instagram. Мен таныстарымнан сұрадым, өзім де хабарландырулар бердім».

«Мен хабарландырулар бердім, барлық жерге жаздым. Мысалы, WhatsApp-та сіз әртүрлі топтарға жібересіз. Сіз инстаграмда отырасыз, инстаграмда жұмыс іздеп жүрмін деп жаздыңыз».

«Мен күн сайын сайтқа кіріп, бос жұмыс орындарын көремін. Таныстарымнан қай мектепке тарих пәнінің мұғалімі керек екенін естігендері болса сұраймын».

«Қазір мемлекеттік қызметке тест тапсыруға дайындалып жатырмын, заңдарды оқып жатырмын. Жалпы, мен органдарға қатысты бос орындарды қараймын».

Респонденттер жұмыс іздеудің ең тиімді әдістерін мыналар деп санайды.

Біріншіден. Ұйымдарға жеке өтініш.

«Менің ойымша, жұмыс іздеудің ең тиімді әдісі – бұл, ең алдымен, өз түйіндемеңізді жасап, ұйымдарға апару керек. Немесе, егер мүлдем болмаса, хабарландыруларға қоңырау шалыңыз».

«Ең тиімді жұмыс іздеу тәсілі – бұл сіз жұмыс істейтін орын немесе кәсіпорын басшылығымен бетпе-бет кездесу. Себебі жұмыс табу – бұл бір нәрсе, ал сізге жаңа қызметкер ретінде қарау – бұл басқа нәрсе. Мен бетпе-бет кездесуді нәтижелі деп санаймын».

«Мен білмеймін, мүмкін интернеттен қараңыз, бірақ ең тиімдісі, меніңше, адамға не қажет екенін таңдап, сол жерге барып, жұмыс берушімен дәл сол жерде сөйлесіп, егер бос жұмыс орны болса, жазып, қоңырау шалуын сұрану керек, сол кезде келемін деп айту немесе тағы басқа. Бірақ үйде отырып қоңырау шалу немесе жазу маған ең сенімсіз әдіс сияқты көрінеді».

Екіншіден. Таныстар арқылы.

«Ең тиімді жолы – таныстар арқылы, мүмкін. Біреу сізге кепілдік беру арқылы жұмыс табу оңайырақ, олар сізге қарап, басқаша қабылдайды».

«Мүмкін, таныстар арқылы. Бұл олар байланыссыз жұмысқа алмайды дегенді білдірмейді, яғни сіз жұмыс жағдайларын бірден білесіз және олар сіздің дағдыларыңызды біледі, келісу оңайырақ».

Үшіншіден. Интернет.

«Интернет-хабарландыру, ең ықтималы, сайтта, айталық. Егер мен мемлекеттік қызметтерді ресми сайттардан қарасам, менің қалаған жеріме делік. Егер прокуратура органдары болса, прокуратура органдарының сайтында, егер мемлекеттік кірістер болса, яғни олардың веб-сайтында. Таныстар арқылы да жасауға болады, көбінесе солай».

Төртіншіден. Жұмыспен қамту орталығы.

Кейбір респонденттер Жұмыспен қамту орталықтарын жұмыс іздеудің тиімді арнасы ретінде атап өтті. Сонымен бірге кейбір респонденттер бұл арнаның жоғары тиімділігіне күмән келтіреді.

«Біз тек таныстар арқылы жұмыс іздейміз, онда бос вакансиялар, бос орындар бар. Бізді негізінен жұмыспен қамту орталықтарына жібереді, олар қалай аталады? Көшелерді сыпыру немесе жастар тәжірибесі бойынша, мен тәжірибе жинауым керек, тәжірибе қажет. Сондықтан өзім іздеуіме тура келеді».

Кейбір респонденттер жұмыспен қамтудың тиімді арнасын ажырата алмайды және абдырап қалады.

«Егер мен білген болсам, жұмыссыз жүрмес едім».

«Ең тиімді? Иә, шынымды айтсам, мен үшін ешқайсысы тиімді емес. Мен мүлде еш жерден жұмыс таба алмай жүрмін».

Кейбір респонденттер **қызмет саласын өзгерткісі келеді**, алған мамандығынан өзгеше салада жұмыс істегісі келеді.

«Мен соңғы оқиғалардан кейін, мүмкін, дәрігер болғым келер еді, бірақ кейін белгілі болар. Анамның ауруына байланысты мамандық таңдауда қалаулар өзгерді. Ал, негізі, заман өзгеріп жатыр, қазір дәрігерлердің жағдайы жақсы, ал екінші жағынан, адамдардың өмірі үшін жауапкершілік алады. Бухгалтерлік есепте, егер санды дұрыс қоймасаң, тек өзің зардап шегесің, ал медицинада препараттың дозасын дұрыс көрсетпесең, науқас өлуі мүмкін».

«Мен клиенттермен және адамдармен байланыс орнатудың қажеті жоқ салада жұмыс істегім келеді. Мүмкін мен мәтіндерді талдап, жоспарларды, қорытындыларды және кейбір стратегияларды әзірлеуді жөн көретін шығармын, бірақ адамдарға қызмет етуді емес, бұл анық».

Алайда респонденттердің көпшілігі үшін **мамандық бойынша жұмыс істеуді жалғастыру маңызды**. Мұның себебі, олар алған мамандықты ұнатады.

«Мен айтқанымдай, мен мамандықты саналы түрде таңдадым, сондықтан мен саланы өзгерткім келмейді. Мен балаларды жақсы көремін, сондықтан менің мамандығым өзіме өте ұнайды».

«Мамандығым бойынша, оқыған, білім алған мамандығым бойынша, мен бұл мамандықта жұмыс істеуге қарсы болмас едім».

«Білімім бойынша бухгалтер, бірақ мамандығым бойынша жұмыс істемегенмін. Енді мен мамандық бойынша жұмыс істегім келеді».

«Менің ойымша, мен таңдаған IT саласында. Мен Қазақстан үшін пайдалы қосымшалар әзірлегім келеді. Қол жетімсіз өңірлерге, кенттерге интернетті күшейту, осы саланы дамыту бойынша жұмыс жүргізгім келеді, ол маған сай келеді».

«Мен педагогикалық колледжін бітірдім, мектепте бастауыш сынып мұғалімі болып жұмыс істегім келеді».

«Мен оқыған сала бар, ол сәулетші немесе дизайнер».

Кейбір респонденттердің атап өтуінше, қазіргі уақытта **олар үшін қызмет саласы ерекше маңызды емес, ең бастысы жұмыстың болуы және ол үшін ақы төленетіндігі.**

«Жоға. Мен бұл өте маңызды деп айтпаймын. Кез келген жұмысқа. Ең бастысы, жұмыс тәжірибесіз жұмысқа қабылдауы. Біраз әрекетті бастау үшін. Енді мен білмеймін. Мүмкін мәселе менде шығар, жұмыс таба алмай жүргенімнің себебі. Әрине, жұмысқа орналасқым келеді».

«Бұл шынымен де маңызды емес, бұл айтарлықтай айырмашылықты тудырмайды».

Респонденттердің жауаптарының ішінде **еңбекақының лайықты деңгейі жұмыстың беделіне** және мамандандырудың алынған білімге сәйкестігіне қарағанда басым екені байқалады.

«Мен колледжді бітіргеннен кейін бірден жұмысқа орналастым. Бастапқыда мамандық бойынша төрт жыл жұмыс істедік. Мамандығым бойынша мен автомеханик болдым. Кейін олар менің жалақымды көтермеді, бір орында қалды. Сондықтан мен жұмыстан шығуға бел буып, вахтаға шебер болып жұмысқа тұруды шештім. Ол жерде беделді лауазым болмаса да, жалақысы лайықты».

Сонымен қатар, кейбір респонденттер үшін **бірден мамандық бойынша жұмыс табу маңызды.** Алайда, жоғарыда атап өткеніміздей, бұл жұмыс іздеу кезеңінің ұзап кетуінің басты себебі емес, өйткені респонденттердің көпшілігі кез-келген ақылы жұмысты қабылдауға дайын.

«Иә, менің ойымша, әркімге өз мамандығы бойынша жұмыс істеуі маңызды. Бекерге оқыдым ба? Ата-аналарым да оқуды бекер оқымағанымды біледі. Себебі менің бір ғана анам болғандықтан, оның үмітін ақтау мен үшін өте маңызды. Есепші жұмысын тапқаныма ол мен үшін өте қуанышты болды. Мен оны ренжіткім келмейді. Сондықтан мен үшін – мамандық бойынша жұмыс істеу маңызды».

«Бұл өте маңызды, өйткені менің ойымша, кез келген адам үшін оның өз мамандығы бойынша жұмыс істеуі маңызды болып көрінеді, өйткені біз болашақта өз мамандығымыз бойынша жұмыс істеу үшін оқимыз».

«Иә, әрине. Менің ойымша, мамандық бойынша жұмыс істеу кез келген адам үшін маңызды, өйткені біз болашақ кәсібімізді таңдаймыз. Біз таңдаған мамандық бойынша жұмыс істемеу дұрыс емес деп ойлаймын».

Кейбір респонденттер өз мамандығы бойынша жұмыс таба алмаймын деп қорқып, алаңдаушылық білдіреді**.**

«Жанымның бір түкпірінде, әрине, университетті бітіргеніме, сонша ақша төлегеніме, бірақ өз мамандығым бойынша жұмыс істемегеніме қатты өкінемін, бірақ уақыт келіп, мамандық бойынша жұмысқа орналасып, мамандық бойынша жұмыс істеймін деп үміттенемін. Сонымен, бір жағынан менде үмітсіздік бар, алаңдаушылық бар, мамандығым бойынша жұмыс жасамаймын ба деген қорқыныш бар. Бірақ болашақта мамандық бойынша жұмысқа орналасу үшін қолдан келгеннің бәрін жасаймын».

Респонденттерге жұмыс орнын таңдау кезінде келесі аспектілер маңызды. Көбінесе респонденттер оларды маңызды деп бөледі.

Біріншіден. Мансаптық мүмкіндіктер.

«Мансаптық өсу әрине, егер мансаптық өсу жоғарыласа, сәйкесінше жалақы да өседі. Мансаптық өсу-ең бастысы».

Екіншіден. Лайықты жалақы.

«Біріншіден, бұл жоғары, жақсы жалақы. Әрине, мен мансаптық өсуді қалаймын, бірақ оның қалай болатыны бар, әрине. Үйге жақынырақ па? Білмеймін, мен айтамын, мен тіпті жақын аудандарға баруға дайын болар едім».

Үшіншіден. Мамандық бойынша.

«Әрине, бұл мамандық бойынша жұмыс, содан кейін жалақы, бұл әлеуметтік пакет, жақсы команда, басшылық, менің ойымша, бұл басты рөл атқарады».

«Мен үшін ең бастысы, мүмкін, мамандық бойынша болу. Сосын жалақыға емес, ұжымға, сосын жалақыға қарайтын шығармын. Ең бастысы, әрине, мамандық бойынша, оқығаным бекер емес шығар».

Төртіншіден. Жақсы ұжым.

«Жұмыс таңдаудағы ең маңыздысы, ең маңызды фактор – бұл жалақы және сіз жұмыс істеуге тура келетін ұжым маңызды. Өйткені жақсы ұжымда тиімдірек жұмыс істейсің».

Бесіншіден. Үйге жақын орналасу.

«Үйге жақын, жоғары жалақы және мамандық бойынша жұмыс істеу мүмкіндігі».

«Үйден алыс емес болуы, біріншісі шығар».

«Мен үйде жұмыс істегім келеді, фриланс, жалақысы жақсы болса, тек Қазақстанда ғана емес, шетелде де, шетелдік компаниялар болуы керек».

Табысты жұмысқа орналасу жолындағы кедергілердің ішінде респонденттер отбасылық жағдайларды (кішкентай балаларға қарау қажеттілігі), қажетті өтілдің жоқтығын, жоғары білімнің жоқтығын, бейіндік сертификаттардың жоқтығын атайды.

Респонденттердің ой-пікірлері табысты жұмысқа орналасу тәуелді болатын факторларға қатысты бөлінді. Сауалнамаға қатысқандардың бір бөлігі жұмысқа орналасу адамның өзіне тікелей байланысты деп санайды.

«Адам өз тағдырын өзі жасайды, көп нәрсе өзіне байланысты, бірақ бос орындардың болуы да, тұрғылықты жері де үлкен рөл атқарады. Міне, Нұр-Сұлтанда жұмыс көп, жұмыс табуға мүмкіндік мол. Тұрмысқа шықпай жатып, ол жаққа барып жұмыс істеуге болады. Мүмкін менің тағдырым бір жерде жүрген болар».

«Әрине, бәрі маған тікелей байланысты. Мүмкін, содан кейін басқа факторлар, ең алдымен, маған, менің қалауыма, қайда қалайтыныма, нені қалайтыныма байланысты болуы мүмкін, содан кейін ғана басқа факторлар».

Кейбір сауалнамаға қатысқандар мұның бәрі сыртқы жағдайларға байланысты екеніне сенімді.

«Әрине, сыртқы жағдайлардан. Мен жұмыс істеу үшін бар күшімді саламын. Бірақ әзірге ол нәтиже бермеді».

Респонденттердің едәуір бөлігі бұл факторлар бірге жұмыс істейді, ал **жұмысқа орналасу өтініш берушінің өзіне де, сыртқы жағдайларға да байланысты.**

«Әрине, бірінші кезекте маған, содан кейін сыртқы факторларға байланысты. COVID болды, сондықтан жұмысқа орналаса алмадық. Бірақ, біріншіден, бәрі адамға байланысты».

«Әрине, көп нәрсе өзіңе және сыртқы факторларға байланысты».

Респонденттердің пікірлері екіге бөлініп, **«**бір бөлігі себеп жастардың өзінде – жалқаулық, жұмыс істегісі келмеу, шамадан тыс талаптар» деп санайды.

«Көбінесе, оның қалауы жоқ сияқты көрінеді. Қазір барлығы бірден, үлкен жалақы, беделді жұмысты қалайды. Бірақ айтпақшы, іздеген адам әрқашан табады».

«Мүмкін, оның қалауы жоқ, маған солай көрінеді. Егер бұл өте қиын болса, білімің бола тұра, еден жуушы болуға болар еді. Олар жай ғана қаламайды, әсіресе ерлер бөлігі. Олар ауылда ұйықтайды».

«Кейбіреулер жалқау болуы мүмкін, кейбіреулері мен сияқты, қоныстанатын жер жоқ. Орын жоқ, жұмыс жоқ. Менің айтарым, қазір жастар осындай, өз бағам, жалқау ма, бәрін дайындап әкелу керек, алдымызға қой, сонда барамыз, сонда орналасамыз. Біз өзіміз жолдарды іздемейміз, жұмыс табу мүмкіндігін іздемейміз, бұл біздің мүддеміз үшін ғой».

Респонденттердің тағы бір бөлігі сыртқы проблемалар жастардың жұмысқа орналасуына жол бермейтініне сенімді және жастар қолайлы жұмыс табуға тырысудан үмітін үзді.

«Меніңше, мен жұмыс іздеуден үмітсіз болып қалдым. Қазір жастардың басым бөлігі ата-анаға тәуелді болмау, жеке табыс табу үшін еңбек еткісі келетіні де бар. Көбі қазір ұмтылуда. Бірақ бізде жұмыс жоқ. Мұнда, тіпті студенттер, даяшы, ыдыс жуушыдан басқа жұмысқа тұра алмайды. Бітті. Тағы не? Сондықтан жастар үшін жұмыс табу қиын. Себебі жастар онша сұранысқа ие емес. Көптеген адамдар қаладан кетіп жатыр. Мысалы, көбісі Үшаралдан Алакөлге ақша табуға кетеді. Барлығы сонда барады. Студенттер жазда ақша тапқысы келеді. Себебі студенттерге біздің қалада жұмыс жоқ».

«Менің ойымша, олар тіпті ізденістерінен үмітін үзді. Мен де көптен бері жұмыс іздеп жүрмін, таба алмай жүргенімді көремін. Тестілеуден кейін үмітім үзіліп, неге педагогикалық колледжге оқуға бардым деп ойлаймын. Жұмыс табу қиын, жұмысқа қабылдану қиын, өйткені ұлттық біліктілік тестілеуі енгізілді».

Респонденттердің бір бөлігі біріншісімен де, екіншісімен де келіседі және жастар жұмыссыздығының себептері ұмтылыстың да, мүмкіндіктердің де жоқтығынан көреді.

«Бұл жерде де 50/50 болуы мүмкін. Өйткені әр адам әртүрлі. Біреу өте епті, біреу керісінше, өте баяу. Біреу бір нәрседен қорқады, біреу керісінше бір нәрсеге ұмтылады. Мен қазіргі жастарды айтып отырмын. Жарайды, мені де қосса болады. Біреу осы сұхбаттарды бастауға және баруға, біреумен сөйлесуге , мен білмеймін, мүмкін өзінің жайлы аймағынан шығуға қорқады».

«Менің ойымша, басқаша да болуы мүмкін. Кейбіреулер жұмыс істегісі келмейді, кейбіреулері қалайды, бірақ мен сияқты оқу мүмкіндіктері жоқ».

Жұмыс іздеу кезінде респонденттердің көпшілігі **алаңдаушылықты, белгілі бір дәрежеде өзіне деген сенімсіздікті сезінеді**.

«Кейде, менің ойымша, дағдылар мен білімге күмәнданатын сезім бар, кейде мен өз мамандығым бойынша жұмыс істемегендіктен, көбіне жұмыс істемеу себебім, бір жерде бірдеңені дұрыс емес жасау немесе қате айту, немесе кеңес беру, осы жағдайлар, әрине, мені алаңдатады. Сондықтан оқудан бөлек, дағды, өзін толықтыру, оқуға күш табумен қатар, талпыныс, шыдамдылық және еңбек қажет».

«Менің жұмыс өтілім аз болғандықтан, жұмысқа орналасу кезінде, әрине, шағын уайымдаушылық болады деп ойлаймын, бірақ бәрін үйренуге болады. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру курстары көп, біз өзімізді жетілдіреміз. Мен, мысалы, бос уақытымда, қызым мүмкіндік бергенде, кәсібім бойынша кітаптар оқимын. Мен өз бетіммен білім алумен шұғылданамын».

«Мен тек бір рет орналастым, сондықтан бірінші рет өте қызықты деп айтамын. Түнімен ұйықтамайсың, ең болмағанда тәжірибеден кейін жұмысқа қабылдаса екен деп ойлайсың, ал егер олар алмаса ше? Енді, әрине, мен білімге тікелей сенімдімін деп айта алмаймын, бірақ енді соншалықты уаймым жоқ, университеттен кейін, ештеңе білмей, бәрібір университет университет болып табылады».

«Мен өзімді қалай сезінемін? Бәлкім, алаңдатарлық, толқытарлық шығар. Өйткені, бұл орындалады ма, ол болмайды деп алаңдайсыз. Мен өз білімім мен дағдыларыма сенімдімін бе? Тіпті білмеймін. Мен айттым ғой, мен тарихты жақсы көремін, мен оны күнде оқимын, түрлі оқиғалары бар, инстаграмдағы әртүрлі тарихи парақшаларға жазылдым. Дағдыларға келетін болсақ, мамандығым бойынша жұмысқа тұрсам, білімімді балаларға бере аламын ба, білмеймін. Бірақ мұның бәрі жиналатын нәрсе. Бұл бәрібір, дегенмен, әзірге менде жоқ тәжірибе, бірақ ол болады деп үміттенемін».

Бір қызығы, респонденттердің көпшілігі **еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін шаралар қабылдамайды**. Бұл ретте олардың бір бөлігі сұранысқа ие дағдыларды оқыту тегін және қолжетімді болуы мүмкін екенін біледі.

«Қазіргі уақытта мен қандай да бір себептермен ештеңе елестете алмаймын. Дегенмен қандай да бір қосымша курстар оқып алуға болар еді. Қазір интернетте көптеген курстар бар, тіпті онлайн, біліктілікті арттыру немесе басқа да дағдыларды үйренуге болады. Бірақ қандай да бір себептермен мен қазір мұны істемеймін. Мен мемлекеттік қызметке тестілеуге дайындалып жатқаным болмаса, қазір ештеңе істеп жатқан жоқпын».

«Қазіргі уақытта ешнарсе. Өйткені, басқа да мәселе, менің балаларым бар».

Сирек жағдайларда респонденттер өз бетінше белгілі бір оқу өтіп жатқандарын еске салды.

«Қазір ағылшын тілі сұранысқа ие, және ол барлық жағынан қажет және керек, мен өз бетімше тіл үйренуге тырысамын, өзімді өзім оқытамын».

Респонденттер қандай да бір заңсыз әрекеттермен айналысудан бас тартады. Яғни, сауалнамаға қатысқандар арасында девиантты мінез-құлық байқалмайды.

6. NEET жастарының ерекше мәселелері, бос уақыт, хобби

Респонденттердің жауаптарын талдау еш жерде жұмыс істемейтін және оқымайтын жастардың бірнеше негізгі мәселелерін анықтады.

Біріншіден. Қаражаттың жетіспеушілігі.

«Әрине, қаржылық мәселе бар, оларда ақша, жинақ жоқ. Олар қалыпты қыдыра алмайды, шетелге кете алмайды. Өйткені олар қаржылық жағынан шектеулі. Олар көп ақша жұмсамайды, үйде отырады».

«Иә, ақша жоқ. Барлығы ақшаға келіп тіреледі. Міне, қазір колледжге түсіңіз, колледж грантқа түсу үшін 150-200 мың сұрайды. Олар бұл гранттарға барлығын жібермейді, ол үшін сізге қанша ақша төлеу керек. Мысалы, оқуға қанша төлейсіз, сосын мына мәселелер. Қазір көптеген адамдарда жұмыссыздық бар, ақша жоқ, осыған байланысты жастар зардап шегеді. Себебі ата-аналарға қиын. Ал қазіргі жастар қандай, олар қарапайым жерде оқығысы келмейді. Ол Алматыда, содан кейін Астанаға барғысы келеді, барлық жерде саяхаттағысы келеді. Бізде бір ЖГУ бар, оның өзі бағасы жарты миллион. Енді айта алмаймын.

Бұл үшін қанша жұмыс істеу керек? Қазір тауарлар да қандай. Бұл не оны оқыту, не тамақ жеу. Бір нәрсені таңдау керек».

Екіншіден. Өзін-өзі дамытудың төмен деңгейі.

«Қазір ең маңызды мәселе – өзін-өзі дамыту тұрғысынан деградация. Қазір біз, негізінен, интернет кеңістігіндеміз. Әр түрлі Tik-Tok, Instagram, YouTube. Әрине, бұл үшін, қандай да бір жолмен біреу одан ақша табады, ал біреу барлық уақытын осында өткізеді. Тәуелділік тудырады. Олар жұмыс істегісі келмейді. Негізінен ауылда барлығы ішеді, серуендейді, бұзақылық жасайды. Интернетке барлық адамдар тәуелді болды. Әрине, біреу әдемі өмірге қарап, оған ұмтылады, ал біреу керісінше бас тартады. Ауылда, әрине, жастар көп азғындауда, үйленеді, бала туады, оларға ақыл бермейді. Сондықтан олар өздері ерте үйленіп, балаларға ештеңе бере алмады. Сондықтан, менің ойымша, мемлекетке білім беру саласындағы мәселені пысықтау, жастарға жоғары болмаса да, орта арнаулы білім беру қажет деп ойлаймын. Ауылда көбірек жұмыс орындары болуы керек. Ал ауылдың бәрі отырған соң, біреу кетеді, бірдеңеге ұмтылады, жоғары оқу орнында оқиды, біреу өмірде бірдеңеге қол жеткізеді, немесе бірдеңеге қол жеткізді, ал қалғандары жәй ғана ішімдікке салынып кетеді. Міне, оқымайтын және жұмыс істемейтін жастардың басты мәселесі».

Үшіншіден. Жаман әдеттер.

«Әлеуметтік мәселелер, егер жастар оқымаса және жұмыс істемесе, олар жаман әдеттерге ие болады. Ең алдымен, маскүнемдік, нашақорлық, темекі шегу, бәріне белгілі проблемалар».

Төртіншіден. Пайдасыз бос уақыт.

«Олар жай ғана өздерін ақымақ етеді, Интернетте ақылды ештеңе таба алмайды, күні бойы телефонда отырады, сыртқа шығып өзіне, жұмысына, жаны үшін бірдеңе іздеудің орнына».

Жалпы, **респонденттердің жауаптары арасында өзін-өзі жүзеге асырудың, өзін-өзі дамытудың болмауы және деградация**, бұлар зиянды салдарға әкелетіні туралы ойлар байқалады.

«Негізі, менің ойымша, жастардың проблемасы – көбісі өмірде өзінің өмірдегі рөлін таппады, соның кесірінен біреу ішеді, біреу түрмеге түседі. Көп нәрсе жұмысқа орналасуға байланысты. Азық-түлік пен шығындарға ақша жеткіліксіз болған кезде жастар тонап, өлтіре бастайды. Олардың айналысатын шаруалары жоқ қой. Ақшаның жоқтығынан, жұмыссыздықтың кесірінен қаншама отбасы бұзылады. Сондай-ақ, көптеген адамдар несие алады, содан кейін қалай төлейтіндерін білмейді. Осы жастан бастап қарыздар пайда болады. Негізінен, жеке және әлеуметтік көптеген мәселелер жұмыссыздықтың салдарынан пайда болады. Адам әрқашан бір іспен айналасуы керек, сонда уақытты босқа өткізуге уақыт болмайды».

Маңызды аспект – **респонденттер саяси мәселелерді атап өтпейді**, бірақ әлеуметтік-экономикалық мәселелерге көбірек назар аударады.

«*Мүмкін, көбірек әлеуметтік. Мүмкін, бұл отбасына байланысты. Бұл жай, баланы қатты қастерлеп және бағалайтын жерде, «біз оны біреуге жұмыс істесін, біреудің еденін жусын деген оймен өсірмедік» деген болады ғой. Ал біреу, мүмкін, отбасында ішетін немесе одан да жаман, жұмыс істемейтін, жағдайы нашар отбасылар болады ғой. Ал олар үшін жұмыс істеу, бұл өмірдегі ең бастысы емес. Саяси? Енді білмеймін.* ***Мен ешқашан маған «мен біздің саяси режимімізге қарсымын, сондықтан салықтарым осы мемлекетке түспеуі үшін жұмыс істемеймін» деген адамды кездестірген емеспін****. Жоқ».*

Респонденттер бұл айтылған **мәселелер әсіресе ауыл жастары үшін өзекті екенін атап өтті**, өйткені бұл ауылда жастар жұмыс істемейтін және оқымайтын тәжірибе жиі кездеседі.

«Ауылда, жалпы, бұл жұмыс мәселесі жастардың үлкен тобына тән. Ауылда жұмыс орындары жоқ. Мен есепші ретінде, мұндай біліммен, бұл жерде қайда жұмыс істеймін? Орындар жоқ. Мұнда мүлдем басқа мамандықтар қажет».

Қала/ауыл бөлінісінде жастарды дамыту үшін мүмкіндіктердің болмауы мәселелері де ерекшеленеді.

«Мысалы, Астана мен Алматыда осы қалаларда жүрген жастарға қызғанышпен қарауға болады. Оларда үнемі семинарлар, түрлі бағыттағы тренингтер өтеді. Тегін және ақылы курстар бар, бірақ шағын қалаларда ондай курстар жоқ».

Респонденттердің кейбір бөлігі бұл проблемалар жастардың кең ауқымына тән екенін атап өтті.

«Бұл бәріне тән шығар. Барлығында әр түрлі проблемалар бар. Тіпті жұмыс істейтін жастарда да. Тіпті жұмыс істейтіндер де: «Мен қаншалықты шаршадым, бір нәрсені өзгерткім келеді» деп ойлайтыны сөзсіз. Ал біреу, керісінше, жұмыс істемейтін отбасында өскен болса да, жұмыс істеп жүруі мүмкін, бірақ бәрібір оның мәселелері болуы мүмкін. Бірақ жұмыс істемейтін жастар үшін мәселе, мүмкін, ақша жетіспеушілігі. Әрине, өзіңе қосымша бірдеңе алғың келеді, демалуға барғың келеді секілді тұрғыдан. Бірақ сіз жұмыс істемейтіндіктен, оған қол жеткізе алмайсыз. Ақшаны алатын жер жоқ».

Жеке мәселелердің ішінде респонденттер бірінші кезекте мыналарды атап өтті.

Біріншіден. Жұмыссыздық.

«Мен айтқанымдай, өз мамандығыммен мен жұмыс таба алмаймын, егер де тек сатушы болса ғана. Бірақ мен қалада да сатушы бола аламын. Бірақ есепшіге оқып, мамандық бойынша емес жұмыс істегім келмейді. Мен таныстардың арасында ұялатын едім. Әдетте ауылда бәрі бір-бірін біледі, сондықтан менің анама ұят болатын еді, қалай көзіне қарайтын едім. Оқуды бітіріп, сатушы болып жұмысқа орналасу. Ол менің оқуыма сонша күш жұмсады».

«Менің мәселелерім, бұл жұмыс таба алмай жүргенім. Егер мен жұмыс тапсам, мен енді ата-анама, ағама, бәріне тәуелді болмас едім. Мен бөлек шығатын едім. Өмір сүре бастайтын едім. Маған 25 жыл болды, менің тіпті жігітім де жоқ. Енді айта алмаймын. Тұрмысқа шығатын уақыт келді».

Екіншіден. Ақша тапшылығы.

«Мәселелер тек материалдық шығар. Біз өзіміз шешеміз, тырысамыз, ол әрқашан бола бермейді. Кейде несиеге, ломбардқа кіреміз».

Үшіншіден. Денсаулық мәселелері.

«Қазіргі уақытта менде тек материалдық проблемалар бар, өйткені мен жұмыс істемеймін. Қазіргі уақытта менде қосымша табыс жоқ. Жинақтарым қазірдің өзінде аяқталуда. Сондықтан қазіргі уақытта тек материалдық мәселелер мен жұмыстың болмауы менің мәселелерім. ***Денсаулықпен кейде мәселелер****».*

Төртіншіден. Өз күшіме деген сенімсіздік.

«Менің ойым, ұзақ уақыт отырып қалдым, ең үлкен мәселем сенімсіздік шығар, себебі мамандық бойынша жұмыс істемегелі көп болды. Мен көп нәрсені ұмытып кеттім, меніңше, жұмысқа шығу үшін маған бәрін қайта оқу керек. Бірінші нәрсе, әрине, сенімсіздік, мен өзімді жайлы сезінбеймін, тіпті белгілі бір дәрежеде қорқамын. Міне, осындай мәселелер болуы мүмкін».

Басқа. Ақшаның жетіспеушілігі басқа жеке мәселелерге де әсер етеді.

«Менде бір мәселе бар, мен баламды балабақшаға бере алмаймын. Өйткені бізде, күйеуімнің ғана айлығы бар, ол алдын ала есептеліп қойған. Оны балабақшаға беру үшін, біріншіден, қажет... қазір балабақшалар одан да қымбаттады, оны алдын-ала төлеу керек, миллион қадамдардан өту керек. Бұл балаға балабақшаға заттарды сатып алу, оны толығымен дайындау керек. Сонымен қатар, егер мен өзім жұмысқа шықсам, мен де өзіме заттар сатып алуым керек. Егер мен білім беру саласына барсам, маған іскерлік костюмдер керек болады. Енді, маған да ыңғайлы аймақтан шығу қиын. Сондай-ақ, ақша жетіспейді, сонымен бірге көңіл көтеруді қалайсың. Көбірек мүмкіндіктер болғанын қалаймын. Мамандығым бойынша жұмыс таба алмай жүргенім жағынан менде мәселе бар. Мен бос жұмыс орындарын қарап жатырмын, бірақ олар жоқ. Және бұл аздап шаршатады».

Жалпы, респонденттердің көпшілігінің әдеттегі күні отбасылық және тұрмыстық мәселелерді шешу, отбасына қамқорлық жасаумен өтеді.

«Негізі менің тұрмыстық және отбасылық істерім бар. Бала күтімі. Және де, әрине, демалу, серуендеу. Мен сондай-ақ өзін-өзі дамытумен айналысамын, мен бұл туралы да айттым. Қарапайым отбасылық өмір. Ұлымды балабақшаға, қызымды дамыту үшін түрлі шараларға апарамын. Тамақ дайындаймын. Кейде әртүрлі дәмді тағамдарды пісіремін. Барлығы кез-келген тұрмыстағы әйел сияқты».

«Мен үй шаруасымен айналысамын, малды бағамын».

«Менің әдеттегі күнім, қалай? Тұрамыз, келінмен үй жинаймыз, бәрін істейміз, түскі ас, кешкі ас, таңғы ас. Болды».

Респонденттердің басым бөлігі тұрақты негізде өзін-өзі дамытуға ұмтылатынын, сондай-ақ жұмыс іздеумен айналысатынын атап өтті.

«Мен өзімді дамытумен айналысамын, медитация жасаймын, көптеген кітаптар оқимын, үй шаруасымен айналысамын, бауырларыммен және достарыммен уақыт өткіземін».

«Негізінен, үй шаруасы. Содан кейін қалған уақыт жұмыс іздеймін. Мен тестке дайындалып жатырмын, күннің жартысынан көбі заңдарды оқуға кетеді, сынақ тестілерін тапсырамын».

«Негізінен, тұрмыстық жұмыстар, бірақ кейде кешке мен өзімді дамытуға, ағылшын тілін үйренуге, кітап оқуға немесе интернетте біраз отыруға 1 сағат немесе 1,5 сағат бөле аламын. Ғаламторда негізінен қалада немесе Алматыда бос орындар бар, бізде жоқ. Бос жұмыс орындары орналастырылған мұндай сайт жоқ».

«Мен күнделікті тұрмыстық шаруалармен айналысамын, менің екі балам бар, мен де өзімді дамытамын, өйткені онсыз мүмкін емес. Өмірден артта қалуға болмайды, сондықтан мен оқимын».

Бұл ретте респонденттердің басым бөлігі отбасының қалған мүшелерінің жұмыс істеуіне байланысты барлық үй жұмыстарын атқаратынын атап өтті.

«*Барлық үй жұмыстарын, әрине, мен жасаймын. Анам ауырады, сіңілім оқиды және қосымша жұмыс істейді, сондықтан бәрі маған жүктеледі. Барлық уайым, үй шаруасы».*

«Ия, әрине, сіз үйде отырғандықтан, ештеңе істемей отыра алмайсыз, тамақ пісіру керек, үйді тазалау керек, ауланы тазалау керек, балаларға қарау керек».

«Қазір көп жұмыс істеуім керек, жалғыз өзім жұмыссыз болғандықтан, бәріне көбірек уақытым бар».

«Қазіргі уақытта мен жұмыс істемеймін және барлық үй жұмыстарын жасаймын, көбісі тұрмыстық».

Респонденттер хобби ретінде атап өткен іс-шаралардың ішінде қолөнер (бисер, тоқу), сурет салу, аспаздық, спорт, фитнес, кітап оқу, компьютерлік ойындар ойнау ерекше көзге түседі. Респонденттердің бір бөлігі хоббиі жоқ екенін атап өтті.

Кейбір респонденттер хоббиді негізгі қызметке айналдыру мүмкіндігі бар деп санайды. Ол үшін тәжірибе мен шеберлік деңгейін арттыру қажет.

«Әрине, бұл жерде білесіз, кішкене тәжірибе, кішкене уақыт керек, менің балаларым аздап өскен соң менде де көбірек уақыт болады, және мен торттарды көбірек пісіремін, мүмкін клиенттік базаны көтеремін, сатылым көбірек болуы үшін. Сонымен бірге мен ақша табамын дегендей».

«Иә, мен рұқсат етемін. Компьютерлік ойындар ойнау арқылы табыс табудың белгілі бір түрі бар. Киберспорт және компьютерлік ойындардың бейне ағыны кеңінен таралған. Мен жігіттер одан ақша табатынын білемін. Бұл белгілі бір қызықты бағыттар, менің ойымша, мен де жетістікке жетуім мүмкін. Бірақ қазіргі уақытта маған білім мен специфика жетіспейді. Оларды маған жеткізе алатын және дамыта алатын заманауи жаттықтырушылар болса, мен жетістікке жетемін деп ойлаймын».

«Мүмкін маған ұнайды, менің хоббиім. Егер бұл фитнес жақсы әсер етсе білмеймін, менің өміріме, рухани күйіме, егер нәтиже көрсетсе, мен болашақта фитнес жаттықтырушысы болуым мүмкін».

Респонденттердің барлығы дерлік өздерінің мазасызданулары мен жұмыссыздық туралы алаңдаушылықтарын айтты. Ерлерінің асырауындағы және бала тәрбиесімен, сондай-ақ туыстарын емдеумен айналысатын қыздар ерекшелікті құрады. Олар үшін бүгінгі таңда отбасына қамқорлық жасау бірінші кезектегі міндет болып табылады.

«Иә, алаңдатады. Мен ер адаммын, дамып, аяғыма тұрып, содан кейін отбасымды құрғым келеді, менде қазір тұрақтылық болмағандықтан, мен мұны істей алмаймын. Өйткені бұл одан да үлкен жауапкершілік».

«Әрине, алаңдатады. Менің жеке табысым жоқ, мен 23 жастамын, бірақ мен өзім ақша таппаймын, ата-анамның алдында ыңғайсызданып жүрмін. Мен өзім қалаған нәрсені сатып ала алмаймын, өйткені менің жұмысым жоқ және өз ақшам жоқ».

«Мен үшін қазір бұл мәселе қиын, себеп жұмыс, өйткені біздің елде білімсіз жұмысқа орналасу қиын. Иә, бұл жағдай мені алаңдатады».

Респонденттердің көпшілігі **жақындары мен туыстары олардың жұмыссыздық жағдайын түсінетіндігін** айтады. Олар тарапынан сөгіс пен шағымдар өте сирек кездеседі және айрықша жағдай болып табылады.

«Маған бәрі, әрине, түсіністікпен қарайды, өйткені анама қарайтын ешкім жоқ, сондықтан бәрі жақсы болады, менің ойымша, бәрі мұны түсінеді».

«Алғашында, мен жұмыстан жаңа шыққанда, әрине, неге, қалай, қазір немен өмір сүретінім туралы сөгіс болды. Бірақ олар менің тырысып жатқанымды көреді, жұмысқа орналасқым келеді, сондықтан әзірге маған шыдамдылықпен, түсіністікпен қарайды және алдағы айда, алдағы екі айда жұмыс болады деп үміттенемін. Мен бұған қатты үміттенемін».

«Түсіністікпен, өйткені жұбайым, өзінің жұмыс істеу керектігін түсінеді, ал мен балалармен айналысамын».

«Олар түсіністікпен қарайды, бірақ мен бәрібір олардың тереңде бәрібір де ойлайтынын сезінемін. Бірақ мен сияқты, енді мүмкіндік жоқ екенін көріп, түсіністікпен қарайды. Жоқ, ешқандай сөгіс жоқ».

Қазіргі уақытта оқитын немесе жұмыс істейтін құрдастар да түсіністікпен қарайды.

«Құрдастар да түсіністікпен қарайды. Жалғыз нәрсе, әрине, мен енді құрбыларыммен көп араласпаймын, өйткені негізінен барлық қалыпты адамдар қалаға көшті, ауылда қалғандары аз. Ал байланыс сирек, соның өзінде телефон арқылы».

«Олар маған жұмысқа орналасуға кеңес береді. Қызмет көрсету саласында істейтіндері өздеріне шақырады, дүкендерде жұмыс істейтіндері, сатушы болуға шақырады. Кем дегенде қандай да бір табыс болады. Сондықтан олар маған қандай да бір түрде жанашырлықпен қарайды. Сондықтан мен олардың өтініштеріне кейде қажет болған кезде шығамын. Негізінен, ол жерде ұзақ уақыт жұмыс істегім келмейді».

Ерлі-зайыптылардың қамқорлығындағы қыздар жағдайында құрдастарының пікіріне немқұрайлылық байқалады. Кейбір респонденттер **сәтті некені өмірдегі сәттілік ретінде қарастырады**.

«Білесіз бе, мен бұл туралы көп уайымдамаймын, мен декретте отырмын және қазіргі уақытта мені бәрі қанағаттандырады. Басқалардың пікірлері мені қызықтырмайды. Екінші жағынан, олар тіпті аздап қызғанышпен қарауы мүмкін. Менің құрбым бар, ол бала әлі бір жасқа толмаған кезде жұмысқа шықты, өйткені жұбайы отбасылық бюджетті тарта алмады. Енді, маған шағымданудың қажеті жоқ деп санаймын. Алла Тағалаға рахмет, мен сенімді адаммен кездестім».

«Мен негізінен ешкіммен сөйлеспеймін. Көбіне өзім, тек көршілерім. Алматыға, Шымкентке кеткендер қаншама, менің сыныптастарым, курстастарым, бәрі де мықты. Бай жігіттерге тұрмысқа шыққан. Өкінішке орай, мен әлі бай адамды кездестірген жоқпын. Мен тұрмысқа шыққан кезде, мүмкін мен олармен бірден сөйлесетін шығармын».

Негізі, респонденттердің пікірінше, жұмыстан айырылғаннан кейін олар туралы басқалардың пікірі өзгерген жоқ. Алайда, кейбір жағдайларда респонденттердің жұмысынан айырылуына байланысты респонденттердің кейбір ортасы өз көзқарастарын өзгерткені байқалады.

«Менің ойымша, иә, өйткені жоғары оқу орындарын бітіріп, жұмысқа орналасып, ақша таба бастаған жігіттер бар. Сондықтан, бұл жігіттер осы кезеңде өздерін жүзеге асыра алғандарға менсінбей қарайды. Олар сен жұмыс істемейсің, оқымайсың деп мысқылмен, әзілмен қарай бастады. Бұл жағдайды түсінетін бірнеше сенімді достар қалды. Адамдардың көпшілігінде, сен аяқтай алмадың, оқи алмадың деген кемсіту пікірі қалыптасуда».

«Кейде сіз жай ғана айтасыз, мен жұмысқа тұрдым, олар сіз үшін қуанады, ал сіз жұмыс істемесеңіз, ештеңе демейді. «Міне, сен жұмыс істемейсің, сен ақымақсың!», - дейді олар».

Жұмыссыздыққа байланысты кейбір респонденттер **қоғамнан оқшаулануды қатты сезінеді.**

«Үйде отырғанда әсер ететін шығар, ештеңеге алаңдамайсың, жаңа ештеңе үйренбейсің, дамымайсың. Айтқандай, декреттік демалыста жүрген келіншектер, жалпы, олардың басы үй шаруасы, не пісіремін, балаға қарау, қай жерді жинаймын деген ойлармен толы. Үйде отырғандықтан, не жайында сөйлесуді де білмейсің».

«Әрине, мен ауылда отырғанда, өмір өтіп бара жатқандықтан, мен өзімді қоғамнан оқшауланғандай сезінемін. Бірақ бұл уақытша құбылыс, шыдауға болады. Мен ауылдағы жаңалықтарды дүкенге барған кезде білемін. Немесе көрші апа анама қонаққа келеді, бірдеңелер айтады. Олар ауылдағы барлық оқиғаларды

біледі ғой. Қалалық құрбыларымнан қоңырау шалған кезде ортақ таныстар туралы жаңалықтарды білемін».

Респонденттердің тағы бір бөлігі керісінше айтады – олар қоғамнан оқшаулануды мүлдем сезбейді. Қоршаған әлеммен байланыс әлеуметтік желілер, достармен, бұрынғы әріптестермен байланыс, жаңалықтарды көру, іс-шараларға қатысу арқылы құрылады.

«Мен оқшауландуды сезінбеймін, өйткені қазір әлеуметтік медиа бізді қоршап тұр, сол Instagram. Барлық жаңалықтар сонда. Сондықтан мен барлық оқиғалардан хабардар болып отырмын».

«Мен өз өміріммен айналысамын, оқшауландуды сезінбеймін».

«Қоғамдық қозғалыс, еріктілер ұйымдары көмектеседі, мен оларға қарап, өзім үшін де білім аламын. Біз әлеуметтік желілерді оқып, қалада не болып жатқанын білеміз, қызығушылық танытамын. Мен өзімді оқшауланғандай сезінемін деп айта алмаймын, балалармен, құрдастарыммен араласып тұрамын. Мен өмірге оптимистік көзқараспен қарауға тырысамын. Бұл қазір мен өтуім керек өмірдің белгілі бір кезеңі. Уақыт өте келе жағдай жақсарады деп ойлаймын, мен колледжді бітіремін, институтқа түсемін, жұмыс табамын».

«Мен болып жатқан барлық оқиғалардан хабардармын, бос уақытым болған кезде балаларыммен бірге көшеге шығамын, біз жүреміз, серуендейміз, бәрін тамаша көріп жатырмыз. Мен өзімді оқшауланғандай сезінбеймін, өйткені мен шығып, жаңа нәрсені үйренуге мүмкіндігім бар».

Сауалнамаға қатысқандардың жартысы **оқудың және ресми жұмыстың жоқтығынан ұят сезімін сезінеді**. Екінші жартысы бұл туралы ұят сезімін жоққа шығарады.

«Ата-анамның алдында ғана ұяламын, себебі қазір жұмысым жоқ. Басқа ештеңе үшін сезінбеймін».

«Әрине, аздап ұят, бірақ менде бұған жақсы себеп бар, сондықтан мен бұл туралы ойламауға тырысамын».

«Сіз қалай ойлайсыз, жастардың бір бөлігінің еш жерде оқымай, жұмыс істемеуіне кім кінәлі?» деген сұраққа респонденттердің пікірі екіге бөлінді. Сауалнамаға қатысқандардың бір бөлігі бұл мәселе жастардың өзінде екеніне сенімді.

«Менің ойымша, себеп сонымен қатар жастардың өзінде. Өйткені қазір барлығы өздеріне қарыздар деп санайды. Мемлекетті алайық, барлығы бірден министр болғысы келеді. Бірақ бұл олай емес. Менің балалық шағым жақсы, дәулетті өтсе де, қазір де өмір жақсы. Бірақ көп жағдайда бұл, әрине, ата-анам мен күйеуімнің еңбегі. Бірақ адам өз тағдырын өзі жасайды. Оған ешкім қарыз емес. Сондықтан біреуді бірдеңе үшін кінәлауға болмайды».

«Менің ойымша, адамның өзі үлкен рөл атқарады. Оның мақсатқа ұмтылысы. Сондай-ақ оның ата-анасы. Егер оқыту мүмкіндігі болса, онда балалар оқиды. Егер жоқ болса, онда олар ата-аналардың ізімен жүреді. Демек, адамның өзі де, оның тәрбиесі де кінәлі».

«Бұл, мемлекет кінәлі деп айту дұрыс емес шығар, өйткені жұмыс барлық жерде жеткілікті, тек кімнің қандай қажеттіліктері бар, кім қандай жұмыс істегісі келеді және кім қанша ақша тапқысы келеді. Жастардың қызығушылығы, сонымен қатар көптеген студенттер табыс табады. Бұл әр адамға байланысты».

«Жастардың өзі, адамның өзі оқымағаны және жұмыс істемегені үшін кінәлі. «Бір ғасыр өмір сүр, бір ғасыр оқы» деп бекер айтылмағандай, үнемі оқып, одан да көп жұмыс істеуіңіз керек. Өмір сүру үшін амал ету керек».

Респонденттердің бір бөлігі жастар жұмыссыздығы үшін мемлекет жауапты деп санайды.

«Менің ойымша, біздің мемлекет кінәлі. Себебі мықты мемлекетпен осы бағыттағы жұмысты күшейту қажет».

«Менің ойымша, мемлекет, өйткені мемлекет жастардың жұмыс істеуіне ықпал етуі керек, ал бізде кедергілер бар, жастардың орналасуы қиын».

Кейбір респонденттер жастар мен мемлекеттің жауапкершілігін атап өтеді.

«Жастардың өзі кінәлі, мемлекет бұған араласуы керек және керісінше, жастарға қандай да бір перспектива беруі керек, кем дегенде тегін білім, курстар ұсынылуы керек. Менің ойымша, мемлекет көмектесуі керек».

«Біреудің жалғыз өзі кінәлі болуы мүмкін емес. Мүмкін жастар тарапынан, қазір жастардың шыдамы жоқ, олар ештеңемен келісе алмайды. Бұл олардың кінәсі болуы мүмкін. Екінші жағынан, жалақының төмендігі, ұжымдағы жаман қарым-қатынас, мүмкін мұның бәрі қазір жастардың жұмыссыз жүруіне әсер етеді. Бұл жерде біреудің кінәсі бар деп нақты айта алмаймын. Өйткені екі жағынан да. Жұмыс берушінің де, қызметкердің де өз мәселелері болуы мүмкін».

7. NEET жастарды қолдау жөніндегі мемлекеттік шаралар

Респонденттердің пікірі көп жағдайда мемлекеттік органдар негізінен жастардың мүдделеріне жеткілікті көңіл бөлмейтіндіне сай келеді.

«Жалпы тіптен көңіл де бөлмейді».

«Менің ойымша, жоқ. Себебі жастарға жұмыс іздеуге көмектесуге мемлекеттік ұйымдардың барлығы қатыспайды».

«Жоқ, жеткіліксіз. Олардың жастарға қандай да бір көңіл бөлгені көрінбейді».

Сирек жағдайларда респонденттер жастарды қолдау жөніндегі мемлекеттік бастамалардың болуына қарамастан, олар іске асыру кезінде проблемаларға және ақпараттық жұмыстың жеткіліксіздігіне тап болатынын атап өтті.

«Мүмкін олар тек өз бағдарламаларына назар аударады. Кейбір бастамалар жақсы ойластырылған, алайда олар нашар жүзеге асырылады».

«Менің ойымша, олар әр түрлі бағдарламалар дайындағандықтан, бұл мәселеге тіпті қалада жеткілікті назар аударады. Мен қаланың белсенді өміріне қатыспасам да, интернет-ресурстар арқылы жастар арасында кейбір бағдарламалар жүзеге асырылып жатқандығын білемін. Мысалдар келтіре алмаймын, бірақ мен мұндай нәрсе бұрыннан бар екенін оқыдым».

Сауалнамаға қатысқандардың пікірінше, ең алдымен **мемлекет жастарды жұмысқа орналастыру мәселелеріне назар аударуы қажет**.

«Мүмкін, жұмысқа орналастыру мақсатында курстар тегін, қандай да бір көмек көрсетілуі тиіс шығар».

«Негізгі мәселе, менің ойымша, жұмысқа орналасудағы қиындық. Өз мамандығыңыз бойынша жұмысқа бірден орналасу әрдайым мүмкін емес. Көбісі оны таныстық арқылы жүзеге асырады. Әдетте олар кем дегенде қандай да бір тәжірибе болуын талап етеді. Ал егер сіз жақында ғана оқу бітіріп, диплом алсаңыз, ол тәжірибені қайдан алуға болады».

*«Біріншіден, бұл – еңбекке тарту. Менің айтайын дегенім, **оқу орнын бітіргеннен кейін студентке жұмысқа орналасуға көмектесу қажет**. Бұл өте жақсы көмек болар еді. Сонымен қатар, бұл – жас отбасыларды баспанамен қамтамасыз ету. Баспана қол жетімді болу үшін нақты бір бағдарламаларды жасау қажет. Бағдарламалар, әрине, тұрғын үй сатып алу тұрғысынан жақсы*

ойластырылған, бірақ олар шындықтан әлдеқайда алыс. Баспана алу санатына кіру үшін сіз мүгедек немесе көп балалы отбасы мүшесі болуыңыз керек. Мәселен, ***мен және менің отбасым ешқандай санаттың талаптарына сәйкес келмейміз.*** *Сондықтан бізге бұл тұрғыда қиын. Егер мемлекет осы өлшемшарттардың барлығын қандай да бір жолмен қайта қарастырса немесе нақты бір бағдарлама жасаса жақсы болар еді. Сонымен қатар пайыздық мөлшерлемелер жөнінде айта кететін болсақ. Несиеге, ипотекаға қатысты мөлшерлемелерді өзгертсе, көпшілікке әлдеқайда оңай болар еді».*

«Азды-көпті, менің ойымша, бұл жерде жастардың жұмыс тәжірибесі жоқ екенін байыпты қабылдап, тәжірибесіз адамды жұмысқа алмау секілді өзгешеліктер болмау үшін қандай да бір бағдарламаларды әзірлеуге болады. Мүмкін университеттен кейін арнайы оқу курстарын ұйымдастырған немесе бірден жұмысқа орналастырған жөн. Жоғары оқу орны оқу бітіргендерге жұмысқа тұруға көмектеседі дейді. Бірақ, менің ойымша, бұл барлық жерде, барлық қалаларда іске асырылмайды».

*«Әрине, осыдан жұмыссыздық пайда болады. Жастарды жұмыспен қамтамасыз ету қажеттілігі де туындайды. Жаңа айтып кеткендей, мен өздігінен оқыған адаммын, үйде өзім ағылшын тілін үйренуге тырысамын. Біздің ауылда бір ғана ағылшын орталығы бар, бірақ ол тек мектеп оқушыларын оқытады. Мен, мысалы, ағылшын тілі курстарына жазылғым, осы тілді үйренгім келеді****, бірақ бізге, ересектерге, арналған курстар жоқ****. Ол үшін қалаға бару қажет. Қалада мен қанша курстарды іздеп қарасам да, пікірлерге немесе өзге себептерге байланысты маған ешқайсысы ұнаған жоқ. Сондықтан* ***жастар үшін білім беру орталықтары қажет****».*

Сондай-ақ, респонденттердің жауаптары арасында NEET санатындағы жастармен арнайы жұмыс жүргізу туралы бастама көтерілді.

«Ең алдымен, мектепті бітіргендерге көмек көрсету керек. Институтқа түсе алған, түсе алмаған осы балалардың тізімін жүргізу, бұл балаларды шоғырландыруға, тартуға тырысу. Олар өздерінің қабілеттерін жүзеге асыру үшін олармен түсіндірме, оқыту тренингтерін өткізу қажет».

Респонденттер тұрғын үй мәселесінің өзектілігін, сондай-ақ білім беру сапасы мен қолжетімділігін арттыру мәселелерін атап өтті. Мемлекеттік органдарға респонденттер білім алуға, жұмысқа орналасуға және басқа да мәселелерге көмек алу мақсатында жүгінген жоқ. Олардың кейбіреулерінің жауаптарының ішінде мұндай өтініштердің тиімділігіне сенімсіздік туралы ой бар.

«Жоқ, мен әлі бұл мәселе бабымен жүгінген жоқпын, өйткені олар маған бірден көмектеседі деп ойламаймын. Мен өз мақсаттарымды іске асырып, жұмыс орнын өзім тапқым келеді».

«Кезінде көмек алу мақсатында жүгінген едім, алайда бұл – пайдасы жоқ іс, нәтижесінде ештеңеге алып келмейді».

Барлық респонденттер мемлекеттік органдардан көмек алмағанын атап өтті. Респонденттердің едәуір бөлігі **жастарды қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар туралы ақпараттандырылмаған**.

Жастарды қолдауға бағытталған мемлекеттік бағдарламалардың ішінде кейбір респонденттер «Дипломмен ауылға!», «Жастар тәжірибесі», «Алматы жастары», «Жасыл ел» бағдарламаларын атап өтті.

«Ал, жастарды қолдауға арналған мемлекеттік бағдарламалар «Дипломмен ауылға!», «Жастар тәжірибесі» жайында айтатын болсақ, мен ауылда жұмыс істейтін адамдарға көшуге байланысты, тұрғын үй және т.б. үшін қаражат бөлінетінін естідім. Әрине, жағдай мен талаптар жөнінде бәрін біле

алмаймын, өйткені өзім бұл мәселеге қызығушылық танытпадым, тек достарымның әңгімелерінен білемін. Менің бір досым дипломды алып, ауылға кетті. Қазір ол жұмыс істейді, ауыл өміріне белсенді қатысады. Алайда, өзім мұндай бағдарламаға қатысып көрмеппін».

«Егер қателеспесем, «Дипломмен ауылға!» деген бағдарлама бар. Бірақ ол мұғалімдер мен дәрігерлерге бағытталған. Ветеринарлар да қатыса алатын сияқты. Ал менің мамандығым бойынша мұндай бағдарлама жоқ шығар. Пікірлерді естіген жоқпын, таныстар да жоқ».

«Мен Алматыдан келген жастарға арналған тұрғын үй бағдарламасын білемін, «Алматы жастары» деп аталады. Сондай-ақ, жастардың шағын бизнесін қолдайтын бағдарлама бар екенін естідім, олар несие береді, «Даму» немесе «Бастау» деп аталады, нақты есімде жоқ».

«Мүмкін, мемлекет жастардың жұмысқа орналасуына көмектесіп, өз кезінде жастар үшін өте пайдалы болған «Жасыл ел» секілді көптеген бағдарламалар құруы керек».

«Жастар тәжірибесі», «Дипломмен ауылға!», «Жұмыспен қамту жол картасы» бағдарламалары туралы хабардар болған респонденттер оларды еңбек өтілін арттыруға жақсы мүмкіндік ретінде сипаттады. Бұл ретте респонденттер оларды іске асырудағы кездесетін ауылда тұрудың күрделілігі және қысқа мерзімділік («Жастар тәжірибесі») сияқты мәселелерді атап өтті.

«Негізінде, бұл – тәжірибе алудың жақсы нұсқасы. Жалғыз кемшілік – барлығы ауылда тұрғысы келмейді. Қалада туып-өскен жастар ауылға барғысы келмейді деп ойлаймын. Бұл менің жеке пікірім. Бірақ мен өзім мұндай бағдарламаларға қатысқан жоқпын».

«Менің ойымша, біздің ауылда жұмыс істегеннен кейін барлық жастар қалаға көшеді. Әрине, егер олар осы жерде үйленбесе немесе тұрмысқа шықпаса, негізі ауылда жастар аз. «Дипломмен ауылға!» бағдарламасы туралы ғана естідім, қалғандары туралы білмеймін».

«Мен бұл жобаларға қатысқан жоқпын, бірақ мен «Дипломмен ауылға!» сияқты бағдарламаларды жақсы білемін, себебі менің осы бағдарлама бойынша танысым қазір ауылда жұмыс істейді. Шарттары жақсы, менің ойымша, жастарды жұмыспен қамтудың жақсы бағдарламасы болып табылады. Қала тұрғындарына осыған ұқсас бағдарламалар ойлап құрса өте жақсы болар еді».

«Нәтиже жоқ, өйткені сіз ол жерге 6 ай жұмыс істеуге барасыз, ол жерде сізге ешкім инвестиция салғысы келмейді. Бүгін келсен, ертең кетесің. Менің ойымша, ешкім егжей-тегжейлі айтқысы келмейді, сізге бірдеңе үйреткісі келмейді, сізге бірдеңе білсін деп түсіндіргісі келмейді. Бүгін сіз жұмысқа тұрсаңыз, 6 ай бойы сол жерде құжаттарды алып келу-алып кетуді және т.б. орындайсыз. Міне, осындай жұмыс болды. Жүгіріс үстінде».

Респонденттер жастарды жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің мемлекеттік бағдарламаларына қатыспау себебін, ең алдымен, **олар туралы хабардар болмауды не төмен қызығушылықты, орынсыз жағдайларды атап өтеді.**

«Мен олар туралы білмеймін, мен «Жол картасы» туралы естідім, бірақ бұл нені білдіретінін білмеймін. Ауылдағы жұмысқа орналасу маған ұнамайды, мен қаладан кетуге дайын емеспін».

«Мен басқа бағдарламалар туралы естіген жоқпын. «Дипломмен ауылға!» бағдарламасына мен қатысқым келеді. Ол үшін жұмыспен қамту орталығына бару керек шығар. ***Шынымды айтсам, қайда барарымды да білмеймін****. Сондықтан болар, мен ешқайда қатысқан жоқпын. Себебі сіз қайда бару керектігін, ол үшін не істеу керектігін білмейсіз. Көптеген адамдар бұл*

бағдарламаларға қатыспаған, тіпті олар туралы естімеген. Дәлірек айтсақ, олар жайлы естіген шығар, бірақ толық оқып зерттемеді. ***Қалай болғанда да аз түсіндіріледі****».*

«Иә, өйткені олар мені қызықтырмайды. ***Олар туралы білмеймін****. Мен көрмедім, мені ешкім шақырған жоқ. Әрине, олар мені ешқайда шақыруға міндетті емес, мен мұны өзім білуім керек шығар. Бірақ олар өздерін толық таныстырған жоқ деп айта аламын».*

Осы бағдарламалардың тиімділігіне қатысты респонденттердің бір бөлігі мемлекеттік бағдарламаларды жеткілікті жоғары және орта деңгейде бағалайды.

«Тәжірибе көрсеткендей, олар өте тиімді, жақсы бағдарламалар, жастарды жұмысқа орналастыруға көмектеседі, бірақ, әрине, оның өз шарттары да бар».

«Негізінде қандай да бір әсер бар шығар. Ең бастысы, жұмыс тәжірибесі мен еңбек өтілі. Сондықтан, кез келген жағдайда, бұл өмірде өз пайдасын тигізер».

Респонденттердің аз бөлігі олар туралы хабардар болмауына байланысты жауап беруде қиындықтарға тап болды, сондай-ақ респонденттердің аз бөлігі олардың тиімділігіне күмәнданады.

Жастарды қолдау үшін **идеалды мемлекеттік бағдарламаның бейнесі** қандай болуы керек деген сұраққа респонденттер келесі аспектілерді атап өтті.

Біріншіден. Тұрғылықты жеріне қарамастан жұмыс орындарын ұсыну.

«Мінсіз ештеңе жоқ. «Дипломмен ауылға!» негізінде тіпті қала жастары үшін өте ұқсас, жақсы шарттары бар бірдеңе ойлап табуға болады, менің ойымша, жастардың жұмыссыздығы, проблема болмайды».

Екіншіден. Оқу орындары арқылы жұмысқа орналасуға жәрдемдесу.

«Мен тіпті білмеймін. Мүмкін жастар университетке түсуі үшін гранттар көп болу керек шығар немесе қол жетімді болу үшін оқу ақысын мүмкін төмендету керек. Сонымен қатар, университетті немесе колледжді бітіргеннен кейін оқу орны жұмысқа орналасуға көмектеседі. Бұл тиімдірек болар еді. Егер мен университетті бітірген кезде біреу маған осындай бос орын бар деп айтса, мен берілген мүмкіндікті қолданар едім».

Үшіншіден. Білім беру сапасы мен қолжетімділігін арттыру.

«Жастарға білім алу үшін көбірек гранттар бөлу керек шығар, сонымен бірге олар өз мамандықтары бойынша тәжірибе ала алады. Бізге тіпті тәжірибе орындары де берілмеді. Жұмыс бабында өз идеяларымен, тәжірибесімен белгілі бір түрде бөлісу үшін біз қандай да бір кәсіпорынға бардық. Онда, мысалы, менің мамандығым – дизайн бойынша мамандар жұмыс істейді. Мүмкін, жұмысқа орналасу – жақсы жалақысы, болашағы бар қалыпты жұмыс. Сондай-ақ, ол білімнің тегін болуын да білдіреді».

Төртіншіден. NEET жастарымен сараланған жұмыс.

«Мемлекеттік бағдарлама мектепті бітіргеннен кейін әрбір жас азаматты есепке алып, олардың қозғалысын қадағалап отыруы тиіс. Егер ол бір жерде жұмысқа тұра алмаса және 3 айдан астам жұмыссыз болса, менің ойымша, мемлекеттік органдар мұндай балаларды шақырып, олармен сұхбат жүргізіп, жұмысқа орналасуға жәрдемдесуі қажет».

Бесіншіден. Меритократия қағидаларын ұстану.

«Менің ойымша, әділеттілік жеңіске жетуі керек. «Бәке, Сәке» болмауы үшін, бәрі ақша арқылы шешілмеуі қажет. Барлығын әлеуметтік мәртебесі бойынша емес, олардың дағдылары ғана бойынша бағалау қажет».

Қорытынды

Жалпы, респонденттердің жауаптарын талдау көптеген көрсеткіштер бойынша пікірлердің алшақтығы бар екенін көрсетеді, кейбір жағдайларда респонденттердің жауаптары толығымен қарама-қайшы болып шықты. Терең сұхбат кезінде байқалған негізгі бағыт – **респонденттің материалдық жағдайы** (бұл өз кезегінде отбасының жалпы материалдық жағдайынан және респондентті қолдау деңгейінен тұрады) мен оның әлеуметтік әл-ауқаты мен NEET санатынан тезірек шығуға деген ұмтылысы **арасында өзара берік байланыс бар**. Атап айтқанда, жақын арада өз өмірінде қызмет саласын өзгертуге мүдделі емес екі әлеуметтік мінездеме ерекшеленді: 1) жақсы табыс табатын жұбайының қамқорлығындағы және бала тәрбиесімен айналысатын қыз; 2) ата-анасының қамқорлығындағы және «академиялық үзіліс» немесе «gap year» шеңберінде өз жеке дамуымен айналысатын қыз.

Басқа барлық респонденттер (колледждерге немесе жоғары оқу орындарына түсе алмаған мектеп түлектері; қысқартуларға немесе жұмыстан босатуға байланысты жұмысынан айырылған; ұзақ мерзімді жұмыссыздар; орташа немесе қанағаттанарлықсыз материалдық жағдайға ие декреттік демалыстағы жас аналар) жұмысқа орналасуға тырысады және олардың жұмыссыздығына қатысты айтарлықтай алаңдаушылық сезінеді.

Өмір сүру деңгейіне қанағаттанудың негізгі сипаттамалары келесі аспектілер болып табылады:

1. **NEET жастарының қазіргі өмір сүру деңгейіне**, оның ішінде **өмір сүру жағдайларына, материалдық әл-ауқат деңгейіне,** жалпы алғанда, қанағаттану деңгейі **төмен** деп бағаланады. Респонденттердің көпшілігі отбасының қазіргі табыс деңгейіне алаңдаушылық білдіреді. Сонымен қатар, респонденттер әсіресе **жұмысқа орналасу қиындықтарына, қажетті тауарлардың жоғары бағасына назар аударады.**

2. Респонденттердің көпшілігі **өткен жылы олардың өмірі нашарлағанын атап өтті**. Негізінен, бұл өзгерістер өзінің және жақындарының денсаулығы мен әл-ауқат жағдайына байланысты. Сонымен қатар, өткен жылдағы нашарлаудың негізгі себептерінің бірі – **жұмыстан айырылу және табыс деңгейінің төмендеуі**, өзімді және отбасымды қажетті заттармен қамтамасыз етудің қиындығы.

3. Респонденттердің көпшілігі **олардың өмірі жалпы жастардың өмірінен айтарлықтай ерекшеленеді деп санайды**. Негізінен, олар айырмашылықтардың себептерін өмір сапасы деп санайды.

4. Ауылдарда тұратын респонденттер өз өмірі мен қала жастар өмірінің арасындағы айырмашылықты байқайды. Бұл айырмашылық бос уақытты өткізуде, өмір сүру жағдайында көрінеді.

Отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайына қатысты келесі ерекшеліктер байқалады.

1. Жастар **отбасымен және туыстарымен** бірге тұрады: біреу – ата-анасымен, бауырларымен, біреу – жұбайымен және балаларымен. Сонымен қатар, тұрғын үй жағдайлары айтарлықтай ерекшеленеді – бірнеше отбасын орналастыратын уақытша үйден бастап, респонденттер өскен және ата-аналары сыйға тартқан ата-аналық пәтерге дейін. Респонденттердің көпшілігі ата-анасының немесе жақын туыстарының меншігіндегі тұрғын үйде тұрады. Сауалнамаға қатысқандардың бір бөлігі тұрғылықты жері жалға берілетін пәтер екенін атап өтті. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің едәуір бөлігі ата-аналардың қолдауында екенін атап өтті. Некеде тұрған респонденттерді, сәйкесінше, жұбайлары асырайды.

2. Көптеген сауалнамаға қатысқандар өздерін **үнемдеуге және кейде өздеріне қажетті барлық дерлік нәрселерден бас тартуға** соның ішінде тамақ пен киімге үнемдеуге мәжбүр болатынын атап өтеді. Бұл тұрғыда демалыс пен ойын-сауықты респонденттер осы жағдайларда қол жетімсіз шығындар пункттері ретінде қарастырады. Кейбір респонденттердің жауаптарында қазіргі материалдық жағдайға деген **үмітсіздік пен жағымсыз эмоциялар байқалады**. Маңыздысы, кейбір **респонденттер ең қажетті заттарға**, азық-түлік пен дәрі-дәрмектерді үнемдеуге мәжбүр.

3. Респонденттердің көпшілігі **жинақтары жоқ екенін және ақша жинау мүмкіндігі жоқ екенін атап өтті**. Респонденттердің бір бөлігі мүмкіндік болған кезде, әдетте жұмысынан айырылғанға дейін, ақша жинау тәжірибесі туралы айтты.

4. Сауалнамаға қатысқандардың барлығы **мемлекеттен жұмыссыздық бойынша материалдық көмек (жәрдемақы)** алмайтынын атап өтті. Респонденттердің көпшілігінде жұмыс істемейтін жастарға мемлекеттік қолдау түрлері туралы ақпарат жоқ. Бұл ретте кейбір респонденттер жұмыссыздарды мемлекеттік қолдаудың түрлерін, бала тууына байланысты төлемдерді, мүгедектік бойынша жәрдемақыларды және т.б. түрлерін ажыратпайды.

5. Кейбір респонденттер жұмыс істемейтін жастарды мемлекеттік қолдау шаралары туралы біледі, бірақ олар талаптарға сәйкес келмегендіктен бұл мүмкіндікті пайдаланбады.

Білімге қатысты респонденттердің келесі сипаттамалары ерекшеленеді.

1. Респонденттердің көпшілігі атап өткендей, мектеп үлгерімі орташа және жақсы болды. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі мектеп жылдарында олармен кәсіптік бағдар беру жұмыстары жүргізілгенін, **колледждер/жоғары оқу орындарының өкілдері келгенін айтады.** Осы іс-шараларға қарамастан, **оқуға түсу тақырыбы**, қандай қадамдар жасау керек және т.б. ашылмай қалды. Респонденттердің бір бөлігі мектеп қабырғасында олармен кәсіптік бағдар беру жұмыстары жүргізілгенін жоққа шығарады.

2. Білім беру респонденттер үшін ерекше маңызға ие. Респонденттердің мектепті бітірген кездегі өмірлік мақсаттары мен мотивацияларын еске түсіре отырып, олардың барлығы **колледжге/университетке түскісі келетінін атап өтті.** Бұл ретте респонденттердің жауаптарының арасында **белгілі бір оқу орнына баруды саналы түрде таңдау байқалмайды.**

3. Кейбір респонденттер оқу орнына өз таңдауы бойынша емес, адамдар айыптаудан аулақ болу үшін «**басқалар сияқты болу**» себебімен түсті. **Мамандық таңдау кезінде** респонденттер көп жағдайда, ең алдымен, өздерінің мүдделері мен қалауларына, жеке басының ерекшеліктеріне сүйенді. Мамандық таңдаудағы тағы бір маңызды фактор – респонденттер туыстары мен жақындарының пікірін атап өтеді.

4. Кейбір респонденттер, ең алдымен, білім беру құнының қолжетімділігіне қарағанын, сондай-ақ осыған сүйене отырып, гранттар көп болатын мамандықты таңдағанын атап өтті. Респонденттердің жауаптары ақылы білім алуға материалдық мүмкіндіктердің жоқтығынан **тегін білім алуға** сұранысты анықтауға мүмкіндік береді.

5. Сондай-ақ, **біліктілікті арттыруға** және орта арнайы білімнен кейін жоғары білім алуға деген ұмтылыс көрінеді. Сондай-ақ, жастардың білім алуға деген ұмтылысы сияқты аспектіні атап өту керек. Лайықты білім алу көбінесе студенттердің өздеріне және олардың мақсаттылығына байланысты. Білім алудың алдағы жоспарлары туралы сұраққа респонденттердің көпшілігі оқуды жалғастыруға ниет білдіреді. Бұл ретте олардың бір бөлігі алған мамандығы бойынша біліктілігін

арттыруды, магистратурада оқуды қалайды, екінші бөлігі **жаңа мамандық алуға** ұмтылысын білдіреді.

6. Алынған мамандық бойынша білім мен дағдыларды іске асыруға деген ұмтылыс та байқалады.

Жалпы, респонденттердің жауаптарында **білім алудың адам мен оның болашағы** үшін маңыздылығы туралы пікір байқалады.

Жұмысқа орналасуға **және жұмыспен қамтуға** қатысты келесі аспектілер бөлінеді.

1. Респонденттер **жұмыс өтілінің болмауына байланысты** жас мамандарды жұмысқа орналастыру мәселесін атап өтеді.

2. Бұл ретте, респонденттердің барлығы дерлік өздері бітірген білім беру мекемелерінің **жұмысқа орналасуға жәрдем көрсетпегенін** атап өтті.

3. Бірнеше нұсқа респонденттерге **жұмыс табудың негізгі арнасы** болды. **Біріншіден**, бұл маманға қызығушылық танытатын ұйымдарға түйіндеме беру. **Екіншіден**, бұл газеттердегі, әлеуметтік желілердегі, хабарландыру тақтасындағы бос орындар туралы хабарландырулар. **Үшіншіден**, бұл туыстар мен таныстар. Көптеген респонденттер **жұмыс іздеудің бірнеше нұсқаларын қолданғанын атап өтті**.

4. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі **Жұмыспен қамту орталығына жүгінбегенін және** мемлекеттік органдар арқылы **жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шаралары туралы хабардар болмағанын атап өтті.**

5. **Респонденттердің көпшілігі оқуды бітіргеннен кейін өз мамандығы бойынша жұмыс істеуді қалағанын, бірақ істемегенін** атап өткен жөн.

6. Оқу орнын бітіргеннен кейін жұмысқа орналасудың қиындығы, кейбір респонденттердің пікірінше, **жұмыс берушілер тәжірибелі қызметкерлерге қызығушылық танытады**, ал жақында бітірген түлектердің жұмыс өтілі әдетте жоқ.

7. **Респонденттер жұмыс орындарында ұрпақтар сабақтастығының болмауы, тәлімгерлік институты,** аға және тәжірибелі қызметкерлердің **тәлімгерлігі болмауы сияқты** проблемаларды атап өтеді**.**

8. Респонденттердің жауаптары олардың **жұмыс орнын сирек ауыстыратынымен келісілді**. Респонденттердің жауаптары контекстінде жұмыстың жиі өзгеруі ерекше жағдайға ұқсайды. Жұмыс орындарының жиі ауысу себебі жұмыс беруші тарапынан мәселе – жалақының төленбеуі, ынтымағы жоқ ұжым және т.б. Респонденттердің жауаптары арасында **жұмыс орнын жиі ауыстырудың қажеті жоқ деген ойды байқауға болады**.

9. **Қалаған жұмыстың сипатына** қатысты респонденттер келесі сипаттамаларды атап өтті: **тиісті аударымдарға ие ресми жұмыс, мамандық бойынша жұмыс, ыңғайлы жұмыс кестесі**.

10. Алайда респонденттердің көпшілігі үшін **мамандық бойынша жұмыс істеуді жалғастыру маңызды.** Мұның себебі, олар алған мамандықты ұнатады. Сонымен қатар, кейбір респонденттер үшін **бірден мамандық бойынша жұмыс табу маңызды.** Алайда, жоғарыда атап өткеніміздей, бұл жұмыс іздеу кезеңінің ұзап кетуінің басты себебі емес, өйткені респонденттердің көпшілігі кез-келген ақылы жұмысты қабылдауға дайын. Кейбір респонденттер **өз мамандығы бойынша жұмыс таба алмаймын деп қорқып, алаңдаушылық** білдіреді.

11. Кейбір респонденттердің атап өтуінше, қазіргі уақытта олар үшін **қызмет саласы аса маңызды емес екенін, ең бастысы жұмыстың болуы және ол үшін ақы төленетінін атап өтті.**

12. Респонденттердің жауаптарының ішінде **еңбекақының лайықты деңгейі жұмыстың беделіне** және мамандандырудың алынған білімге сәйкестігіне қарағанда басым екені байқалады.

13. Респонденттерге жұмыс орнын таңдау кезінде **мансаптық өсу, лайықты жалақы, мамандық бойынша жұмыс, жақсы ұжым, үйге жақын орналасу маңызды.**

14. Бір қызығы, респонденттердің көпшілігі **еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін шаралар қабылдамайды**. Бұл ретте олардың бір бөлігі сұранысқа ие дағдыларды оқыту тегін және қолжетімді болуы мүмкін екенін біледі.

NEET жастарының ерекше проблемалары, ең алдымен, жұмыспен қамтудың болмауы және көп жағдайда қанағаттанарлықсыз қаржылық жағдай болып табылады. Респонденттер қолма-қол **ақшаның жетіспеушілігі, өзін-өзі дамытудың төмен деңгейі, жаман әдеттер, бос уақыттың тиімсіз өткізілуі сияқты мәселелерді атап өтті.**

Жалпы, **респонденттердің жауаптары арасында өзін-өзі жүзеге асырудың, өзін-өзі дамытудың болмауы және деградация**, бұлар зиянды салдарға әкелетіні туралы ойлар байқалады.

Маңызды аспект-**респонденттер саяси мәселелерді атап өтпейді**, бірақ әлеуметтік-экономикалық мәселелерге көбірек назар аударады.

Респонденттер бұл айтылған **мәселелер әсіресе ауыл жастары үшін өзекті екенін атап өтті**, өйткені бұл ауылда жастар жұмыс істемейтін және оқымайтын тәжірибе жиі кездеседі.

NEET жастарын қолдау жөніндегі мемлекеттік шараларға қатысты келесі ерекшеліктерді атап өту қажет**.**

1. Респонденттердің пікірі көп жағдайда мемлекеттік органдар негізінен жастардың мүдделеріне жеткілікті көңіл бөлмейтіндіне сай келеді.

2. Сауалнамаға қатысқандардың пікірінше, ең алдымен **мемлекет жастарды жұмысқа орналастыру мәселелеріне назар аударуы қажет**. Сондай-ақ, респонденттердің жауаптары арасында NEET санатындағы жастармен арнайы жұмыс жүргізу туралы бастама көтерілді. Респонденттер тұрғын үй мәселесінің өзектілігін, сондай-ақ білім беру сапасы мен қолжетімділігін арттыру мәселелерін атап өтті.

3. Мемлекеттік органдарға респонденттер білім алуға, жұмысқа орналасуға және басқа да мәселелерге көмек алу мақсатында жүгінген жоқ. Олардың кейбіреулерінің жауаптарының ішінде мұндай өтініштердің тиімділігіне сенімсіздік туралы ой бар.

Барлық респонденттер мемлекеттік органдардан көмек алмағанын атап өтті. Респонденттердің едәуір бөлігі **жастарды қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар туралы ақпараттандырылмаған**. Респонденттер жастарды жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің мемлекеттік бағдарламаларына қатыспау себебін, ең алдымен, **олар туралы хабардар болмауды не төмен қызығушылықты, орынсыз жағдайларды атап өтеді.**

4. Жастарды қолдау үшін **идеалды мемлекеттік бағдарламаның бейнесі** қандай болуы керек деген сұраққа респонденттер келесі аспектілерді атап өтті:

- тұрғылықты жеріне қарамастан жұмыс орындарын ұсыну (қала/ауыл);
- оқу орындары арқылы жұмысқа орналасуға жәрдемдесу;
- жоғары білімнің сапасы мен қолжетімділігін арттыру;
- NEET жастарымен сараланған жұмыс;
- меритократия қағидаларын ұстану.

Жалпы **респонденттердің барлығы жұмыс іздеуде емес** екенін атап өту керек. Олардың бір бөлігі осы уақыт аралығында **жұмысқа орналасуға қызығушылық танытпайды**. Мұның себебі – отбасылық жағдайлар – біреу жұбайының қамқорлығында және балаларға қарайды, біреу – туған адамының ауруына байланысты. Жұмыс іздеп жүргендердің ішінде **респонденттердің барлығы дерлік тұрақты түрде жұмыс іздеуге тырысады**.

Осыған байланысты, NEET жастарымен жұмыс істеу кезінде мемлекеттік органдар бұл жағдайды мұқият ескеріп, NEET жастарының көбірек қызығушылық танытатын кіші санаттарына жұмыспен **қамтуға жәрдемдесу шараларын даярлауы** қажет. Бұл, ең алдымен, колледждер мен жоғары оқу орындарының түлектері, әртүрлі өмірлік жағдайларға байланысты жұмысынан айырылған, декреттік демалыста ұзақ уақыт болғаннан кейін экономикалық белсенділікке қатыса алмайтын жас аналар және басқалар.

Ұсыныстар

Респонденттердің жауаптарын талдау **NEET жастарымен жұмыс жөніндегі мемлекеттік саясатты жетілдірудің күтілетін және қажетті шараларын анықтауға мүмкіндік береді.**

Біріншіден. Мектеп оқушыларымен **кәсіптік бағдар беру жұмысының жаңа моделі** қажет. Респонденттер атап өткендей, кәсіптік бағдарлау жұмысының қолданыстағы моделі өңірдегі және елдегі колледждер мен ЖОО-лардың жарнамалық науқанында жатыр. Ол кәсіптік бағдар беру тесттерін, сұхбаттарды және оқушылардың қабілеттерін диагностикалаудың басқа әдістерін қамтымайды. Орта-арнаулы және жоғары білім беру жүйесі, оның сатылары мен ерекшеліктері туралы оқушылардың пікірін тұтас қалыптастыру жоқ. Білім алушылар үшін мақсат қоюды қалыптастыру, грантқа түсу, бюджеттік негізде түсу сияқты нәтижеге қол жеткізу үшін іс-қимылдар тізбесін қалыптастыру қажет. Сауалнамаға қатысқандардың жауаптарын талдау көрсеткендей, тегін білім алуға сұраныс жоғары, ал ақылы негізде оқуға материалдық мүмкіндігінің болмауына байланысты жастар үшін грантқа түсу ең қолайлы нұсқалардың бірі болып табылады.

Кәсіптік бағдар беру жұмысының маңыздылығы кейбір сауалнамаға қатысқандар атап өткендей, мамандық пен оқу орнын таңдау «кездейсоқ», «бәрі сияқты» жасалғанын да өзектендіреді. Бұл жастардың болашақта жұмыс істеуге мүдделі емес мамандық бойынша оқитынына, оның еңбек нарығындағы сұранысы туралы хабардар болмауына алып келеді. Бұл өз кезегінде жұмыссыздық немесе мамандық бойынша емес жұмыс тәуекелдерін туындатады.

Екіншіден. Колледждер мен ЖОО түлектерін оқу орындары желісі бойынша жұмысқа орналастыру жөніндегі бағдарламаны әзірлеу қажет. Сауалнамаға қатысушылардың айтуынша, бүгінгі таңда оқу орындары өз түлектерінің жұмысқа орналасуына тиісті көңіл бөлмейді. Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқандардың алғашқы жұмысы мамандық бойынша болмады және олар мамандық бойынша жұмыс таба алатынына алаңдаушылық білдіреді. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі үшін жұмысқа орналасу кезінде жұмыстың өз мамандығы бойынша болуы басымдыққа ие.

Респонденттердің көпшілігі сондай-ақ өздерінің жұмыссыздығына үмітін үзгендіктен, кез келген лайықты ақылы жұмысты қабылдауға дайын екенін атап өтеді.

Бұл бағдарлама сонымен қатар колледждер мен жоғары оқу орындарының еңбек нарығында өздері дайындайтын мамандардың сұранысы үшін жауапкершілігін және білім беру бағдарламаларының бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Үшіншіден. Мемлекеттік, квазимемлекеттік секторда, бюджеттік және басқа да ұйымдарда арнайы жоба түрінде **тәлімгерлік мәдениетін** қалыптастыру қажет. Респонденттер атап өткендей, түлектер жұмысқа орналасу кезінде әртүрлі қиындықтарға тап болады және жұмыста ұрпақтар сабақтастығы болмаған кезде бұл жұмыстың жалпы тиімділігіне әсер етеді.

Төртіншіден. NEET жастарымен жеке жұмыс жүргізу қажет – тұрақты негізде ешқайда түспеген және жұмысқа тұрмаған жастарға мониторинг жүргізу, олардың бос уақытын қалыптастыруға, олардың өзін-өзі дамытуға жәрдемдесу, колледждерге немесе жоғары оқу орындарына түсу мүмкіндіктері туралы, сондай-ақ жұмысқа орналасу туралы хабардар ету қажет. Бұл еш жерде оқымайтын және жұмыс істемейтін жастардың девиантты мінез-құлқының алдын алуға, сондай-ақ олардың алдында жаңа мүмкіндіктер ашуға мүмкіндік береді.

Бесіншіден. Әлеуметтік желілерде жастарды қолдау бойынша қолданыстағы мемлекеттік бағдарламалар туралы ақпараттық жұмыс жүргізу керек. Респонденттердің жауаптары көрсеткендей, олардың көпшілігі әлеуметтік желілерді күнделікті өмірде өз ауылында немесе қаласында болып жатқан оқиғалар жайында хабардар болу үшін пайдаланады. Сонымен қатар, сұхбат нәтижелері жастардың жұмысқа орналастыру және басқа да мәселелер бойынша мемлекеттік қолдау шаралары туралы хабардарлығының төмен деңгейін көрсетеді. Ақпараттық науқанды жастардың мүдделеріне бейімдеу қажет.

IV. САРАПТАМАЛЫҚ САУАЛНАМА НӘТИЖЕЛЕРІ

1. Дефиниция мәселесі, санды талдау, оның өзгеру факторлары

Дәстүрлі ұғымда NEET-ке қоғам өміріне белсенді әлеуметтік қатыспайтын, яғни жұмысқа орналаспаған немесе ЖОО-да оқымаған әрі біліктілік бойынша оқудан өтпеген жастар жатады.

Сарапшыларға келесі сұрақтар қойылды: «Сіз NEET жастарына кімді жатқызасыз? Сіздің ойыңызша, NEET санатын анықтау мәселесі бар ма, сәйкессіздік мәселесі қаншалықты өзекті?». **Сарапшылардың көпшілігі NEET жастарын санаттау мәселесі бар деп келісті.** Бастапқыда бұл тұжырымдама пассивті жастарды қамтыды, бірақ қазіргі таңда бұл термин басқа санаттағы адамдарды қамтуы мүмкін. **Кейбір сарапшылар бұл санатқа декреттік демалыстағы әйелдер де кіруі мүмкін екенін атап өтті.**

«Тәжірибелік қызметте біз осы санаттағы жастарға, ең алдымен, қазіргі уақытта жұмыссыз, жұмыспен қамту органдарында тіркелмеген жастарды жатқызамыз, екінші санат – қазіргі уақытта оқымайтын, жұмысқа орналасу үшін тиісті білімі жоқ жастар. Екі негізгі санат, сондай-ақ қазіргі заманғы әдістеме осы санатқа өзге адамдарды, мысалы, декреттік демалыста жүрген адамдарды жатқызуды көздейді» ***(Б.Әлімжанов, Қарағанды облысының Жастар саясаты мәселелері басқармасының басшысы).***

«NEET жастар санатына бос, оқымайтын, білім беру саласынан немесе жұмыспен қамту саласынан тыс жастар жатады. NEET санатын анықтау мәселесі бар. Бұл өзекті мәселе, өйткені декреттік демалыста жүрген, декреттік демалыстан кейін жұмыс істемейтін, балаларын тәрбиелейтін әйелдер де осы санатқа жататынын түсіну керек» ***(О.Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«Қазір жастарда «фриланс» ұғымы таралуда. Егер сіз оған ресми түрде жақындасаңыз, онда фрилансер де NEET болып табылады. Өйткені, ол еш жерде тіркелмеген, ешқандай салық төлемейді. Фриланс әсіресе салыстырмалы түрде жас азаматтардың арасында басым болып келеді және жастардың қатысуымен ол күннен күнге толықтырылады. Қазір мен нақты санды айта алмаймын, бірақ олардың көп екені анық. Біз оларды NEET-ке жатқызамыз және бұл санатқа да көмекке мұқтаж болатын азаматтар ретінде қараймыз» ***(К. Ақжалов, «Семей» колледжінің директоры).***

Сарапшылар сонымен қатар осы санатқа жататын адамдарды анықтау үшін нақты демаркациялар қажет екенін атап өтті.

«NEET жастарының не екенін түсінбеу, әртүрлі категориялардың нақты демаркациясы жоқ деген мәселе бар. Мысалы, NEET жастары – бұл жұмыс істемейтін және оқымайтын адам... әлеуметтік мәртебесіне, отбасының табысының төмен деңгейіне байланысты оқи алмайтын адам. Дипломы немесе жұмысы жоқ, тіпті қандай да бір диплом болса да, жұмысқа орналасуға мүмкіндігі жоқ адам» ***(А. Чеботарев, «Альтернатива» өзекті зерттеулер орталығының директоры).***

«...NEET туралы айтатын болсақ, біз кімді айтамыз? Бұл анықтаманың барлық компоненттерімен сипатталатын жастар ма? Яғни, ол бір уақытта жұмыссыз, еш жерде оқымауы немесе тренингтен өтпеуі керек пе, әлде тек осы санаттардың біріне жатқызылуы керек пе? Келесідей анықтама беру дұрысырақ болар еді: NEET жастары - 15-24 жас аралығындағы жұмыс істемейтін, қосымша

білім берумен айналыспайтын және/немесе кәсіби дайындықпен айналыспайтын жастар (ерлер мен әйелдер)» ***(Ж. Сұлтан, ЮНИСЕФ кеңесшісі).***

Егер біз **халықаралық тәжірибеде NEET терминін ажыратуды қарастыратын болсақ**, онда «Оның критерийлері халықаралық және отандық ғылымда қаншалықты біртұтас? Бұл халықаралық деңгейде статистиканы анықтауға үлкен кедергі бола ма?» .

Сарапшылар жалпы базаның болмауы жоғарыда аталған санатқа жататын адамдарды анықтауға кедергі екенін атап өтті.

«Бүгінгі күні, әрине, статистика әр түрлі болады, өйткені бізде бірыңғай стандарттар жоқ. Критерийлер, бұл екінші мәселе, ал жастар туралы ғылымның өзі бізде әлдеқайда дамымаған. Әрине, бұл – үлкен кедергі» ***(О. Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«Ең көп қолданылатын әдіснамалық база, ол негізінен біріздендірілген, яғни жастар орталығымен және басқа да зерттеу институттарымен бірге ғылыми бағыттар бойынша тиісті ұсынымдар бар, олар біз жастарды жоғарыда аталған санаттар бойынша теориялық тұрғыдан алға жылжытуды көздейді, бірақ іс жүзінде қазір оны іске асыру өте қиын болып тұр» ***(Б. Әлімжанов, Қарағанды облысының Жастар саясаты мәселелері басқармасының басшысы).***

«Жұмыссыздықтан немесе жұмыспен қамтудан айырмашылығы, NEET-ті анықтайтын халықаралық стандарт жоқ. Мұның өзі елдердің халықаралық кеңесшілерінің жаңа ТДМ бойынша жұмысын қиындатуы мүмкін. Еуростат, ХЕҰ және кейбір басқа ұйымдар NEET ставкасының келесі анықтамасын қабылдады: осы жас тобы мен жынысы бойынша жұмыс істемейтін және одан әрі білім берумен немесе кәсіби дайындықпен айналыспайтын халықтың пайызы» ***(Ж.Сұлтан, ЮНИСЕФ кеңесшісі).***

«Иә, олардың саны жыл сайын артып келеді. Оның өсіп келе жатқаны анық. Ал егер біз оны сол қалпында қалдыратын болсақ, онда NEET жастарының санаты жыл сайын арта түседі, ең болмағанда осыдан бастау керек, яғни, қазіргі анықтама ескірген деп есептеймін» ***(Қ. Ақжалов, «Семей» колледжінің директоры).***

«Еуростат және ХЕҰ анықтамасын қолданамын: жұмыс істемейтін және одан әрі білім алуға немесе оқуға қатыспайтын жастар халқының пайызы. Өкінішке орай, жұмыссыздықтан немесе жұмыспен қамтудан айырмашылығы, NEET-ті анықтайтын халықаралық стандарт жоқ. Оқу мәселесі – өзекті. Сонымен қатар, осы көрсеткіштің артында болуы мүмкін негізгі мәселелерді дұрыс анықтау үшін жалпы көрсеткіштен тыс егжей-тегжейлі бағалау қажет. Сонымен қатар, NEET мәртебесі көптеген жастар мен жағдайларға, соның ішінде белсенді жұмыс іздеушілерге, сондай-ақ денсаулығына байланысты, отбасылық міндеттерге, еңбек нарығында сапалы жұмыс орындарының болмауына және басқа да бірқатар себептерге байланысты жұмыс істемейтіндерге қолданылады. Мысалы, жұмыс істемейтін, оқымайтын немесе кәсіби дайындықтан өтпейтін жастардың белгілі бір саны оқудан жұмысқа сау ауысудың белгісі болуы мүмкін. NEET әрдайым жастардың маргиналдануын көрсетпейді және кедейлік шегінен (workingpoor) немесе біліктілікті көтеру және жақсы ақылы жұмысқа ауысу мүмкіндігі жоқ, біліктілігі төмен жұмыстарда жұмыс істейтін жастардың барлық санатын қарастырмайды. Бұл санаттың экономикаға әсерін түсіну үшін NEET ұзақ мерзімді зерттеуі қажет. Мысалы, Шотландияда осындай зерттеу NEET жастарының 10 жылдан кейін жұмыссыз қалатынын немесе біліктілігі төмен жұмыстарда жұмыс істейтінін көрсетті» ***(сарапшы, Дүниежүзілік банктің Қазақстандағы өкілдігі).***

«Біз халықаралық классификацияны қолданамыз, бірақ менің ойымша, бұл жерде біздің классификация болуы керек. Мен мұнда өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды да, жұмыспен қамтылғандарды, мысалы, ауылдық жерлерде, маусымдық жұмыстармен айналысатындар, қосалқы шаруашылықтары бар адамдарды да жатқызар едім. Яғни, бізде бұл басқаша болар еді. Бізге өзіміздікі керек деп айтамын, мүмкін..., бұл біршама оң нәтижелерді көрсететін шығар. Қазіргі нақты жағдаймен салыстырғанда. Біліктілігі төмен адамдар үшін еңбек шарттарының қанша пайызы бар екенін анықтау қажет. Мұнда нарықтар мен қызметтерде немесе маусымдық жұмысшыларды да қарастыру жөн. Мен, ең алдымен, кімнің аударымдары бар екенін бөліп айтар едім – зейнетақы жарналары, әлеуметтік аударымдар. Егер ресми түрде жұмыспен қамтуды ескеріп қана қоймай, сіз осы санатты толығырақ қарастыратын болсаңыз, тереңірек түсіп кетуіңіз мүмкін. Айталық, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамның жеке қосалқы шаруашылықтары да бар, бірақ егер ол әлеуметтік аударымдар жасамаса ... әрі ол жастар қатарына жатса, онда менің ойымша, оны NEET санатына жатқызуға болады. Біз берілген санатты кеңейтсек, бізде шындыққа жақын өте жағымсыз көрініс пайда болады. Себебі, маған бұл ауыл жастарымен қарым-қатынас тәжірибесінен белгілі» ***(Ж. Тулиндинова, ҚР Парламенті, Сенат Төрағасының хатшылығы меңгерушісінің орынбасары).***

Сарапшылардың пікірінше, өкінішке орай, мұндай проблема әлі де бар. NEET санаты туралы айтатын болсақ, жергілікті атқарушы органдардың да, орталық атқарушы органдардың да көпшілігі бұл мәселе тек тиісті министрлікке немесе аймақтардағы уәкілетті басқармаларға және т. б. қатысты деп санайды. Бұл ұғымдарды тек мемлекеттік органдар ғана емес, ең алдымен тиісті институттар да осы мәселемен айналысуы үшін кең қоғамдық талқылауға шығару қажет.

«Ең алдымен, бұл жұмыста ғылыми көзқарас қажет. Яғни, біз қазір істеп жатқан нәрсені «даладағы жұмыс» деп атауға болады. Белгілі бір ғылыми және статистикалық негізсіз. Басқаша айтқанда, бізге ресми статистика беріледі және осыған сүйене отырып, барлығы істердің жай-күйіне қанағаттанады. Шын мәнінде, NEET санатындағы мәселеге тереңірек қарау керек, яғни мұнда жас азаматтарды тікелей мектептен бастап бақылау керек. Оны жұмысқа орналасқанға дейін немесе оған кейін не болғанын қадағалау қажет. Ең алдымен, NEET-тің бұл санаты, бастапқыда NEET жастары қалай пайда болатынын, қалыптасатынын анықтау мақсатында. Ал біз фактіден кейін жұмыс істейміз. Нақтырақ айтсақ, бізде жұмыссыз, білім алмаған белгілі бір адамдар бар, бірақ бізде бұл жағдайдың себептері әлі зерттелмеген. Әрине, менің ойымша, тиісті мемлекеттік органдар да, институттар да бұл мәселенің қайдан шыққанын және не істеу керектігін бірінші кезектегі мәселелерге назар аударуы керек. Яғни, фактіден кейін жұмыс істемей, алдын алу шараларын қабылдау қажет» ***(Д.Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

Ресми статистикаға сәйкес**, Қазақстанда осы санаттағы жастардың орташа үлесі 6,9% құрайды.** Алайда, сарапшылардың пікірінше, бұл деректер шындыққа сәйкес келмейді.

«Менің ойымша, бұл санаттағы жастардың үлесі әлдеқайда жоғары. Себебі біз өзін-өзі жұмыспен қамтыған жастар санатын есептей алмаймыз... өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны, пайызы өте жоғары. Бірақ бізде мұндай статистика жоқ, бүкіл республика бойынша оны анықтайтын мүмкіндік жоқ» ***(О.Рыль, «Право» ҚҚ директоры)****.*

«...Менің ойымша, бұл жағдай әлі зерттелмеген сияқты, неге? Себебі оны қалай зерттелетіні туралы түсінік жоқ, категория. Бұл менің ойымша шамалап алынған деректер» ***(А. Чеботарев «Альтернатива» өзекті зерттеулер орталығының директоры).***

«Қазақстанда қашықтықтан оқытудың формальды сипатқа ие екендігін ескере отырып, нақты көрініс 6,9%-дан асады деп ойлаймын» ***(Ж.Сұлтан, ЮНИСЕФ кеңесшісі).***

«...менің ойымша, кез-келген жағдайда кішкене корреляция болады, өйткені біз пандемияның салдарын әлі көре алмаймыз, біз мұның бәрін енді сезіне бастадық. Көрдіңіз бе, NEET санаты неден тұрады? Жұмыссыз жастардан, экономикалық белсенді жастар санатынан. Нақтырақ айтсақ, адамды жұмыссыз деп санау үшін ол жұмыспен қамту орталығына келіп, жұмыссыз деп санау үшін тиісті өтініш жазуы қажет. Ал іс жүзінде жұмыссыздар саны әлдеқайда көп» ***(Д.Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

Сарапшылардың болжамы бойынша, Қазақстандағы NEET жастармен жағдай пандемиядан кейінгі білім алшақтығына байланысты ушығатын болады.

«Ал, егер ол сол күйінде қалса, одан да жаман болады. Әлеуметтік жарылыс болуы мүмкін. Яғни, бізде жастар қандай да бір қамқорлықты, көмекті сезінбейді. Олар тек өзіне қойылатын талаптарды сезінеді. Міне, сіз бюджеттен оқыдыңыз, сіз стипендия алдыңыз, міне, сіз енді келесіні істеуіңіз керек! Жастарға осылай қарайды. Дегенмен, мен әртүрлі елдерде өмір сүріп, оқу тәжірибесіне ие болдым. Онда барлық жастар тегін оқиды және бұл орынды табиғи нәрсе, айталық, бұл мемлекеттің жастарды тегін оқыту міндеті. Дәл сол жерде олар «сіз жұмысқа тұрдыңыз» немесе «сіз жұмысқа тұрмадыңыз» деп айыптамайды, сіз ресми жұмысқа қалай орналасуға болатындығы жайлы алаңдамайсыз. Ал олар өз кезегінде сапасы үшін алаңдайды. Бәсекелестік ортада жастарға жақсы жұмыс таба алатын жерде оқуға бар, бірақ өзің таңда деп айтады. Ал бізде грантқа ие болу мүмкіндігі бар жерге баруды, содан кейін осы грантқа жауап беруді талап етеді» ***(К. Ақжалов, «Семей» колледжінің директоры).***

Сарапшылардың пікірінше, **елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын ескере отырып, осы санаттағы азаматтарға әлеуметтік көмек қажет.**

«Барлығы берілген санат білімі жоқ, жұмыс істемейтін, ештеңемен айналыспайтын жастардан тұратынын түсінуі керек және бұл жағдайды ушықтырмау үшін осы жастарды әлеуметтендіру мәселелері бойынша жұмыс атқарылуы тиіс» ***(С.Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

2. Жастардың NEET санатына кіру факторлары және негізгі мәселелер

Сауалнамаға қатысқан сарапшылардың көпшілігі NEET санатына негізінен ауылдарда жұмыс орындарының жетіспеуіне байланысты және сапалы білім алу проблемасы бар ауылдық жерлерде тұратын жастарды жатқызуға болады деп санайды.

«*Тәжірибе көрсеткендей, көп жағдайда NEET санатына ауылдық жерлерде жұмыс орындарының шектеулі болуына және жоғары оқу орындарының жоқтығына байланысты ауыл жастары жатады»* ***(Ж. Сұлтан, ЮНИСЕФ кеңесшісі).***

«...ауыл жастары, өйткені ол жерде орта білім және жалпы табыс деңгейі төмен. Кей отбасыларға тіпті орта-арнайы білім алу мүмкіндігі де жоқ. Әлеуметтік-мәдени факторлардың да әсері бар, бірақ кәсіптік бағдар беру отбасында басталуы керек, ата-аналар бір нәрсені үйретуі қажет сияқты ауылда ұстанымдар жоқ. Қазақ әлеуметі... яғни қазақ емес, айталық, ауылдық қоғам бүгінгі таңда дағдарысқа тап болып отыр. Дағдарыс идеологиялық, құндылық дағдарыс болып табылады, яғни болашаққа деген көзқарас, болашақ бейнесі жоқ. Бұл бейне ата-анада жоқ, сәйкесінше олар оны балаларға да бере алмады. Бізде ұлттық факторлар да бар... әйел, әсіресе ауылдағы әйел, яғни қоғамның, қоғамдық қатынастардың және үйдегі әйел рөлінің архаизациясы орын алып жатыр. Көп балалы болу, мұның бәрі де әсер етеді. Әйелдер бұл санатқа көбірек бейім. Бірақ этникалық тиістілік тұрғысынан, қазақтардың әлі де осалдығы бар. Өйткені, мысалы, басқа этникалық топтарда отбасыларда қалыптасатын кәсіби әулеттер бар. Орыстарда, әсіресе, егер анасы мен әкесі дәрігер болса, онда бала да медицина саласына барады. Мысалы, дүңгендер немесе ұйғырлар, оларда этносаралық қолдау бар, олардың көбісі ауылшаруашылық құрылымдарында жұмыс істейді. Бүгінгі таңда қазақ жастары, өкінішке орай, менің ойымша, бұл тұрғыда ең осал» ***(Ж. Тулиндинова, ҚР Парламенті, Сенат Төрағасының хатшылығы меңгерушісінің орынбасары).***

«Ең алдымен, бұл – орта білімнен басқа білімі жоқ жастар. Содан кейін, тіпті аяқталмаған орта білімі бар азаматтар. Мүмкін, білім деңгейіне көңіл бөлу керек: аяқталмаған орта, аяқталған орта, біреудің колледж деңгейіндегі білімдері бар. Бұл дәл осындай тауашалар, категория, яғни білімі жоқ адамдар азаматтар» ***(А. Чеботарев, «Альтернатива» өзекті зерттеулер орталығының директоры).***

Алайда, бұл **санатқа қала халқы да кіруі мүмкін** деген пікір білдірген сарапшылар да бар.

«*Бізде және қалада қолайсыз аудандар жеткілікті. Ауылдық жерлерде еңбекқор жастар да жеткілікті. Мен бұл жерде мүлдем бөліп отырған жоқпын. Өйткені, біз атағандай, біздің дәстүрлі «тежегіштеріміз» барлық жерде кездеседі. Жастар оларға бейім. Өкінішке орай, бізде, мысалы, мамандықтың беделі деген белгілі бір себептермен әлі қалған ұғымдар бар. Мысалы, 7-8 сыныптағы бала, ол тамақ дайындағанды ұнатады, 9-сыныпта ата-анасына «Мен аспаз болғым келеді» деп айтқысы келеді, ал олар оған: «Сен ақымақсың ба? Заңгер мамандығы бойынша оқы», - деп айтуы мүмкін. Бұл қалада да, ауылдық жерлерде де кездеседі»* ***(Қ. Ақжалов, «Семей» колледжінің директоры).***

«Менің ойымша, қала тұрғындары әлдеқайда осал болып келеді, өйткені ауылдағылардың жұмысы өте көп. Көпшілігінде шаруа қожалығы бар және олардың жұмыс табу ықтималдығы жоғары. Ауылдағы жастар – бұл басқа мәселе. Бұл жерде бос уақыт және т.б. ескеру қажет. Жалпы, қала тұрғындарының жастары олар NEET санатына көбірек жатқызылады. Этникалық жағынан қарастырсақ, бұл жерде қазақтар көбірек деп айта аламын... білімі жоқ қазақтар көп... дипломы бар адам әрқашан жұмысқа орналаса алады деп ойлаймын... ең бастысы, оның қандай да бір білімі болуы, кез келген жерде жұмыс таба алатындай негізгі білімі болуы қажет… Бұл негізінен үйде отыратын әйелдер. Әрине, ер адамдар да бар, олар әйелдерден артта қалмайды. Үйде, ата-анасының мойнында, мүлдем жұмыс істегісі келмейтін жастар бар. Жас тобы, жиырма бес жасқа дейін. Жиырма бес жастан асқандар енді үйде жатпайды, өйткені олардың отбасылары бар және қандай да бір жауапкершілікке ие болады.

Бәлкім, ең өзекті – 18-25 жас аралығындағы азаматтар» ***(С. Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

«Жастардың NEET санатына өтуі немен байланысты?», сарапшылар **сыртқы факторлар** бұл процестерге әсер етуі мүмкін **деген пікір білдірді, ал мемлекет өз тарапынан бұл мәселелерді әртүрлі жастар жобаларын құру арқылы шешуге тырысады.**

«*Біріншіден, бұл әлеуметтік қолдау. Нақтырақ айтатын болсақ, біздің ойымызша, мемлекеттік бағдарламалар, оның ішінде «Бірінші жұмыс орны», «Жастар тәжірибесі» және т.б., NEET санатының төмендеуін ынталандырады. Егер бұл бағдарламалар болмаса, онда NEET санатына кіретін жастардың пайызы жоғары болар еді. Осылайша мемлекет мемлекетке еңбек нарығына алғаш рет шығатын жастардың тағдыры маңызды екенін көрсетеді»* ***(Д.Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

«Менің ойымша, бұл сыртқы факторларға байланысты. Сыртқы факторлар – жұмысқа орналасу, қажетті жалақыны бірден алу және тұрғылықты жері бойынша жұмысқа орналасу мүмкіндіктерінің болмауы. Әсіресе, тұрғылықты жері бойынша жұмыстың болмауы. Қазіргі таңда ішкі көші-қон жүріп жатыр, ал ішкі көші-қон әсері әлдеқайда жақсы емес екенін бірден айтып кетейін» ***(О. Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«Мен сыртқы факторды бөліп көрсетер едім, оның ішінде, ең алдымен, біздің экономикамыздың құрылымы… Ол бірінші – экономикалық саясат, екіншісі – әлеуметтік саясат, үшіншісі – отбасындағы жалпы мәдени, тұрмыстық қатынастар» ***(Ж. Тулиндинова, ҚР Парламенті, Сенат Төрағасының хатшылығы меңгерушісінің орынбасары).***

«Бұл – олардың жеке таңдауы... менің ойымша, кез-келген адам қалаған жалақысына, қалаған лауазымына байланысты жұмыс іздейді, оны таба алады немесе оған қол жеткізе алады... Бірақ егер адамның өзі жұмыс істегісі келмесе, онда мемлекет оған ешқандай көмек көрсете алмайды... Өйткені бізде көптеген бағдарламалар іске асырылуда, әр түрлі мүмкіндіктер бар, бірақ адам өзі қаламаса, ол жұмыс істемейді» ***(С. Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

Сарапшылардың пікірінше, NEET санатына жататын жастардың проблемалары көп жағдайда ерекше.

«*Өте ерекше сипатқа ие деп айтар едім. Қазір біз өз-өзіне қол жұмсау, кәмелетке толмағандардың түсік жасатуы және т.б. жиі орын алатын елдердің қатарындамыз. Бұл, міне, терең ерекшелік. Қазіргі кезде балалар психологының деңгейі, айталық... ерекше рөл атқарады, өйткені қазіргі ақпарат өрісі әр түрлі ақпаратқа толы болып отыр. Ал ол көп нәрсеге бұрыс бағдар беруі мүмкін. Сонымен қатар, айталық, ата-аналар тарапынан, қоғам және мемлекет тарапынан қысым бар. Бізде жастар қорғалмаған болып саналады. Олардың осындай қорғалмағандығы өзіне-өзі қол жұмсау және басқа мәселелерде көрініс табады»* ***(К. Ақжалов, «Семей» колледжінің директоры).***

«*Әрине, кез-келген жағдайды, менің ойымша, жеке-жеке қарастыру керек... NEET санатына өтудің нақты жағдайлары және тағы басқаларды, әрине, аймақтық айырмашылықтарды да ескеру қажет. Өйткені біздің еліміз үлкен және әр аймақтың өзіндік проблемалары бар, бұл да өз әсерін тигізеді. Әрине, ішкі көші-қон мәселесінің де ықпалы бар. Бұл жерде әсіресе ауылдан қалаға, белгілі бір өңірден Астанаға, Алматыға және т.б. қалаларға көші-қонды атап өткен жөн»*

(Д. Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).

«… Неге бізде NEET санаты бар, неге бізде басқа да көптеген мәселелер, неке бұзылуы, тұрғын үй мәселесі туындап жатыр. Менің ойымша, бүгінгі таңда біз шеше алмайтын екі үлкен мәселе – тұрғын үй және жұмыссыздық мәселесі. Бірақ тағы да жұмыссыздық мәселесі әр адамға байланысты. Егер ол қаласа, онда ол жұмыс таба алады. Тұрғын үй бағасына, әрине, мемлекет әсер етуі мүмкін…» ***(С. Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

Сонымен қатар, NEET жастарының проблемалары әмбебап және әлеуметтік-экономикалық саясатқа байланысты деген пікір бар**.**

«Мен бұл мәселе әлдеқайда ұзақ әрі ауқымды болып табылады деп айтар едім. Тек жастар бұл мәселелерді айқынырақ сезінеді. Олар – едәуір кешенді. Мәселе тұтастай алғанда экономикалық саясатқа, экономиканың құрылымының болмауына байланысты, ол көптеген білікті жұмыс орындарын қамтымайды... Бұл – бүкіл экономиканың проблемалары. Барлық әлеуметтік саясат және осы құндылық дағдарысы, идеологиялық вакуум проблемалары. Әрине, олар жастар арасында айқын байқалады, өйткені қазір олар көп және айтарлықтай осал» ***(Ж.Тулиндинова, ҚР Парламенті, Сенат Төрағасының хатшылығы меңгерушісінің орынбасары).***

3. NEET жастары және білім беру жүйесі

NEET санатындағы жастар санының өсуіне әлсіз кәсіптік **бағдар беру жұмысы, жұмысқа орналасуға жәрдемдесудің болмауы** сияқты маңызды факторлар ықпал етеді. Негізінен, талапкерлер материалдық жағдайының төмен болуына байланысты грантқа түсу оңайырақ мамандықты таңдайды.

«Ұсынылатын білім беру қызметтерінің сапасының төмендігі, оқу орындарындағы сыбайлас жемқорлық, оқу орындарының оқытушылары мен басшылығының әлсіз тартылуы білім алушылардың тағдырына өз әсерін тигізеді» ***(Ж.Сұлтан, ЮНИСЕФ кеңесшісі).***

«Бұның білім беру сапасына да ықпалы мол... Мұнда, әрине, объективті жағдайлар, әсіресе пандемиямен байланысты немесе қашықтықтан оқыту жүйесіне көшу, негізінен мектептен бастап жоғары оқу орнына дейінгі білім беру жүйесін едәуір қиындатты, мұны да ескеру қажет. Пандемия – жағдайлық және уақытша фактор. Бірақ тұтастай алғанда бұл жүйе, жүйелік мәселелер – оқытудың сапасы және жұмысқа орналасу мәселелері, өйткені кеңес заманындағыдай емес, қазір университеттер де, колледждер де жастарды бөлу немесе жұмысқа орналастыру жөнінде өзара келіспейді. Ия, олар бір нәрсені ойлап, сынап көретініне келісемін. Алайда жеке колледждер туралы олай айта алмаймын. ЖОО-дар, колледждер де мүмкін бұл бағытта бірдеңе шешіп, жасауға тырысады, өйткені олар ЖОО-ға қарағанда нақты өндірістік салаларға көбірек бағытталған» ***(А. Чеботарев, «Альтернатива» өзекті зерттеулер орталығының директоры).***

Сауалнамаға қатысқан **сарапшылардың көпшілігі жастармен кәсіптік бағдар беру жұмысы** болашақта жұмысқа орналасу деңгейіне әсер ететін маңызды сәттердің бірі болып табылады деген пікірде.

«Әлсіз кәсіптік бағдар беру жұмысы, жалпы білім берудің әлсіз деңгейі, жастардың жұмысқа орналасу туралы шешім қабылдай алмауына алып келеді... жастар түсуге оңай жерлерді таңдап, оқуды аяқтайды, бірақ бұл ретте тілек-

ұмтылыс жоқ және кейін таңдаған мамандығы бойынша жұмыс істемейді» ***(О.Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«Біріншісі – әлсіз кәсіптік бағдар, өйткені бізде жастар заңгер, экономист мамандығына көбірек ұмтылады, олар техникалық мамандықтарды қарастырмайды. Жалпы, бізде колледждер ұсынатын мамандықтар өте нашар насихатталуда» ***(С.Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

Сарапшылардың пікірінше, осы санаттағы **жастардың одан әрі оқуға деген ұмтылысының болмауы бірқатар факторлармен байланысты**. Жастарда уәждеме болмауының негізі ретінде мамандық немесе университет таңдаудағы қоғамдық қысымды айтуға болады.

«*Бұл жерде кәсіби бағдар беру мәселесі тұр. Мына мамандық беделді, бұл мамандық беделді емес деген қоғамдық қысым орын алып отыр. Бұл мамандық жақсырақ, 100% жұмысқа орналаса аласын деген. Мен үшін ең жарқын мысал – медбике»* ***(К. Ақжалов, «Семей» колледжінің директоры).***

Екінші жағынан, жастар үшін техникалық мамандықтар бойынша үгіт-насихат жұмыстары жүргізілмейді, ал жоғары оқу орындарында экономика немесе бухгалтерия сияқты мамандықтар бойынша оқыту «беделді» болып саналады.

«Бүгінгі таңда жастар еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарға түскісі келмейді, негізінен қайтадан сол мәселелер орын алып жатыр. Барлығы кеңсе қызметкерлері болғысы келеді (заңгерлер, бухгалтерлер және т.б.)» ***(сарапшы, Нұр-Сұлтан қ. Халықты жұмыспен қамту орталығы).***

«NEET санатындағы адамдар оқығысы немесе жұмыс істегісі келмейді деп айту өте дұрыс емес… яғни біздің қазіргі жастарымыз жоғалып кетті, олар ештеңе істегісі келмейді деп айту дұрыс емес. Оларға бірінші қадамды жасауға мүмкіндік беру, итермелеу, көмектесу қажет. Міне, солай. Біздің жастар дарынды әрі олардың болашағы зор» ***(Д. Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

Мамандық пен жұмыссыздық арасындағы байланыс туралы сұрақ қойылған кезде сарапшылардың пікірі екіге бөлінді. Кейбіреулер бұл жерде байланыс жоқ деп атап өтті, ал кейбіреулері, керісінше, еңбек нарығында бір мамандықтағы адамдардың шамадан тыс қанығуы жұмыссыздыққа алып келетінін атап өтті.

«Ондай жоқ, бүгінгі таңда мемлекет жастарға «Бірінші жұмыс орны», «Жастар тәжірибесі», бизнес-идеяларды іске асыруға арналған мемлекеттік грантты, жоғары оқу орындары мен колледждерде оқуға арналған гранттарды бөлу арқылы көптеген мемлекеттік қолдау шараларын көрсетуде» ***(сарапшы, Нұр-Сұлтан қ. Халықты жұмыспен қамту орталығы).***

«Әрине, мамандықтың артық болуы жұмыссыздыққа алып келеді, сәйкесінше NEET санатының өсу қаупі де артады» ***(Ж.Сұлтан, ЮНИСЕФ кеңесшісі).***

«Бірақ жұмысқа әлі де орналаса алмайтын, сұранысы жоқ мамандықтарды оқып, бітірген жастар көп. Басқа мамандыққа қайта даярлау керек. Бұл мамандық пен жұмыссыздық арасында байланыстың болуын көрсетеді. Ал ол өз кезегінде, қайтадан, кәсіби бағдардың бұрыс болуымен байланысты. Егер мамандық дұрыс таңдалса, онда адам жұмыс таба алады» ***(С.Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

Бүгінгі таңда елімізде жұмыс істеп тұрған кәсіптік бағдар беру жүйесін бағалау кезінде **сарапшылар жоғары оқу орындарының сандық бағдарланғандығын**

атап өтті, сонымен бірге ЖОО-ның жұмысы мен білім беру сапасын жоққа шығармау қажет.

«Көптеген жоғары оқу орындары талапкерлердің санына бағытталған, көбінесе студенттер жоғары оқу орнын таңдаудан көңілі қалады, ал олардың үміттері мен мақсаттары жиі орындалмайды» ***(Ж.Сұлтан, ЮНИСЕФ кеңесшісі).***

«Кәсіптік бағдар беру жұмысы жүйелі емес және еңбек нарығына бағдарланбаған (жоғары оқу орындары мен колледждер үшін талапкерлерді қабылдауды қамтамасыз ету тетігі). Оқу орындарына байланысты жұмыс сапасы әр түрлі болып келеді» ***(сарапшы, Дүниежүзілік банктің Қазақстандағы өкілдігі).***

Мектептердегі кәсіптік бағдар беру жұмысының тәсілдерін қайта қарастыру керек. Мүмкін, мұны қосымша жүктеме ретінде жасайтын мұғалімдер емес, кәсіби бағдар беретін арнайы мамандар болуы қажет. Сондықтан сарапшылар кәсіптік бағдар беру жұмысына төмен баға береді.

«Менің ойымша, мектептер де, колледждер де, институттар да практикадан өткен сәттен бастап студенттерді, болашақ мамандарды белгілі бір кәсіпорынға автоматты түрде бекітуі тиіс... Мысалы, менің жұмысымда колледждерде, жоғары оқу орындарында сырттай білім алған адамдар көп кездеседі, бірақ олар ешқашан өз мамандықтары бойынша жұмыс істемеді. Негізінен олардың жұмысы қысқа мерзімді және бейресми табыс көздерімен байланысты» ***(О.Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«Бұл – экономика мәселесі. Қанша түлек бар, олардың барлығын еңбек нарығы енгізе алмайды. Бізде жұмыс орындарының қажетті саны жоқ, бұл ретте сапалы жұмыс орындары болуы тиіс – олар заңдастырылуы, еңбекпен рәсімделуі тиіс, олар сұр аймақта болмауы керек» ***(Ж. Тулиндинова, ҚР Парламенті, Сенат Төрағасының хатшылығы меңгерушісінің орынбасары).***

Жастарға колледждер мен жоғары оқу орындарына түсу бойынша негізгі мәселелерді **түсіндіру тетіктерін жетілдіру мақсатында қажетті мемлекеттік саясат шаралары** жөнінде сарапшылардың пікірлері екіге бөлінді.

«Білесіз бе, менің ойымша, мемлекет мұндай мәселеге тоқталмауы қажет. Бұл, ең алдымен, колледждер мен жоғары оқу орындары қарастыратын мәселелер. Нақтырақ айтатын болсақ, олардың қаншалықты бәсекеге қабілетті мамандар даярлау және өз түлектерін қаншалықты нақты жұмысқа орналастыра алу қабілетіне байланысты мәселелер» ***(Д. Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

«Менің ойымша, жастар, сегізінші сыныптан бастап қайда әрі не үшін және қандай маман иелері бола алатындығына және ол үшін не істеу керек екеніне назар аударуы қажет. Мүмкін, сегізінші сыныптан бастап оқушыларды мамандандыру жүргізілуі керек» ***(О. Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«Сондықтан бізде әр түрлі керемет бағдарламалардың жүзеге асырылуына қарамастан, Қазақстанда көптеген әлі шешілмеген мәселелер бар. Бәрі жақсы болғанымен, бізде қате түсінік бар. Біз жастарға түсініксіз, қызық емес ғылыми тілмен түсіндіреміз, ал оны қарапайым тілмен жеткізу қажет. Дұрыс тәсіл қолдану керек. Қазір бізде блогерлер арқылы, кейбір әлеуметтік медиа тұлғалар арқылы жарнамалар жасау сәнге айналып кетті. Ол да біреуге ұнайды, біреуге ұнамайды. Менің ойымша, жастарға қарапайым, жалпыға түсінікті тілмен айту керек. Егер жеткізу тәсілі дұрыс болса, онда бізде бәрі жақсы болады. Өйткені барлық ақпараттық жұмыс әлеуметтік желілерде жүргізіліп жатыр. Мен билбордтарға, ілулі тұрған баннерлерге неге үлкен

қаражат жұмсалатынын түсінбеймін. Оларды ешкім оқымайды. Жеңіл оқылатын нәрсе емес. Мүмкін визуалды әрі ауқымды құралдар қажет. Осындай жақсы жарнамалар жасау керек, креативті тәсілдер қолдану қажет» ***(С. Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

4. NEET жастары және еңбек нарығы

Қазақстандағы жастардың жұмыссыздық деңгейін бағалау кезінде сарапшылар жоғары көрсеткіштерді белгілеп, ЖОО-ның соңғы түлектері негізінен жұмыссыздар болып табылатынын атап өтті.

«Жұмыссыз жастар көп. Біріншіден, қазір жастардың өзін-өзі дамытуға деген ұмтылысы жоқ. Олар жұмысты игеру барысында қандай да бір кедергіге тап болса, өкінішке орай, сол жолдан бұрылып кетеді» ***(К. Ақжалов, «Семей» колледжінің директоры).***

«Жалпы Қазақстан бойынша бүгінгі таңда көрсеткіш 3%-дан асады, ал 2022 жылдың екінші тоқсанының қорытындысы бойынша, егер қателеспесем, 3.6% немесе 3.9%-ға жетті, өңірлер бойынша орта есеппен – 4-5%. Менің ойымша, бұл жоғары емес, орташа көрсеткіш, яғни еңбек нарығында жұмыссыздардың болуы табиғи процесс, олар әрқашан болады. Мәселе тек бұл көрсеткіштің жоғары өсуіне жол бермеу болып тұр» ***(Б. Әлімжанов, Қарағанды облысының Жастар саясаты мәселелері басқармасының басшысы).***

«Қазақстанда жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі өсуде, өйткені еңбек нарығында жұмыс берушілер жоғары талаптар (мысалы, жұмыс тәжірибесі) қояды» ***(сарапшы, Нұр-Сұлтан қ. Халықты жұмыспен қамту орталығы).***

«Динамика негізінен айқын. Мен Қазақстандағы жағдайды білмеймін, бірақ біздің өңірдегі жұмыссыздық мәселелері жайында айтатын болсам, көп жағдайда жұмыссыз жастар – ЖОО түлектері, яғни 35 жасқа дейінгі жастар. Яғни, 35 жастан кейінгі жұмыссыздардың пайызы, негізінен, өте төмен. Ең алдымен, біз 29 жасқа дейінгі, 30 жасқа дейінгі жастармен жұмыс істеуіміз керек» ***(Д.Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

«Менің ойымша, бізде жұмыссыздық деңгейі жоғары. Нақты жұмыс орындарының жоқтығын тек ұсынылатын жалақымен түсіндіруге болады» ***(О.Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

Сондай-ақ сарапшылар **жастардың еңбек нарығында қандай негізгі мәселелермен кездесетінін және жастардың бұл мәселелерді қалай шеше алатынын бөлісті**.

«… Техникалық тұрғыдан алғанда, жастардың өзі бұл мәселені шеше алады. Жұмыс беруші мұндай мүмкіндікті, негізінен, әрқашан ұсынады. Жұмыс беруші келесіні ұсынады: міне, сынақ мерзімі, сіз сынақтан өтсеңіз, біз сізден қалаған нәрсені қалай жасау керектігін үйренесіз – кейін бізде қалып, мансапқа жете аласыз. Қазір бизнес дамып келеді және кез-келген жағдайда оларға жұмыс қолы қажет. Бірақ, бізде өзгеге деген тәуелділік дамыған: ата-аналар сіз үшін бәрін шешеді, мұғалімдер сізге баға қояды, өйткені оларға мектептің орташа көрсеткіші қажет, оны төмен жасауға болмайды. Дәл осы бюрократизация анық көріністі бұрмалайды және жастар мұны көргенде, өмір бойы осындай «тесіктерді» іздеуге болады деп ойлайды. Ал нақты өмірде олар жоқ, оны түсінген адамдар өз қолдарын төмен түсіреді» ***(К.Ақжалов, «Семей» колледжінің директоры).***

«Жоғары оқу орнын бітірген жастар жоғары жалақы күтеді деген мәселе бар, ал оларға мансабының басында жалақысы аз, төмен лауазымды жұмысқа орналасу ұсынылғанда, олар оған ұмтылмайды және өз мамандығы бойынша емес басқа салаларға жұмыс істеуге кетеді… Жастар тәжірибе де, жалақы да уақыт өткен сайын жоғарылауға бейім екенін түсінуі қажет. Тиімділік тұрғысынан, бүгінгі таңда «Бірінші жұмыс орны», «Бірінші тәжірибе» құралдары бізге не беруі керек. Жастарды қолданыстағы қолдау шаралары туралы хабардар ету қажет. Жастар бұл бағдарламаның барлық нюанстарын біледі деп айту идея емес» ***(Б.Әлімжанов, Қарағанды облысының Жастар саясаты мәселелері басқармасының басшысы).***

«Сұранысқа ие мамандық емес, жұмыс тәжірибесі жоқ» ***(сарапшы, Нұр-Сұлтан қ. Халықты жұмыспен қамту орталығы).***

«Тәжірибенің болмауы. Таныстық арқылы жұмысқа орналасу. Еңбек шартының болмауы, соның салдарынан еңбек міндеттемелері орындалмайды» ***(Ж. Сұлтан, ЮНИСЕФ кеңесшісі).***

«Олардың еңбек құқықтарының қорғалмауы. Олар жұмыс берушіге тәуелді әрі ештеңе талап ете алмайды. Оларға, мысалы, еңбек шартын келіспей тағылымдамадан өту ұсынылады. Бұл – кең таралған көрініс. «Сұр сектор» - 26%. Еңбек шарты және кәсіподақтар жоқ. Кәсіподақтар не істеуі керек? Бұл мемлекет тарапынан өте қатаң реттеледі. Бізде шағын және орта бизнесті қолдау, оларға баса назар аудару ұстанымы болды. Олар – экономиканың негізгі қозғалтқышы. Ал еңбек құқықтары, жалдамалы жұмыскерлер мен қызметкерлерді әлеуметтік қорғау маңызды емес еді. Кәсіподақтардың рөлі төмен, ал олардың маңыздылығы тек ресми түрде бекітілген... Бұл басты мәселе – еңбек құқықтарын қорғау» ***(Ж. Тулиндинова, ҚР Парламенті, Сенат Төрағасының хатшылығы меңгерушісінің орынбасары).***

Сарапшылар осы санаттағы жастардың жұмыспен қамту орталықтарына қаншалықты жиі жүгінетіні туралы айтып берді. Сарапшылардың пікірінше, ХҚКО-ларда оларды жұмысқа орналастыру үшін барлық қажетті құралдар бар.

«Менің ойымша, дәл осы санаттағы жастар, мемлекеттік қолдауда белсенді емес қатысушы болып келеді. Сондықтан олар жұмыспен қамту орталықтарына сирек жүгінеді. Менің пікірімше, бұл бағытта жастардың бейтарап ұстанымы бар. Негізінде өтініш білдірген жағдайда жұмысқа орналасуға, қысқа мерзімді оқуға жіберуге арналған құралдар жеткілікті. Келесі өзекті мәселе: барлық санаттағы жастар қолдаудың қолданыстағы шаралары туралы жеткілікті білмейді, олардың міндеті – жұмыспен қамту орталығында жұмыстың қандай да бір заманауи әдістерін анықтау, пайдалану» ***(Б.Әлімжанов, Қарағанды облысының Жастар саясаты мәселелері басқармасының басшысы).***

«Youth Corps Program бағдарламасының жұмысына сәйкес, осал жастар жұмыспен қамту орталықтары мен жастар ресурстық орталықтарына сирек жүгінеді. Ал өтініш білдіргендерге орталықтар ұсынатын жұмысқа орналастыру шаралары жеткілікті тиімді емес (формальды тәсіл, тартымсыз бос жұмыс орындары» ***(сарапшы, Дүниежүзілік банктің Қазақстандағы өкілдігі).***

Сауалнамаға қатысқан сарапшылардың көпшілігі жастар тәжірибесінің көбеюі және оны әсіресе ауылдық жерлерде қаржыландыру туралы пікір білдірді.

«Менің ойымша, бұл жиі орын алмайды. Біріншіден, олар мұндай орталықтармен жұмыс істей алмайды. Бізде мектеп кезеңінде мұндай орталықтармен жұмыс істеу дағдыларының негіздері берілмейді. Бастапқыда

мектеп бағдарламаларында ХҚКО-лармен, жастарға қызмет көрсету орталықтарымен және т.б. жұмыс істеу үшін қандай да бір оқу циклдары болуы қажет, олар сол жерге барудан қорықпауы және орталықтардың өкілдерімен, мамандарымен байланысудан қорықпауы керек. Менің ойымша, жастар тәжірибесінің санын көбейту, әсіресе ауылдық жерлер үшін жастар тәжірибесі санаты бойынша олардың мерзімін ұлғайту қажет» ***(О. Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«Менің ойымша, жастар жұмыспен қамту орталықтарына жүгінеді, өйткені әлі де сұраныс бар және жыл сайын жалақы көтеріледі. Егер мен қателеспесем, биыл ол жүз мыңға жетті. Бірақ жүз мың теңге – тек университетті бітірген және өз мансабын бастағысы келетін жастар үшін жақсы сома, айталық. Әсіресе, ол өңірлерде мүмкін жақсы сома болып саналады» ***(С. Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

Бұдан басқа, жастардың еңбек нарығында қандай негізгі кедергілермен кездесетіні **және жастардың бұл мәселелерді** шеше алатыны туралы мысалдар келтірілді.

«Жастардың өзі бұл мәселелерді шеше алмайды. Бұл – мемлекеттік саясаттың деңгейі. Студенттер ретінде белсенді болған және үздік бітірген жастардың жұмыспен қамту орталықтарына жүгініп, жұмысқа баруға дайын екендігі мені таң қалдырады. Жастар тәжірибесіне байланысты, тек биылғы жылы ғана жастар 93 мың жалақы қолға ала бастады, ал бұған дейін өңірлерде олар екі есе аз жалақы алатын. Тек Астанада, Шымкентте және Алматыда Жастар тәжірибесі бойынша мұндай мөлшерлеме қабылданды. Жастар да, ересектер де осылай санайды. Тіл тигізіп айтқым келмейді, бірақ егер жұмыспен қамту орталығына барса немесе жұмыссыздық есебіне тұрса, оларда қандай да бір стигма пайда болатын сияқты. Олар үшін бұл өте стигматизациялық өлшемшарт деп айтар едім.

Міне, қалада жастар саясаты мәселелері жөніндегі басқармамен төрт жастарға қызмет көрсету орталығы құрылды. Жастар бізге келіп, заңгерлерден, психологтардан және т.б. кеңес алу үшін біз өз кезекшілерімізді қойып, визиткаларымызды тараттық. Бірақ мен сізге айтқым келетіні, бұл қызмет көрсету орталықтарында төрт ай ішінде жастар болмады. Бұл жастардың орталықтарға бармайтынын көрсетеді. Тиісінше, оларда мамандығы бойынша жұмысқа орналасу туралы ақпарат алу үшін жұмыспен қамту орталықтарына баруға болатындығы жөнінде ақпарат жоқ» ***(О. Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

5. NEET жастары және қоғам

Осы санаттағы жастар арасында ұзақ уақыт жұмыс пен білімнің болмауына байланысты сарапшылар айтқан бірқатар салдарларды **атап өткен жөн. Сарапшылар қоғамдағы қылмыстың, кедейліктің және радикалданудың өсуін осындай салдарға жатқызады.**

«Дағдыларды жоғалту, отбасынан тыс әлеуметтік байланыстарды төмендету» ***(сарапшы, Дүниежүзілік банктің Қазақстандағы өкілдігі).***

«Құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың жоғары өсуі. Әсіресе, егер бұл балалар үйінен шыққан жастар болса, онда қауіп өте жоғары: NEET санатына, қылмыс жасайтын және қылмыс жасау ықтимал адамдардың тәуекел санатына өтуі. Жалпы, соңғы бір жарым жыл ішінде жетім балалар, қамқорлықсыз қалған балалар санатымен жұмыс істей отырып, балалар үйінен шыққаннан кейін мемлекеттің олардың тағдырына деген немқұрайлығы таң қалдырады. Олардың

өміріне деген қызығушылықтың болмауы немесе оларға қандай да бір көмек көрсетілмеуі... міне, қыз биыл колледжді бітіріп, институтқа түседі. Ол сегіз айлық бала кезінде жетім болып қалды. Қарағанды облысы, Қарағанды қаласының тұрғын үй кезегінде оның алдында әлі де екі мыңнан аса адамдай бар! Шын мәнінде, пәтер, тұрғын үй алу ықтималдығы, яғни жетім балалар NEET санатына және тәуекел тобына өтпеу ықтималдығы үлкен... және қазір оның институтқа түсу мүмкіндігі де өте жоғары, бірақ тұрғын үй мәселесі туындайды. Ал енді жетімді ешкім қолдамаса, ол күйзеліске алып келеді. Өйткені бір уақытта оқу және өзіңді баспанамен қамтамасыз ету – мүмкін емес» ***(О.Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«Әрине, бұл – құлдырау белгісі. Нақтырақ айтатын болсақ, егер адам бос болып, жұмыс істемесе, еңбекке қабілетті жаста болып, әлі еш жерде оқымаса, бұл нені білдіреді? Адам қандай да бір жолмен өмір сүруі керек... оны басында ата-анасы қамтамасыз етеді, кейін белгілі бір отбасылық қақтығыстар туындайды. Сондықтан, бұл мәселе экономикалық жағдаймен ғана байланысты емес, сондай-ақ маңызды өзгерістерге де алып келеді деп ойлаймын. Маргиналдануды да атап өткен жөн» ***(Б. Әлімжанов, Қарағанды облысының Жастар саясаты мәселелері басқармасының басшысы).***

Елдегі жұмыссыз жастардың көп болуы елге және оның тұрғындарына кері әсерін тигізуі мүмкін. Сарапшы жұмыссыз жастардың қаңтар айындағы оқиғаларға қатысы бар екенін атап өтті.

«Бұл да өзекті мәселе. Ұзақ уақыт жұмыс істемеген әрі білімі жоқ азаматтар – қауіпті жастар. Мысалы, қаңтар айындағы оқиғаларды еске салсақ, жастардың сауатсыз болуы, қажетті білім алмауы әрі қалыпты ортаның болмауы – біз үшін үлкен қауіп, біріншіден. Бұл – болашақ нашақорлар, қылмыскерлер. Мұндай жастардың бір бөлігі біздің қоғам үшін қауіпті болып келеді… Сондықтан бұл бағытта жұмыс істеу керек, NEET жастарының әр санатымен мұқият қажетті жұмыс атқарылуы тиіс. Олардың деректерін білу, бірақ, бәлкім, Қазақстан бойынша NEET жастарының барлық санаттарын сауалнамадан өткізу қиын болар. Бірақ егер тырыссақ, кем дегенде бұл қауіптің кейбір бөлігін жоюға болады. Олар әр аймақтың кем дегенде он пайызын құрайды. Ал бұл – өте үлкен қауіп. Менің ойымша, бізде болған қаңтар айындағы оқиғалардың себепкері – сол жұмыссыз, білімі жоқ және бұрыс нұсқау алған жастар. Олар қай жерде оңай, қай жерде тезірек ақша берілсе, сол жерге барады» ***(С. Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

Халықтың осы санаты қоғамға төнуі мүмкін қауіптер туралы және олардың арасында құқық бұзушылық жасау қаупі жоғары екенін атап өткен жөн.

«Ешбір жағдайда NEET санатындағы жастарды маргиналдылыққа байланысты туындаған нәрсе ретінде қарастыруға болмайды. Бұл, мен айтып кеткендей, көмекке мұқтаж адамдар. Мен өзім бұл мәселеге тап болдым. Елордалық жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін бір жыл жеті ай жұмыс таба алмадым. Яғни, мен де NEET санатындағы адам болдым. Мен қажетті білім алсам да, ол кезде еш жерде оқымадым, еш жерде жұмыс істемедім. Егер біз, стереотиптік ойлау негізінде, адам жұмыс істемейді және қазіргі уақытта оқымайды әрі маргиналды жастардың өкілі деп оқшаулай берсек, онда осыған дейін атқарылған барлық жұмыс бекер деп есептесек болады. Мұның бәрі – ерекше жағдай. Біздің міндетіміз – оны қандай да бір жолмен жіктеу және адамға осы жағдайдан шығуға көмектесетін механизм құру. Бірақ, ешбір жағдайда NEET санатының өкілдері әлеуетті қылмыскерлер немесе қоғамға қандай да бір қауіп төндіреді деп айтуға болмайды. Ешбір жағдайда. Бұл дұрыс саясат болмайды»

(Д. Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).

Сондай-ақ, сарапшыларға Қазақстандағы NEET жастарының халықтың маргиналды бөлігіне қатысы туралы сұрақ қойылды**.**

«Жоқ, менің ойымша ... бізде жұмысы бар адам да маргиналды болуы мүмкін. Жұмысқа орналаспаған адам да маргинал болуы ықтимал. Бүгін біздің теледидарды да алып қарасақ, ол қоғамды қатты маргиналдандырады. Адам күні бойы жұмыста болып, шаршайды, үйге келеді, теледидарды қосады және ол жерде көрсетіліп жатқан нәрселерді қарайды. Әрине, бұдан ол тек ақымақ болады, менің ойымша. Сондықтан мұнда жұмысқа орналасудың өзі оған әсер етпейді. Қоршаған орта көбірек ықпалын тигізеді» ***(К. Ақжалов, «Семей» колледжінің директоры).***

Көптеген сарапшылар **NEET жастар халықтың маргиналды бөлігіне жатады** деген пікірмен келісті. Алайда бірнеше сарапшылар бұл көзқараспен келіспеді.

«Менің ойымша, бұл табыс пен күнкөрістің жоқтығына байланысты, ата-аналардың, жұртшылықтың қолдауы болмаған жағдайда, бәрі адамның өз қажеттіліктерін қанағаттандыру жолдарын іздеуіне алып келеді. Бұл бейресми жұмысқа орналасуда да көрініс табады. Жағдайға байланысты айтсақ, жастарға тағы не ұсынылады? Мысалы, синтетикалық есірткінің таралуы жақсы табыс алып келеді, бірақ оның нәтижесі мен салдарын, мысалы нақты қылмыстық жауапкершілікке тартылатынын, жас азамат түсінуі тиіс» ***(Б. Әлімжанов, Қарағанды облысының Жастар саясаты мәселелері басқармасының басшысы).***

«Уақытында оған назар аудармағандықтан, жас азамат қандай да бір радикалды және тіпті экстремалды идеяларға тартылуы мүмкін» ***(сарапшы, Нұр-Сұлтан қ. Халықты жұмыспен қамту орталығы).***

«Бір жағынан, иә, жастардың белгілі бір пайызын халықтың маргиналды бөлігі деп атауға болады және бұл қоғамға қауіп төндіреді. Олардың ішінде құқық бұзушылық жасау қаупі жоғары – бұл сөзсіз. Ең қорқыныштысы, олардың өмір сүру деңгейі жыл сайын төмендеп келеді. Неліктен бізде үйсіз адамдар саны артып келеді, өйткені олар – мұндай жастар ортасында өмірдің белгілі бір кезеңін өткізген адамдар. Егер жастар тіркеуден өтпесе, оларда баспана да, жұмыс та болмайды. Бұл – қылмысты маргиналды жастар топтары. Кейіннен олар ересектер тобына өтеді» ***(О. Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

Алайда NEET жастарын маргиналдандыру туралы тұжырыммен келіспейтіндер де болды.

«Мұндай тұжырымды растайтын деректер жоқ» ***(сарапшы, Дүниежүзілік банктің Қазақстандағы өкілдігі).***

Сарапшылар оқымаған, жұмыс істемейтін жастардың қоғамнан оқшаулану дәрежесі туралы пікір білдірді, сондай-ақ осы санатта болудың қоғамдық үдерістерге қатысу деңгейіне әсері туралы пікірлер айтылды. Бұл тұжырым жөніндегі пікірлер екіге бөлінді, кейбір сарапшылар келісті, ал басқалардың пікірі қарама-қайшы келді.

«Мүлдем келіспеймін. Қалай болғанда да, адам – әлеуметтік болмыс. Жұмыс пен оқудан басқа, адамның отбасы, достары, туыстары бар... Олар дәл осылай шығып, достарымен араласады, олардың отбасы бар және т.б.» ***(Д.Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

«Иә, оқымайтын, жұмыс істемейтін жастар қоғамнан, қоғамдық мүдделерден, мемлекетте болып жатқан оқиғалардан оқшауланған. Олар

қоғамдық үдерістерге қатыспайды. Өкінішке орай, олардың арасында топопизация қаупі жоғары, мен оны осылай атаймын. Олар осындай стихиялық митингілерге, ереуілдерге қатыса алады... Мәселен, біздің қалада жастар әкімдіктің қайда екенін білмейді. Олар қала деңгейінде жұмыс істейтін полиция бөлімі және Ішкі істер министрлігі бар екенін түсінбейді. Денсаулық сақтау министрлігі мен денсаулық сақтау басқармасы жайында да осылай айтуға болады, тіпті сауатты адамдарда олар жайлы құрылымды түрде түсінік жоқ... Төмен білім деңгейі адамдардың қайда бара алатынын, қай орган оларға көмектесе алатынын түсінбеуіне алып келеді. Мұндай білім мен дағдылардың жетіспеушілігі жастардың жеткілікті сыни ойлау деңгейінің жоқтығына алып келеді» ***(О.Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«… Блогерлер сияқты ақылды жақсы адамдар да бар, олар да NEET жастар санатына жатады. Демек, NEET жастарының барлық санаты қоғамнан оқшауланбайды. Бәлкім, тек білімі жоқ және жұмыссыз адамдар қоғамнан көбірек оқшауланған шығар» ***(С. Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

Сарапшылар **NEET санатынан шығудың бірнеше жолы** бар екенін атап өтті. Сонымен қатар, келесі сұрақ қойылды: «Олар мұны қаншалықты дербес шеше алады?».

«*Біріншіден, қандай да бір жолмен колледжге, жоғары оқу орындарына түсіп, білімін жалғастыратындар, кейін диплом алып, әрі қарай жұмыс істейтін азаматтар ғана шығады. Адамдар бірден жұмыс таба алмаса да, ең болмағанда, оларда одан әрі дамудың мүмкіндігі бар. Ең бастысы – білім. Біреуге туыстары, таныстары, достары қандай да бір жолмен көмектеседі»* ***(А. Чеботарев, «Альтернатива» өзекті зерттеулер орталығының директоры).***

«*Олармен атаулы жұмысты мұқият жүргізу керек. Басқаша оларға көмектесе алмаймыз. Өйткені біз бұл санаттағы адамдармен жаппай жұмыс істейміз. Ең бастысы – әр адаммен мұқият атаулы жұмыс қажет. Бәлкім, бұл ұзақ уақыт алып, жалықтыруы мүмкін, бірақ оның ықпалы зор*» ***(С. Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

«NEET санатынан жақын ортаның сапалы қолдауымен, сондай-ақ өз қалауы бойынша шығуға болады» ***(сарапшы, Нұр-Сұлтан қ. Халықты жұмыспен қамту орталығы).***

«Біз 18-22-23 жас аралығындағы жастар туралы айтып отырмыз. Менің ойымша, олар қалыптасу кезеңін, өзін-өзі тану кезеңін қабылдай алатындығына байланысты осы санаттан өз бетінше шыға алады. Егде жастағы топтар, 25-29 жас аралығындағы азаматтар, туралы айтатын болсақ, адам жасы ұлғайған сайын, оған қандай да бір білім беру үдерісіне қосылу немесе жұмыс табу қиынырақ болады. Сондықтан, менің пікірімше, жас санаттары мемлекеттік органдардың қолдауына мұқтаж» ***(Б. Әлімжанов, Қарағанды облысының Жастар саясаты мәселелері басқармасының басшысы).***

Сарапшылардың пікірінше, осы санаттан шыққан жастардың үлесі өте төмен. **Көбінесе жастарға әртүрлі бағдарламалар мен үкіметтен көмек пен қолдау қажет.**

«Берілген санаттан өз бетінше шығатын жастардың үлесі өте... Бұл көбінесе белгілі бір орталықтардың көмегімен жүзеге асырылады. Қандай да бір жолмен оған әсер ете алатын белгілі бір адамдардың көмегімен жүзеге асырылады. Бізде жастарға қазіргі кезде қажет психологиялық қызметтер дамымаған. Бұл жастар орталықтары, тек қолдау құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар жастар тамақ жөнінде алаңдамау үшін күніне кемінде бір рет бір

ай бойы сорпа табағын беруі қажет. Дәл қазір тамақтануға қайдан ақша табуға болатындығын уайымдамай, керісінше, қандай курстарға, қандай жұмысқа бару керек екендігін ойлауы керек. Себебі аш қарынға жұмыс жүрмейді. Оқу да, жұмыс та болмайды. Тұрғын үйдің, тіпті жай төсек-орынның болмауы маргиналданудың да белгісі болып келеді» ***(О. Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«Ал ол санаттан шыға ала ма? Менің ойымша, бұл жаппай өткізілетін оң үдеріс емес. «Әйелдер кәсіпкерлігін дамыту» сияқты бірқатар бағдарламалар бар. Менің пікірімше, бұл – жақсы бағдарлама. Мен екі-үш баласы бар жас аналардың санаты туралы айттым. Егер бағдарлама әйел микробизнесін дамытуға мүмкіндік берсе, онда тігін машинасын сатып алуға грант та ұсынылады. Қазіргі кезде мұндай бағдарламалар іске асырылып жатыр» ***(Ж.Тулиндинова, ҚР Парламенті, Сенат Төрағасының хатшылығы меңгерушісінің орынбасары).***

Келесі сұрақ: «Мемлекет NEET санатындағы жастарды осы санаттан шығуға ынталандыруы керек пе? Олай болса, мұндай ынталандыру үшін қандай шаралар тиімді болады?» **Сарапшылардың пікірінше, білімге көбірек көңіл бөлу керек және бұл қазір талаптар мен көрсеткіштерді арттыру арқылы емес, даму арқылы жүзеге асырылады.** Әрине, мұндай әлеуметтік топтың болуы белгілі бір зардаптарға алып келеді, бірақ мемлекет те ынталандыру шараларын құрып, қабылдауға мүдделі болуы қажет.

«Әрине, қажет. Бірақ адам кез-келген жағдайда өзінің материалдық құраушысын жақсартуға тырысады. Қоғамдық тануға ие болу, өмір сүру сапасын жақсарту, отбасын құру, балалы болу және т.б. кез-келген адамның табиғи қажеттіліктері, және ол кез-келген жағдайда осы мақсаттарға жету үшін белгілі бір күш-жігер жұмсайды. Бірақ біз бәсекеге қабілетті ортада өмір сүріп жатырмыз. Әрине, бұл бәсекелестіктен шығып қалатын адамдар да болады. Бұл жағдайда мемлекет белгілі бір жұмысты ынталандырып, орындауы керек. Бұл – бүгінгі күні жасалып жатқан нәрсе. «Бірінші жұмыс орны», «Жастар тәжірибесі» және т.б. бағдарламалар дәл осы мақсатқа бағытталған» ***(Д. Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

«… Міне, осындай салауатты мемлекет және салауатты еңбек нарығы, NEET жастарының санаты біріктірілмейтін салауатты қоғам бар. Оқуға, білім алуға ынтасыздық, жұмыс істеуге және кәсіби біліктілік алуға құлықсыздық. Сонда иә, мемлекет бұл жастарды біріктіреді. Бірақ мемлекет не ұсына алады, жастар мәселесін қалай шеше алады? Егер бұл жалпымемлекеттік мәселе, яғни, жұмыс орындарының жетіспеушілігі болса, бұл бәріне қатысты, тіпті жастарға қарағанда қырық-елуден асқан адамдарға көбірек ықпалын тигізуі мүмкін... Жалпымемлекеттік деңгейде шешілмеген кезде жастарға қандай шаралар ұсынуға болады. Бұл – бүкіл экономиканың, бүкіл қоғамның ауруы. Бізде бәрі жақсы, тек осы жастар күресіп, маргиналданып жатыр деген сөз емес. Сондықтан мен бұл мәселемен толық келіспеймін» ***(Ж. Тулиндинова, ҚР Парламенті, Сенат Төрағасының хатшылығы меңгерушісінің орынбасары).***

«Егер NEET санатындағы жастар көп болса, бұл халықтың маргиналды бөлігі болып табылады. Сондықтан мемлекет, әрине, оларды ынталандыруы керек. Бірақ жастарда мемлекет бәрін береді және т.б. деген тәуелділік қатынастар қалыптаспауы үшін дұрыс ынталандыру, мұқият жұмыс қажет» ***(С.Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

«Менің ойымша, олармен жүйелі түрде жұмыс істеу керек. Жастар ресурстық орталықтарының барлығы әлдеқайда ашық бола алады, біріншіден,

әрқайсысы туралы ақпарат қолжетімді болуы керек. Әр аймақтағы орталықтарды сайтта көрсету арқылы адамдар бұл орталықтардың қай жерде орналасқанын біле алады. Сайттарда осы орталықтардың қандай қызмет көрсететіні туралы нақты ақпарат болуы тиіс. Онда шынымен де көпсалалы қызмет, психологиялық кеңес беру, заңгерлік, мүмкін мемлекеттік бағдарламаларды қоса алғанда, жұмысқа орналасу қызметтері көрсетілуі тиіс» ***(А. Чеботарев, «Альтернатива» өзекті зерттеулер орталығының директоры).***

6. NEET санатындағы жастарды қолдау жөніндегі мемлекеттік шаралар

Қазақстан халықтың осы санатындағы жастармен жұмыс бойынша шет елдердің табысты кейстерін қабылдай алар еді. Мұндай жағдайда «Қазақстанда мұндай тәжірибе қолданыла ма? Қазақстанда мұндай тәжірибені қалай бейімдеуге болады?» деген сұрақтар туындайды.

«Егер біз Еуропаны мысал ретінде қарастыратын болсақ. Неліктен мен университеттегі Жұмыспен қамту орталықтары туралы айтып отырмын. Егер біз Ұлыбритания тәжірибесін қабылдайтын болсақ, Ұлыбританияның кез-келген жоғары оқу орны бірінші курстан бастап студенттерге көмек көрсетеді. Мансап орталығы үнемі кішігірім жиындарға, панельдік кездесулерге және т.б. іс-шараларға қатысуға шақырады. Оқуды бітіргеннен кейін, Мансап орталығы іс жүзінде бір айдай уақыт алатын, бізде Бос жұмыс орны жәрмеңкесі деп аталатын, «Ресми жұмыс берушімен кездесулерді» жүргізеді, яғни мұның бәрін университет ұйымдастырады. Егер бұл тәжірибе бізде іске асырылып, тиімді болып шықса, біздің университеттер өз оқу орнының имиджі мен түлектерді жұмысқа орналастыруға мән берсе өте жақсы болар еді» ***(Д. Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

Сарапшылардың пікірінше, кез-келген жағымды тәжірибені қолдануға болады. Ең бастысы, бұл – жарияланған декоративті бағдарлама емес, шынымен де жүзеге асырылған бағдарлама.

«… кез-келген әдісті, кез-келген кейсті, егер олар дұрыс орындалса, қолдануға болады. Қарым-қатынастар, мүмкін қоршаған орта әр түрлі болса да, біз бәріміз бірдей адамдармыз... Неліктен, мысалы, Сингапурда, Жапонияда осы санаттағы жастардың саны аз. Менің ойымша, біз шетел тәжірибесін қолдана аламыз, белгілі бір аймақтан, мысалы БҚО-дан, бастасақ болады. Бұл жерде ресурстық орталықтар бар, олар бұл әдіспен бір жыл жұмыс істей алады. Зерттеу жасап көру керек шығар? ... қандай да бір іс-тәжірибеден, белгілі бір аймақтан бастауға болады. Ол шын мәнінде оның жарамдылығын көрсетеді» ***(С.Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

Сарапшылар жастармен жұмыс істеудің шетелдік тәжірибесін, атап айтқанда **Германия мен Чехия сияқты Еуропа елдерінің мысалдарын келтірді.**

«...Жұмыс берушіні жұмыс тәжірибесі жоқ адамды алуға және, мүмкін, көптеген маусымдық жұмыстарға қабылдауға ынталандыру. Чехияда бұл тәжірибе бригадалар деп аталды. Маусымдық жұмыс пен бос жұмыс орындары ол кезде көп болды. Сіз жай ғана бригадаларға жазыласыз, кейін базаға тіркелген секілді сізге үнемі ұсыныстар түсіп отырады. Мысалы, бригада қаладан тыс жерде электр станциясын салуды жоспарлап отыр, онда тұру мен тамақтану, жұмыскерлердің жалақысы қарастырылған. Әдетте, мұндай бригадаларға түсу үшін екі айлық қысқа мерзімді курстардан өтеді. Кеңес заманында бұл жүйе жан-

жақты дамыған еді. Қазір біз оны аздап жоғалттық» ***(К. Ақжалов, «Семей» колледжінің директоры).***

«Маған Германияның тәжірибесі өте ұнайды. Неліктен біз өз елімізде Германиядағыдай әлеуметтік көмек жүйесін құра алмаймыз? Бізде жеткілікті қаражат бар, бізде мұны, тіпті еріктілік негізде де, істей алатын және қалайтын адамдар жеткілікті. Бірақ, көшбасшы жоқ немесе оны қабылдайтын және жасайтын орган жоқ. Неліктен Германияда көптеген әлеуметтік тұрғын үйлер, қонақ үйлер, әлеуметтік бағдарламалар бар. Мен есірткі қолданумен айналысатын жастарға арналған бағдарламаларды қарадым. Мәселен, жас азаматты жұмысқа ынталандыру үшін мемлекет жұмыс істемейтін, оқымайтын және бар ресурстарды теріс пайдаланатын адамды осы санаттан шығарып, оның табысқа жетуі үшін белгілі бір қаражат жұмсады» ***(О. Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

«Біз бұл мәселені, соның ішінде шет елдердің, Германия, Жапония, Норвегия, Скандинавия елдерінің тәжірибесін зерттеп жатырмыз, онда өмір сүру деңгейі басқа және олардың шараларының ерекшелігі неде екені түсінікті. Басты ерекшелігі – жүйелік тәсіл. Егер біз қазір, шартты түрде, салдармен жұмыс істесек, яғни адам он сегіз жасқа толғанда, жұмыс істемеген, оқымаған кездерді қарастырсақ, ал ол елдерде бұл жұмыс ерте жастан, мектепке дейінгі білім беруден басталады – кәсіптік бағдар беру, мамандық құндылықтарын қалыптастыру мәселелері. Бұл тәжірибені біздің қазіргі жағдайға қолдануға болады деп ойлаймын. Бірақ бұл жерде тағы да мәселе жүйелі мекемеаралық өзара іс-қимылда болып отыр. Бүгінгі күннің басты мәселесі, менің ойымша, бізде өзара іс-қимыл жүйесі әлсіз, яғни әрбір орталық мемлекеттік орган өз аудиториясына, өзінің жұмыс майданына жауап береді. Бірақ қазіргі заманда екі орталық мемлекеттік органның шекарасында орналасқан көптеген тауашалар, салалық мәселелер бар. Мысалы, жастар жұмыссыздығы мәселесі – Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің мәселесі ғана емес, бұл жерде Ішкі істер комитетінің де қызығушылығы болуы тиіс. Сондықтан біздің елімізде осы тәжірибені қабылдау және іске асыру үшін мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл жасау қажет деп ойлаймын» ***(Б. Әлімжанов, Қарағанды облысының Жастар саясаты мәселелері басқармасының басшысы).***

«Жапония, Ұлыбритания және Германия сияқты түрлі елдерде жастар арасында NEET үлесін төмендету бойынша жобалар белсенді түрде жүзеге асырылуда. Мұндай қызметтер пакетіне консультациялық көмек және әлеуметтік қолдау бағдарламалары кіреді» ***(Ж. Сұлтан, ЮНИСЕФ кеңесшісі).***

Сонымен қатар, сарапшылар NEET санатындағы жастарды қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың рөлін және олардың тиімділігін талқылады. Жастардың мемлекеттік бағдарламаларды білуі, олардың бар болуы және жұмыс істеуі туралы мәселе көтерілді. Сарапшылар бағдарламаларды жетілдіру бойынша, оның ішінде тартымдылық пен сұранысты арттыру жолдары туралы нұсқаларды ұсынды. Сарапшылардың пікірінше, білім беру ұйымдарындағы кәсіптік бағдар беру жұмысын күшейтіп, **өндірістік практикаға көбірек көңіл бөлу қажет.**

«Шын мәнінде, мемлекеттік бағдарламаларды ақпараттық сүйемелдеуге келетін болсақ, менің ойымша, олар өте жоғары деңгейде. Нақтырақ айтатын болсақ, қазіргі таңда жастарды қолдау жөніндегі қандай да бір мемлекеттік бағдарлама туралы ақпарат табу аса қиын емес. Қосымша шараларға келетін болсақ, менің ойымша, мұнда имидждік компаниялармен жұмыс істеу керек. Егер біз жастар тәжірибесі және бірінші жұмыс орны туралы айтатын болсақ, ондағы статистикаға қарасаңыз, әлеуетті жұмыс берушілер тізімінің 70-80%-ы

мемлекеттік органдар немесе мемлекеттік органдардың ведомстволық бағынысты ұйымдары болып табылады, ал жеке сектор өкілдері өте аз. Менің ойымша, егер Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі немесе өңірлердегі Жұмыспен қамтуды үйлестіру және әлеуметтік бағдарламалар басқармасы үздік компаниялармен, жұмыс берушілермен оларды «Бірінші жұмыс орны» мен «Жастар тәжірибесі» бағдарламалары аясында жұмысқа тарту үшін жұмыс істей бастаса, онда олар әлдеқайда тиімді әрі тілек білдірушілер әлдеқайда көп болады. Егер Шеврон, Епі немесе KPMG компаниясы мемлекеттік бағдарламалар аясында бос жұмыс орындарын ұсынса, әрине, жастар бұған шынымен жақсы әлеуметтік лифт ретінде қарайтын болады» ***(Д. Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

Сонымен қатар, сарапшылар **даму бағдарламалары туралы хабардарлық деңгейі өте төмен екенін,** оларға тек атаулы жұмыс есебінен қатысатынын атап өтті.

«Кеңес заманында бас бостандығынан айыру орындарынан оралғандар арасында жұмысқа орналасудың белгілі бір пайызы болды. Әрбір кәсіпорында міндетті үш пайыз болды, онда олар бас бостандығынан айыру орындарынан оралғандарды жұмысқ қабылдауға міндетті еді. Бізде қазір ондай нәрсе жоқ. Қазіргі таңда сотталғандар ешқайда бара алмайды. Мемлекет түзетуден өту үшін барлық жағдайларды қарастыруға міндетті әлеуметтік қауіпті санатта да сондай жағдай. Жастар үшін де арнайы жағдайлар болуы тиіс. Барлығы жеке құрылымдарға және т.б. ауысатындығына байланысты, бізде мемлекеттік кәсіпорындар жоқ. Бірақ кәсіпкерлерде жастар жұмыс жасаса, оларға әлеуметтік жеңілдіктер жасау қажет» ***(О. Рыль, «Право» ҚҚ директоры).***

Сарапшылардың пікірінше, **кез келген жағдайда жастар әлеуметтік желілер арқылы қайда жүгіну керектігін білу үшін мемлекет оларды ақпараттық жіберілімдер көмегімен хабардар етіп, нақты жұмыс атқаруы тиіс.**

«Мен NEET санатындағы жастар мәселесімен тек жастар басқармасы ғана емес, жалпы жастар саясаты аясында да жұмыс істеуді ұсынар едім. Мен бұл мәселенің білімнің де, мәдениеттің шеңберінде де қарастырғанын қалаймын. Өйткені, NEET санатындағы жастарға тек жастар саясаты ғана емес, сонымен қатар кәсіби бағдар, мамандықты дұрыс таңдау, қоршаған орта, оның ішінде мектеп, университет – бәрі өз ықпалын тигізеді. Сондықтан бұл мәселемен бүкіл команда айналысуы қажет. Бір жастар саясаты мұндай күрделі мәселені шеше алмайды. Тұтастай алғанда нақты мониторинг керек, дұрыс тәсіл қолдану қажет, ескі жүйеден кетіп... Жаңа тәсіл ойластыру керек, жаңа тәсілмен мәселені шешіп, бәрі жастар тілінде түсіндірілуі тиіс» ***(С.Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

Қорытынды

Сараптамалық сұхбат нәтижелері бойынша келесі қорытындылар жасалды:

1. Сарапшылар жастар тәжірибесі бойынша жұмыс орындарының санын, оның мерзімін, әсіресе ауылдық жерлерде жастардың осы санаты арасындағы жұмыссыздық мәселесін неғұрлым тиімді шешу үшін арттыру қажет екенін атап өтті.
2. Сарапшылар мектептердегі кәсіптік бағдар беру тәсілдерін қайта қарастыруды ұсынады. Жасөспірімге мамандық таңдауда оның бағытын анықтауға көмектесетін кәсіби бағдар берушілер мен кәсіби психологтармен кеңесу мүмкіндігі.
3. Сарапшылар NEET санатындағы жастарды неғұрлым нақты тұжырымдау қажеттілігін және бірыңғай базаның болмауына байланысты адамдардың осы санатын айқындаудың күрделілігін атап өтеді. Статистикаға сәйкес, еліміздегі осы санаттағы жастардың орташа үлесі 6,9% құрайды. Барлық сарапшылар статистикалық мәліметтерге сенбейді және нақты санды бірнеше есе көп деп санайды.
4. Сарапшылар тиісті мемлекеттік органдар мен институттарды проблеманың туындау мәселелеріне назар аударуға және фактіден кейін шешім қабылдауға емес, алдын алу шараларын жүзеге асыруға шақырады.
5. Сарапшылардың басым көпшілігі жастар мемлекеттік бағдарламалардың бар екендігі және олардың жұмысы туралы жеткілікті білмейді деп санайды. Бұл ретте мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалай отырып, сарапшылар кейбір шарттарды, оның ішінде жастар үшін жалақы мөлшерін қайта қарастыру қажеттігіне назар аударады.
6. Қажетті мамандық бойынша оқу ақысын төлеу мүмкін болмағандықтан, жастар грант алуға болатын мамандыққа барады немесе жалпы бейсаналық таңдау жасайды. Үлгерімі төмен оқушылардың тегін оқуға түсу мүмкіндігі жоқ. Ал көп балалы және аз қамтылған отбасылардың да білім алуға мүмкіндігі жоқ, осылайша олар да NEET жастарының қатарын толықтырады.
7. Жастарды NEET санатына «итермелейтін» себептер сыртқы факторлардан тұрады – отбасылық қақтығыстар, жұмыс орнындағы қиындықтар мен күйзелістер немесе мектепте, отбасында тәрбие жұмысының болмауы.
8. Сарапшылардың пікірінше, түлектердің көпшілігі мамандық таңдау кезінде еңбек нарығын талдау және тәуекелді есепке алмау себебінен мамандық бойынша жұмыс істемейді.

Ұсыныстар

Қазіргі уақытта әлеуметтік сала елдің негізгі қозғаушы күші болып табылады, сондықтан адами капитал басымдық орынға ие. NEET санатындағы жастардың сипаттамалық ерекшеліктерін, оларды осы санатқа өту себептерін, онда болу ұзақтығын, сондай-ақ осы санаттан шығудың ұмтылысы мен келешегі жан-жақты зерттеу үшін сарапшылар ұсыныстар жасады.

Біріншіден, сарапшылар еліміздің жоғары оқу орындарына әлеуетті жұмыс берушілермен ынтымақтастық орнатуды ұсынады. Сондай-ақ мансап орталықтарының жұмысын жетілдіру қажет.

«Бірінші курстан бастап Мансап орталығы студентті қадағалап, оның ертең қайда жұмысқа орналасатынын түсінуі керек. Студенттер жыл сайын тұрақты негізде Мансап орталығына хабарласып, оның қандай мүмкіндіктері бар екенін, қайда баруға болатынын және т.б. білуі керек. Оқу процесінен басқа, Мансап орталығы да осындай ықпалға ие болуы тиіс. Нақтырақ айтқанда, оқу кезеңіне – елу пайыз, жұмысқа орналасуға – елу пайыз. Білім алудың негізгі мақсаты – жұмысқа орналастыру» ***(Д. Құлжанов, Батыс Қазақстан облысының Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

Екіншіден, жастарға, әсіресе NEET санаттарына жұмыс тәжірибесін алу үшін тағылымдамадан немесе жастар тәжірибесінен өту мүмкіндігін беру. Жұмыс тәжірибесінің болмауы жастарды жұмысқа орналастырудағы басты кедергілердің бірі болып табылады.

«Менің ойымша, тағылымдамадан өту қажет. Тағылымдама деген ұғым барлық кәсіпорындарда кездеспейді. Мәселен, қандай да бір кәсіпорын жастар тәжірибесі арқылы адамды қабылдаса, оған нақты мониторинг жүргізілуі тиіс. Мониторинг жүргізуі керек қоғамдық ұйымдар бар: бұл ақша қаншалықты тиімді бөлінеді, жас азамат тәжірибеден қаншалықты тиімді өтеді, бірдеңе үйренеді ме. Егер адам шынымен де университетті бітіргеннен кейін жастар тәжірибесінен өтіп, сол жерде бір нәрсені үйренсе, кейін өз жұмысында қандай да бір дағдыларды көрсете алса, онда неге оны одан әрі жұмысқа қалдырмасқа» ***(С.Тұманбаева, «Болашақ» корпоративтік қорының басшысы).***

Үшіншіден, сарапшылар жұмыспен қамту орталықтарының жұмысын қайта форматтауды ұсынады.

«Жастардың арасында әлі де осындай бір таптаурын бар, егер ол Жұмыспен қамту орталығына жүгінген болса, онда ол өмірде өзін іске асырмаған, жұмысқа орналасуға мүмкіндігі жоқ адам ретінде саналады. Психологиялық тұрғыдан бұл жас азамат пен Жұмыспен қамту орталығы арасында әлі де кедергі бар. Сондықтан мен Жұмыспен қамту орталығы жастар психологиялық кедергіні сезінбестен келе алатын Коворкинг орталығына айналуы керек деп санаймын. Сол кезде, менің ойымша, мұндай мәселелер туындамайды» ***(Д.Құлжанов, Батыс Қазақстан облысы Жастар саясаты мәселелері басқармасының бөлім басшысы).***

ҚОРЫТЫНДЫ

Жалпы NEET санатындағы жастардың жаппай сауалнамасы, терең сұхбат және сараптамалық сауалнаманың нәтижелерін талдау халықтың осы санатының әлеуметтік әл-ауқаты, олар үшін өзекті мәселелер және оларға мемлекет тарапынан қолдауды қоса алғанда осы мәселелерді шешу туралы көзқарасты қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Біріншіден. Зерттеу нәтижелері **әлеуметтік әл-ауқат, NEET жастарының өміріне қанағаттану деңгейі отбасының материалдық әл-ауқатының деңгейіне тікелей байланысты** екенін көрсетеді. Жаппай сауалнама нәтижелері респонденттердің отбасымен, достарымен қарым-қатынасы, өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктері, медициналық көмектің қолжетімділігі мен сапасы, білім берудің қолжетімділігі мен сапасы, отбасының табыс деңгейі сияқты өмір аспектілеріне қанағаттану деңгейінің нақты корреляциясын көрсетеді. Мұндай тұжырым терең сұхбаттардың нәтижелерімен расталады, оның шеңберінде өмірге қанағаттанудың жоғары деңгейі жеткілікті жақсы табысы бар отбасы мүшелерінің қамқорлығында отырған респонденттерде анықталды. Материалдық проблемалары бар терең сұхбаттардың қалған респонденттері алаңдаушылық пен қазіргі жағдайға қанағаттанбау жағдайын атап өтті.

Екіншіден. Ағымдағы жағдайға қатысты алаңдаушылық барлық респонденттерге тән емес. Жаппай сауалнама нәтижелеріне сәйкес, респонденттердің 63,8%-ы тұрақты жұмыс/оқу болмауына байланысты алаңдайтынын, ал 36,2%-ы бұл факт олардың алаңдаушылығын тудырмайтынын атап өтті. Терең сұхбат нәтижелері респонденттердің көпшілігінде жұмыссыздық туралы алаңдаушылық сезімі бар екенін көрсетеді.

Үшіншіден. Респонденттердің жартысына жуығы жұмыс іздемейтіндерін айтты. Жаппай сауалнама деректері бүгінгі күні респонденттердің жартысынан азы – 41,7% жұмыс табуға ұмтылатынын көрсетті, қалған 58,3% қазіргі уақытта жұмысқа орналасуға қызығушылық танытпайды.

Төртіншіден. Жұмысқа орналасу кезінде респонденттер үшін жалақы мен қолайлы жұмыс жағдайлары өте маңызды. Мамандық бойынша жұмыс және мансаптық мүмкіндіктер сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі үшін жұмыс іздеуде шешуші фактор емес. Жаппай сауалнама нәтижелері көрсеткендей, сауалнамаға қатысқандардың басым бөлігі үшін жұмыс орнын таңдауда шешуші фактор - **жалақы** (70,1%). Сондай-ақ, респонденттердің 38,7%-ы жұмыс орнын таңдауда олар үшін **қолайлы жұмыс жағдайлары** анықтаушы фактор болатынын атап өтті. Сауалнамаға қатысқандардың тек 14,7%-ы үшін ғана мансаптық мүмкіндіктер шешуші мәнге ие. Респонденттердің тек 6,9%-ы олар үшін алған мамандығы бойынша жұмыс істеу маңызды екенін атап өтті.

Бұл деректер белгілі бір дәрежеде терең сұхбат нәтижелерімен расталады. Кейбір респонденттердің атап өтуінше, қазіргі уақытта **олар үшін қызмет саласы аса маңызды емес екенін, ең бастысы жұмыстың болуы және ол үшін ақы төленетінін атап өтті. Респонденттердің екінші тобы мансаптық өсудің маңыздылығын атап өтіп, мансаптық өсуді жалақының өсуімен байланыстырады. Жалпы** респонденттердің жауаптарының ішінде **еңбекақының лайықты деңгейі жұмыстың беделіне** және мамандандырудың алынған білімге сәйкестігіне **қарағанда басым екені байқалады.**

ҰСЫНЫСТАР

Біріншіден. Мектеп оқушыларымен **кәсіптік бағдар беру жұмысының жаңа моделі** қажет. Респонденттер атап өткен негізгі мәселелердің бірі - оқудың жоғары құны. Қазақстандық жастар үшін колледждер мен ЖОО-да шәкіртақы бөліп, тегін негізде оқыту үшін зор мүмкіншіліктер берілетіні бәріне белгілі. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі мектеп жылдарында жақсы үлгерімге ие болғанын ескере отырып, жалпы білім беретін және орта мектептердегі кәсіптік бағдар беру жұмысын күшейту қажет. Бұл оларға арнаулы орта және жоғары білім беру ұйымдарына сәтті түсу үшін қажет қадамдар бойынша хабардар етуді қамтиды.

Қолданыстағы тәсіл орта-арнаулы және жоғары білім беру жүйесі, оның сатылары мен ерекшеліктері туралы оқушылардың пікірін тұтас қалыптастыруға ықпал етпейді. Терең сұхбат респонденттерінің талдауы көрсеткендей, тегін білім алуға сұраныс жоғары, ал ақылы негізде оқуға материалдық мүмкіндігінің болмауына байланысты жастар үшін грантқа түсу ең қолайлы нұсқалардың бірі болып табылады. Сарапшылар сонымен қатар жасөспірімге мамандық таңдауда оның бағытын анықтауға көмектесетін кәсіби бағдар берушілер мен кәсіби психологтармен кеңесу мүмкіндігінің қажеттілігін атап өтеді.

Сонымен қатар, ақпараттық жұмыстарды жүргізу кезінде респонденттердің көпшілігі ақпаратты алудың негізгі арнасы ретінде әлеуметтік желілерді атап өткенін ескеру қажет.

Екіншіден. Жастарға, **әсіресе NEET санаттарына жұмыс тәжірибесін алу үшін кәсіпорындарда тағылымдамадан немесе жастар тәжірибесінен өту мүмкіндігін беру қажет.** Сауалнамаға қатысқандардың едәуір бөлігі (27,5%) кәсіби білім мен дағдылардың жетіспеушілік мәселесін атап көрсетеді. Берілген мәселе бойынша жас мамандардың кәсіби тәжірибесі мен тағылымдамасына бағытталған қолданыстағы мемлекеттік бағдарламалар мен жобалар, мысалы «Жастар тәжірибесі», бойынша ақпараттық жұмыс жүргізу қажет. Сонымен қатар, жастардың ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың мүмкіндіктерін дамытуы мен кеңінен пайдалануын ескере отырып, жастарды оқыту мен біліктілігін арттырудың жаңа форматтарын енгізу маңызды.

Сарапшылар жастар тәжірибесі бойынша жұмыс орындарының санын, оның мерзімін, әсіресе ауылдық жерлерде жастардың осы санаты арасындағы жұмыссыздық мәселесін неғұрлым тиімді шешу үшін арттыру қажет екенін атап өтті. Сарапшылар **еліміздің жоғары оқу орындары әлеуетті жұмыс берушілермен ынтымақтастықты жолға қою, сондай-ақ жоғары оқу орындары жанындағы мансап орталықтарының жұмысын жетілдіру қажеттігін** атап өтті.

Үшіншіден. Колледждер мен ЖОО түлектерін оқу орындары желісі бойынша жұмысқа орналастыру жөніндегі бағдарламаны әзірлеу қажет. Терең сұхбат қатысушыларының айтуынша, бүгінгі таңда оқу орындары өз түлектерінің жұмысқа орналасуына тиісті көңіл бөлмейді. Сонымен қатар, сауалнамаға қатысқандардың алғашқы жұмысы мамандық бойынша болмады және олар мамандық бойынша жұмыс таба алатынына алаңдаушылық білдіреді. Бұл бағдарлама сонымен қатар колледждер мен жоғары оқу орындарының еңбек нарығында өздері дайындайтын мамандардың сұранысы үшін жауапкершілігін және білім беру бағдарламаларының бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Төртіншіден. Мемлекеттік жастар саясатын іске асыру кезінде **жұмысқа орналасуға не оқуға түсуге мүдделі NEET жастарымен жеке жұмыс жүргізу қажет (өйткені олардың барлығы, зерттеу нәтижелеріне сәйкес, жұмысқа орналасуға дайын емес)** – ешқайда түспеген және жұмысқа орналаспаған

жастарға тұрақты негізде мониторинг жүргізу, олардың бос уақытын тиімді ұйымдастыруға жәрдемдесу, олардың өзін-өзі дамытуына жәрдемдесу, жұмысқа орналасу туралы, сондай-ақ колледждерге немесе жоғары оқу орындарына түсу мүмкіндіктері туралы хабардар ету. Бұл еш жерде оқымайтын және жұмыс істемейтін жастардың девиантты мінез-құлқының алдын алуға, сондай-ақ олардың алдында жаңа мүмкіндіктер ашуға мүмкіндік береді.

Бесіншіден. Мемлекеттік, квазимемлекеттік секторда, бюджеттік және басқа да ұйымдарда арнайы жоба түрінде **тәлімгерлік мәдениетін** қалыптастыру қажет. Респонденттер атап өткендей, түлектер жұмысқа орналасу кезінде әртүрлі қиындықтарға тап болады және жұмыста ұрпақтар сабақтастығы болмаған кезде бұл жұмыстың жалпы тиімділігіне әсер етеді.

Алтыншыдан. Әлеуметтік желілерде жастарды қолдау бойынша қолданыстағы мемлекеттік бағдарламалар туралы ақпараттық жұмысты күшейту қажет. Респонденттердің жауаптары көрсеткендей, олардың көпшілігі әлеуметтік желілерді күнделікті өмірде өз ауылында немесе қаласында болып жатқан оқиғалар жайында хабардар болу үшін пайдаланады. Сонымен қатар, сұхбат нәтижелері жастардың жұмысқа орналастыру және басқа да мәселелер бойынша мемлекеттік қолдау шаралары туралы хабардарлығының төмен деңгейін көрсетеді. Ақпараттық науқанды жастардың мүдделеріне бейімдеу және сол арқылы олардың қатысуын арттыру қажет. Ақпараттық жұмыс жастардың наразылық әлеуетін алдын алуға бағытталуы тиіс. Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, респонденттердің бір бөлігі өздері белгілеген әлеуметтік-экономикалық мәселелер шиеленіскен жағдайда наразылық акцияларына қосылуға дайын.

Қазақстан Республикасы
Ақпарат және қоғамдық
даму министрлігі

«Социальные установки молодежи NEET в Казахстане»

Аналитический доклад по результатам социологического исследования

Астана, 2022

«Социальные установки молодежи NEET в Казахстане»: НИЦ «Молодежь», Астана, 2022. – 126 с.

Аналитический доклад основан на результатах социологического исследования «Социальные установки молодежи NEET в Казахстане», проведенного по заказу Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан. Информационную базу составили результаты массового и экспертного опросов, а также глубинных интервью с представителями молодежи категории NEET, направленных на изучение уровня взаимодействия с общественными институтами и участия в государственных молодежных программах молодежи, относящейся к категории NEET.

Рекомендуется для государственных структур и организаций в области молодежной политики, образования и занятости, неправительственных организаций, широкой общественности, экспертов в области молодежной политики и образования, исследователей, специалистов, работающих по данной тематике и всех заинтересованных сторон.

© Научно-исследовательский центр «Молодежь», 2022

Содержание

I. ПРОГРАММА СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ 130
II. РЕЗУЛЬТАТЫ МАССОВОГО ОПРОСА МОЛОДЕЖИ 136
Социально-демографические характеристики респондентов 136
1. ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ, ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ 136
1.1. Ценности и приоритеты молодежи категории NEET 136
1.2. Удовлетворенность различными аспектами жизни 139
1.3. Страхи и надежды в представлении будущего 143
1.4. Отношение к религии 145
2. ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МОЛОДЕЖИ. ОТНОШЕНИЕ К ДЕВИАНТНОМУ ПОВЕДЕНИЮ 147
2.1. Актуальные проблемы молодежи NEET 147
2.2. Отношение к девиантному поведению 150
3. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ С ОБЩЕСТВЕННЫМИ ИНСТИТУТАМИ 154
3.1. Активность в школьный период 154
3.2. Планы на краткосрочный период 158
3.3. Интерес к политической жизни 162
4. ЗАНЯТОСТЬ И ДОСУГ 167
4.1. Отношение к работе, каналы для поиска работы 167
4.2. Ожидания от потенциальной работы 171
4.3. Увлечения и интересы 177
5. ИНФОРМИРОВАННОСТЬ И УЧАСТИЕ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММАХ 179
5.1. Восприятие эффективности государственной молодежной политики 179
5.2. Каналы работы с молодежью 181
Выводы 184
Рекомендации 187
III. РЕЗУЛЬТАТЫ ГЛУБИННЫХ ИНТЕРВЬЮ 188
1. Характеристика респондентов 188
2. Удовлетворенность уровнем жизни 188
3. Социально-экономическое положение семьи 191
4. Обучение, образование 194
5. Трудоустройство, занятость 200
6. Специфические проблемы молодежи NEET, досуг, хобби 209
7. Государственные меры по поддержке молодежи NEET 216

Выводы 220
Рекомендации 225
IV. РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРТНОГО ОПРОСА 227
1. Проблема дефиниции, анализ численности, факторы ее изменения 227
2. Факторы попадания молодежи в категорию NEET и основные проблемы 231
3. Молодежь NEET и система образования 233
4. Молодежь NEET и рынок труда 236
5. Молодежь NEET и общество 239
6. Государственные меры по поддержке молодежи категории NEET 243
Выводы 247
Рекомендации 248
ВЫВОДЫ 249
РЕКОМЕНДАЦИИ 250

I. ПРОГРАММА СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

За последние несколько лет в мире произошел ряд серьезных экономических и социально-политических трансформаций. Прежде всего, они вызваны пандемией COVID-19, разразившейся в 2020 году. Ее последствия продолжают оказывать влияние на экономическую ситуацию, состояние рынка труда, а также на социальное самочувствие населения всех стран мира. Кроме того, в контексте Четвертой промышленной революции на предприятиях продолжаются автоматизация и роботизация процессов с последующим высвобождением рабочей силы. Вопросы занятости населения приобретают сегодня глобальную актуальность и особую значимость для социально-экономического развития стран мира. По прогнозам Международной организации труда, в 2022 году **численность безработных в мире вырастет** до 207 млн человек, что на 21 млн или **на 10% выше**, чем в докризисном 2019 году[1].

В данном контексте государствам мира необходимо уделить приоритетное внимание трудоустройству и обеспечению занятости молодежи, как социальной группы, наиболее уязвимой перед лицом безработицы. Исследования, проведенные в Европейском союзе, показывают, что несмотря на снижение уровня молодежной безработицы, вероятность того, что молодой человек не найдет работу, в два раза выше (14%), чем для других возрастных категорий (6,2%)[2]. Для поддержки молодежи, пострадавшей во время пандемии, в ЕС 2022 год объявлен Годом молодежи. И одной из ключевых инициатив является программа «ALMA», направленная на организацию стажировки и трудоустройства безработной и малоимущей молодежи.

Молодежь NEET (англ. Not in Education, Employment or Training, или молодежь, которая не вовлечена ни в обучение, ни в работу) на международном уровне признается как одна из наиболее уязвимых категорий населения. Ее уровень включен в один из критериев Глобального индекса благополучия молодежи. Некоторые эксперты отмечают, что в странах ОЭСР категория NEET используется как показатель маргинализации и разъединения молодежи[3]. Кроме того, рост доли молодежи NEET может продолжаться в старшей возрастной группе и перейти в долгосрочную социальную проблему.

Анализ данных, предоставленных Всемирным банком, показывает, что многие страны мира сталкиваются с проблемой высокого уровня доли молодежи категории NEET. Относительно низкий уровень наблюдается в таких странах, как Сингапур (4,4%), Нидерланды (4,5%), Норвегия (4,9%)[4].

По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан на начало 2022 года количество молодежи составляло 3 741 083 (20%) при населении 19 125 620 человек.

По итогам 2021 года экономически активной частью (рабочая сила) молодежи в возрасте от 15 до 28 лет является 2063,421 тыс. чел., что ниже показателя за 2020 год на 36,4 тыс. чел. При этом из них занято 1985,773 тыс. чел., что также ниже показателя за предыдущий год на 33,6 тыс. чел.

---

[1] МОТ: в 2022 году число безработных в мире составит 207 млн. https://news.un.org/ru/story/2022/01/1417012

[2] Борьба с молодежной безработицей в год молодежи https://ru.euronews.com/next/2022/04/20/rb-09-youth-guarantee-crash-course

[3] Меньше NEET: эффективны ли госпрограммы против молодежной безработицы? https://ekonomist.kz/zhussupova/neet-bezrabotica-molodezh-gosprogramma/

[4] Share of youth not in education, employment or training, total (% of youth population) https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.NEET.ZS

Безработная молодежь: в 2021 году в стране числилось 77,6 тыс. безработных молодых людей в возрасте от 15 до 28 лет, что на 2,8% меньше, чем годом ранее.

Наиболее высокие показатели в г.Алматы – 15,4 тыс. чел., Алматинской области – 9,1 тыс. чел., и в г. Нур-Султан – 6,9%. Низкие показатели наблюдаются в СКО – 1,4 тыс. чел., Атырауской области – 1,7 тыс. чел.

Доля молодежи NEET по итогам 2021 года составила 6,9%.

Доля молодежи категории NEET (15-28 лет)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Республика Казахстан	8,2	7,8	8,0	8,0	8,8	9,5	9,2	8,7	7,9	7,4	7,1	6,9

В современных условиях государству необходимо уделить внимание одному из приоритетных направлений политики содействию занятости именно данной категории населения. Для этого, прежде всего, необходимо всестороннее изучение характерных особенностей молодежи категории NEET, причин ее вовлечения в данную категорию, продолжительность пребывания в ней, а также устремленность и перспективы выхода из нее. Кроме того, необходимо проанализировать уровень вовлеченности молодежи данной категории населения в государственные программы содействия занятости, релевантность мер государственной политики для поддержки молодежи, которая нигде не учится и не работает. Выявление социального портрета молодежи категории NEET с ее устремлениями и проблемами позволит выработать точечные меры государственной поддержки.

Методологическая часть программы

Цель исследования – выявление социального портрета молодежи NEET с определением характерных ей особенностей, выявлением уровня взаимодействия с общественными институтами и степени вовлеченности в государственные молодежные программы, а также выработка рекомендаций по работе с данной категорией населения.

Задачи:

- определение типологии молодежи NEET;
- определение ценностных ориентаций и социального самочувствия молодежи NEET;
- определение психологического состояния молодежи NEET;
- выявление основных проблем категории молодежи NEET;
- определение отношения к формам девиантного поведения;
- анализ взаимодействия молодежи NEET с общественными институтами;
- анализ занятости и досуга молодежи NEET;
- определение уровня информированности и вовлеченности молодежи NEET в государственных молодежных программах.

Объект и предмет исследования

Объект исследования: молодежь Казахстана в возрасте 14-28 лет, относящаяся к категории NEET.

Предмет исследования: основные показатели, характеризующие молодежь NEET.

Интерпретация основных понятий:

Молодежь – согласно Закону РК «О государственной молодежной политике», - граждане Республики Казахстан от 14 до 29 лет.

NEET – (от англ. «Not in Education, Employment, or Training») молодежь, которая не учится, не работает и не повышает свою квалификацию.

Безработица – социально-экономическое явление, обусловленное невостребованностью на рынке труда части экономически активного населения.

Безработные – физические лица трудоспособного возраста, которые не занимаются трудовой деятельностью, приносящей доход.

Экономически активное население (рабочая сила) – часть населения в возрасте, установленном для измерения экономической активности населения, обеспечивающая предложение рабочей силы для производства товаров, работ и услуг (занятые в экономике и безработные).

Экономически неактивное население – часть населения страны, которая не входит в состав рабочего населения страны; физические лица, которые не являются занятыми или безработными.

Занятость – трудовая деятельность, связанная с удовлетворением личных потребностей и (или) приносящая заработок или доход.

Самостоятельно занятые – физические лица, индивидуально занятые производством (реализацией) товаров, работ и услуг для получения дохода, включая производство для собственного потребления, члены производственных кооперативов, неоплачиваемые работники семейных предприятий (хозяйств) и работодатели, использующие труд наемных работников.

Продуктивная занятость – занятость, обеспечивающая устойчивый экономический рост и социальный эффект.

Методическая часть исследования

Для решения поставленной цели и задач настоящего исследования применены количественный и качественные методы сбора информации – массовый опрос с применением анкеты посредством личного интервью с респондентом, а также метод глубинных и экспертных интервью.

В качестве основного метода сбора информации использовался **массовый опрос молодежи категории NEET**, в возрасте от 14 до 28 лет включительно, «face-to-face». Данный метод позволит получить наиболее объективную информацию о молодежи NEET. Массовой опрос предполагает участие в исследовании большого числа респондентов, отобранных на основе выборки, и отражающих в своей совокупности структуру социальной группы. На основании результатов проведенного массового опроса с той или иной степенью точности строится прогноз о массовом поведении. Основное предназначение массовых опросов – получение информации о мнениях людей, их мотивах и оценках социальных явлений, о феноменах и состояниях общественного, группового и индивидуального сознания.

Метод глубинного интервью представляет собой непринужденную беседу двух людей, в которой один из участников – интервьюер – выступает как профессиональный исследователь, имитирующий роль равноправного собеседника. Технология качественных интервью различна в зависимости от целей исследования. Все они относятся к разряду глубинных (неструктурированных или полуструктурированных) и занимают как минимум 1,5-2 часа.

Экспертный опрос – разновидность опроса, в ходе которого респондентами являются эксперты – высококвалифицированные специалисты в определенной области деятельности. Метод подразумевает компетентное участие специалистов в анализе и решении рассматриваемой проблемы.

В практике социологических исследований используется: для прогноза развития того или иного явления; для оценки степени достоверности массового опроса; для сбора предварительной информации о проблеме исследования (зондаж); в ситуациях, когда массовый опрос простых респондентов не возможен или не эффективен.

Надёжность оценок и решений, принимаемых на основе суждений экспертов, достаточно высока и в значительной степени зависит от организации и направленности процедуры сбора, анализа и обработки полученных мнений. Сама процедура предполагает: анализ исследуемой ситуации; выбор группы экспертов; выбор способа замера экспертных оценок; процедуру непосредственной оценки работы экспертов; анализ полученных данных.

Объем выборочной совокупности составил 2 000 респондентов. Территория проведения социологического исследования – 14 областей Казахстана и гг. Астана, Алматы, Шымкент.

В настоящем исследовании отбор единиц проходил методом «снежного кома».

Данный метод исследования применяется в случае, когда представителей изучаемой совокупности трудно отобрать другими методами; когда необходимо исследовать труднодоступную группу респондентов. Респондентами выступили молодые люди исключительно из числа NEET.

Метод получения выборки основан на том, что почти каждый представитель целевой группы может назвать еще одного или нескольких человек, которые в эту группу входят. Таким образом, исследователю необходимо отобрать первых респондентов, а те, в свою очередь, порекомендуют остальных. В результате число опрошенных растет, как снежный ком, именно поэтому метод и получил такое название. При этом отклонение средних характеристик выборочной совокупности от средних характеристик генеральной совокупности не превысит ±2,18%.

Для расчета выборочной совокупности были использованы данные Бюро национальной статистики о численности молодежи в возрасте 14-28 лет, доли молодежи категории NEET в общей численности молодежи.

Расчет выборочной совокупности по проекту, человек*

	Численность молодежи в возрасте 14-28 лет	**Доля молодежи NEET** *(согласно данным за 2021 год)*	**Выборочная совокупность**	**Город**	**Село**
Республика Казахстан	3 741 083	**6,9**	2000	1126	874
Акмолинская	138 561	8,0	74	33	41
Актюбинская	170 744	7,3	91	61	30
Алматинская	393 176	6,9	210	42	168
Атырауская	134 354	5,5	71	36	35
Западно-Казахстанская	123 532	3,1	66	32	34
Жамбылская	242 943	7,3	130	49	81
Карагандинская	257 664	9,9	138	107	31
Костанайская	152 092	4,9	81	44	37
Кызылординская	176 985	7,9	95	39	56
Мангистауская	152 842	7,3	82	32	50
Павлодарская	130 114	4,9	70	47	23
Северо-Казахстанская	97 047	6,5	52	22	30

Туркестанская	478 471	8,5	256	49	207
Восточно-Казахстанская	234 088	6,3	125	74	51
г. Нур-Султан	232 065	7,0	124	124	0
г. Алматы	381 227	6,1	204	204	0
г. Шымкент	245 178	6,6	131	131	0

** По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан*

В настоящем исследовании отбор единиц наблюдения проводился в несколько этапов:

1. Отбор по областям – исходя из численности населения по областям и городам республиканского значения и доли молодежи NEET от 14 до 28 лет включительно, определены объемы выборки по 14 областям и городам республиканского значения.
2. Отбор по принципу город-село – в каждой области высчитаны объемы городской и сельской выборки. Опросом охвачены все областные центры, отдельные малые города и сельские населенные пункты.
3. Отбор точек опроса – в городских и сельских населенных пунктах производился простой случайный отбор микрорайонов и улиц из картографического списка данного поселения.
4. Отбор респондентов согласно квоте – респонденты отбирались по двум признакам – пол и возраст – возраст респондента на момент опроса не должен быть ниже 14 и выше 28 лет, а также представленность по полу.

Структура инструментария

Для сбора первичной информации использована анкета социологического исследования – тиражированный документ, который содержит набор вопросов, сформулированных и связанных между собой по определенным правилам. Свойства и качества социологической анкеты, ее объем, структура, специфика конструирования вопросов тесно связаны и определяются типом опроса, для которого данный инструмент предполагается использовать, а также особенностями объекта исследования. Опрос респондентов проведен на 2-х языках: казахском и русском, в зависимости от выбора респондента. Сбор информации полевого этапа исследования реализован специально подготовленными интервьюерами под руководством региональных супервайзеров.

Глубинные и экспертные интервью проведены по заранее подготовленному сценарию (гайду), разработанному в соответствии с задачами исследования.

Структуру инструментария исследования составляет ряд вопросов, разделенных на логические блоки в соответствии с программными целями и задачами исследования.

При проведении интервью велась аудиозапись для облегчения последующей расшифровки (транскрибирования) и анализа данных. По итогам проведена расшифровка аудиозаписей и составлен транскрипт.

Методика обработки информации

По итогам полевого этапа исследования проведены контроль работы интервьюеров (100% проверка корректности заполнения анкет и 30% контроль поля по телефону), а также кодировка, ввод и обработка данных.

Ввод, обработка первичных данных, а также вывод одномерных, двумерных таблиц, корреляционный и кластерный анализы выполнены с помощью лицензионной, русифицированной компьютерной программы SPSS.

Методы анализа информации

Основными методами анализа первичной социологической информации выступили:

1) одномерный анализ данных;
2) двумерный анализ данных;
3) корреляционный анализ.

Этапы организации социологического исследования:

1 этап. Подготовка социологического опроса.

Разработка программы, включающей в себя:

- определение проблемной ситуации;
- обзор литературы по избранной теме;
- постановка целей и задач;
- операционализация понятий;
- выдвижение гипотез;
- проектирование выборочной совокупности.

Разработка инструментария (анкеты) для сбора эмпирической информации:

- перевод анкеты;
- пилотирование инструментария.

2 этап. Сбор эмпирического материала.

Организация опроса:

- подбор, подготовка, инструктаж интервьюеров;
- распределение участков опроса;
- отбор единиц опроса;
- рассылка анкет и инструкций по проведению опроса и заполнению анкет;
- проведение интервью.

3 этап. Обработка и интерпретация социологических данных:

- изготовление макета в программе для анализа и обработки статистических данных (SPSS);
- кодировка анкет (кодирование открытых ответов респондентов);
- ввод анкетных данных;
- контроль поля;
- обработка и выведение линейных отчетов и отчетов по социально-демографическим параметрам;
- применение других видов статистического анализа.

4 этап. Анализ полученных данных.

Проведение первичного анализа:

- фиксирование зависимостей, выявленных в результате опроса;
- выведение таблиц;
- построение диаграмм.

Вторичный анализ данных:

- сравнительный анализ;
- привлечение дополнительной информации;
- выдвижение новых предположений и рекомендаций;
- подготовка финального отчета исследования.

II. РЕЗУЛЬТАТЫ МАССОВОГО ОПРОСА МОЛОДЕЖИ

Социально-демографические характеристики респондентов

В исследовании приняли участие граждане в возрасте от 14 до 28 лет включительно: 14-18 лет (35,6%), 19-23 лет (30,6%) и 24-28 лет (33,8%). Гендерный состав респондентов: мужчины (49,3%) и женщины (50,7%).

74,2% респондентов – представители казахской, 17,7% – русской национальностей и 8,1% – представителей других этносов.

74,1% молодых людей проживают с родными или родителями, 13,6% – в съемной квартире и 12,2% – в собственной квартире/доме.

Преобладающая часть молодежи на момент участия в исследовании не создали свои семьи (66,1%), 28% молодежи состоят в зарегистрированном браке, 3,8% живут в гражданском браке. 73,8% не имеют детей, доля семей с тремя и больше детьми – 2,7%.

В разрезе уровня образования: у 11,9% респондентов – высшее, у 28,3% респондентов – профессионально-техническое, среднее специальное (колледж, училище); у 28,2% – среднее (11 классов); у 27,5% – незаконченное среднее (9 классов школы). Степень магистра имеют 0,4% респондентов, ученую степень – 0,1%.

53,8% респондентов обеспечивают родители, 24,7% имеют нерегулярный доход и 19,7% живут за счет дохода супруга (-ги).

У 28,7% респондентов в семье средний доход на человека составляет от 30 001 до 60 000 тенге; у 23,7% – от 60 001 до 100 000 тенге; 17,6% респондентов отметили доход до 30 000 тенге.

По уровню благосостояния на основе покупательской способности: 55,7% респондентов отметили, что денег достаточно для приобретения только необходимых продуктов и одежды, оплаты коммунальных услуг, на накопления не остается; 16,6% – денег хватает только на приобретение продуктов питания, но уже не остается на оплату коммунальных услуг.

1. ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ, ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ

1.1. Ценности и приоритеты молодежи категории NEET

В шкале ценностей на первом месте у молодежи категории NEET стоит создание крепкой и дружной семьи (47,1%), значимость данной ценности выше, чем всех других.

В рейтинг наиболее значимых целей молодежи данной категории также вошли цели материального характера – «много зарабатывать» (37,9%), «иметь свой дом, квартиру» (36,2%), «устроиться на хорошую, интересную работу» (32,6%). В топ-5 целей вошла и цель «здоровье» (36,5%).

Во вторую группу целей нематериального характера входят следующие: получить хорошее образование (30,1%), иметь хороших и верных людей (22,4%), помогать людям (12,7%), а также самореализация (11,6%) (Таблица №1).

Таблица №1. Распределение ответов на вопрос: «В чем заключается Ваша главная цель в жизни?», в %*

Варианты ответов	**%**
Иметь крепкую и дружную семью	47,1
Много зарабатывать	37,9
Здоровье	36,5
Иметь свой дом, квартиру	36,2
Устроиться на хорошую, интересную работу	32,6
Получить хорошее образование	30,1
Иметь хороших и верных друзей	22,4
Помогать людям	12,7
Самореализоваться	11,6
Быть признанным обществом, стать известным	7,0
Наличие власти	6,1
Удачно выйти замуж	0,1
Переехать в другую страну	0,1
Иметь постоянный доход, не работая	0,1
Затрудняюсь ответить	0,3

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

В ходе анализа выявлено, что главные цели респондентов различаются в зависимости от уровня доходов. Неизменной целью остается «иметь крепкую и дружную семью». Так, респонденты, имеющие доход до 30 000 тенге, главными целями в жизни указывают иметь крепкую и дружную семью (48,7%), 41% – здоровье и 42,5% – получить хорошее образование.

Имеющие доход от 30 001 до 60 000 тенге указывают: 43,2% – иметь крепкую и дружную семью, 42,3% – много зарабатывать и 37,3% – иметь свой дом, квартиру.

Имеющие доход от 60 001 до 100 000 тенге указывают: 48,2% – иметь крепкую и дружную семью, 38,9% – иметь свой дом, квартиру и 34,9% – устроиться на хорошую, интересную работу.

Имеющие доход от 100 001 до 300 000 тенге указывают: 47,8% – иметь крепкую и дружную семью, 33,8% – здоровье и 30,9% – иметь свой дом, квартиру.

Анализ корреляций в разрезе возраста показывает, что доминирование варианта «иметь крепкую и дружную семью» характерно для средней (19-23 года) и старшей (24-28 лет) возрастных групп – 45,2% и 56,9%. В то время как для младшей возрастной группы (14-18 лет) имеет значение получить качественное образование (41,6%).

Для старшей группы молодежи категории NEET также значимы «здоровье» (41,2%), «иметь свой дом, квартиру» (38,4%) и «много зарабатывать» (38,3%).

Варианты «много зарабатывать» (39,3%) и «иметь свой дом, квартиру» (36,8%) отметили респонденты средней возрастной группы.

Цели «иметь крепкую и дружную семью» (39,5%) и «много зарабатывать» (36,4%) более важны для младшей возрастной группы (14-18 лет) (Таблица №2).

Таблица №2. Распределение ответов на вопрос: «В чем заключается Ваша главная цель в жизни?», по уровню дохода, возрасту, в %*

Варианты ответов	**До 30 000 тенге**	**От 30 001 до 60 000 тенге**	**От 60 001 до 100 000 тенге**	**От 100 001 до 300 000 тенге**	**14-18 лет**	**19-23 года**	**24-28 лет**
Иметь крепкую и дружную семью	48,7	43,2	48,2	47,8	39,5	45,2	56,9
Получить хорошее образование	42,5	29,6	26,0	26,1	41,6	26,5	21,1
Устроиться на хорошую, интересную работу	35,9	36,1	34,9	25,0	30,8	35,5	31,9
Иметь свой дом, квартиру	33,6	37,3	38,9	30,9	33,4	36,8	38,4
Иметь хороших и верных друзей	21,4	21,1	22,4	26,1	26,3	21,4	19,2
Много зарабатывать	38,5	42,3	34,5	30,1	36,4	39,3	38,3
Наличие власти	3,1	6,3	6,1	11,8	6,6	7,9	3,8
Здоровье	41,0	32,1	33,8	41,2	33,0	35,2	41,2
Помогать людям	12,3	11,3	14,0	11,4	13,8	12,1	12,0
Быть признанным обществом, стать известным	4,0	8,9	8,0	7,7	8,4	7,5	4,9
Самореализоваться	6,3	13,9	10,8	11,0	11,1	11,5	12,3
Удачно выйти замуж	0,0	0,2	0,0	0,4	0,1	0,2	0,0
Переехать в другую страну	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1
Иметь постоянный доход, не работая	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1
Затрудняюсь ответить	0,3	0,2	0,0	0,0	0,7	0,2	0,0

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Ответы респондентов показывают, что для достижения жизненного успеха для них наиболее значимы наличие семьи, детей (38,2%), наличие надежных друзей (27,3%), а также хорошее здоровье (24,9%) и богатство (24,0%).

Самореализацию и привлекательную внешность, харизму отметили 0,1% и 2,7% соответственно (Таблица №3).

Таблица №3. Распределение ответов на вопрос: «Что для Вас наиболее значимо для достижения жизненного успеха?», в %*

Варианты ответов	**%**
Наличие семьи, детей	38,2
Наличие надежных друзей	27,3
Хорошее здоровье	24,9
Богатство	24,0
Интересная работа	21,8
Хорошее образование	16,6
Ум, талант, способности	11,6
Связи, знакомства	8,6
Достижение известности, популярности	8,0
Честность, принципиальность, доброта	6,4
Обладание властью	4,1
Привлекательная внешность, харизматичность	2,7
Самореализация	0,1
Затрудняюсь ответить	0,2

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Молодежь младшей возрастной группы (23,6%), практически в два раза больше, чем молодежь старших возрастных групп (13,4% и 12,0%) отмечает, что для достижения жизненного успеха важно хорошее образование.

Тем не менее, с возрастом в контексте более значимых факторов для достижения жизненного успеха рассматривается наличие семьи и детей.

Связи, знакомства в качестве важного фактора достижения жизненного успеха воспринимает сравнительно небольшая и примерно одинаковая по численности группа молодежи во всех трех возрастных категориях.

Значимых различий в отношении факторов достижения успеха между ответами городской и сельской молодежи категории NEET не имеется (Таблица №4).

Таблица №4. Распределение ответов на вопрос: «Что для Вас наиболее значимо для достижения жизненного успеха?», по возрасту, типу населенного пункта, в %*

Варианты ответов	14-18 лет	19-23 года	24-28 лет	Город	Село
Наличие семьи, детей	29,6	41,9	43,9	38,8	37,4
Наличие надежных друзей	28,5	25,5	27,5	27,2	27,3
Богатство	24,6	24,5	22,9	25,2	22,4
Достижение известности, популярности	9,6	7,9	6,4	8,2	7,7
Интересная работа	19,2	25,4	21,3	24,4	18,4
Обладание властью	5,9	3,4	2,7	3,6	4,6
Хорошее образование	**23,6**	13,4	12,0	14,4	19,3
Хорошее здоровье	23,7	23,7	27,2	23,2	27,1
Связи, знакомства	8,7	8,8	8,1	9,1	7,8
Ум, талант, способности	13,2	10,0	11,4	11,8	11,3
Честность, принципиальность, доброта	3,9	6,7	8,7	5,6	7,4
Привлекательная внешность, харизматичность	3,1	3,3	1,8	3,6	1,6

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

1.2. Удовлетворенность различными аспектами жизни

Большинство респондентов (79,3%) отметили, что жизнь, которую они сейчас ведут, их устраивает. 19,3% или каждый пятый отметил, что их не устраивает жизнь, которую они ведут в настоящее время.

Лишь 3,1% - совершенно не устраивает (Диаграмма №1).

Диаграмма №1. Распределение ответов на вопрос: «Устраивает ли Вас в целом жизнь, которую Вы сейчас ведете?», в %

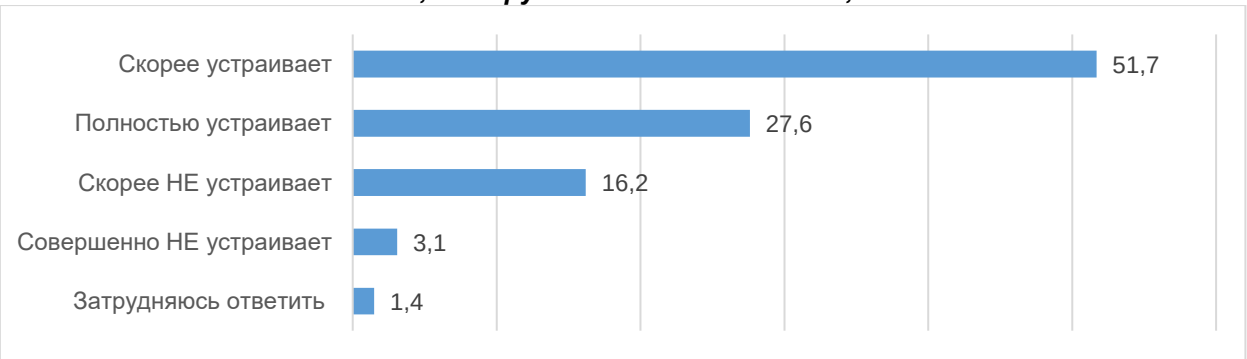

Результаты ответов в образовательном разрезе показывают, что респонденты, имеющее незаконченное среднее образование (9 классов) в наименьшей степени удовлетворены своей жизнью (23,5%) (Таблица №5).

Таблица №5. Распределение ответов на вопрос: «Устраивает ли Вас в целом жизнь, которую Вы сейчас ведете?», по уровню образования, в %

Варианты ответов	**Незаконченное среднее (9 классов школы)**	**Среднее (11 классов школы)**	**Профессионально-техническое, среднее специальное (колледж, училище)**	**Незаконченное высшее**	**Высшее**
Полностью устраивает	22,7	28,2	31,2	25,4	28,5
Скорее устраивает	53,0	52,5	47,8	54,9	55,2
Скорее не устраивает	18,1	14,5	17,6	16,9	12,6
Совершенно устраивает	5,4	2,1	1,9	2,8	2,9
Затрудняюсь ответить	0,7	2,7	1,4	0,0	0,8

Неудовлетворенность собственной жизнью отметили респонденты, имеющие доход до 60 000 тенге – 20,2%-22,5%.

В возрастном разрезе наиболее удовлетворена своей жизнью молодежь в возрасте 14-18 лет (81,3%), наименее удовлетворены респонденты в возрасте 19-23 года (21,4%).

Корреляция ответов по типу населенного пункта показывает, что молодежь категории NEET, проживающая в сельской местности, в большинстве случаев (83,4%) удовлетворена своей жизнью, чем городская (76%) (Таблица №6).

Таблица №6. Распределение ответов на вопрос: «Устраивает ли Вас в целом жизнь, которую Вы сейчас ведете?», по уровню дохода, возрасту и типу населенного пункта, в %

Варианты ответов	**До 30 000 тенге**	**От 30 001 до 60 000 тенге**	**От 60 001 до 100 000 тенге**	**От 100 001 до 300 000 тенге**	**14-18 лет**	**19-23 года**	**24-28 лет**	**Город**	**Село**
Полностью устраивает	27,4	22,6	34,7	26,5	29,1	27,2	26,3	23,8	32,4
Скорее устраивает	51,0	53,8	50,7	58,1	52,2	50,4	52,3	52,2	51,0
Скорее не устраивает	16,8	19,0	11,4	12,1	14,0	18,0	16,8	18,9	12,7
Совершенно не устраивает	3,4	3,5	3,0	2,6	2,9	3,4	3,0	4,1	1,8
Затрудняюсь ответить	1,4	1,0	0,2	0,7	1,7	1,0	1,6	1,0	2,1

Большая часть молодежи категории NEET выражает удовлетворенность взаимоотношениями в семье и с друзьями (92,6% и 94,6%, соответственно, варианты ответов «полностью удовлетворен» и «скорее удовлетворен»). Также стоит отметить, наименьшее число респондентов, которые указали на удовлетворенность такими сферами жизни как доступность и качество

медицинского обслуживания (15,6%), а также деятельность акимата в городе или селе проживания (15%).

Среди сфер жизни, которые вызывают полную неудовлетворенность респонденты больше выделяли сферы досуга (14,4%), образования (12,4%), благоустройства (11,8%) и доступность спортивных сооружений (11,5%) (Таблица №7).

Таблица №7. Распределение ответов на вопрос: «Скажите, насколько Вы удовлетворены следующими сферами Вашей жизни?», в %

Варианты ответов	Полностью удовлетворен	Скорее удовлетворен	Скорее не удовлетворен	Совершенно не удовлетворен	Затрудняюсь ответить
Взаимоотношения в семье	63,5	29,1	5,8	1,4	0,2
Ваши отношения с друзьями	56,1	38,5	4,5	0,6	0,3
Жилищные условия	35,5	37,2	22,3	4,5	0,5
Возможности для самореализации	23,8	35,5	29,9	8,8	2,0
Уровень дохода в Вашей семье	21,5	34,5	33,5	9,1	1,4
Доступность и качество медицинского обслуживания в Вашем городе/селе	15,6	38,9	33,1	9,5	2,9
Доступность спортивных учреждений в Вашем городе/селе	19,0	37,9	29,1	11,5	2,5
Развитие сферы досуга в Вашем городе/селе	16,3	33,3	33,7	14,4	2,3
Доступность и качество образования в Вашем городе/селе	16,0	37,6	29,9	12,4	4,1
Благоустройство Вашего города/села	17,8	39,0	28,9	11,8	2,5
Деятельность акимата Вашего города/ села	15,0	38,4	27,6	8,6	10,4

Уровень дохода респондентов отражается на уровне их удовлетворенности такими сферами жизни как взаимоотношения в семье, отношения с друзьями, возможности для самореализации, доступность и качество медицинского обслуживания и спортивных учреждений, развитие сферы досуга, доступность и качество образования, и, даже, уровнем благоустройства населенного пункта. Так, выявляется связь – чем выше уровень дохода, тем выше показатели уровня удовлетворенности. Например, жилищными условиями оказались довольны 47,4% респондентов с доходом от 100 до 300 тысяч тенге в месяц, что почти в 2,5 раза выше, чем у респондентов с доходом до 30 000 тенге (19,1%).

Таким образом, можно утверждать, что наличие более высокого уровня доходов молодежи категории NEET дает им другое, более позитивное восприятие действительности, всех рассматриваемых аспектов жизни, нежели молодежи, чьи доходы ниже (Таблица №8).

Таблица №8. Распределение ответов на вопрос: «Скажите, насколько Вы удовлетворены следующими сферами Вашей жизни?», по уровню дохода, в %

Варианты ответов («полностью удовлетворен»)	**До 30 000 тенге**	**От 30 001 до 60 000 тенге**	**От 60 001 до 100 000 тенге**	**От 100 001 до 300 000 тенге**
Взаимоотношения в семье	58,4	56,8	**66,4**	**78,3**
Ваши отношения с друзьями	53,0	47,7	**59,6**	**66,2**
Жилищные условия	19,1	27,2	**44,6**	**47,4**
Возможности для самореализации	15,1	20,9	**31,5**	**28,3**
Уровень дохода в Вашей семье	12,0	16,6	**27,7**	**31,3**
Доступность и качество медицинского обслуживания в Вашем городе/селе	11,7	14,1	**19,0**	**21,0**
Доступность спортивных учреждений в Вашем городе/селе	14,5	17,4	**23,3**	**22,8**
Развитие сферы досуга в Вашем городе/селе	7,7	14,8	**21,6**	**21,3**
Доступность и качество образования в Вашем городе/селе	10,5	13,9	**22,2**	**19,1**
Благоустройство Вашего города/села	11,4	16,2	**21,1**	**20,6**
Деятельность акимата Вашего города/села	9,4	13,9	**21,1**	**19,1**

Как показывают результаты опроса, сельские молодые люди, чаще, чем городские, указали на свою полную удовлетворенность такими сферами жизни, как взаимоотношения в семье (74,1%), отношения с друзьями (61,4%), жилищные условия (39,9%), возможности для самореализации (29,1%), уровень дохода в семье (25,1%), доступность и качество медицинского обслуживания (18,1%). А также молодые люди сельской местности указали на полную удовлетворенность доступностью и качеством образования (17,6%), благоустройством села (18,8%), деятельностью акимата села (18,3%) (Таблица №9).

Таблица №9. Распределение ответов на вопрос: «Скажите, насколько Вы удовлетворены следующими сферами Вашей жизни?», по типу населенного пункта, в %

Варианты ответов		**Город**	**Село**
Взаимоотношения в семье	Полностью удовлетворен	55,2	**74,1**
Ваши отношения с друзьями	Полностью удовлетворен	51,9	**61,4**
Жилищные условия	Полностью удовлетворен	32,0	**39,9**
Возможности для самореализации	Полностью удовлетворен	19,7	**29,1**
Уровень дохода в Вашей семье	Полностью удовлетворен	18,7	**25,1**
Доступность и качество медицинского обслуживания в Вашем городе/селе	Полностью удовлетворен	13,6	**18,1**
Доступность спортивных учреждений в Вашем городе/селе	Полностью удовлетворен	19,3	18,6
Развитие сферы досуга в Вашем городе/селе	Полностью удовлетворен	16,7	15,9
Доступность и качество образования в Вашем городе/селе	Полностью удовлетворен	14,7	**17,6**
Благоустройство Вашего города/села	Полностью удовлетворен	17,0	**18,8**
Деятельность акимата Вашего города/села	Полностью удовлетворен	12,3	**18,3**

В то же время, сельская молодежь в меньшей степени, чем городская, довольна развитием сферы досуга (в целом не удовлетворены – 58,6%), доступностью спортивных учреждений (в целом не удовлетворены – 48,6%),

благоустройством населенного пункта (в целом не удовлетворены – 47,9%) (Таблица №10).

Таблица №10. Распределение ответов на вопрос: «Скажите, насколько Вы удовлетворены следующими сферами Вашей жизни?», по типу населенного пункта, в %

Варианты ответов		**Город**	**Село**
Доступность спортивных учреждений в Вашем городе/селе	Полностью удовлетворен	19,3	18,6
	Скорее удовлетворен	43,7	30,3
	Скорее не удовлетворен	24,0	**35,6**
	Совершенно не удовлетворен	10,3	**13,0**
	Затрудняюсь ответить	2,8	2,4
Развитие сферы досуга в Вашем городе/селе	Полностью удовлетворен	16,7	15,9
	Скорее удовлетворен	40,1	24,4
	Скорее не удовлетворен	28,7	**40,0**
	Совершенно не удовлетворен	11,2	**18,6**
	Затрудняюсь ответить	3,3	1,0
Благоустройство Вашего города/села	Полностью удовлетворен	17,0	18,8
	Скорее удовлетворен	44,7	31,6
	Скорее не удовлетворен	25,3	**33,5**
	Совершенно не удовлетворен	9,8	**14,4**
	Затрудняюсь ответить	3,3	1,7
Деятельность акимата Вашего города/ села	Полностью удовлетворен	12,3	**18,3**
	Скорее удовлетворен	41,4	34,4
	Скорее не удовлетворен	24,7	**31,5**
	Совершенно не удовлетворен	9,0	8,1
	Затрудняюсь ответить	12,6	7,7

1.3. Страхи и надежды в представлении будущего

77,4% молодежи категории NEET имеют в своем окружении молодых людей, которые не учатся и не работают официально (варианты ответов «есть несколько человек» и «есть, их много»). 20,3% отметили, что у них нет таких знакомых (Диаграмма №2).

Диаграмма №2. Распределение ответов на вопрос: «Есть ли среди Ваших знакомых молодые люди, которые не учатся и не работают официально?», в %

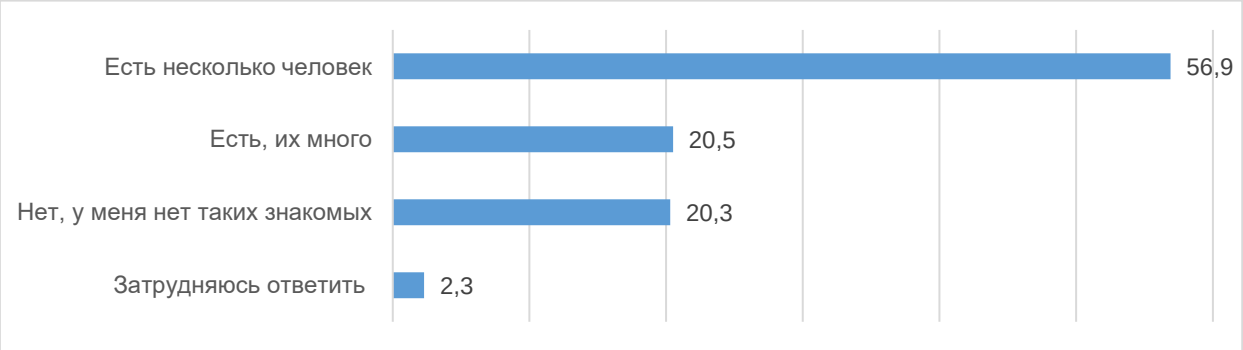

Что касается психологического настроя, то 59,1% молодежи категории NEET смотрят в будущее надеждой и уверенностью. 18,6% респондентов, напротив, испытывают беспокойство, тревогу.

9,2% опрошенных, думая о своем будущем через год, испытывают безразличие и безысходность или вообще не думают о будущем (11,1%) (Диаграмма №3).

Диаграмма №3. Распределение ответов на вопрос: «Какие чувства Вы чаще всего испытываете, думая о своем будущем через один год?», в %

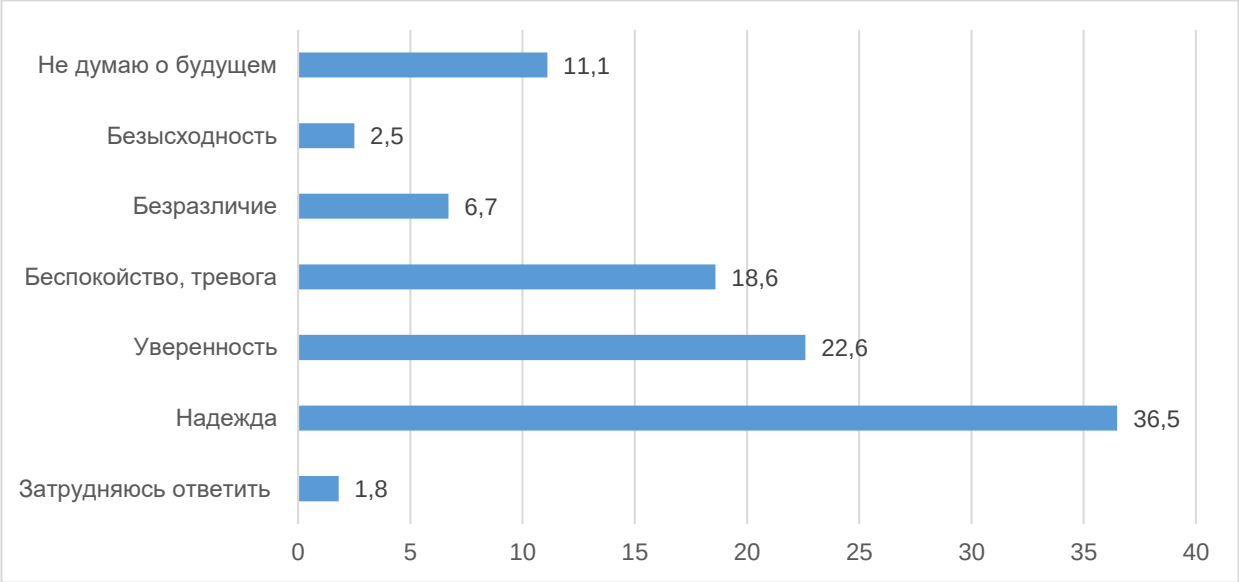

В возрастном разрезе такие чувства как безысходность (1,8%) отметили наименьшее количество респондентов младшей возрастной группы, в то же время 12,6% отметили, что не думают о будущем. Вариант ответа «надежда» выбрали большинство респондентов всех возрастных групп (33,3%-39,4%). С беспокойством смотрят в будущее 21,6% и 19,8% респондентов старшей и средней возрастных групп (Таблица №11).

Таблица №11. Распределение ответов на вопрос: «Какие чувства Вы чаще всего испытываете, думая о своем будущем через один год?», по возрасту, в %

Варианты ответов	**14-18 лет**	**19-23 года**	**24-28 лет**
Уверенность	25,3	23,6	18,9
Надежда	33,3	37,2	39,4
Безразличие	9,3	5,6	5,2
Беспокойство, тревога	14,9	19,8	21,6
Безысходность	1,8	3,3	2,5
Не думаю о будущем	12,6	8,7	11,7
Затрудняюсь ответить	2,8	2,0	0,7

В пятерке наиболее сильных страхов молодежи категории NEET, кроме наиболее распространенного страха потерять близкого человека, страхи, связанные с собственной самореализацией (31%), страх быть бедными (28,5%) и страх за свою жизнь и здоровье (26,1%).

Вместе с тем, 11% молодых людей отметили, что не думают о будущем, что, по сути, может быть связано с тем, что эти молодые люди, испытывают наибольшие страхи, связанные с завтрашним днем, находятся в зоне повышенного риска, с точки зрения и психоэмоционального и социально-экономического положения (Диаграмма №4).

Диаграмма №4. Распределение ответов на вопрос: «Когда Вы думаете о своем будущем, что в большей степени вызывает у Вас беспокойство?», в %*

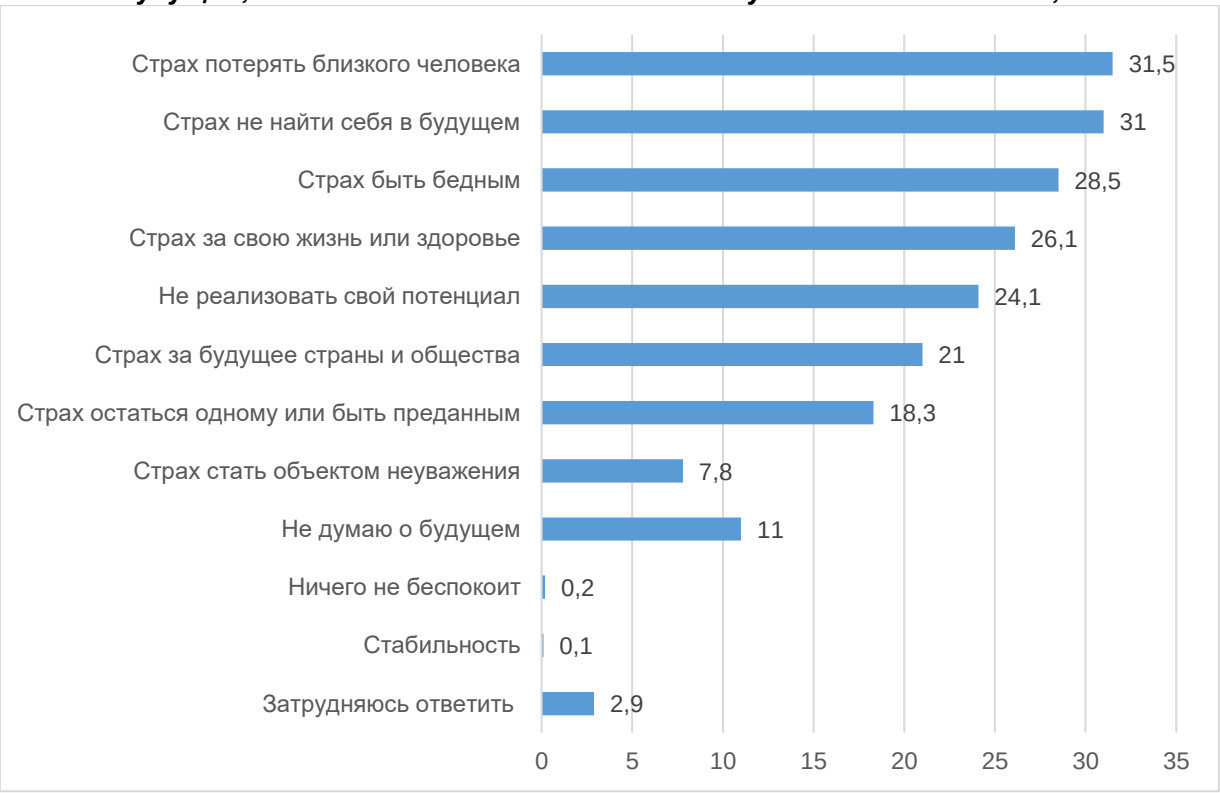

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

1.4. Отношение к религии

75,6% опрошенных ответили, что исповедуют ислам. 16,3% респондентов относят себя к православным, 7,4% заявили о том, что являются атеистами. Такие направления религии, как пантеизм, баптизм и буддизм исповедуют по 0,1% респондентов (Диаграмма №5).

Диаграмма №5. Распределение ответов на вопрос: «К какому вероисповеданию Вы себя относите?», в %

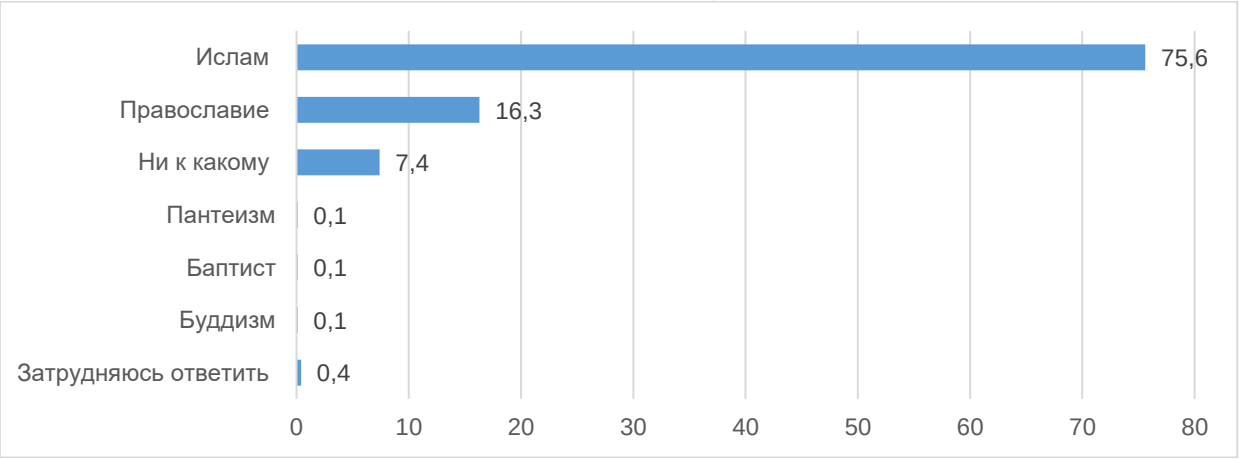

В разрезе по типу населенного пункта, можно отметить преобладание атеистов среди городских респондентов, в то время как среди сельских – 3,4%.

Среди сельской молодежи больше также тех, кто относит себя к вере «ислам» – 82,6% (Таблица №12).

Таблица №12. Распределение ответов на вопрос: «К какому вероисповеданию Вы себя относите?», по типу населенного пункта, в %

Варианты ответов	Город	Село
Ислам	70,2	82,6
Православие	18,2	13,7
Ни к какому	10,5	3,4
Буддизм	0,2	0,0
Баптист	0,1	0,1
Пантеизм	0,1	0,0
Затрудняюсь ответить	0,8	0,1

Вместе с тем соблюдают все каноны или предписания своей религии только 14,4% молодых респондентов категории NEET. Большая часть соблюдает их лишь частично (65,4%), а 18,1% вообще не соблюдают никаких канонов (Диаграмма №6).

Диаграмма №6. Распределение ответов на вопрос: «Соблюдаете ли Вы каноны (предписания) своей религии?», в %

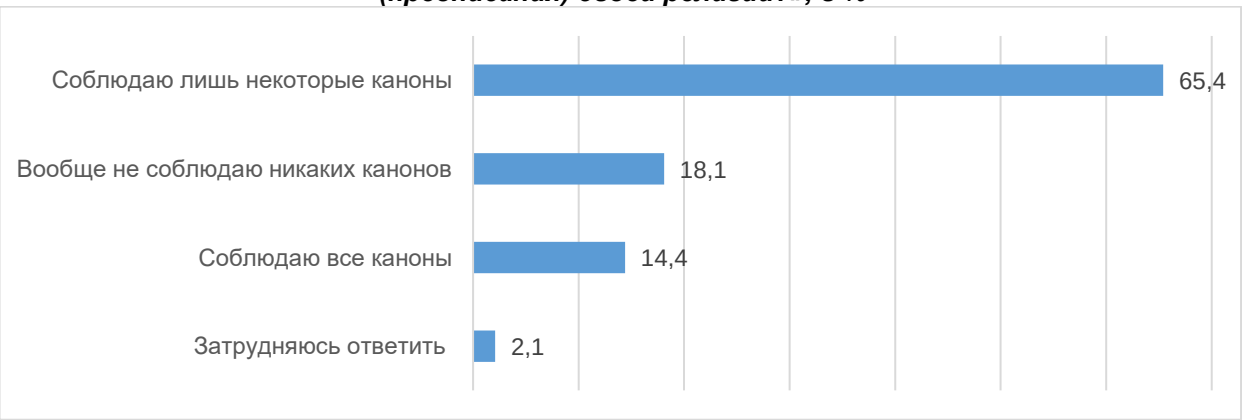

Корреляция по типу населенного пункта показывает, что молодежь NEET, проживающая в городской местности (67,4%) соблюдает лишь некоторые каноны, в отличие от сельской 62,9%. Среди сельской молодежи, каждый пятый однозначно заявил о том, что он вообще не соблюдает никаких канонов (20,5%), среди горожан придерживающихся подобной позиции чуть меньше – 16,2% (Таблица №13).

Таблица №13. Распределение ответов на вопрос: «Соблюдаете ли Вы каноны (предписания) своей религии?», по типу населенного пункта, в %

Варианты ответов	Город	Село
Соблюдаю все каноны	14,1	14,7
Соблюдаю лишь некоторые каноны	67,4	62,9
Вообще не соблюдаю никаких канонов	16,2	20,5
Затрудняюсь ответить	2,3	1,9

2. ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МОЛОДЕЖИ. ОТНОШЕНИЕ К ДЕВИАНТНОМУ ПОВЕДЕНИЮ

2.1. Актуальные проблемы молодежи NEET

Лишь 24,9% респондентов категории NEET отметили, что у них нет проблем, которые они не могут решить самостоятельно.

Большая часть молодежи категории NEET (72,4%) с той или иной частотой сталкивается с ситуациями, когда они нуждаются в помощи, не могут решить самостоятельно (Диаграмма №7).

Диаграмма №7. Распределение ответов на вопрос: «Есть ли в Вашей жизни проблемы, которые Вам сложно решить самостоятельно, и Вы нуждаетесь в поддержке?», в %

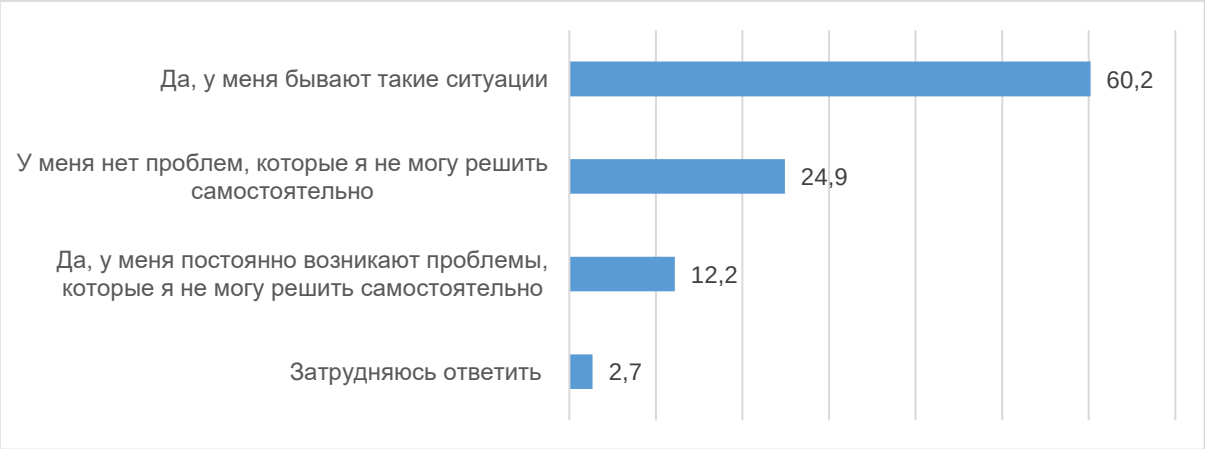

Чаще о том, что у них постоянно возникают проблемы, которые они не могут самостоятельно решить, говорят представители молодежи младшей возрастной группы (14-18 лет) (16,2%). У средней возрастной группы таких ситуаций возникает меньше (9,5%) (Таблица №14).

Таблица №14. Распределение ответов на вопрос: «Есть ли в Вашей жизни проблемы, которые Вам сложно решить самостоятельно, и Вы нуждаетесь в поддержке?», по возрасту, в %

Варианты ответов	14-18 лет	19-23 года	24-28 лет
Да, у меня постоянно возникают проблемы, которые я не могу решить	16,2	9,5	10,5
Да, у меня бывают такие ситуации	56,0	61,9	63,1
У меня нет проблем, которые я не могу решить самостоятельно	24,4	26,5	23,9
Затрудняюсь ответить	3,4	2,1	2,5

В трудной жизненной ситуации молодые респонденты, в первую очередь, обращаются к родителям (62,8%), намного реже – к другим членам семьи (25%), а также к друзьям, знакомым (29,2%).

Наименьшее количество ответов получили обращения в акимат (0,6%), к психологу (2,4%). Вариант ответа «ни к кому не обращаюсь» выбрали 12,8% опрошенных (Диаграмма №8).

Диаграмма №8. Распределение ответов на вопрос: «К кому Вы обращаетесь за помощью в трудной жизненной ситуации?», в %*

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Корреляция ответов по уровню образования показывает, что в трудных жизненных ситуациях к родителям, в большинстве (70,1%) обращается молодежь, имеющая незаконченное среднее образование и чуть более половины (50,7%) респондентов, имеющих незаконченное высшее образование. Почти все респонденты, независимо от уровня образования, меньше всего обращаются в акимат (0%-1,1%) и к психологам (1,8%-3,3%) (Таблица №15).

Таблица №15. Распределение ответов на вопрос: «К кому Вы обращаетесь за помощью в трудной жизненной ситуации?», по уровню образования, в % *

Варианты ответов	**Незаконченное среднее (9 классов школы)**	**Среднее (11 классов школы)**	**Профессионально-техническое, среднее специальное (колледж, училище)**	**Незаконченное высшее**	**Высшее**
К родителям	70,1	61,0	62,3	50,7	55,2
К супругу супруге, любимому человеку	13,8	20,6	25,0	28,2	39,3
К сестрам, братьям, другим родственникам кроме родителей и супруг	26,3	26,4	22,8	25,4	24,3
К друзьям, знакомым, коллегам	28,5	34,0	27,5	23,9	25,1
К психологу	1,8	2,7	2,1	2,8	3,3
В акимат	1,1	0,4	0,5	0	0,4
Ни к кому не обращаюсь	10,7	14,5	13,6	8,5	12,6
Затрудняюсь ответить	0,9	1,8	0,9	2,8	2,1

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

63,8% респондентов обеспокоены тем, что у них нет постоянной работы либо учебы (варианты ответов «да» и «скорее да»). 36,2% не обеспокоены этим (варианты ответов «скорее нет» и «нет») (Диаграмма №9).

Диаграмма №9. Распределение ответов на вопрос: Обеспокоены ли Вы тем, что у Вас нет постоянной работы/учебы?», в %

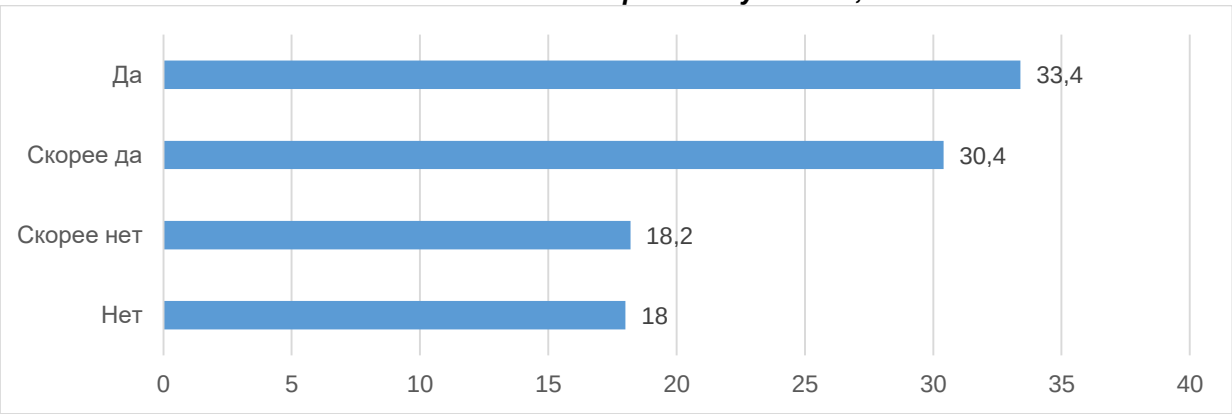

В рейтинге наиболее значимых проблем, беспокоящих молодежь категории NEET – это высокие цены на продукты питания (49,9%), безработица (38,9%), низкий уровень дохода (38,7%), высокая стоимость образования (34,4%), а также отсутствие собственного жилья (20,3%).

Наименее волнуют молодежь: плохое качество дорог (5,0%), отсутствие возможности выехать из села в любое время (5,0%), долговые обязательства по кредитам (5,0%) и отсутствие доступа к высокоскоростному Интернету, к качественной мобильной связи (3,8%). 0,3% молодых респондентов отметили, что их никакие проблемы не беспокоят (Таблица №16).

Таблица №16. Распределение ответов на вопрос: «Какие из нижеперечисленных проблем беспокоят Вас больше всего?», в %*

Варианты ответов	**%**
Высокие цены на продукты питания, товары народного потребления	49,9
Трудно устроиться на работу, безработица	38,9
Низкий уровень дохода (низкая заработная плата, стипендия, др.)	38,7
Высокая стоимость высшего образования	34,4
Отсутствие собственного жилья	20,3
Отсутствие уверенности в завтрашнем дне	15,9
Коррупция	12,7
Низкий уровень культуры, бездуховность молодежи	12,3
Неустроенность личной жизни	11,8
Низкое качество образования	10,7
Низкое качество медицинского обслуживания	10,2
Наркомания, токсикомания, алкоголизм и табакокурение	10,1
Конфликты с родителями/старшим поколением, непонимание родных и близких	9,4
Проблемы досуга молодежи, негде провести свободное время	9,3
Религиозный экстремизм в молодежной среде	7,5
Экологические проблемы	6,8
Проблемы со здоровьем, усталость, переутомление	6,6
Вовлечение молодежи в преступные группировки	6,6
Угроза личной безопасности (страшно ходить по улицам и т.п.)	6,2
Плохое качество дорог, отсутствие возможности выехать из села в любое время	5,0
Долговые обязательства по кредитам	5,0
Отсутствие доступа к высокоскоростному Интернету, к качественной мобильной связи	3,8
Никакие	0,3
Затрудняюсь ответить	1,5

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

2.2. Отношение к девиантному поведению

Большинство (75,3%) респондентов выросли ли растут в полной семье, где их воспитывают оба родителя. 19,2% отметили, что росли либо растут в неполной семье (воспитывает один из родителей).

4,4% отметили, что воспитывались либо у бабушки (дедушки), либо у других родственников. 0,7% респондентов воспитывались либо росли в детском доме/интернате (Диаграмма №10).

Диаграмма №10. Распределение ответов на вопрос: «Выберите вариант ответа, который точнее всего описывает ситуацию Вашего детства?», в %

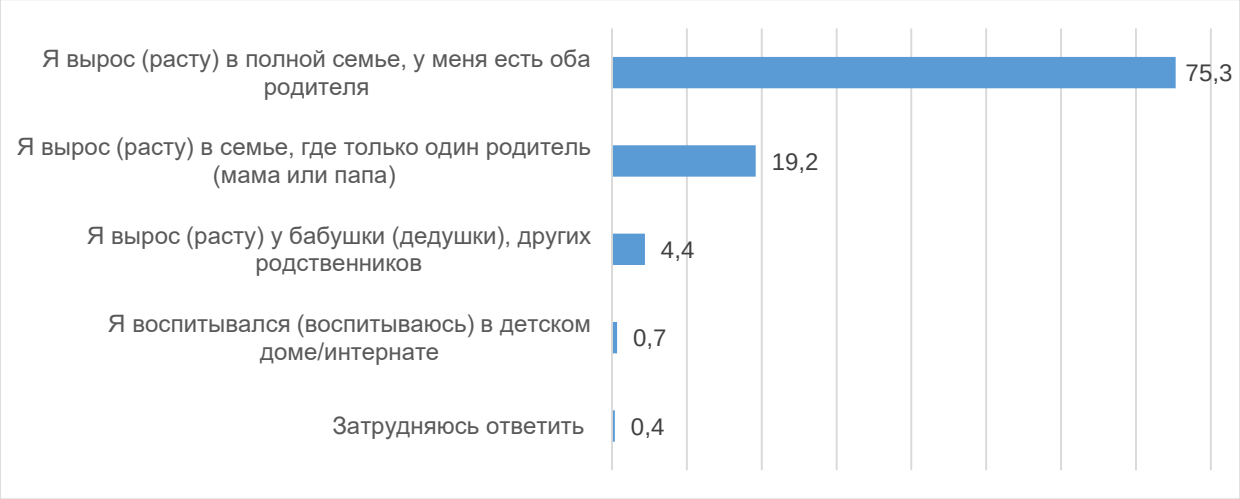

8,1% опрошенных отметили, что в их семьях происходят постоянные ссоры и скандалы. 5% молодых людей подтверждают длительное нахождение посторонних людей в их домах. Оскорбительные слова в свой адрес слышат 4,1% респондентов. Также респонденты отметили частое употребление спиртных напитков родителями (4,1%), драки между членами семьи (2,4%) и употребление наркотических средств (0,4%).

Большинство (82,7%) молодых людей категории NEET отрицают наличие в их семьях вышеуказанных случаев (Диаграмма №11).

Диаграмма №11. Распределение ответов на вопрос: «Скажите, пожалуйста, что из перечисленного случается в Вашей семье?», в %*

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Молодежь достаточно оптимистично оценивает собственный уровень здоровья, так 60% считают себя полностью здоровыми. У 9,5% молодых респондентов есть хронические заболевания, но без осложнений. Лишь 1,7% имеют хронические заболевания с обострениями. У 27,6% есть некоторые проблемы со здоровьем (ослабленное зрение, низкая выносливость и др.). 0,5% опрошенных имеют инвалидность и им требуется лечение (Диаграмма №12).

Диаграмма №12. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы оцениваете состояние своего здоровья?», в %

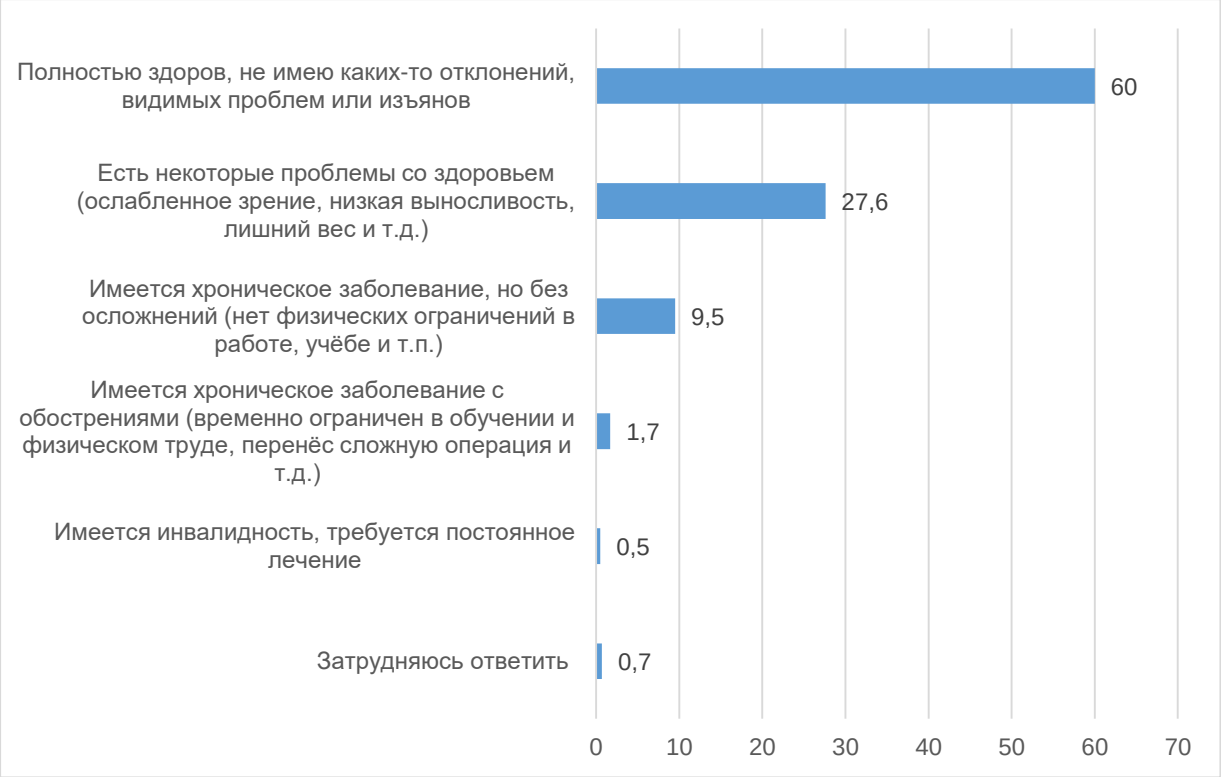

В целях выяснения и определения степени вовлеченности молодежи категории NEET в различные формы девиантного поведения молодым респондентам был задан вопрос: «Как часто Вы совершаете следующие поступки и как Вы к ним относитесь?». Были рассмотрены такие компоненты девиации как проблема курения, алкоголизма, наркомании, игровая зависимость, чрезмерное пользование социальными сетями и другие.

Результаты опроса показали, что большинство респондентов сами никогда не совершали и категорически осуждают различные формы девиантного поведения. Так, 84,5% опрошенных сами никогда не совершали и осуждают употребление наркотиков в том числе марихуаны, кокаина, LSD; публичное проявление неприязни к представителям других национальностей (82,2%); воровство, финансовые махинации (80,6%); жестокое обращение с животными (79,5%).

Отметили, что совершали несколько раз, но считают это неправильным: нарушение правил поведения в школе/колледже/вузе (срывы уроков, прогулы, отказ от выполнения заданий) (21,5%) и хамство, грубость, нецензурная брань (21,2%).

Совершают часто и считают нормой проведение времени в социальных сетях 54,8% опрошенных (Таблица №17).

Таблица №17. Распределение ответов на вопрос: «Как часто Вы совершаете следующие поступки и как Вы к ним относитесь?», в %

Социальное действие	Сам никогда не совершал, категорически осуждаю	Сам никогда не совершал, но считаю, это личным делом каждого	Совершал несколько раз, но считаю это не правильным	Совершал несколько раз, не считаю, что это плохо	Совершаю часто, считаю нормой	Затрудняюсь ответить
Курение сигарет, в том числе электронных сигарет или вейп	41,0	25,4	12,5	7,7	13,0	0,4
Употребление крепких спиртных напитков	43,1	25,7	15,0	12,1	3,7	0,4
Употребление соли, спайсов, кислоты	68,8	19,5	2,5	1,4	5,9	1,9
Употребление наркотиков в том числе марихуаны, кокаина, LSD	**84,5**	13,6	1,0	0,1	0,2	0,6
Азартные игры (ставки и т.д.)	68,3	22,2	6,3	1,5	0,8	0,9
Проведение времени в социальных сетях	20,4	8,4	4,5	11,2	**54,8**	0,7
Нарушение правил поведения в школе/ колледже/вузе (срывы уроков, прогулы, отказ от выполнения заданий)	47,7	22,6	**21,5**	5,1	0,9	2,2
Хамство, грубость, нецензурная брань	55,7	17,3	**21,2**	4,3	0,6	0,9
Драки, нанесение телесных повреждений	63,5	17,5	15,3	2,5	0,3	0,9
Жестокое обращение с животными	**79,5**	16,5	3,4	0,2	-	0,4
Взятки	72,4	20,1	4,7	0,7	0,2	1,9
Уклонение от налогов	74,3	20,3	2,1	0,5	0,1	2,7
Воровство, финансовые махинации	**80,6**	15,6	1,5	0,1	0,1	2,1
Публичное проявление неприязни к представителям других национальностей	**82,2**	14,4	1,8	0,1	0,1	1,4
Раннее начало половой жизни	54,2	34,3	3,7	1,4	1,5	4,9
Унижение других	78,3	17,1	3,2	0,2	0,1	1,1
Ношение «вызывающей» одежды	56,7	34,7	3,3	1,9	0,8	2,6
Участие в политических митингах	61,1	32,7	1,7	0,4	0,3	3,8
Уклонение от службы в армии	60,9	28,6	2,3	0,6	0,7	6,9

3. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ С ОБЩЕСТВЕННЫМИ ИНСТИТУТАМИ

3.1. Активность в школьный период

Лишь 1,7% респондентов отметили, что учились плохо и их отчислили из школы из-за плохих оценок. На «хорошо» и «отлично» учились 61,5% опрошенных, удовлетворительно, на «тройки» – 36,5%. Таким образом, не прослеживается корреляция между уровнем успеваемости и тем, что на сегодняшний день молодые люди не работают и не учатся, то есть находятся в категории NEET (Диаграмма №13).

Диаграмма №13. Распределение ответов на вопрос: «Какая у Вас была успеваемость в школе?», в %

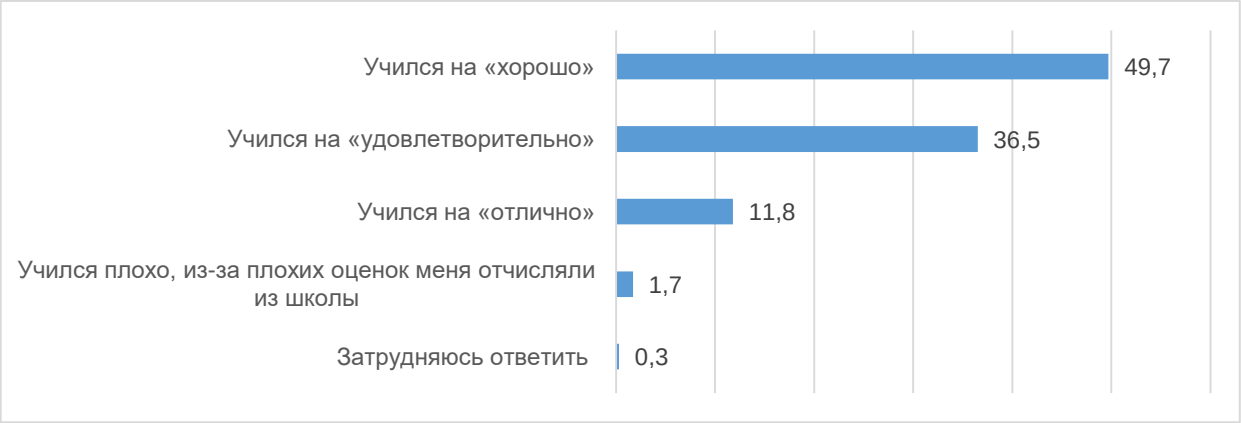

Большая часть респондентов, имеющих среднее, профессионально-техническое, среднее специальное, незаконченное высшее и высшее образование, отметили, что успеваемость в школе была хорошей. Лица, имеющие незаконченное среднее образование, в большинстве случаев имели в школе успеваемость на уровне «удовлетворительно» (47,4%).

Среди тех, кто отметил, что был отчислен из школы за неуспеваемость, выделяются те, кто имеет незаконченное высшее образование (7,0%), а также имеющие незаконченное среднее образование – 2,4% (Таблица №18).

Таблица №18. Распределение ответов на вопрос: «Какая у Вас была успеваемость в школе?», по уровню образования, в %

Варианты ответов	Незаконченное среднее – 9 классов школы	Среднее - 11 классов школы	Профессионально-техническое, среднее специальное колледж, училище	Незаконченное высшее	Высшее окончил вуз
Учился на «отлично»	8,0	13,3	7,8	18,3	24,3
Учился на «хорошо»	41,9	53,2	51,3	47,9	55,6
Учился на «удовлетворительно»	47,4	31,6	40,2	26,8	18,0
Учился плохо, из-за плохих оценок меня отчисляли из школы	2,4	1,4	0,7	7,0	1,3
Затрудняюсь ответить	0,3	0,5	0,0	0,0	0,8

Большинство респондентов отметили, что у них были хорошие отношения в школе с учителями и одноклассниками (48,2%). Также значительная часть

опрошенных отметила, что отношения были, в целом, хорошими, но иногда случались конфликты (43,6%). У 7,5% респондентов в процессе обучения постоянно возникали конфликты (Диаграмма №14).

Диаграмма №14. Распределение ответов на вопрос: «Какие у Вас были отношения в школе (с учителями, одноклассниками)?», в %

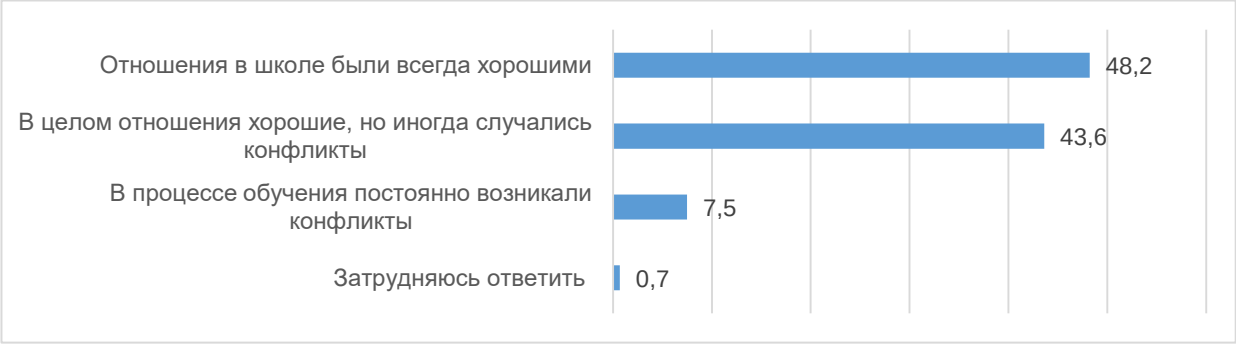

В разрезе типа местности проживания отмечено, что для сельской молодежи в большей степени характерны хорошие и бесконфликтные отношения, нежели для городской (57,7% и 40,9% соответственно). Также у городской молодежи в большей степени, чем у сельской молодежи, случались конфликты на постоянной основе – 9,1% городской молодежи отметили, что «в процессе обучения постоянно возникали конфликты» (Таблица №19).

Таблица №19. Распределение ответов на вопрос: «Какие у Вас были отношения в школе (с учителями, одноклассниками)?», по типу населенного пункта, в %

Варианты ответов	**Город**	**Село**
Отношения в школе были всегда хорошими	40,9	57,7
В целом отношения хорошие, но иногда случались конфликты	49,3	36,3
В процессе обучения постоянно возникали конфликты	9,1	5,4
Затрудняюсь ответить	0,7	0,6

Среди респондентов на системной основе посещали внешкольные кружки 23,6% или менее четверти от общего числа опрошенных. 42,4% опрошенных посещали внешкольные кружки и секции не регулярно или несколько раз. И еще треть (33,4%) вообще никогда не посещали никакие внешкольные секции или кружки (Диаграмма №15).

Диаграмма №15. Распределение ответов на вопрос: «Посещали ли Вы внешкольные кружки, секции?», в %

Среди респондентов, которые на постоянной основе посещали внеклассные кружки и секции, больше всего представлены лица, имеющие высшее образование (40,6%). Лица, имеющие незаконченное среднее, среднее, профессионально-техническое и незаконченное высшее образование, чаще всего отвечали, что посещали внешкольные секции и кружки на непостоянной основе (Таблица №20).

Таблица №20. Распределение ответов на вопрос: «Посещали ли Вы внешкольные кружки, секции?», по уровню образования, в %

Варианты ответов	Незаконченное среднее (9 классов школы)	Среднее (11 классов школы)	Профессионально-техническое, среднее специальное (колледж, училище)	Незаконченное высшее	Высшее (окончил вуз)
Да, регулярно посещал кружки, секции	15,8	20,6	26,3	28,2	40,6
Несколько раз посещал, не регулярно	42,6	45,4	41,3	39,4	38,1
Никогда не посещал внешкольные организации	40,8	32,8	32,3	32,4	20,5
Затрудняюсь ответить	0,8	1,2	0,1	0,0	0,8

Около половины респондентов имеет неполное среднее образование: 45,4% окончили 9 классов, 2,1% не окончили 9 классов и были отчислены из школы, 1,2% также не окончили 9 классов, но были вынуждены бросить школу по состоянию здоровья. Вторая половина опрошенных (51,0%) окончили все 11 классов (Диаграмма №16).

Диаграмма №16. Распределение ответов на вопрос: «Сколько классов школы Вы окончили?», в %

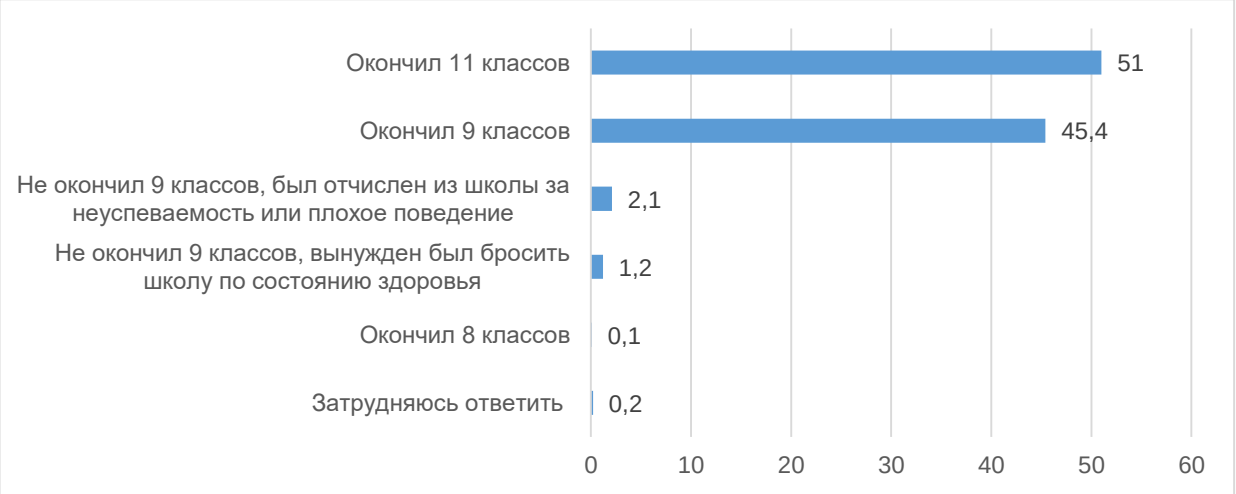

Среди тех, кто окончил только 9 классов и был отчислен из школы из-за неуспеваемости, больше тех, кто имеет наименьший уровень дохода в семье (4,6% из числа тех, чей доход ниже 30 000 тенге). Также среди данной категории молодежи больше представлены молодые люди, проживающие в городе (3,2%) (Таблица №21).

Таблица №21. Распределение ответов на вопрос: «Сколько классов школы Вы окончили?», по уровню дохода, по типу населенного пункта, в %

Варианты ответов	До 30 000 тенге	От 30 001 до 60 000 тенге	От 60 001 до 100 000 тенге	От 100 001 до 300 000 тенге	Город	Село
Окончил 11 классов	45,9	50,5	55,2	50,0	48,7	54,0
Окончил 9 классов	47,9	46,5	42,5	46,7	46,2	44,3
Не окончил 9 классов, был отчислен из школы за неуспеваемость	4,6	1,9	1,5	0,7	3,2	0,6
Не окончил 9 классов, вынужден был бросить школу по состоянию здоровья	1,4	0,7	0,6	2,2	1,7	0,6
Окончил 8 классов	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,2
Затрудняюсь ответить	0,2	0,4	0,0	0,4	0,2	0,3

Касательно занятости после окончания школы либо отчисления из нее, чуть более половины респондентов продолжили обучение в колледже или вузе. 27,9% отметили, что они «ничем не занимались, сидели дома», каждый десятый вышел на работу (10,6%) и еще 6% после окончания школы создали семью (Диаграмма №17).

Диаграмма №17. Распределение ответов на вопрос: «Чем Вы занялись после окончания школы или отчисления из школы?», в %

Среди респондентов, имеющих наименьший уровень дохода, больше тех, кто после завершения обучения в школе поступил в колледж либо вуз (41,3%) или ничем не занимался и «просто сидел дома» (37,0%). Эта тенденция практически в равной степени относится и к городской, и сельской молодежи.

В разрезе типа местности проживания среди городской молодежи больше тех, кто после школы устроился на работу (12,6%) в сравнении с сельской молодежью (7,9%) (Таблица №22).

Таблица №22. Распределение ответов на вопрос: «Чем Вы занялись после окончания школы или отчисления из школы?», по уровню дохода, типу населенного пункта, в %

Варианты ответов	До 30 000 тенге	От 30 001 до 60 000 тенге	От 60 001 до 100 000 тенге	От 100 001 до 300 000 тенге	Город	Село
Поступил(-а) в колледж, вуз	41,3	59,2	59,6	62,9	53,6	56,6
Женился, вышла замуж	4,0	7,0	6,3	8,1	5,3	6,9
Устроился(-лась) на работу	16,8	8,0	9,7	10,3	12,6	7,9
Ничем, сидел(-а) дома	37,0	25,8	23,9	18,0	27,9	27,9
Окончил 8 классов	0,0	0,0	0,2	0,0	0,1	0,3
Забрали в армию	0,6	0,0	0,0	0,0	0,1	0,3
Занимался музыкой, посещал спортивные секции	0,3	0,0	0,2	0,4	0,3	0,0
Лежал в больнице	0,0	0,0	0,1	0,3	0,1	0,1

3.2. Планы на краткосрочный период

На текущий момент 45,0% опрошенных не собираются возобновлять или продолжать обучение. 7,6% затрудняются с ответом на вопрос о своих жизненных планах, связанных с образованием. Среди тех, кто планирует продолжать обучение, 18,6% планируют учиться в вузе, 14,3% в колледже, 5,2% собираются получать послевузовское образование, 4,9% планируют завершить обучение в средней школе и еще 4,4% хотят получить дополнительное образование на курсах (Диаграмма №18).

Диаграмма №18. Распределение ответов на вопрос: «Собираетесь ли Вы возобновить или продолжить обучение, если да, то где?», в %

По мнению респондентов, тремя наиболее значимыми факторами при выборе профессии являются востребованность профессии (54,7%), высокая заработная плата (51,4%), а также престижность профессии (34,6%).

Только 27,6% из числа опрошенной молодежи категории NEET при выборе будущей сферы работы, исходят из своих способностей и талантов. Мнение родителей является определяющим фактором при выборе профессии для каждого пятого молодого человека (20,0%) (Таблица №23).

Таблица №23. Распределение ответов на вопрос: «Какие факторы, являются важными для Вас при выборе профессии?», в %*

Варианты ответов	**%**
Востребованность профессии	54,7
Высокая заработная плата	51,4
Престижность профессии	34,6
Соответствие способностям	27,6
Мнение родителей	20,0
Состояние здоровья и физические возможности	9,5
Близость учебного заведения к дому	8,5
Желание продолжить династию	7,2
Интерес к обучению	0,1
Поступил, где дешевле обучение	0,1
Затрудняюсь ответить	3,9

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

На мнение родителей при выборе профессии больше ориентируются респонденты с более высоким уровнем дохода. Так, среди молодежи с уровнем дохода ниже 30 000 тенге в месяц на мнение родителей при выборе профессии ориентируется 17,9%, среди тех, чей доход выше 100 000 тенге в месяц – 29,0% (Таблица №24).

Таблица №24. Распределение ответов на вопрос: «Какие факторы, являются важными для Вас при выборе профессии?», по уровню дохода, в %*

Варианты ответов	**До 30 000 тенге**	**От 30 001 до 60 000 тенге**	**От 60 001 до 100 000 тенге**	**От 100 001 до 300 000 тенге**
Востребованность профессии	50,1	54,7	61,7	50,0
Престижность профессии	30,5	35,5	40,0	32,4
Близость учебного заведения к дому	9,4	8,7	8,0	10,3
Мнение родителей	17,9	17,2	19,9	29,0
Желание продолжить династию	7,1	6,6	5,9	10,3
Соответствие способностям	25,4	30,8	29,4	23,5
Высокая заработная плата	50,7	54,4	53,3	46,7

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Согласно мнению большинства респондентов (41,4%), главным фактором, способным помешать им получить/продолжить профессиональное образование, в первую очередь, является высокая стоимость обучения. 18,1% или практически каждый пятый опрошенный отметил, что препятствием является их низкая мотивация. Также респондентами выделены такие факторы, как коррумпированность образовательной среды (14,7%), отсутствие квалифицированных педагогов (13,6%), неосознанный выбор будущей профессии (11,7%), а также низкая техническая оснащенность учебного заведения (11,3%).

21,5% респондентов отметили, что их намерению получить образование помешать ничего не может (Таблица №25).

Таблица №25. Распределение ответов на вопрос: «Что лично Вам может помешать получить/продолжить профессиональное образование (в колледже, вузе)?», в %*

Варианты ответов	**%**
Высокая стоимость обучения	41,4
Ничто не может помешать мне получить образование	21,5
Низкая мотивация	18,1
Коррумпированность образовательной среды	14,7
Отсутствие квалифицированных педагогов	13,6
Неосознанный выбор будущей профессии	11,7
Низкая техническая оснащенность учебного заведения	11,3
Переполненность учебных заведений	8,7
Неудобное расписание занятий	8,2
Нехватка учебников на государственном языке	7,0
Вовлечение учащихся в религиозные организации	3,6
Иждивенческое отношение	3,5
Увлечение азартными играми (букмекерские конторы, онлайн-казино, игровые автоматы, др.)	3,0
Не хочу учиться	0,4
Надо содержать семью	0,2
Маленькие дети	0,1
Состояние здоровья	0,2
Не смогу сдать экзамен	0,1
Закончил вуз	0,1
Не разрешили родители	0,1
Затрудняюсь ответить	6,3

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

43,6% опрошенных получили диплом об окончании колледжа/вуза, 38,1% не учились в этих образовательных учреждениях, а 16% или каждый шестой не доучился в колледже/вузе до конца, по тем или иным причинам. При этом из них 10,4% бросили учебу по собственному желанию, 3,5% были отчислены, 2,3% были вынуждены оставить учебу по состоянию здоровья (Диаграмма №19).

Диаграмма №19. Распределение ответов на вопрос: «Окончили ли Вы колледж/вуз и получили ли диплом?», в %

На сегодняшний день выбранная специальность устраивает 72,3% («полностью устраивает», «скорее устраивает») опрошенных. 23,2% респондентов не устраивает выбранная специальность («скорее не устраивает», «полностью не устраивает») (Диаграмма №20).

Диаграмма №20. Распределение ответов на вопрос: «Устраивает ли Вас выбранная Вами специальность?», в %

В ходе исследования был задан вопрос: «Считаете ли Вы свою специальность востребованной на рынке труда?». Так, 68,3% респондентов считают свою специальность востребованной на рынке труда («да», «скорее, да»). В то время как 26,2% опрошенных не считают свою специальность востребованной на рынке труда («скорее нет», «нет»). 5,5% респондентов затруднились ответить на данный вопрос (Таблица №26).

Таблица №26. Распределение ответов на вопрос: «Считаете ли Вы свою специальность востребованной на рынке труда?», в %

Варианты ответов	**%**
Да	28,4
Скорее, да	39,9
Скорее, нет	19,7
Нет	6,5
Затрудняюсь ответить	5,5

Согласно данным исследования, уровень свободного владения казахским языком составляет – 69,3%, русским – 77,2% *(совокупные ответы «Свободно говорю, читаю и пишу» и «Владею свободно, в том числе и профессиональной лексикой»)*. При этом доля тех, кто не владеет казахским совсем или понимает только некоторые фразы составляет 14,7%, русским – 3,7%. Совсем по-другому ситуация обстоит с английским языком, свободно владеют им только 5,5% опрошенной молодежи категории NEET, совсем не владеют – 57,8% (Таблица №27).

Таблица №27. Распределение ответов на вопрос: «Насколько свободно Вы владеете казахским, русским, английским языками?», в %

Степень владения / Языки	Не владею совсем	Не владею, но понимаю некоторые фразы	Понимаю речь, но объяснить-ся не могу	Понимаю речь и могу объясни-ться	Свобод-но говорю и читаю, но не пишу	Свобод-но говорю, читаю и пишу	Владею свободно, в том числе профессиональ-ной лексикой (информационно емкие научно-технические, литературно-гуманитарные тексты, речи по специальности)	Затруд. отве-тить
Казахский	5,7	9,0	5,0	11,0	8,0	47,8	13,5	-
Русский	1,6	2,1	5,6	13,0	12,3	53,2	11,7	0,5
Английский	25,8	32,0	17,7	14,8	3,7	4,7	0,8	0,5

Анализ ответов опрошенных свидетельствует о том, что у них не наблюдается значительной кредитной загруженности. Так, в большинстве случаев опрошенные отмечали, что не брали никаких видов кредита.

Некоторая часть респондентов отметила, что брала кредиты на те или иные цели. Респонденты, в основном, пользуются кредитами на бытовую технику, видеотехнику, компьютер, телефон и подобные предметы. При этом 16,8% уже выплатили кредит, 13,8% – продолжают выплачивать, а 5,1% хотели бы оформить кредит, но не получили одобрение банка. Меньше всего респондентами в кредит были оформлены поездка на отдых за границу – 1,9% опрошенных уже выплатили такой кредит, а 0,4% еще продолжают выплачивать. Важно отметить, что невысока доля респондентов, оформивших кредит на недвижимость – квартиру, дачу и т.п., 92,8% респондентов заявили, что не брали кредит на эту цель (Таблица №28).

Таблица №28. Распределение ответов на вопрос: «На что из перечисленного Вы брали кредит за последние 2 года?», в %

Варианты ответов	Не брал (-а) кредит	Брал (-а), но уже выплатил	Брал (-а) продолжаю выплачивать	Хотел (-а), но не дали
Бытовую технику, видеотехнику, компьютер, телефон и т.п.	64,4	16,8	13,7	5,1
Мебель	85,6	7,6	4,4	2,4
Автомобиль	88,6	3,8	2,8	4,8
Недвижимость – квартиру, дачу и т.п.	92,8	1,9	2,1	3,2
Ремонт жилья или благоустройство участка	93,7	3,2	1,0	2,1
Образование	94,8	2,8	0,6	1,8
Медицинские услуги	95,3	2,6	0,6	1,5
Поездку на отдых заграницу	95,7	1,8	0,3	2,2
Торжества, юбилеи, свадьбы, семейные мероприятия	94,0	2,8	1,7	1,5

3.3. Интерес к политической жизни

54,7% опрошенных отметили, что интересуются политической жизнью в Казахстане, деятельностью политических партий, представителей государства, органов управления и др. 45,3% респондентов заявили, что политическая жизнь страны не представляет для них интереса (Диаграмма №21).

Диаграмма №21. Распределение ответов на вопрос: «Интересуетесь ли Вы политической жизнью в Казахстане, деятельностью политических партий, представителей государства, органов управления и др.?», в %

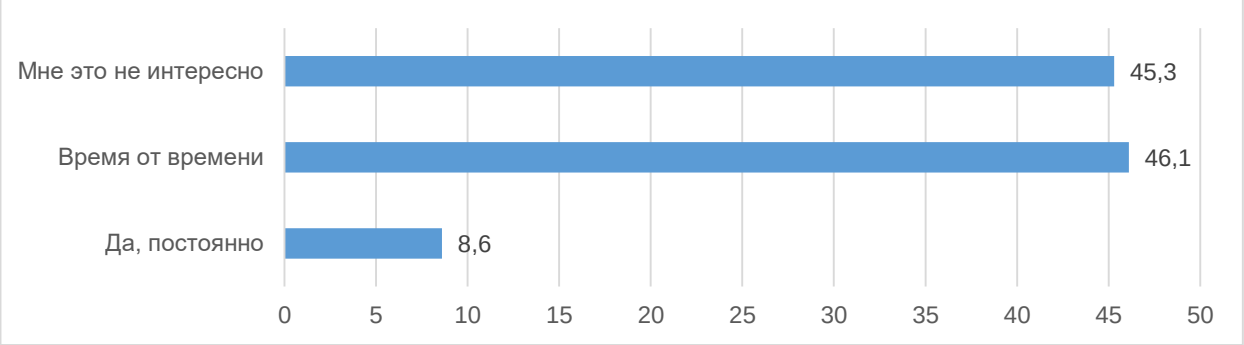

Необходимо отметить, что в большей степени политической жизнью страны интересуется молодежь с более высоким уровнем дохода, в разрезе возраста – более старшей возрастной группы. Напротив, в меньшей степени политические события Казахстана волнуют молодежь NEET, чей доход в сравнительном разрезе является наиболее низким, в возрасте от 14 до 18 лет (Таблицы №29, №30).

Таблица №29. Распределение ответов на вопрос: «Интересуетесь ли Вы политической жизнью в Казахстане, деятельностью политических партий и других институтов власти?», по уровню дохода, в %

Варианты ответов	**До 30 000 тенге**	**От 30 001 до 60 000 тенге**	**От 60 001 до 100 000 тенге**	**От 100 001 до 300 000 тенге**
Да, постоянно	5,4	9,2	10,8	10,7
Время от времени	47,9	48,8	46,7	50,4
Мне это не интересно	46,7	42,0	42,5	39,0

Таблица №30. Распределение ответов на вопрос: «Интересуетесь ли Вы политической жизнью в Казахстане, деятельностью политических партий и других институтов власти?», по возрасту, в %

Варианты ответов	**14-18 лет**	**19-23 года**	**24-28 лет**
Да, постоянно	5,3	9,2	11,4
Время от времени	36,7	48,6	53,9
Мне это не интересно	58,0	42,2	34,7

Основным источником информации для респондентов являются социальные сети (58,4%), далее, с существенным отрывом следует телевидение (34,6%), третьим – родственники, друзья и знакомые, от которых получает информацию каждый третий респондент из числа молодежи категории NEET (31,9%). Необходимо отметить, что мессенджеры также являются важными источниками информации для респондентов – WhatsApp-чаты отметили 26,1% из них. Респонденты намного реже получают информацию через Интернет СМИ, как казахстанских (17,8%), так и зарубежных (7,3%), а также из Youtube-каналов (18,2%) (Таблица №31).

Таблица №31. Распределение ответов на вопрос: «Из каких источников Вы обычно узнаете о том, что происходит в стране и за ее пределами?», в %*

Варианты ответов	**%**
Социальные сети (Facebook, Вконтакте, Instagram, Одноклассники)	58,4
Телевидение	34,6
От родственников, друзей, знакомых	31,9
WhatsApp-чаты	26,1
Youtube-каналы	18,2
Казахстанские Интернет СМИ	17,8
Telegram-каналы	13,7
Зарубежные Интернет СМИ	7,3
Печатные СМИ (газеты, журналы)	6,0
Радио	5,6
Не интересуюсь	0,4
Затрудняюсь ответить	3,2

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Необходимо отметить, что источники получения информации о политических событиях в Казахстане у респондентов с более высоким уровнем образования чаще, чем у других, включает в себя зарубежные Интернет СМИ и печатные издания. В контексте типа местности проживания, сельская молодежь более традиционна в выборе источников информации о событиях, происходящих в стране и за ее пределами, и больше, чем городская молодежь, отдает предпочтение телевидению.

26,9% или каждый четвертый опрошенный не принимают участия в выборах, что может быть связано как с низким уровнем интереса к политической жизни, так и убеждением, что их участие в выборах не повлияет на ситуацию в стране, а также недоверием к существующей политической системе в целом. 33,7% респондентов стараются голосовать, если есть подобная возможность, 20,3% не голосуют, потому что им еще нет 18 лет, и лишь 17,1% молодежи NEET указали, что они обязательно голосуют на выборах (Диаграмма №22).

Диаграмма №22. Распределение ответов на вопрос: «Участвуете Вы или не участвуете в выборах?», в %

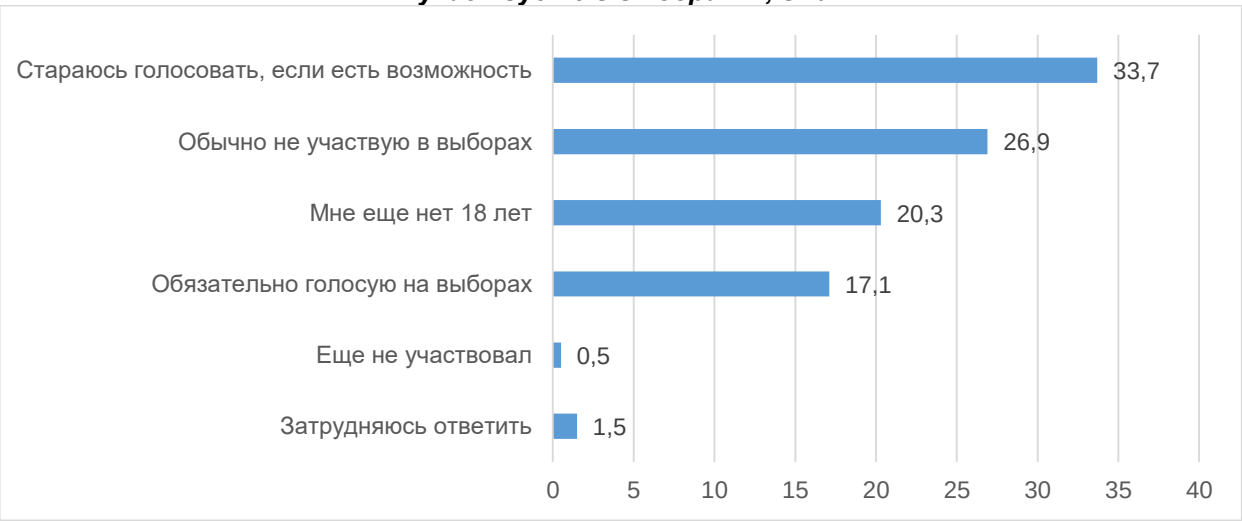

Необходимо отметить, что большей частью принимать участие в выборах стараются респонденты более старшей возрастной группы. В частности, доля молодежи в возрасте 24-28 лет, которая голосует на выборах «по возможности» и

«обязательно», составляет 70,1%, доля молодежи в возрасте 19-23 года – 61,6%. (Таблица №32).

Таблица №32. Распределение ответов на вопрос: «Участвуете Вы или не участвуете в выборах?», по возрасту, в %

Варианты ответов	**14-18 лет**	**19-23 года**	**24-28 лет**
Обязательно голосую на выборах	7,3	21,3	23,6
Стараюсь голосовать, если есть возможность	16,0	40,3	46,5
Обычно не участвую в выборах	21,2	33,2	27,0
Мне еще нет 18 лет	51,5	3,8	2,4
Еще не участвовал	1,4	0,0	0,0
Затрудняюсь ответить	2,5	1,5	0,4

62,7% молодежи категории NEET отрицают вероятность возникновения акций протеста в месте их проживания. 26,9% подобной вероятности не исключают (Диаграмма №23).

Диаграмма №23. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы считаете, существует ли сейчас вероятность возникновения акций протеста в Вашем городе/селе (митинг, забастовка, петиции)?», в %

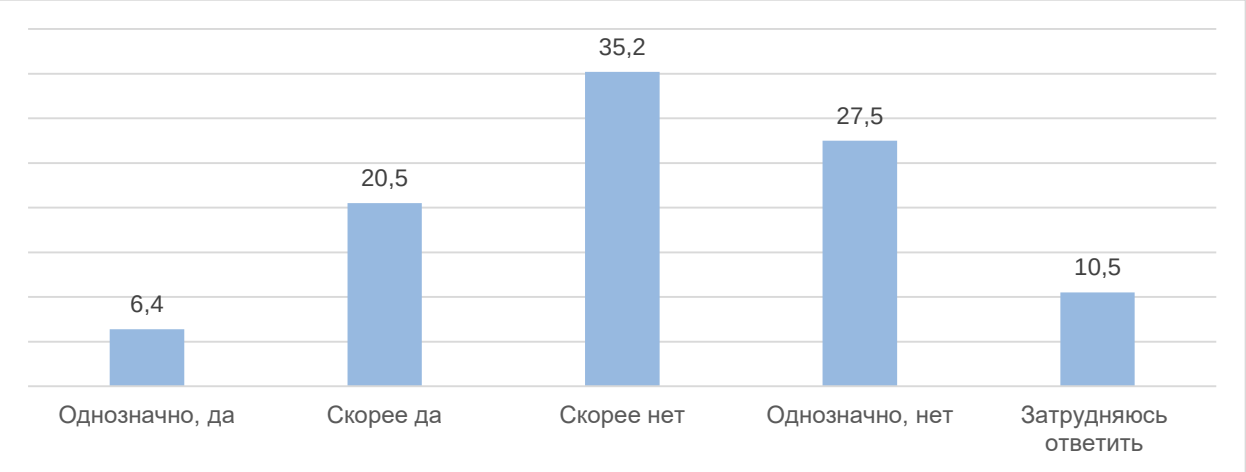

Вероятность возникновения акций протеста в месте их проживания в большей степени допускают респонденты с более высоким уровнем дохода, по типу населенного пункта – жители сел. В частности, 10,7% респондентов с доходом от 100 до 300 тысяч тенге ответили на вопрос о вероятности возникновения акций протеста как «однозначно, да», в то время как респонденты с доходом до 30 000 тенге выбрали такой вариант ответа в 4,8% случаев, до 60 000 тенге – в 4,5%.

По типу населенного пункта не наблюдается каких-либо серьезных различий по данному вопросу. Однако стоит отметить, что жители села немного больше, чем жители города выделили возможность возникновения протестов – 7,3% респондентов – сельчан касательно такой вероятности отметили, что «однозначно, да», 22,7% – «скорее, да». Для респондентов, проживающих в городе, аналогичные показатели находятся на уровне 5,6% и 18,8% (Таблица №33).

Таблица №33. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы считаете, существует ли сейчас вероятность возникновения акций протеста в Вашем городе/селе?», по уровню дохода и по типу населенного пункта, в %

Варианты ответов	До 30 000 тенге	От 30 001 до 60 000 тенге	От 60 001 до 100 000 тенге	От 100 001 до 300 000 тенге	Город	Село
Однозначно, да	4,8	4,5	8,0	10,7	5,6	7,3
Скорее да	28,2	14,5	20,1	30,5	18,8	22,7
Скорее нет	32,5	43,0	35,1	34,2	39,1	30,1
Однозначно, нет	29,3	28,9	29,2	18,0	24,1	31,9
Затрудняюсь ответить	5,1	9,1	7,6	6,6	12,4	8,0

В числе факторов, способных повлиять на то, чтобы респонденты присоединились к массовым выступлениям, если они будут в их регионе, в первую очередь, выделяются: повышение цен на продукты и лекарства (15,0%), повышение тарифов на коммунальные услуги (10,8%), снижение социальных выплат (10,0%), то есть, причины социально-экономического характера.

Вместе с тем, 9,2% опрошенных заявляют о том, что примут участие в акциях протеста в случае, если будут ущемлены их права по этническому признаку, а также в случае, если столкнутся с произволом государственных и правоохранительных органов (9,2%) (Таблица №34).

Таблица №34. Распределение ответов на вопрос: Распределение ответов на вопрос: «Готовы ли Вы лично присоединиться к массовым выступлениям по следующим причинам, если они будут иметь место в Вашем регионе?», в %

Варианты ответов	Да	Скорее да	Скорее нет	Нет	З/О
Повышение цен на продукты и лекарства	15,0	12,6	21,8	43,5	7,1
Повышение тарифов на коммунальные услуги	10,8	12,5	22,8	47,1	6,8
Трудовые конфликты	8,5	11,0	24,2	49,2	7,1
Ущемление прав по этническому признаку	9,2	12,2	21,2	49,9	7,5
Бездействие властей, нежелание решать проблемы города/села	9,5	12,0	23,2	48,0	7,3
Коррупция	8,9	11,5	22,4	50,5	6,7
Снижение социальных выплат	10,0	11,2	23,1	48,8	6,9
Произвол представителей государственных и правоохранительных органов	9,2	12,2	22,4	48,2	8,0
Недовольство положением дел в стране, политикой властей	8,3	10,1	23,1	50,5	8,0

4. ЗАНЯТОСТЬ И ДОСУГ

4.1. Отношение к работе, каналы для поиска работы

Результаты массового опроса показывают, что превалирующая часть респондентов не работала во время учебы в колледже или вузе (29,6%). На постоянной основе по своей специальности подрабатывали во время учебы 4,5% опрошенных. Почти в три раза больше опрошенных молодых людей (13,1%) постоянно подрабатывали, но не по специальности. Еще 11,4% респондентов имели случайные подработки не по специальности (Диаграмма №24).

Диаграмма №24. Распределение ответов на вопрос: «Вы подрабатывали пока учились в колледже/вузе?», в %

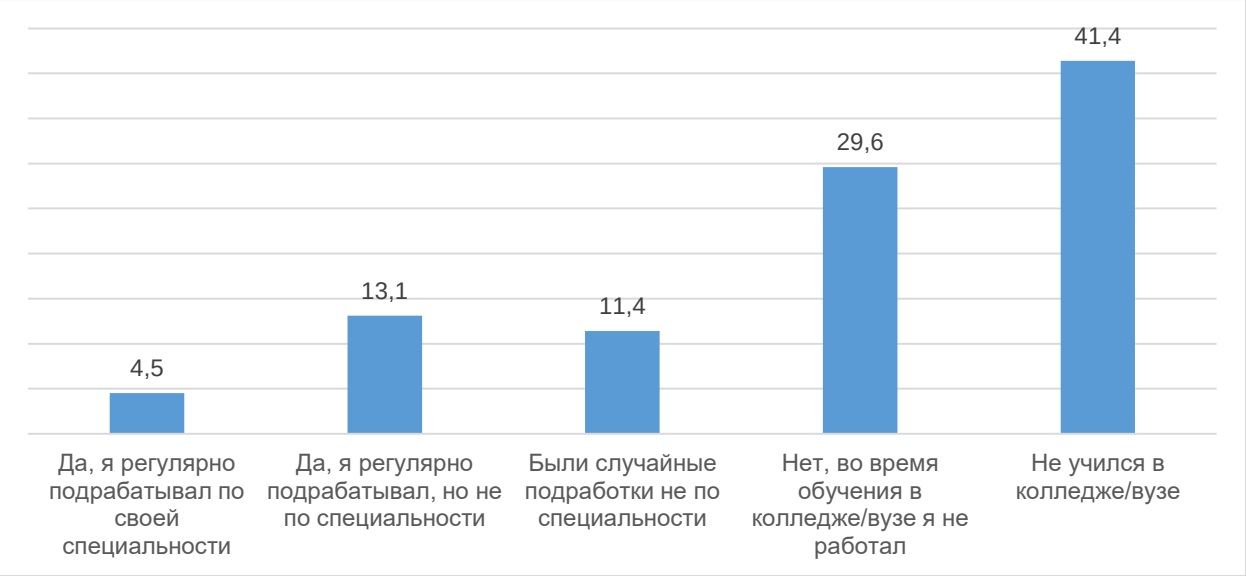

При этом, среди тех, кто подрабатывал, около трети были вынуждены делать это в силу острой необходимости, поскольку им не хватало денег на самое необходимое (30,2%). Также к числу значимых причин работы во время учебы относилось и желание помочь своим родителям (27,8%). Доля тех, кто подрабатывал во время учебы с целью получить опыт работы по своей будущей специальности, а также с тем, чтобы получить жизненный опыт, опыт общения, гораздо меньше (7,8% и 10,9%, соответственно) (Таблица №35).

Таблица №35. Распределение ответов на вопрос: «Каковы причины Вашей подработки в ходе обучения?», в %*

Варианты ответов	**%**
Не хотел зависеть от родителей	35,0
Не хватало денег на самое необходимое	30,2
Хотелось заработать денег на развлечения, дополнительное образование	30,2
Хотелось помочь своим родителям	27,8
Хотелось получить жизненный опыт, опыт общения	10,9
Стремился получить опыт работы по своей будущей специальности	7,8
Было слишком много свободного времени	3,8
Затрудняюсь ответить	1,4

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Среди тех, кто подрабатывал в силу того, что денег не хватало на самое необходимое, значительно больше респондентов, чей доход в сравнительном разрезе является наиболее низким – менее 30 000 на человека в семье в месяц (тех, чей доход менее 30 000 - 40,5%, молодежи NEET с доходом от 100 000 – 26,4%), в разрезе типа места проживания это, в первую очередь, сельские жители (сельчан 37,8%, горожан – 24,6%) (Таблица №36).

Таблица №36. Распределение ответов на вопрос: «Каковы причины Вашей подработки в ходе обучения?», по уровню доходов, в %*

Варианты ответов	До 30 000 тенге	От 30 001 до 60 000 тенге	От 60 001 до 100 000 тенге	От 100 001 до 300 000 тенге	Город	Село
Не хватало денег на самое необходимое	40,5	29,7	29,2	26,4	24,6	37,8
Хотелось заработать денег на развлечения, дополнительное образование	33,3	34,3	29,2	24,5	31,7	28,0
Хотелось помочь своим родителям	22,6	23,3	37,5	26,4	28,1	27,2
Не хотел зависеть от родителей	27,4	36,0	35,4	45,3	37,1	32,1
Стремился получить опыт работы по своей будущей специальности	7,1	5,8	9,7	11,3	9,6	5,3
Хотелось получить жизненный опыт, опыт общения	3,6	11,0	15,3	13,2	12,6	8,5
Было слишком много свободного времени	0,0	1,7	4,9	8,5	4,2	3,3

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Важно отметить, что не все респонденты находятся в поисках работы. На сегодняшний день работу стремится найти меньше половины респондентов – 41,7%, оставшиеся 58,3% в данный момент не заинтересованы в трудоустройстве (Диаграмма №25).

Диаграмма №25. Распределение ответов на вопрос: «В настоящее время ищете ли Вы работу?», в %

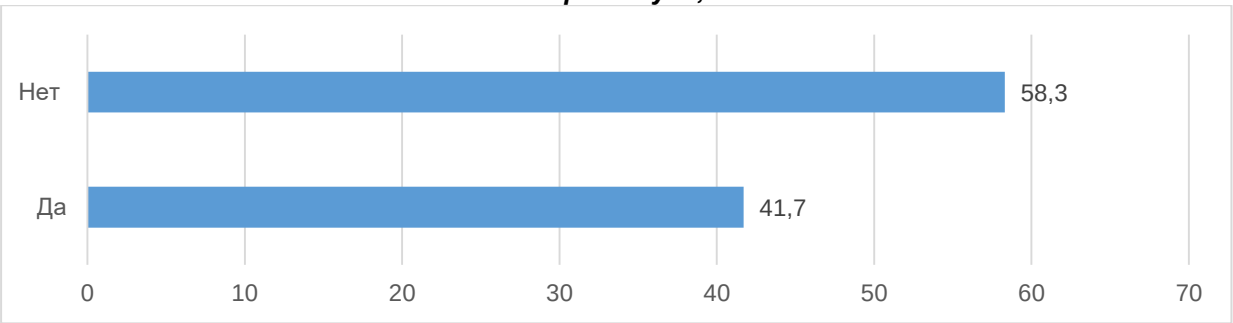

Среди тех, кто ищет работу в настоящее время, больше молодежи с низким уровнем дохода (45,6%), в возрастном разрезе – молодежи старших возрастных групп от 19 до 29 лет (49,3%). Напротив, меньше на сегодня заинтересованы в поиске работы молодые люди в возрасте от 14 до 18 лет (70,8%), в разрезе материального благосостояния – те, чей доход выше 100 000 тенге на человека в

семье, то есть наиболее обеспеченные в сравнительном разрезе (65,1%) (Таблицы №37, №38).

Таблица №37. Распределение ответов на вопрос: «В настоящее время ищете ли Вы работу?», по уровню дохода, в %

Варианты ответов	До 30 000 тенге	От 30 001 до 60 000 тенге	От 60 001 до 100 000 тенге	От 100 001 до 300 000 тенге
Да	45,6	44,6	41,4	34,9
Нет	54,4	55,4	58,6	65,1

Таблица №38. Распределение ответов на вопрос: «В настоящее время ищете ли Вы работу?», по возрасту, в %

Варианты ответов	14-18 лет	19-23 лет	24-28 лет
Да	29,2	49,3	48,0
Нет	70,8	50,7	52,0

К числу наиболее распространенных способов поиска работы относятся следующие: через друзей, знакомых (67%), объявления в газете/Интернете (57,3%), привлекают к помощи родителей (27,8%), через Центры занятости населения (17,9%) (Диаграмма №26).

Диаграмма №26. Распределение ответов на вопрос: «Каким способом Вы ищете работу?», в %*

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

23,6% респондентов заявили о том, что обращались в Центры занятости населения с целью найти работу. 76,4% опрошенных не обращались в Центр занятости населения в целях поиска работы (Таблица №39).

Таблица №39. Распределение ответов на вопрос: «Укажите, обращались ли Вы в Центр занятости населения в целях поиска работы?», в %

Варианты ответов	%
Да	23,6
Нет	76,4

57,4% респондентов считают, что Центр занятости населения работает эффективно («да, эффективно», «скорее эффективно»). В то время как 37% опрошенных отметили, что считают работу Центра занятости не эффективной («скорее неэффективно», «неэффективно») (Таблица №40).

Таблица №40. Распределение ответов на вопрос: «По Вашему мнению, эффективно ли работает Центр занятости населения?», в %

Варианты ответов	**%**
Да, эффективно	26,9
Скорее эффективно	30,5
Скорее неэффективно	28,9
Неэффективно	8,1
Затрудняюсь ответить	5,6

Согласно результатам исследования, респонденты чаще всего ищут работу в таких отраслях, как торговля (18,5%), транспорт, связь (17,9%), общественное питание (16,8%), а также строительство (16,7%). Немного реже опрошенные ищут работу в сфере образования (13,5%), промышленности (11,4%), а также в сфере финансов, кредитования, страхования (11,2%). В работе в сфере предпринимательства заинтересованы 6,4% опрошенных.

Практически в равной степени выражается заинтересованных респондентов в таких отраслях, как менеджмент (5,8%), «культура и искусство» (5,5%), «сельское хозяйство, лесное хозяйство» (5,5%), «здравоохранение и социальное обеспечение» (5,2%) (Таблица №41).

Таблица №41. Распределение ответов на вопрос: «Укажите, пожалуйста, в какой отрасли Вы ищите/искали работу?», в %*

Варианты ответов	**%**
Оптовая и розничная торговля	18,5
Транспорт, связь	17,9
Общественное питание	16,8
Строительство	16,7
Образование	13,5
Промышленность	11,4
Финансы, кредитование, страхование	11,2
Предпринимательство	6,4
Менеджмент	5,8
Культура и искусство	5,5
Сельское хозяйство, лесное хозяйство	5,5
Здравоохранение и социальное обеспечение	5,2
Жилищно-коммунальное хозяйство, бытовое обслуживание населения	5,0
Государственное управление и оборона (включая правоохранительные и силовые органы, органы соцобеспечения)	4,8
Наука	3,7
Любая отрасль	1,6
Сфера красоты	0,7
Затрудняюсь ответить	5,9

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Среди трудностей при поиске работы респонденты отметили низкий уровень оплаты труда (51,6%), отсутствие опыта работы, из-за чего многие предприятия не берут их на работу (44,7%). Кроме того, значительная часть опрошенных (27,5%) отмечают, что при поиске работы они сталкиваются с нехваткой профессиональных знаний и навыков (Диаграмма №27).

Диаграмма №27. Распределение ответов на вопрос: «С какими трудностями Вы сталкиваетесь/сталкивались при поиске работы?», в %*

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

4.2. Ожидания от потенциальной работы

Решающим фактором при выборе места работы для доминирующей части опрошенных имеет заработная плата (70,1%). Также 38,7% респондентов отмечают, что определяющим фактором при выборе места работы для них будут являться удобные условия работы. Как показывают результаты анализа, возможности карьерного роста имеют решающее значение лишь для 14,7% опрошенных. Примечательно, что для большинства молодежи не имеет решающего фактора при выборе работы то, будет ли она по полученной специальности. Только 7,0% респондентов отметили, что этот фактор для них имеет важное значение (Таблица №42).

Таблица №42. Распределение ответов на вопрос: «При выборе места работы, на что Вы будете обращать/обращаете внимание в первую очередь, какой фактор для Вас является решающим?», в %*

Варианты ответов	**%**
Высокая заработная плата	70,1
Удобные условия работы	38,7
Возможность карьерного роста	14,7
Хороший коллектив	13,1
Свободный график работы	12,8
Финансовая стабильность организации	10,2
Интересная работа	7,0
Соответствие полученной профессии/специальности	6,8
Расположение *(близость к месту жительства)*	5,5
Возможность работы в удаленном доступе, на дому	4,1
Работать не хочу/не планирую	-
Затрудняюсь ответить	2,4

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

В ходе исследования был задан вопрос: «Планируете ли Вы искать работу в ближайшее время?». Так, 59,2% респондентов планируют искать работу в ближайшее время («да», «скорее, да»). В то время как 39,3% молодых людей не планируют трудоустроиться в ближайшее время («скорее нет», «нет»). Лишь 1,5% опрошенных затруднились ответить на данный вопрос (Таблица№43).

Таблица №43. Распределение ответов на вопрос: «Планируете ли Вы искать работу в ближайшее время?», в %

Варианты ответов	**%**
Да	37,7
Скорее, да	21,5
Скорее, нет	18,9
Нет	20,4
Затрудняюсь ответить	1,5

Причинами, по которым опрошенные не осуществляет поиск работы, являются, в первую очередь, низкая оплата труда (22,9%). Также респондентами выделены отсутствие необходимого образования (18,7%), убеждение об отсутствии рабочих мест (18,1%), еще 18,8% молодежи категории NEET в качестве причины того, почему они не пытаются найти постоянную работу отметили, что им запрещают члены семьи. Кроме того, каждый десятый отметил отсутствие необходимых навыков. Таким образом, спектр причин является очень широким. Главной причиной является низкая оплатой труда на предлагаемой для молодежи работе, а также недостаток образования, запрашиваемых работодателем профессиональных компетенций (Таблица №44).

Таблица №44. Распределение ответов на вопрос: «Почему Вы не пытаетесь найти постоянную работу?», в %*

Варианты ответов	**%**
Низкая оплата труда	22,9
Мне запрещают (родители, муж, родственники)	18,8
У меня нет образования/нет возможности получить образование, чтобы найти подходящую работу	18,7
Нет рабочих мест	18,1
Перебиваюсь случайными заработками	16,5
У меня маленькие дети	15,2
У меня нет необходимых работодателю навыков	10,0
Не позволяет состояние здоровья	5,3
Буду учиться	2,8
Это связано с моими религиозными убеждениями	2,4
Психологические проблемы (склонность к депрессии, проблемы в общении)	2,3
У меня есть судимость	1,0
Нет необходимости	0,6
Не берут на работу людей моего возраста	0,5
Осенью в армию	0,2
Не позволяет зависимость (алкоголь, наркотики, азартные игры)	0,0
Затрудняюсь ответить	9,8

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

При этом, если в городе безработные молодые люди не ищут работу, потому что считают, что она низкооплачиваемая, то в сельской местности ее чаще не ищут в силу отсутствия рабочих мест. Кроме того, для сельских жителей – безработных

молодых людей, больше, чем для городских, барьером в трудоустройстве является отсутствие образования и возможности его получения.

Доминирующая часть опрошенных (73,6%) в случае подбора подходящей работы была бы готова приступить к ней в кратчайшие сроки – в течении недели. 8,9% респондентов, отметили, что им понадобилось бы больше месяца, чтобы выйти на новую наиболее подходящую для них работу, а 12,1% затруднились указать временный промежуток, после которого они были бы готовы приступить к трудовой деятельности. В целом, этот факт объясним тем, что на предыдущий вопрос 15,2% респондентов ответили, что пока не могут выйти на работу из-за наличия маленьких детей, за которыми нужен присмотр (Диаграмма №28).

Диаграмма №28. Распределение ответов на вопрос: «Если бы Вам самостоятельно или с чьей-то помощью удалось подобрать подходящую работу, то как быстро Вы готовы были бы к ней приступить?», в %

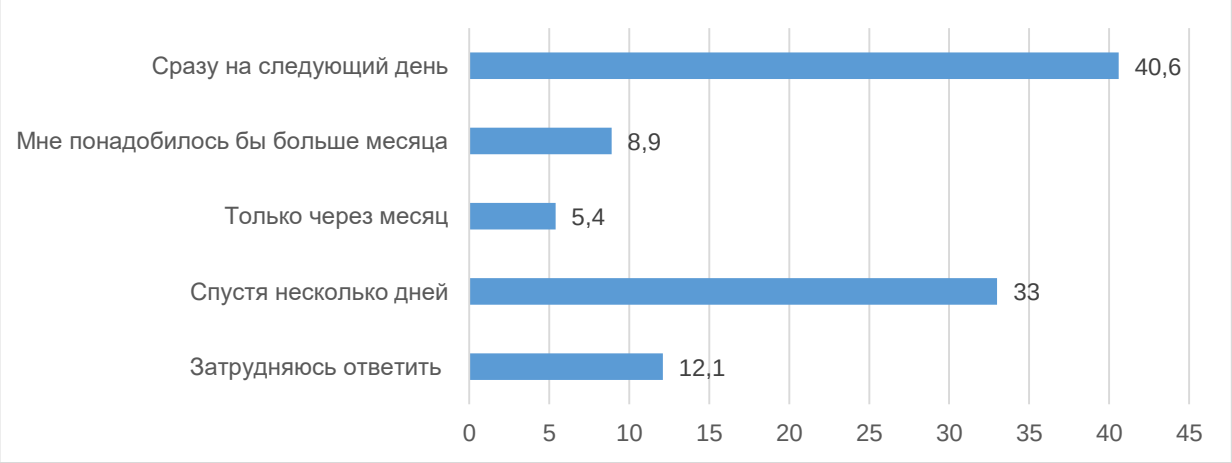

Согласно ответам респондентов, если бы удалось подобрать подходящую работу, сразу на следующий день была бы готова к ней приступить, в первую очередь, сельская молодежь (45,0% - сельская молодежь, 37,2% - городская) (Таблица №45).

Таблица №45. Распределение ответов на вопрос: «Если бы Вам самостоятельно или с чьей-то помощью удалось подобрать подходящую работу, то как быстро Вы готовы были бы к ней приступить?», по типу населенного пункта, в %

Варианты ответов	**Город**	**Село**
Сразу на следующий день	37,2	45,0
Спустя несколько дней	36,9	28,0
Только через месяц	4,7	6,2
Мне понадобилось бы больше месяца	8,5	9,3
Затрудняюсь ответить	12,7	11,6

Занятие предпринимательской деятельностью как альтернативу для себя в случае невозможности трудоустройства рассматривает лишь 33% опрошенных, 67% эту сферу деятельности не рассматривают для себя как подходящую, даже в случае отсутствия иной работы (Диаграмма №29).

Диаграмма №29. Распределение ответов на вопрос: «Расцениваете ли Вы занятие предпринимательской деятельностью как альтернативу для себя в случае невозможности трудоустройства?», в %

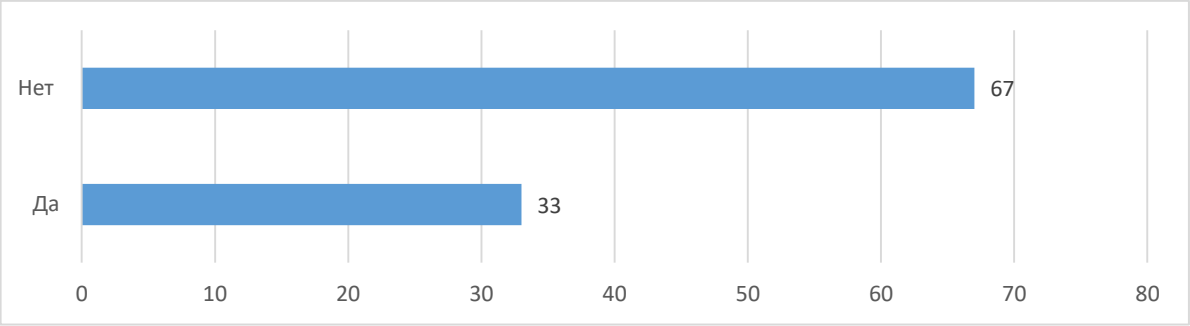

При этом предпринимательство как альтернативу для себя в случае невозможности трудоустройства больше рассматривают респонденты старшей возрастной подгруппы в возрасте от 24-28 лет; по типу поселения – проживающие в сельской местности; в образовательном разрезе – с послевузовским, со средне-специальным и незаконченным высшим образованием.

Сферами, в которых молодежь рассматриваемой категории была бы готова заняться предпринимательской деятельностью, являются торговля (37,9%), сфера общественного питания (14,4%), индустрия красоты (13,2%), сфера развлечений (12,3%), а также производство (продуктов питания, выпуск одежды) (11,5%) (Таблица №46).

Таблица №46. Распределение ответов на вопрос: «В какой сфере Вы бы занялись предпринимательской деятельностью?», в %*

Варианты ответов	%
Торговля, в т.ч. online-торговля	37,9
Общественное питание (кафе, ресторан)	14,4
Индустрия красоты (парикмахерские услуги, маникюр и т.д.)	13,2
Сфера развлечений	12,3
Производство (продукты питания, выпуск одежды)	11,5
IT-сфера	11,1
Бытовые услуги	9,4
Транспортные услуги	8,6
Туристический бизнес	7,3
Образовательные услуги	7,3
Ведение блога в социальных сетях	7,1
Медицинские и оздоровительные услуги	6,2
Консалтинговые услуги: PR, экономика, маркетинг	5,9
Фитнес-клуб	5,2
Переработка сельскохозяйственной продукции	5,0
Логистика	4,4
Аграрный бизнес	4,2
Скотоводство	0,5
Строительство	0,3
Затрудняюсь ответить	3,2

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Опыт работы есть чаще у тех респондентов, чей уровень дохода выше. На вопрос «Есть ли у вас опыт работы», 61,3% респондентов отметили, что у них есть опыт работы, в то время как 38,7% опрошенных выбрали вариант ответа «нет» (Диаграмма №30).

Диаграмма №30. Распределение ответов на вопрос: «Есть ли у Вас опыт работы?», в %

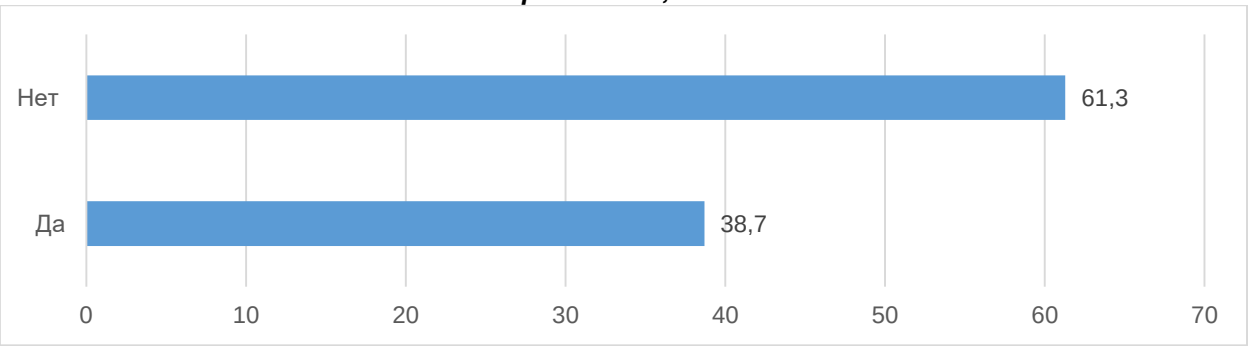

По результатам исследования, 19,7% респондентов в целом устаривала их прошлая работа, 9,8% опрошенных ответили, что опыт их прошлой работы был неудачным. Лишь 8,1% отметили вариант ответа «меня полностью устаривала моя прошлая работа» (Диаграмма №31).

Диаграмма №31. Распределение ответов на вопрос: «Насколько Вы удовлетворены были своей прошлой работой?», в %

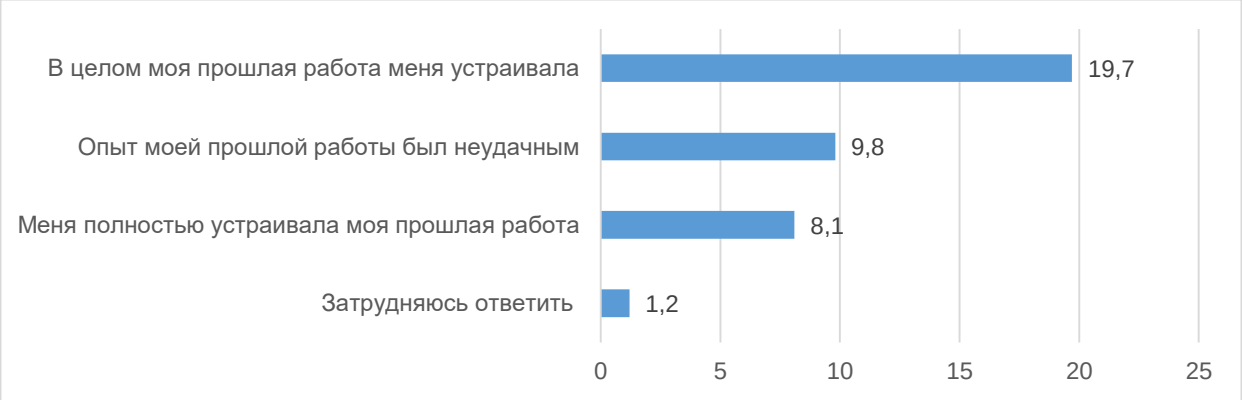

Причинами, по которым респонденты с опытом работы уволились со своей прошлой работы, в первую очередь, являются низкий уровень заработной платы (43,9%), также для значимой части из числа работавшей молодежи определяющим фактором стали сокращения в компании (16,2%), неподходящий график работы (14,6%) (Таблица №47).

Таблица №47. Распределение ответов на вопрос: «По какой причине Вы уволились со своей прошлой работы?», в %

Варианты ответов	**%**
Низкая заработная плата	43,9
В связи с сокращениями в компании	16,2
Не подходящий график работы	14,6
Отсутствие практического опыта	8,3
Недостаток образования	4,9
Декрет	1,0
По состоянию здоровья	0,8
Вышла замуж	0,6
Случайные заработки	0,4
Из-за учебы	0,4
Отсутствие карьерного роста	0,3
Банкротство компании	0,3
Сложно работать	0,1
Ушел в армию	0,1
Закончился контракт	0,1
Затрудняюсь ответить	8,0

Из числа опрошенных, 39,8% сменили два места постоянной работы и более. 26,3% опрошенных ответили, что у них было много случайных заработков, постоянной работы не было никогда. 31% опрошенных отметили вариант ответа «у меня была только одна постоянная работа» (Диаграмма №32).

Диаграмма №32. Распределение ответов на вопрос: «Сколько мест работы Вы сменили в жизни?», в %

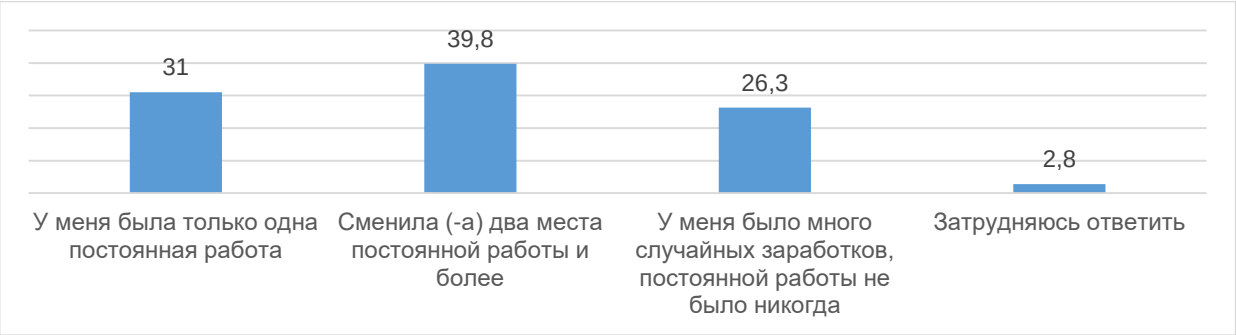

35,1% опрошенных никогда не работали, 19,6% респондентов не работают около полугода, 9,7% - не работают несколько лет (Диаграмма №33).

Диаграмма №33. Распределение ответов на вопрос: «Как давно Вы не работаете (имеется в виду работа с постоянным графиком)?», в %

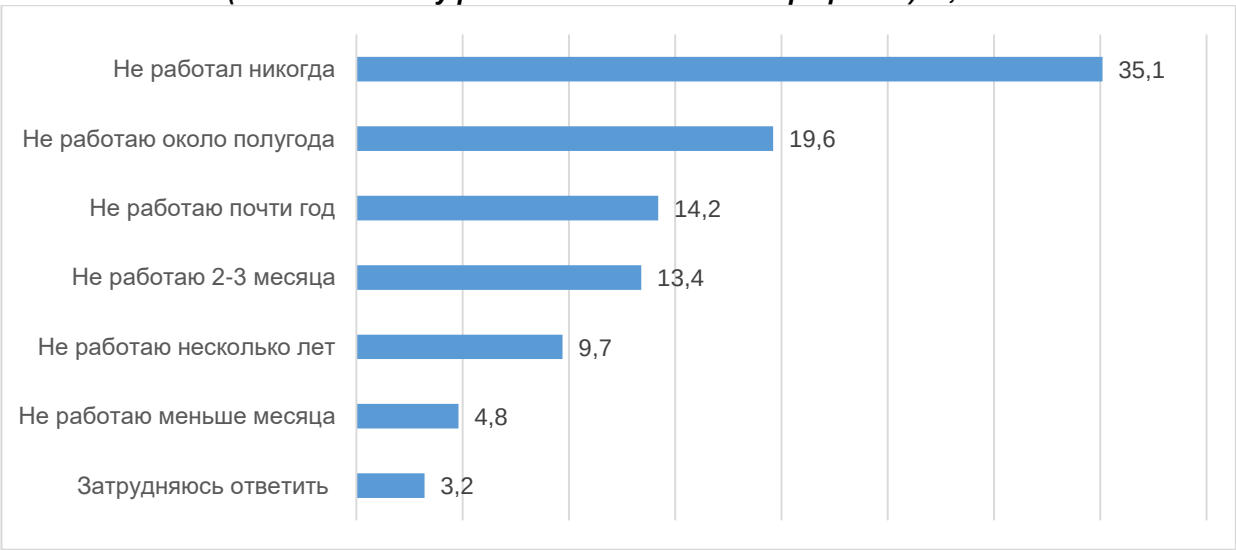

4.3. Увлечения и интересы

У практически трети от общего числа молодежи категории NEET (29,0%) нет никакого хобби. Среди лиц, отметивших, что они имеют хобби, названы такие его виды, как чтение книг (20,7%), кулинария (19,4%), спорт (14,1%), рисование, дизайн (9,7%), рыбалка, охота (9,4%), рукоделие (9,1%), изучение иностранных языков (8,8%), игра на музыкальных инструментах (7,6%) (Таблица №48).

Таблица №48. Распределение ответов на вопрос: «Есть ли у Вас хобби, чем Вы увлекаетесь?», в %*

Варианты ответов	**%**
У меня нет никакого хобби	29,0
Читаю книги	20,7
Люблю готовить, занимаюсь кулинарией	19,4
Посещаю спортивные секции (бокс, плавание, гимнастика, йога и т.п.)	14,1
Рисование, дизайн	9,7
Рыбалка, охота	9,4
Занимаюсь рукоделием (вязание, вышивание, бисероплетение и т.п.)	9,1
Изучаю иностранные языки	8,8
Играю на музыкальном инструменте	7,6
Занимаюсь танцами, хореографией	5,2
Занимаюсь флористикой, выращиваю растения	4,4
Коллекционирую определенные предметы (флаги, комиксы, статуэтки, рецепты и т.п.)	3,9
Занимаюсь пением, вокалом	3,7
Занимаюсь робототехникой и другими техническими проектами	2,1
Занимаюсь ораторским искусством	1,4
Путешествия	0,1
Затрудняюсь ответить	3,1

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Свое свободное время респонденты проводят с друзьями (75,6%) или с семьей (51,8%) и родственниками (38,7%).14,8% или каждый шестой проводит свое свободное время в социальных сетях (Таблица №49).

Таблица №49. Распределение ответов на вопрос: «С кем Вы обычно проводите свое свободное время?», в %*

Варианты ответов	**%**
С друзьями	75,6
Свободное время провожу только с семьей (родителями, супругом (-ой)	51,8
С родственниками	38,7
Свободное время провожу в виртуальном пространстве (социальные сети)	14,8
Со знакомыми из одной компании	14,4
Со знакомыми с общими интересами (занятие спортом, общее хобби)	6,8
С единомышленниками, разделяющими мои политические взгляды	1,1
С единомышленниками, разделяющими мои религиозные взгляды	0,9
Затрудняюсь ответить	0,8

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

5. ИНФОРМИРОВАННОСТЬ И УЧАСТИЕ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММАХ

5.1. Восприятие эффективности государственной молодежной политики

38,4% молодежи категории NEET считают, что государственная молодежная политика реализуется эффективно.

24,7% казахстанской молодежи не осведомлены о том, что в стране реализуется государственная молодежная политика.

Анализ данных показал, что 29,3% молодежи категории NEET оценивают государственную молодежную политику неэффективной («скорее неэффективно», «неэффективно») (Диаграмма №34).

Диаграмма №34. Распределение ответов на вопрос: «По Вашему мнению, эффективно ли реализуется государственная молодежная политика (поддержка и развитие молодежи) у нас в стране?», в %

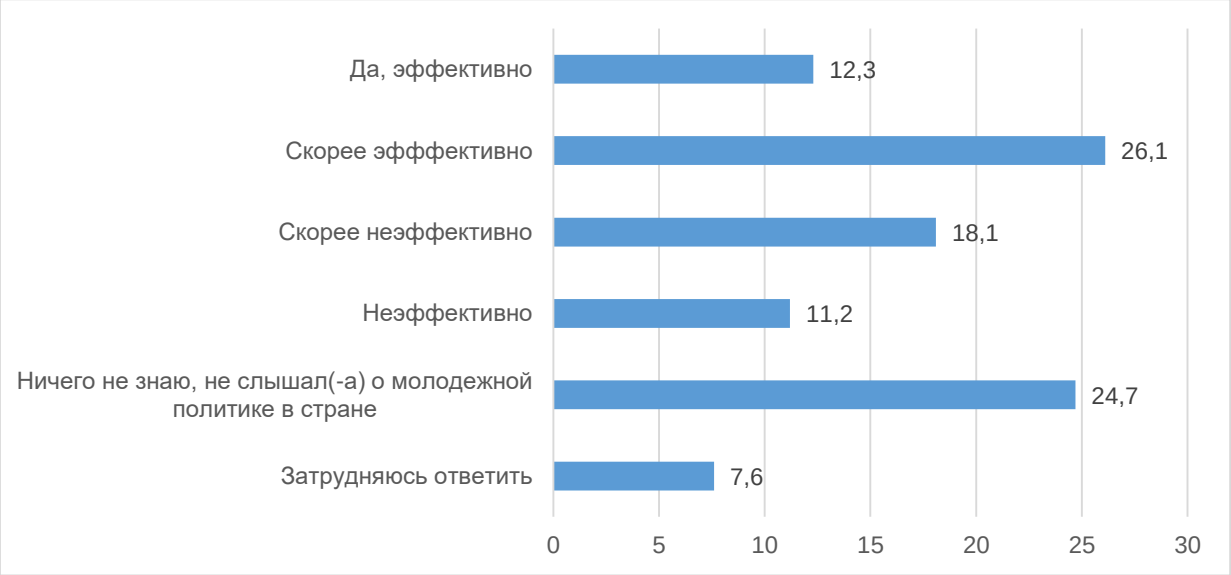

Распределение ответов по возрасту выявило, что старшая возрастная подгруппа (24-28 лет), считает, что молодежная политика в стране реализуется неэффективно (32,8%). Также 29,6% респондентов из средней возрастной подгруппы (19-23 года) отметили, что ГМП реализуется неэффективно. Представители младшей возрастной подгруппы (14-18 лет) также указали ГМП неэффективной – 25,5%.

По типу населенного пункта присутствую значимые различия в ответах респондентов. Так, городская молодежь категории NEET реализацию молодежной политики оценивает, как эффективная – 32,1%, что касается сельской молодежи реализация молодежной политики, как эффективную оценивают 46,4% респондентов.

Анализ полученных данных показал, что молодежь категории NEET считает, что в реализации государственной молодежной политики, в первую очередь, необходимо обратить внимание на трудоустройство молодежи (38,1%), во-вторую, на обеспечение молодых семей жильем (19,6%), а в-третью, на повышение доступа и качества высшего образования (12,5%). В числе других значимых запросов молодежи также повышение стипендий, зарплат, льгот (9,3%).

13,0% молодых людей отметили, что не ожидают никакой поддержки от государства (Диаграмма №35).

Диаграмма №35. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы считаете, на что необходимо обратить внимание в реализации государственной молодежной политики в первую очередь?», в %

Запросы молодежи категории NEET несколько разнятся в разрезе возраста. Так, молодежь старшей возрастной подгруппы (24-28 лет) больше, чем две другие акцентирует внимание на необходимости обеспечения молодых семей жильем – 27,0%. 19,5% респондентов средней возрастной подгруппы (19-23 года) отметили также вариант ответа «обеспечение молодых семей жильем». Лишь 12,6% представителей младшей возрастной подгруппы (14-18 лет) указали вариант ответа «обеспечение молодых семей жильем». Однако представители младшей возрастной подгруппы (14-18 лет) больше, чем другие респонденты указывают на необходимость повышения доступа и качества высшего образования – 16,6% (Таблица №50).

Таблица №50. Распределение ответов на вопрос: «Как Вы считаете, на что необходимо обратить внимание в реализации государственной молодежной политики в первую очередь?», по возрасту, в %

Варианты ответов	**14-18 лет**	**19-23 года**	**24-28 лет**
Обеспечение молодых семей жильем	12,6	19,5	27,0
Трудоустройство молодежи	37,1	39,0	38,3
Доступность медицинских услуг для молодежи	7,0	6,7	5,6
Повышение доступа и качества высшего образования	16,6	11,1	9,3
Повышение стипендий, зарплат, льгот	10,5	10,5	6,8
Не ожидаю никакой поддержки	14,2	12,3	12,6
Все вышеперечисленное	0,8	0,3	0,0
Затрудняюсь ответить	1,2	0,6	0,4

Уровень участия молодежи категории NEET в государственных программах социальной поддержки молодежи является крайне низким. Так, результаты анализа исследования выявили, что наиболее низкий показатель участия в государственных программах представлен в следующих программах социальной

поддержки молодежи: «Президентский молодежный кадровый резерв» – (1,9%), «Серпін-2050» – (2,2%), Проект развития молодежного корпуса «Zhas Project» – (2,8%).

Опрос показал, что сравнительно высок уровень участия молодежи в программе «Жасыл ел» – 8,3%, «Молодежная практика» для выпускников организаций образования – 5,8%, а также бесплатное техническое и профессиональное образование для всех – 5,7% (Таблица №51).

Таблица №51. Распределение ответов на вопрос: «Принимали ли Вы участие в каких-либо государственных программах социальной поддержки молодежи, и если да, то насколько Вы удовлетворены оказанными услугами/предоставленными возможностями?», в %

Программы	Не принималучастие	Принимал участие, полностью удовлетворен	Принимал участие, скорее удовлетворен	Принимал участие, скорее не удовлетворен	Принимал участие, полностью не удовлетворен	З/О
«Молодежная практика» для выпускников организаций образования	93,2	2,8	1,6	0,9	0,5	1,0
Программы по предоставлению льготного жилья для молодежи *(«Арендное жилье без права выкупа для работающей молодежи» в рамках программы «Нұрлы жер» и др.)*	95,2	1,1	1,5	0,5	0,4	1,3
Проект «С дипломом – в село!»	95,9	1,2	0,8	0,7	0,1	1,3
Проект «Жасыл Ел»	90,6	4,4	2,1	1,0	0,8	1,1
Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020»	95,8	0,9	1,0	0,7	0,3	1,3
Международная стипендия «Болашак»	95,8	1,4	1,1	0,3	0,1	1,3
Проект «Жас кәсіпкер»	96,0	1,3	0,8	0,3	0,1	1,5
«Серпін-2050»	96,2	0,9	0,7	0,5	0,1	1,6
Бесплатное техническое и профессиональное образование для всех	93,0	2,3	1,8	1,0	0,5	1,4
Проект развития молодежного корпуса «Zhas Project»	96,1	1,5	0,8	0,4	0,1	1,1
Президентский молодёжный кадровый резерв	96,6	0,8	0,6	0,4	0,1	1,5

5.2. Каналы работы с молодежью

В результате проведенного исследования выявлено, что каждый третий респондент узнает о государственных программах, проектах и центрах для молодежи из новостных лент в социальных сетях (32,0%).

26,2% респондентов на вопрос «Откуда Вы узнаете о государственных программах, проектах и центрах для молодежи?», отметили вариант ответа «из

телевизионных передач». (25%) опрошенных узнают о государственных программах из интернета (новостные, тематические сайты). А также молодые люди узнают о государственных программах посредством общения с ближайшим кругом (24,0%) (Диаграмма №36).

Диаграмма №36. Распределение ответов на вопрос: «Откуда Вы узнаете о государственных программах, проектах и центрах для молодежи?», в %*

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

По результатам исследования 66% молодых людей категории NEET не удовлетворены деятельностью государства в сфере поддержки молодежи, из них 46,4% считают, что государственные органы уделяют недостаточно внимания молодежи, 19,6% молодежи NEET считают, что государство ничего не делает для молодежи. Таким образом, только 20,4% респондентов категории NEET считают, что государство создает все условия для развития молодежи (Диаграмма №37).

Диаграмма №37. Распределение ответов на вопрос: «По Вашему мнению, достаточно ли внимания государственные органы в Казахстане уделяют проблемам молодежи?», в %

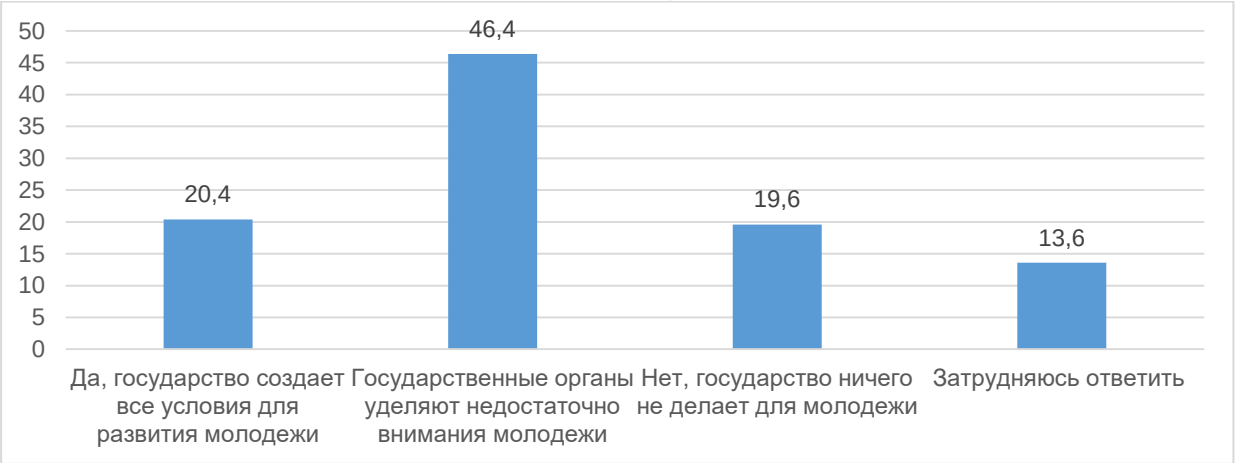

Проведенное исследование показало, что среди тех, кто считает, что государство не уделяет достаточно внимания проблемам молодежи больше молодых людей категории NEET, имеющих наиболее низкий уровень дохода. Корреляция в разрезе населенного пункта показала, что городское население также считает, что государственные органы уделяют недостаточно внимания молодежи (47,1%). Что касается сельских жителей, респонденты придерживаются такого же мнения (45,4%). При рассмотрении данного вопроса в разрезе возраста корреляция показала, что представители средней возрастной подгруппы (19-23 года) отмечают, что государственные органы уделяют недостаточно внимания молодежи (48,6%). Практически одинаковое количество респондентов младшей и старшей возрастных подгрупп также отметили данный вариант ответа, где младшая возрастная подгруппа – 45,6%, старшая возрастная подгруппа – 45,1%.

Работа с молодежью ведется в местах пребывания молодых людей и на тех условиях, которые являются для них приемлемыми. Ее фундаментом являются принципы доверия и добровольного участия. Таким образом, на вопрос «Какие формы работы с молодежью Вы считаете наиболее эффективными и перспективными?», молодые люди категории NEET отнесли, в первую очередь, клубы по интересам, кружки, секции (31,2%), затем семинары, лекции по различным вопросам. Также развлекательные досуговые программы (фестивали, концерты, игры, шоу и т.д.), то есть, мероприятия развлекательного характера, которые могли бы повлиять на развитие молодежи, способствовать раскрытию ее потенциала.

Отдельно стоит обратить внимание на вариант ответа «индивидуальные социально-психологические консультации» – 17,4%. Данный вариант ответа отмечен также как один из наиболее эффективных и перспективных форм работы с молодежью. Такую форму работы с молодежью отметили молодые люди с наиболее низким уровнем достатка (Диаграммаи№38).

Диаграмма №38. Распределение ответов на вопрос: «Какие формы работы с молодежью Вы считаете наиболее эффективными и перспективными?», в %*

**Сумма не равна 100%, т.к. респондент мог выбрать несколько вариантов ответа*

Выводы

Анализ результатов массового опроса позволяет сделать следующие выводы.

В шкале ценностей первенство занимают семейные ценности. 47,1% респондентов выделили их в качестве главенствующей в их жизни ценности. Далее следуют цели материального характера – хороший заработок (37,9%) и «иметь свой дом, квартиру» (36,2%).

Несмотря на отсутствие занятости, большинство респондентов (79,3%) отметили, что жизнь, которую они сейчас ведут, их устраивает. При этом 59,1% опрошенных смотрят в будущее надеждой и уверенностью.

Большинство опрошенных относят себя в той или иной религии. Так, 75,6% опрошенных ответили, что исповедуют ислам. 16,3% респондентов относят себя к православным. Вместе с тем соблюдают все каноны или предписания своей религии только 14,4% молодых респондентов категории NEET.

Среди опрошенных не проявляется девиантного поведения. Большинство респондентов сами никогда не совершали и категорически осуждают различные формы девиантного поведения. Так, 84,5% опрошенных сами никогда не совершали и осуждают употребление наркотиков; публичное проявление неприязни к представителям других национальностей (82,2%); воровство, финансовые махинации (80,6%); жестокое обращение с животными (79,5%).

Касательно семейного портрета опрошенных, в большинстве случаев он выглядит благополучным. Большинство (75,3%) респондентов выросли ли растут в полной семье, где их воспитывают оба родителя. Большинство (82,7%) респондентов отрицают наличие в их семьях постоянных ссор и скандалов, длительное нахождение посторонних людей в их домах, оскорбительные слова в свой адрес, частое употребление спиртных напитков родителями, драки между членами семьи и употребление наркотических средств.

Молодежь достаточно оптимистично оценивает собственный уровень здоровья, так 60% считают себя полностью здоровыми. У 9,5% молодых респондентов есть хронические заболевания, но без осложнений.

Большинство респондентов имели достаточно неплохую успеваемость в школе. На «хорошо» и «отлично» учились 61,5% опрошенных, удовлетворительно, на «тройки» – 36,5%. В настоящее время 47,4% опрошенных собираются возобновить или продолжить обучение, 45% делать это не планируют и еще 7,6% затрудняются с ответом на вопрос о своих жизненных планах, связанных с образованием. Согласно мнению большинства респондентов (41,4%), главным фактором, способным помешать им получить/продолжить профессиональное образование, в первую очередь, является высокая стоимость обучения. 18,1% или практически каждый пятый опрошенный отметил, что препятствием является их низкая мотивация.

Анализ ответов опрошенных свидетельствует о том, что у них не наблюдается значительной кредитной загруженности. Так, в большинстве случаев опрошенные отмечали, что не брали никаких видов кредита. Некоторая часть респондентов отметила, что брала кредиты на те или иные цели. Респонденты, в основном, пользуются кредитами на бытовую технику, видеотехнику, компьютер, телефон и подобные предметы.

Около половины (54,7%) опрошенных отметили, что интересуются политической жизнью в Казахстане, деятельностью политических партий, представителей государства, органов управления и др. При этом основным источником информации для респондентов являются социальные сети (58,4%),

далее, с существенным отрывом следует телевидение (34,6%), третьим – родственники, друзья и знакомые, от которых получают информацию каждый третий респондент из числа молодежи категории NEET (31,9%). Необходимо отметить, что спектр источников получения информации о политических событиях в Казахстане у респондентов с более высоким уровнем образования чаще, чем у других, включает в себя зарубежные интернет СМИ и печатные издания.

Прослеживается связь между проблемами молодежи и протестным потенциалом. Так, в рейтинге наиболее значимых проблем, беспокоящих респондентов – это высокие цены на продукты питания (49,9%), безработица (38,9%), низкий уровень дохода (38,7%), высокая стоимость образования (34,4%), а также отсутствие собственного жилья (20,3%). В это же время, в числе факторов, способных повлиять на то, чтобы респонденты присоединились к массовым протестам, если они будут в их регионе, в первую очередь, выделяются: повышение цен на продукты и лекарства (15%), повышение тарифов на коммунальные услуги (10,8%), снижение социальных выплат (10%), то есть, причины социально-экономического характера. То есть, при обострении обозначенной ими проблемы – высоких цен на продукты питания – существует вероятность их вовлечения в гражданскую активность путем участия в протестах.

Выявлены специфические тенденции в области поиска респондентами работы.

Не все респонденты находятся в поисках работы. 63,8% респондентов отметили, что обеспокоены тем, что у них нет постоянной работы/учебы. Тогда как 36,2% отметили, что данный факт не вызывает их беспокойства. На сегодняшний день работу стремится найти меньше половины респондентов – 41,7%, оставшиеся 58,3% в данный момент не заинтересованы в трудоустройстве. Среди тех, кто ищет работу в настоящее время, больше молодежи с низким уровнем дохода (45,6%), в возрастном разрезе – молодежи старших возрастных групп от 19 до 29 лет (49,3%).

К числу наиболее распространенных способов поиска работы относятся следующие: через друзей, знакомых (67%), объявления в газете/Интернете (57,3%), привлекают к помощи родителей (27,8%), через Центры занятости населения (17,9%). Согласно результатам исследования, респонденты чаще всего ищут работу в таких отраслях, как торговля (18,5%), транспорт, связь (17,9%), общественное питание (16,8%), а также строительство (16,7%).

При этом решающим фактором при выборе места работы для доминирующей части опрошенных имеет заработная плата (70,1%). Также 38,7% респондентов отмечают, что определяющим фактором при выборе места работы для них будут являться удобные условия работы. Как показывают результаты анализа, возможности карьерного роста имеют решающее значение лишь для 14,7% опрошенных. Примечательно, что для большинства молодежи не имеет решающего фактора при выборе работы то, будет ли она по полученной специальности. Только 6,8% респондентов отметили, что этот фактор для них имеет важнейшее значение.

Основной проблемой при поиске работы является то, что им предлагают низкую оплату труда. Среди трудностей при поиске работы респонденты отметили низкий уровень оплаты труда (51,6%), а отсутствие опыта работы, из-за чего многие предприятия не берут их на работу (44,7%). Кроме того, значительная часть опрошенных (27,5%) отмечают, что при поиске работы они сталкиваются с нехваткой профессиональных знаний и навыков. Причинами, по которым респонденты с опытом работы уволились со своей прошлой работы, в первую очередь, являются низкий уровень заработной платы (43,9%).

Результаты массового опроса свидетельствуют о низком уровне вовлеченности респондентов в механизмы государственной поддержки молодежи.

38,4% опрошенных считают, что государственная молодежная политика реализуется эффективно. По мнению большинства опрошенных, в реализации государственной молодежной политики, в первую очередь, необходимо обратить внимание на трудоустройство молодежи (38,1%), во-вторых, на обеспечение молодых семей жильем (19,6%), а в-третьих, на повышение доступа и качества высшего образования (12,5%). В числе других значимых запросов молодежи также повышение стипендий, зарплат, льгот (9,3%).

66% молодых людей категории NEET не удовлетворены деятельностью государства в сфере поддержки молодежи, из них 46,4% считают, что государственные органы уделяют недостаточно внимания молодежи, 19,6% молодежи NEET считают, что государство ничего не делает для молодежи. Только 20,4% респондентов категории NEET считают, что государство создает все условия для развития молодежи.

Рекомендации

Первое. Одной из основных проблем, которые отметили респонденты, является высокая стоимость обучения. При этом, как известно, для казахстанской молодежи предоставляются широкие возможности для обучения в колледжах и вузах на бесплатной основе с предоставлением стипендий. Принимая во внимание то, что большинство опрошенных в школьные годы имели неплохую успеваемость, необходимо усиливать профориентационную работу на местах в общеобразовательных и средних школах, которая бы включала в себя информирование по шагам, которые необходимо им предпринять для успешного поступления в организации средне-специального и высшего образования.

Также при ведении информационной работы необходимо учитывать то, что большинство респондентов в качестве основного канала получения информации отметили социальные сети.

Второе. Необходима профилактика протестного потенциала молодежи. Как показывают результаты опроса, часть респондентов готова присоединиться к акциям протеста в случае, если будут усугублены отмечаемые ими социально-экономические проблемы. Профилактическая работа должна включать в себя информационную работу, в рамках которой будут освещены такие вопросы, как содействие государства занятости молодежи, формы социальной поддержки безработным и другие аспекты.

Третье. Значительной частью опрошенных (27,5%) отмечается проблема нехватки профессиональных знаний и навыков. По данному вопросу также необходимо проводить информационную работу по действующим государственным программам и проектам, направленным на профессиональную практику и стажировку молодых специалистов, например, «Молодежная практика». Кроме того, с учетом развития и широкого использования молодежью возможностей информационно-коммуникационных технологий, важно внедрять новые форматы обучения и повышения квалификации молодых людей.

III. РЕЗУЛЬТАТЫ ГЛУБИННЫХ ИНТЕРВЬЮ

1. Характеристика респондентов

Анализ результатов глубинных интервью с молодежью NEET направлен на выявление основных характеристик и особенностей молодежи категории NEET по таким параметрам, как ***удовлетворенность уровнем жизни, социально-экономическое положение семьи, уровень образования***, а также изучение ***ключевых проблем при трудоустройстве***. Кроме того, глубинные интервью направлены на определение ***специфических проблем молодежи NEET***, а также ***оценку респондентами эффективности мер государственной поддержки*** по решению этих проблем.

В соответствии с программой исследования в серии глубинных интервью приняли участие **34** молодых человека из разных регионов страны, которые на текущий период времени нигде не работают и не учатся. Из них 11 – мужчин, 23 – женщины, женатые/замужние – 16, не состоящие в браке – 18. Возрастной диапазон респондентов составил от 18 до 28 лет. По месту проживания: 13 проживают в селе, 21 – в городе. 11 из респондентов имеют среднее образование, 13 – средне-специальное, 10 – высшее.

2. Удовлетворенность уровнем жизни

Уровень удовлетворенности молодежи NEET текущим уровнем жизни, включая **условия проживания, уровень материального достатка,** в целом, оценивается как **невысокий**. Большинство респондентов высказывает обеспокоенность текущим уровнем дохода семьи. Кроме того, респонденты особенно акцентируют внимание **на трудностях трудоустройства, высоких ценах на товары первой необходимости.**

*«Насчёт текущего положения – конечно, меня не устраивает то, что я в данный момент безработная, но я ищу работу, ну, все-таки считаю, в моем возрасте нехорошо, что у меня нет работы. Касательно ответа о положении, то действительно, если нет работы, то откуда будет материальная сторона, поэтому **трудности все же есть**, поэтому как-то так, не то, чтобы хорошо, устраивает меня все, я довольна, но могло бы быть лучше».*

*«Ну, на 70%. Сейчас, например, **работу найти сложно**. **Все дорогое**. Вообще невозможно уже жить. Перебиваемся, как только можем. Ничего нет. Нет уверенности в завтрашнем дне. Может, завтра война, а нам даже поесть нечего. Сахар один сколько стоит. Это вообще какой-то ужас. Зарплата 50 тысяч, а мешок сахара (50 килограмм) стоит 40. А сейчас лето. Как на зиму все закрывать?».*

Важно отметить, что чаще всего респонденты при оценке текущего уровня жизни первостепенно выражают удовлетворенность состоянием своего здоровья и благополучием близких, а затем переходят к описанию проблем. Это говорит о том, что **главной ценностью респондентов являются нематериальные аспекты**, такие, как семья и здоровье. В первую очередь, они выражают благодарность тому, что имеют, несмотря на общее состояние неудовлетворенности материальным положением.

*«Я доволен тем, что я **жив и здоров**, но материальное положение и качество жизни меня не устраивает».*

При этом все же некоторая часть респондентов высказывает ярко выраженное недовольство уровнем жизни. На вопрос: «Удовлетворены ли Вы уровнем жизни?» они отвечают односложно и категорично.

«Честно скажу, нет».

«Так себе, не очень-то и довольна».

Некоторыми респондентами отмечается и **недовольство окружающей средой**, ее неблагоприятность для состояния здоровья в местах проживания.

«Что касается экологии, то здесь она очень плохая, грязно. Как сюда переехала, очень долго болела. Несколько лет не могла забеременеть, только вот недавно родила. Вот почему я не довольна здешней природой».

При этом ответы некоторых респондентов свидетельствуют об **оптимизме и надежде повысить в будущем уровень жизни.** Анализ ответов респондентов отчетливо показывает связь между высоким уровнем удовлетворенности жизнью опрошенных и качеством жизни их семьи.

*«В целом, можно сказать, что устраивает, ведь сейчас я нахожусь в гармонии с собой, пытаюсь прислушаться к внутреннему голосу. В материальном плане, в условиях проживания проблем нет, так как на данный момент **я на попечении родителей**. **Они меня полностью обеспечивают, покупают всё, балуют.** Окружение тоже хорошее, в основном, общаюсь с единомышленниками».*

*«Да, конечно все устраивает. Я счастливая мама двоих деток, любимая жена. Материальное положение тоже устраивает. Я не работаю, занимаюсь детьми, могу себе позволить салоны красоты. Раз в год, а иногда и два, и три раза в год езжу заграницу отдыхать. Также по Казахстану много выезжаем. **Супруг у меня бизнесмен, поэтому можно сказать, что мне очень повезло в жизни**».*

*«На сегодняшний день я проживаю с родителями и со старшим братом. Конечно, не могу сказать, что уровень материального достатка меня устраивает. Потому что сейчас я нахожусь в поиске работы, **родители пока временно мне помогают**, и я стараюсь найти себя».*

Большинство респондентов отметили, что **за последний год их жизнь ухудшилась**. В основном, данные изменения связаны с состоянием здоровья и благополучием, своим и близких людей. Прежде всего, это последствия пандемии COVID-19, которые, как утверждают респонденты, особенно остро ударили при повторных «волнах», то есть, за предшествующий год.

«За последний год, даже за последние два, состояние здоровья, конечно, ухудшилось, потому что, когда коронавирус начался сначала, вот, в первый раз переболели, как-то вроде все поверхностно прошло, второй раз, когда уже начали болеть, все хронические заболевания начали прогрессировать. Поэтому относительно здоровья не могу сказать, что все хорошо».

«В прошлом году меня больше беспокоили страх и опасность, вызванные коронавирусом. В прошлом году меня это больше всего беспокоило, поскольку причинило вред моим близким».

«В прошлом году мы сильно заболели коронавирусом. То есть жизнь стала хуже, мы с семьей очень болели. Мы были на карантине две недели».

«Самое серьезное изменение в моей жизни – это болезнь мамы. Ну, и, конечно, что пришлось уволиться с работы. Вот, наверное, самые серьезные изменения в жизни в этом году. Поэтому моя жизнь немного ухудшилась в этом году. Но за черной полосой, всегда приходит белая. Я поэтому не отчаиваюсь».

Кроме того, среди основных причин ухудшений за последний год – **потеря работы и снижение уровня доходов**, сложность обеспечения себя и семьи предметами первой необходимости.

*«Жизнь изменилась за последние 5 месяцев. В марте я **потерял работу**, после все пошло на «перекосяк», так скажем. Я работал разнорабочим на вахте 4 года, но в марте сделали сокращение, и я потерял работу. После, конечно искал, но всё тщетно, пока что. Найти работу, которая была бы подходящей, не выходит».*

«В последнее время изменения были, ухудшилось, конечно, потому что я работала в магазине, как никак 3000 тенге я хотя бы на руки получала каждый день. Так как сейчас я оттуда ушла, у меня сейчас нет заработка и поэтому, конечно, естественно ухудшилось. Изменений в семье никаких нет, со здоровьем вроде всё нормально».

«Думаю, что ухудшилась, потому что сейчас мне трудно найти работу, заработать что-то. И, конечно же, я тоже в курсе последних событий в стране, в мире, что происходит, что многие цены подорожали, поднялись на продукты питания, на технику, на электронику, и на все остальное цены выросли. Конечно же, стало немножко тяжелее жить».

«Жизнь становится все хуже и хуже. Цены растут, зарплаты остаются на том же самом уровне. Поэтому я считаю, что жизнь ухудшилась».

Большая часть опрошенных считает, что их **жизнь в значительной степени отличается от жизни общей массы молодежи**. В основном, причины отличий они видят в качестве жизни, возможности позволить себе какие-либо вещи или предметы, например, дорогие смартфоны.

«У нас ничего нет, у остальных все есть. Сейчас вот, например, возьми любую десятиклассницу, все ходят с айфонами. А у нас что? Простая нокиа. Через раз слышно, через раз не слышно».

Также необходимо отметить, что респонденты, проживающие в селах, замечают разницу между своей жизнью и жизнью городской молодежи. Это отличие проявляется в проведении досуга, жилищных условиях.

«Наверное, да. В основном, молодёжь живёт в городе, работает, чем-то занимается, имеет какую-то активную жизнь. А я что? Я сейчас живу в посёлке, ухаживаю за домашним скотом, делаю домашние дела. Особо интересных моментов в моей жизни сейчас не происходит. Раньше, когда работал, хотя бы ездил на вахту, после гулял в городе с друзьями, снимал квартиру. А так как сейчас нет работы, нет возможности такой, вот и приходится жить в старом доме с родителями в посёлке снова».

Среди других отличий, отмечаемых респондентами – **семейный статус**. Часть респондентов считает, что жизнь женатых/замужних молодых людей, имеющих детей, значительно отличается от жизни молодежи, не находящейся в браке. Эту разницу выделяют и состоящие в браке, и не состоящие в браке респонденты.

«Конечно, отличается. Мои сверстники на данный момент, кто-то замужем и имеют детей. Кто-то работает, а я пока не могу. Беспокоит ли? Конечно, беспокоит. В том плане, что годы идут, а у меня нет детей, не замужем. Ну, я не отчаиваюсь. Самое главное, чтобы мама выздоровела. Это моя самая главная цель на сегодняшний день».

«Большинство молодежи, если считать девушек примерно в этом возрасте выходят замуж, рожают и сидят дома, поэтому я думаю, что как бы не сильно отличается наша жизнь сейчас, не считая тех, кто не вышел еще

замуж и работает. Те, кто работают, конечно, с ними у нас отличается очень сильно».

«Ну, как жизнь молодёжи в нашем городе, моя. Даже не знаю, наверное, если брать тех, кто не замужем, им конечно проще, у кого детей нет, они как бы для себя живут. А когда ты уже замужем, и у тебя дети, во многом материальное положение играет роль. И мое материальное положение не позволяет мне жить, как бы хотелось и как молодежь гуляет».

Анализ ответов респондентов, ответивших, что их жизнь не отличается от жизни других молодых людей либо отличается в незначительной степени, показывает, что это **связано с удовлетворенностью текущим материальным положением**. В основном, это молодые люди, находящиеся на обеспечении членов семьи, которые оказывают им поддержку.

«Ничем не отличается. Беспокоит? Я об этом не задумываюсь. Единственное, я хочу, когда дети немного подрастут, выйти на работу, не для того, чтобы зарабатывать, а для себя. Я немного поработала в школе, в декрет ушла. Поэтому хочется поработать для души. Всё-таки это мое призвание. Ну, супруг пока не пускает, говорит, я же тебя обеспечиваю, пока занимайся детьми. А потом выйдешь, как они немного подрастут. Ну, дальше посмотрим. Пока вот я домохозяйка».

Кроме того, при ответе на вопрос об отличии от других молодых людей выявляется проявление современной тенденции брать так называемый «**gap-year**». При этом важно отметить, что такой вид отпуска от занятости характерен для людей, опять-таки, имеющих поддержку, в том числе, и материальную, и моральную, со стороны близких людей.

«Я решила взять что-то вроде академического отпуска, чтобы понять себя, найти действительно то, что будет мне по душе. Не каждый молодой человек или девушка позволят себе брать академический отпуск на целый год, у многих на это не хватает смелости. Так как большинство людей загнаны в какие-то рамки и для них отличаться от серой массы, иметь какие-то другие взгляды – это позор. Они не считают, это нормальным. А, я в свою очередь, спокойно отношусь к такому. Я свободный человек и поэтому делаю то, что хочу. Для меня главное то, чтобы я сама этого хотела и ничьё мнение не сможет повлиять на меня».

3. Социально-экономическое положение семьи

Важным аспектом является то, что все опрошенные молодые люди **проживают с семьей и родными**: кто-то с родителями, братьями и сестрами, кто-то – с супругом/-ой и детьми. При этом значительно различаются жилищные условия – от времянки, вмещающей несколько семей, до родительской квартиры, в которой выросли респонденты и подаренных родителями квартиры. Большинство респондентов проживает в жилье, находящемся в собственности у родителей или близких родственников. Некоторая часть опрошенных отметила, что место проживания является арендным. Значительная часть опрошенных респондентов отметила, что находится на обеспечении родителей.

«Я на попечении родителей, они меня обеспечивают полностью».

«Я дома помогаю родителям, все домашние дела делаю сам потому, что им сложно. Они работают, мама в школе, папа тоже в школе. Вот на их заработные платы и живем временно».

«С родителями я же живу. Вот, брат есть. Перебиваемся. Иногда там могу полы помыть. Где-нибудь в подъезде. Ну, такого заработка у нас нет. Как

только можем, перебиваемся. А такого у нас ничего нет, чтобы… А так, уже давно не работаю. Да, брат, папа работают».

Респонденты, находящиеся в браке, соответственно, находятся на обеспечении супругов. Некоторые из них выражают желание также приносить заработок, однако отмечают, что сталкиваются с проблемами при таких попытках.

«Меня обеспечивает супруг, супруг один работает».

«За счет каких средств, у нас в семье работает один супруг, у супруга родителей нет, они у нас скончались. Помогать нам некому, работает один супруг, я тоже хотела бы помогать ему, найти работу, я выпекаю, торты на заказ делаю. Но, когда бывают заказы, а когда не бывают. Пробовала, думала открыть что-нибудь, какую-нибудь пекарню или кондитерский магазин, ну, сами знаете, просто так не откроешь. Они там для этого просят лицензию и много всего, список у них, конечно, огромный, потому что, когда я ходила узнавать, и за лицензию они дорого просят. И пока положение у нас не позволяет как бы, чтобы отдать столько денег, чтобы я открыла просто. Даже не знаю, если я открою этот бизнес, у меня пойдёт или не пойдет. А как бы просто на ветер такие деньги выбрасывать… Тоже такого, как бы сказать, таких возможностей нет».

«Я не работаю, потому что я не могу найти работу. Муж работает, и родители помогают как могут».

Часть респондентов отмечает, что живет на накопленные сбережения, а также за счет временных подработок.

«Я пока живу за счет своих сбережений, которые я подкопила, работая бухгалтером, пока не уволилась с работы по причине болезни мамы. Ну, и пенсия мамы. Хотя, вы знаете, какие пенсии маленькие, много уходит на лекарства».

«В основном, мне деньги бабушка дает, бывают иногда подработки. Как бы я сейчас не работаю, но подрабатываю. Бабушка, за счет родителей».

«Бывают периодически какие-то заработки временные, где-то по компьютерам что-то там починить».

Практически все опрошенные выражают **неудовлетворенность текущим материальным положением**. Они отмечают, что **вынуждены экономить и отказывать себе порой в необходимом** и экономить практически на всем, включая продукты питания, одежду. В данном контексте отдых и развлечения рассматриваются респондентами как недоступные и недосягаемые в этих обстоятельствах пункты расходов.

«Практически на всем экономим. Потому что жить очень тяжело, всё подорожало. На данный момент я не работаю, и, то есть, одному человеку семью тоже тянуть тяжело».

«Конечно! Сейчас такое время, когда все дорого. Мы экономим практически на всем. Да, у нас одного ребенка одеть столько денег нужно. А сейчас дети такие, что попало ничего никто не хочет. Каждый хочет выбрать то, что ему нравится, а то что ему нравится, немного по карману бьет. И как бы получается так, что младшие донашивают за старшими. На отдых мы, конечно, себе позволить не можем, развлечения – это очень редко. В редких случаях. Ну, экономим мы на всем. А медицинское – дети у нас, по зубам, в основном, проблемы. С зубами мы обращаемся только в государственные, в детскую стоматологию, там они бесплатно нам делают. Себе как бы тоже надо, но я еще не могу себе позволить».

«Если честно сказать, сейчас, в данное время, мы экономим абсолютно на всём. Но так как, слава богу, в семье нет больных, на лекарства мы особо не тратимся, ну, а на продуктах экономим, на всем экономим. А то что касается

развлечений – это вообще, такого мы даже близко не знаем. Об отдыхе даже и не мечтаем, а одежду только по необходимости, берём по возможности».

«Конечно, не устраивает. Приходится экономить, отказывать себе во многом. Допустим, раньше я гулял, копил, покупал много чего, откладывал на бизнес. А сейчас я ничем не занимаюсь. Мне стыдно просить у родителей деньги, поэтому я даже одежду эти 5-6 месяцев не покупал».

«Да, конечно, приходится экономить, очень даже приходится. В больших местах приходится ограничивать себя, отказывать себе в чем-либо, это ***даже на еде****, возможно,* ***на одежде, на лекарствах*** *экономила, возможно, если даже вот врачи прописывают, другое лекарство, мы* ***аналоги ищем****».*

В ответах некоторых респондентов прослеживается **отчаяние и негативные эмоции к текущему материальному положению**.

«Экономить? Да, даже нет денег, чтобы их экономить. Чтобы экономить, надо, чтобы были деньги, а денег нет, чтобы их экономить. С такой зарплатой 50 тысяч. Сахар 1000. А гречка-то как подорожала. Вы видели? Дороже, чем горох. Как и сахар она стала. 200 грамм сколько сейчас стоит? 800 тенге».

Исключение составили несколько респондентов, которые находятся на обеспечении родителей или супруга, полностью покрывающих все расходы семьи.

«Устраивает ли меня материальное положение? Ну, мне ли жаловаться, конечно, меня всё устраивает».

«Да, устраивает. Как никак, родители любят меня, ни в чем мне не отказывают. Мне экономить не приходится».

В целом, **первое, на чем экономят респонденты – это развлечения, отдых и одежда**.

«Стараемся экономить на развлечениях, подбирать себе более бюджетную одежду, чтобы не напрягать своих родителей, в этом приходится экономить».

«На развлечениях. Когда в основном молодежь ходит гулять, они покупают себе напитки, кушать. Ты просто идешь, просто гуляешь. На аттракционы они много ходят, ты ходишь на один аттракцион или вообще не ходишь».

«Конечно, на вещах. Трачу там, в основном, я не хожу. Если хожу гулять, то я не трачусь. Потом бывает на продуктах питания тоже денежку экономлю. Еще на проезде. Если езжу, если можно идти пешком, хожу пешком, не трачу на дорогу».

«На качестве питания, одежды, на развлечения, конечно, экономлю».

Важно отметить, что некоторые респонденты **вынуждены экономить на самом необходимом**, на продуктах питания и на лекарствах.

«Экономить, конечно же, приходится. На питании приходится экономить, на развлечениях, на отдыхе, на лекарствах. Бывает даже такое, что ты заболел, нужны лекарства, и по цене они естественно не дешевые, приходится искать аналог подешевле. Иногда даже приходится заниматься самолечением, потому что слишком дорого выходит».

«Приходится экономить. Покупаем более дешёвые продукты, одеваемся не так часто, как хотелось бы. Себе не берем, детям покупаем что-то, но и хотелось бы. Дети что-то просят, приходится им отказывать».

«На качестве питания, конечно же, на медицинском обслуживании, о развлечениях мы вообще не думаем, потому что у нас нет на них денег, и про отдых тоже не думаем. Потому что, чтобы отдыхать – нужны деньги. У нас их нет лишних, поэтому мы на самое необходимое тратим то, что имеем».

«На качестве питания, в первую очередь. О вещах даже можем и не говорить».

Большинство респондентов отметили, что **не имеют сбережений и возможности копить денежные средства**. Некоторая часть респондентов высказалась о практике накопления денег, когда была такая возможность – как правило, до потери работы.

«Нет, конечно. Какие могут быть сбережения, если то, что муж зарабатывает, и помогают родители пенсионеры, мы с этих денег ничего отложить не можем. Пенсии тоже маленькие».

«Сбережения были, пока я работала, много копила, скинула на депозит. Как я вот уже больше пяти месяцев без работы нахожусь, поэтому сбережения мне приходится тратить, так как все равно в повседневной жизни мне приходится что-то делать, что-то покупать. Потому что каждый шаг – это деньги. Куда-то сходить, что-то там делать, даже если на подработки пойти, поэтому за дорогу, за питание вот это все. С этих сбережений я сейчас трачу деньги».

«Сбережения небольшие есть, но их немного, скоро закончатся. Ну, копить соответственно деньги пока не получается, потому что я не работаю».

«Копить деньги я не скажу, что прям очень много, но в какой-то степени что-то мы можем экономить, ну как экономить, мы не экономим, не копим, а, например, ложим на счет в «Жилстрое», чтобы в дальнейшем купить свое жилье. Если только так, а так чтобы экономить на сбережения – такого у нас нет. Точнее, не получается у нас».

Все опрошенные отметили, что **не получают материальной помощи (пособия) от государства** по безработице. Большинство респондентов не владеют информацией о видах государственной поддержки для неработающей молодежи. При этом часть респондентов не разграничивает виды государственной поддержки для безработных, декретных выплат, пособий по инвалидности и других.

«Нет, я не знаю ничего о помощи от государства. Мне как-то и времени не было бегать по инстанциям узнавать. А пособие я точно знаю мне никакое не положено, я же не инвалид, поэтому я и не обращалась».

«За пособием, ну вот, за многодетность дают же. Это моя мама получает. Нет, я ничего не получаю и не обращалась и не знаю куда обращаться».

«За пособием мы обращались только тогда, когда рожали, после родов имеется ввиду, получали декретные и пособие до года. Кроме этого, мы не обращались, не получали никакие пособия, я даже не знаю какие могут быть пособия для неработающих».

Часть респондентов информирована о мерах государственной поддержки неработающей молодежи, однако они не воспользовались данной возможностью в силу неподходящих условий.

«Нет, никакую не получаю. На биржу ходил, сейчас не все получается. Вакансию, которую они мне предложили по уровню зарплаты не соответствует, мне хотелось бы найти что-то другое».

4. Обучение, образование

Касательно образования, часть респондентов окончили 9 классов, часть – 11. Один из респондентов отметил, что не смог окончить среднюю школу из-за сложившихся жизненных обстоятельств – аварии.

«У меня было очень сильное ДТП, то есть, я не могла учиться дальше».

Как отмечает большинство респондентов, успеваемость в школе была средней и хорошей. Большая часть опрошенных заявляет, что в школьные годы с

ними проводилась профориентационная работа, приезжали представители **колледжей/вузов.**

«Насколько я помню, приходили представители колледжа, и не одного колледжа. Это было и в 9 классе, и в 11 классе точно. Ну, брошюрки давали, разъясняли. Нас еще собирали отдельно в актовом зале. Но я уже в детстве решила, что буду учиться на учителя младших классов, такая вот у меня была детская мечта и я ее воплотила в жизнь, как говорится. У меня просто бабушка была учителем младших классов, проработала всю свою жизнь, и я пошла по ее стопам. Продолжила, как говорится, семейную профессию».

«Да, конечно, проводились. Приезжали представители, а также с колледжа приходили. Поэтому многие и после 9 классов уходили в колледж. Тестирование не проводили точно. А экскурсии были в колледж местный, хоть каждый день».

«Ну, было такое, что вузы приезжали к нам и рекламировали свои учебные заведения, но никаких тестов внутри школы не было. Говорили только про важность ЕНТ, про документы ничего не говорили».

«Да, профориентационные мероприятия у нас в школе проводились, я же закончила школу в селе, даже с городов, с Усть-Каменогорска, университета, вот оттуда приходили с профориентационными мероприятиями, что-то показывали, буклеты, звали поступать».

«В одиннадцатом классе была агитация, приходили с университетов, они предлагали свои профессии. Ну, было, да, проводились. Хотела я поступать в иняз на грант, но не получилось туда поступить и мне пришлось пойти по другому профилю».

Один респондент акцентировал внимание на том, что несмотря на профориентационные мероприятия, **осталась нераскрытой тема самого поступления**, какие шаги необходимо предпринимать и так далее. Часть респондентов вовсе отрицает, что в стенах школы с ними проводилась профориентационная работа.

«Мероприятия проводились, про документы говорилось, но про шаги такого ничего не было».

«Нет, не было такого».

«Не помню такого, чтобы у нас было».

Большинство респондентов после окончания школы поступили в **колледж/вуз.** Малая часть опрошенных после школы создали семью и занялись домашним хозяйством. Также некоторые респонденты сразу после окончания среднего учреждения образования пошли работать.

Вспоминая свои цели и мотивацию в период жизни, когда респонденты закончили школу, все они отметили, что хотели **поступить в колледж/вуз.** При этом среди ответов респондентов **не отмечается какого-либо осознанного выбора идти в определенное учебное заведение.**

«У меня было стандартное мышление, как и все я думала, что это обязательно поступать после школы. Особо мотивации не было, я поступила чисто из-за того, что так надо и все так делают».

«Конечно, хотела поступить в университет, потому что, как не крути, должно быть высшее образование».

«Да, изначально план был такой, что после окончания школы я поступлю в вуз, получу там высшее образование. На ЕНТ я, конечно, балл не набрала, чтобы на грант поступить, но на платной основе. Вообще изначально никак не набрала, были мысли поступить, скорее всего, в колледж, наверное, потому что материальная часть родителей как бы не позволяла, чтобы я училась в высшем учебном заведении, так как оплата за учебу, годовая сумма была не маленькая,

поэтому были такие мысли. Но все-таки мы с семьёй, поговорив, решили, что я все-таки поступлю в высшее учебное заведение на платную основу. В 2015-2016 году поступила в вуз».

В целом, при выборе **колледжа/вуза** респонденты руководствовались такими аспектами, как **престижность и авторитетность учебного заведения, доступность стоимости обучения, наличие грантов и его расположение**.

«Знаете, особо таких прям требований не было. У нас в городе считается престижным Шокановский университет, поэтому туда и поступила. А так чтобы по Казахстану смотреть вузы, вопрос не стоял. Это надо было ехать в другой город, с квартирой что-то решать. Нет, вопрос не стоял, какой вуз выбирать. Ну, еще большую роль сыграл мой супруг, на тот момент мы с ним начали встречаться. Он немного старше меня, на 5 лет и поэтому я не рассматривала другие города».

«Я выбирала университет, если честно сказать, руководствуясь стоимостью и близкому расположению к дому, не надо было ездить на автобусе. Так, считай сколько времени можно сэкономить и денег».

«Больше, наверное, по доступности стоимости обучения, и смотрели на гранты. Планировала попасть на грант, поэтому выбирали по этой причине».

«Повлияло то, что в этом колледже были знакомые люди, и естественно цена была удовлетворительная. Доступно, и поэтому я выбрала этот колледж».

В редких случаях респонденты при выборе учебного заведения тщательно изучали его особенности, историю, качественные характеристики.

«Колледж я выбирал из предложенных по нашей области, смотрел год основания колледжа, историю, сколько выпускников оттуда выпустилось, как они трудоустраивались в последующем, примерно так я выбирал заведение».

Также важно отметить, что некоторые респонденты поступали в учебное заведение, не исходя из самостоятельного выбора, а, скорее, из соображений **«быть, как все»**, во избежание осуждения людей.

«Да, ничего не мотивировало. Все поступали, и я поступила. Чтоб потом не говорили: «Вот, образования нет». Родители настаивали, чтобы без образования не быть. Раньше как, не отучился – все, родители не смогли отучить. То-то, разные слухи. Все поступали, и я поступила».

При **выборе специальности** респонденты в большинстве случаев опирались, прежде всего, на собственные интересы и предпочтения, особенности своей личности.

«Вы знаете, долго думала, а потом что-то выбрала профессию бухгалтера. С цифрами вроде бы на «ты», поэтому пошла на бухгалтера».

«Мне самому всегда нравилось возиться с машинами, ремонтировать их, смотреть что где и как. Интерес был с детства».

«Специальность я выбирала ту, которая мне нравится. Мне нравится работать с детьми с начальной школы, поэтому я закончила колледж как преподаватель начальных классов».

Другим важным факторов при выборе специальности респонденты отмечают мнение родных и близких.

«Если честно сказать, в 9 классе, когда я закончила, я даже не знала, на кого мне идти учиться. А вообще, я с детства мечтала работать фармацевтом, но не знаю, почему-то я туда не пошла. Долго думала и не могла решиться. В конечном итоге, мама мне предложила пойти на бухгалтера, потому что это всегда нужная профессия, если хорошо изучишь эту профессию,

то, короче, голодной не останешься. Поэтому я её послушала и пошла на эту профессию».

Некоторые респонденты отмечают, что, в первую очередь, смотрели на доступность стоимости образования, а также выбирали специальность исходя из этого, где больше грантов.

«У меня не получилось, на что я хотела, вот иняз. Я думала, что я пойду поступлю в иняз на грант. Но у меня не получилось туда поступить, и я немного переиграла и выбрала другой профиль. Пошла по другому профилю. Больше, наверное, по доступности стоимости обучения, и смотрели на гранты. Планировала попасть на грант, поэтому выбирала по этой причине».

Часть респондентов не придавала большого значения выбору специальности.

«Специальность я выбрала рандомно, мне нравилась география, и я выбрала её как профильный предмет на ЕНТ, затем пришлось выбирать между специальностями, где нужна география. Там выбор не был велик, и я выбрала туризм. Посчитала эту специальность интересной, но как оказалось, выбор был не из лучших».

«Специальность как выбирала? На какое все сдавали, на то я пошла. Я же на связистку училась. А какой толк на связиста учиться? Хотела потом на физрука перейти, на физрука не разрешили. Да, сейчас даже, если учителем быть, какие деньжищи нужны, чтобы зайти хоть куда, хоть в какую-нибудь школу».

На вопрос: «Вам нравится полученная Вами специальность? Считаете ли Вы ее престижной?» большинство респондентов ответило утвердительно.

«Да, очень нравится. Это была моя мечта. Ну, мне кажется на данный момент она очень престижна, сейчас учителя ценятся. Их статус подняли. Поэтому, да я считаю её престижной и не пожалела, что выучилась на учителя. В дальнейшем хочу поступить в магистратуру, ну, это чуть уже попозже».

«Да, считаю свою специальность престижной. Хороший бухгалтер на вес золота. Ну, конечно, у меня такого опыта нет, всего около четырех лет. Пока нравится, дальше не знаю. Пока не разочаровалась ещё. Может, постарше стану, что-то изменится. Не знаю».

«На данное время она, да, ну даже очень такая престижная. Востребованная, престижная. Вот на данный момент, допустим, у меня позволяли бы возможности, были бы деньги. Можно было бы поехать в город Нур-Султан обучиться там этой профессии. Просто для этого нужно покупать очень дорогой компьютер, который стоит около 800 000 тенге, плюс обучение, которое они там преподают, и как бы можно было бы обучиться дальше. Да, считаю ее престижной очень хорошая профессия».

Во время обучения **в колледже/вузе** успеваемость у большинства респондентов была хорошей. Часть респондентов отмечает, что учились они удовлетворительно. Об отличной успеваемости заявила малая доля опрошенных. При этом большинство респондентов, которые обучались **в колледже/вузе** завершили обучение и получили диплом и специализацию. Среди респондентов оказались и те, кто поступил в учебное заведение, но не завершил обучение.

«Не удалось завершить обучение. Не понравилась специальность, поэтому я и ушла. Нет, ничего полезного я не получила, да и работать в этой сфере я не собираюсь».

Мнение респондентов о качестве полученного образования и возможности трудоустроиться по полученной специальности разделились. Значительная часть

респондентов отзывается по данному вопросу положительно, наблюдается оптимистичный настрой.

«Очень положительно я оцениваю. Каждая работа по-своему хороша. Ну, а как вы знаете, сейчас у учителей неплохие даже зарплаты. Плюс еще отпуск 56 календарных дней. Считаю, что у меня достаточно хорошая специальность».

«Достойное образование. Я думаю, конечно, позволяет найти хорошую работу, главное упорство и преданность делу. Стаж тоже имеет значение обязательно».

«Оцениваю, конечно так, что по специальности «Юриспруденция» очень много где можно устроиться. Ну, везде можно устроиться. Потому что она такая вот универсальная специальность. Но, скорее всего, в органы государственных доходов либо в госорганы с хорошей заработной платой, мне кажется, вот на государственную службу будет лучше всего устроиться на работу. Потому что государство в любом случае для государственных служащих делает, как бы не сказать, много, достаточно льготных программ даже по оформлению жилья. Постановка на очередь в садик. И вот это все».

«Полученное образование я оцениваю хорошо, потому что преподаватели грамотные, объясняют, показывают на практических примерах, как вычисляется. Я думаю, что уровень образования не такой плохой. Я думаю, что по окончанию, я найду работу в родном городе или в другом. Работа по специальности, она востребована, думаю с этих проблем не будет».

Также проявляется **стремление повысить квалификацию** и получить высшее образование после средне-специального.

*«Нормально, я вот, как и сказал, работал некоторое время по специальности. Но, было бы лучше, конечно **если бы это было высшее образование, а не средне-специальное**».*

*«Работу по специальности, пока еще не выбрал, предлагают, как бы в государственные учреждения или еще куда-нибудь, пока думаю, не знаю, как получится уже, все равно **надо будет высшее**, наверное, образование».*

Если часть респондентов оценивает образование и возможности трудоустройства в положительном ключе, то вторая часть выражает недовольство и скептический настрой. Отмечается проблема коррупции в учебных заведениях.

«Полученное образование? Да, там, кроме денег, никому ничего не надо. Сессию сдать – деньги, какие-то эти сдать – тоже. Раньше как, раньше у нас просили бумагу. Не деньгами. Сдавали и бумаги, и все такое».

«Найти работу по специальности, не знаю, походу, ну, не получается, есть образование, есть диплом, в моем селе сейчас я не могу найти работу».

Некоторые респонденты высказываются об узконаправленности полученной специальности и ее низком уровне востребованности на местах.

«Работа, кадров по моей специальности очень мало, кто берет, потому что у нас именно по журналистике очень мало направлений, то есть радио у нас нет, газет у нас мало, но туда берут только один-два, максимум три человека могут взять, телевидение – тоже самое. Поэтому сильно не разгонишься, чтобы устроиться на работу».

Несмотря на негативный окрас некоторых комментариев, все же наблюдается и **стремление реализоваться по полученной специальности**.

«Работу по специальности я бы очень хотела найти, но пока не получается. Потому что сколько я ищу, нет вакансий на учителя истории. Ни в моем селе, где я живу, ни в городе. Мне бы, в принципе, если бы я нашла работу учителем истории, в близлежащих районах даже если бы, я была бы готова даже

туда ездить. Потому что я бы очень сильно хотела работать по своей специальности».

Также необходимо отметить и такой аспект, как стремление самих молодых людей к получению знаний. Получение достойного образования зависит, во многом, и от самих студентов и их целеустремленности.

«Преподаватели нормально все обучали, там стремления хорошо обучиться не было. Если бы было, ***я бы еще самостоятельно обучалась и конечно уже бы, наверное, сейчас уже работала бы****».*

На вопрос о дальнейших планах по получению образования большинство респондентов выражает намерение продолжить обучение. При этом часть из них желает повысить свою квалификацию по полученной специальности, обучиться в магистратуре, другая часть выражает стремление получить **новую специальность**.

«Я хочу ещё закончить по возможности ***магистратуру****. Ну, а дополнительное образование, какое-нибудь другое направление пока не рассматривала. Возможность есть, подумаю попозже над этим».*

«Да, именно по моей специальности я хотела поступить в ***магистратуру****, так как у нас, видите, не так уж много выбора, куда идти работать, поэтому я думала поступить в магистратуру, отучиться и идти уже преподавателем журналистики в университет, вот это вот направление в работе мне бы еще понравилось».*

«Может быть хочу получить ***высшее образование*** *по своей же специальности, но это после того как найду работу, нормализую своё положение».*

«Да, я хотела поступить на ***магистратуру*** *по специальности «Юриспруденция», сдала даже экзамены. Но у меня там на грант опять же не хватало баллов. Поэтому учиться на платной основе у меня не было возможности, поэтому я как бы оставила эту мысль. Магистратуру, хотела дальше свою специальность продолжить. Степень немного другую, магистра хотела. Но у меня не получилось».*

Ответы респондентов позволяют выявить **запрос именно на бесплатное образование** ввиду отсутствия материальных возможностей для обучения на платной основе.

«Проблема молодых людей, которые не учатся, заключается в том, что они не могут учиться из-за семейного положения. Если он не сможет получить грант, он не будет учиться, потому что сейчас плата за обучение слишком высока. Не каждый может себе это позволить».

«Обучаться в дальнейшем, хочу вообще пойти на педагога, пойти преподавать русский язык и литературу. А пойти учиться на какие средства? Ну, наверное, в кредит залезть. Или постараться на грант поступить».

«Если было больше бесплатных образовательных курсов, можно было отучиться на какие-то специальности. Я хотел бы обучиться по специальности «Нефтегазовое дело», сейчас очень популярное, еще на «Технику безопасности на производстве».

Часть респондентов высказывается о нежелании учиться дальше ввиду возраста. Это говорит о том, что среди молодежи в недостаточной степени распространена концепция обучения в течение всей жизни (life-learning).

«Учиться? Ну, нет. У меня уже прошло это время».

В целом, в ответах респондентов прослеживается мнение **о важности образования для человека и его будущего**.

«Да, конечно, я получила диплом. Не представляю даже, если бы я не окончила обучение и не получила диплом. Это же очень важно. Человек без профессии – это никто. Пусть даже есть много денег. Сегодня они есть, конечно, пусть будет достаток всегда. Но бывают разные жизненные ситуации. Так что я всегда всем говорю, если есть возможность, даже если её нет, надо обязательно иметь образование».

5. Трудоустройство, занятость

Большинство опрошенных занялись поиском работы сразу после завершения обучения **в колледже/вузе.**

«Да, после обучения, я сразу уже устроилась на работу. Лето, как говорится, отдохнула немного и приступила к работе. Потом вышла замуж и в декрет ушла».

«Да, начала сразу искать работу, в 2019 году. Искала работу как-то я удаленно, потому что у меня родители в селе живут, после окончания вуза я уехала в село, и как-то летние каникулы, лето как раз, вот эти два месяца, получается, там была. Потом вернулась в город и начала активно искать работу».

Среди **причин незаинтересованности в поиске работы сразу после завершения работы выделяется смена семейного статуса – замужество, рождение детей**.

«Я не начала искать работу, потому что я вышла замуж, у меня родился первый ребенок, работу искать я не могла».

«Нет, не сразу. Я не искала работу сразу, потому я была в тот момент в положении, получается, последний месяц учебы я сразу же вышла, получила диплом, через пару недель у меня была свадьба, и тогда я уже была в положении, и я знала, куда бы я сейчас не пошла устраиваться на работу, меня не возьмут, так как я в положении и мне через пару месяцев придется уходить в декрет, поэтому я даже не искала».

Респонденты отмечают проблему трудоустройства молодых специалистов **ввиду отсутствия стажа работы**.

«Я начала искать работу, еще пока училась, когда почти закончила учебу. Думаю, вдруг кому-то нужен молодой специалист. Но, конечно, сразу мне не нашлось работы, все без стажа, все хотят со стажем. Так что не получилось сразу. Немного, конечно, огорчилась по этому поводу».

При этом примечательно, что практически все респонденты отметили, что образовательные учреждения, которые они окончили, **не оказали содействия в трудоустройстве.**

«Говорят, есть университет, учебное заведение, что помогает устроиться на работу, кто окончил вуз. Но мне кажется это не везде, не во всех городах, почему-то так происходит, потому что на тот момент, когда я окончила вуз, никто мне не помог трудоустроиться».

Основными каналами поиска работы респондентов послужили несколько вариантов.

Во-первых, это подача резюме в организации, потенциально заинтересованные в специалисте.

«Скорее всего, сама, как я и сказала, мне повезло. Просто подала документы в несколько школ и меня приняли».

Во-вторых, это объявления о вакансиях в газетах, в социальных сетях, на досках объявлений.

«Я по объявлениям сразу нашёл работу, поэтому обращаться никуда не приходилось».

«На досках объявлений. Сам выкладывал объявления, что могу сделать».

В-третьих, это родственники и знакомые.

«Через знакомых, родственников».

«Через родителей узнавали. У родителей узнавали может знакомые, как бы спрашивали. Но на тот момент центр занятости, что-то я не помню такое было или нет. Я в это время как раз, когда заканчивала университет, я уже была замужем и была в положении. Поэтому сразу после университета как бы и не получилось работать».

«Через социальные сети, друзей, одноклассников, родители мне подсказывали, где можно найти работу».

Многие респонденты отметили, что **использовали несколько вариантов поиска работы.**

«Вообще все способы попробовала. И через знакомых, и через родителей, и через друзей. Правда, тогда интернет был не сильно развит, через него работу не особо искали. Но я искала через газетные объявления».

«Работу искала по объявлениям, через знакомых, в интернете, в Центр занятости, я ходила по «Молодежной практике», 6 месяцев работала».

«Я использовала все каналы, и родители, и соцсети, и сама интересовалась, в какой школе нужен преподаватель начальных классов, чтобы это было недалеко от дома, потому что у меня 2 детей, и чтобы это была русская школа».

Многие из опрошенных отметили, что **не обращались в Центр занятости и не информированы о мерах содействия занятости** через государственные органы.

«В Центр занятости я не обращалась. Работу искала посредством родственников, друзей предупредила, что если найдется такая вакансия, которая по моей специальности, то я готова идти на эту работу, даже не смотря на заработную плату, потому что, главное, у меня была работа по специальности».

«Я искала работу по объявлениям, и знакомые помогали. Все способы перепробовала, кроме Центра занятости. Почему о нем я не подумала. Потом, когда столкнулась по работе с госорганами, подумала, что надо было туда обратиться».

Многие респонденты отметили, что столкнулись со сложностями трудоустройства после окончания учебного заведения, и сроки первого трудоустройства затянулись достаточно долго – от нескольких месяцев до года. При этом некоторые респонденты составили исключение и нашли работу достаточно быстро – в течение месяца. Часть опрошенных нашла работу именно по полученной специальности.

«Да, моя первая работа была по специальности. Как я и говорила, как-то мне с этим повезло и сложностей с поиском работы не было».

Важно отметить, что все **же большая часть респондентов после окончания учебного заведения не работала по специальности**.

«Нет-нет. Я же говорю, я полы мыла».

«Нет, у меня как бы не получилось сразу поработать по специальности, потому что я вышла замуж, у меня потом получалось, что я в положении, детки и вот, как я говорила, до этого занималась так дома, выпечку пекла по заказу, если были заказы, то для них выпекала».

«Нет, я была кассиром».

«Я пыталась устроиться по специальности, месяца два поработала. Я искала, потому что не нравилась зарплата, не устраивала».

Сложность трудоустройства после окончания учебного заведения, по мнению некоторых респондентов, заключается в том, что **работодатели заинтересованы именно в опытных сотрудниках**, а стажа работы у недавних выпускников, как правило, нет.

«Скажем так, что не сложно, единственное, нужен стаж. А так без стажа мало берут на работу. Когда узнают, что после вуза, то разводят руками и говорят нам нужен человек со стажем, чтобы не обучать, у нас нет времени кого-то обучать. Нам нужен такой человек, который придет, сядет и будет работать. Как-то так».

При этом **первое рабочее место стало для большинства респондентов временным**. Исходя из ответов опрошенных, на первой работе они трудились от двух месяцев до полугода. Часть респондентов все же трудоустроилась на достаточно продолжительное время – около трех лет. То есть, **не наблюдается повсеместной текучести кадров** в организациях, в которых работали респонденты.

Причиной увольнения с первого места работы являются, в основном, низкая заработная плата.

«Уволился по причине того, что не было карьерного роста и заработная плата стояла на одном месте».

«Я проработала там чуть больше полугода. Уволилась, потому что зарплата была маленькая. Я получала 20 тысяч, максимум 30. На такие деньги тяжело было выживать. Но почему-то мне тогда этого хватало».

«Так получилось, что с работодателем мы не смогли договориться по трудовому времени и ввиду иска зарплаты».

«Не знаю, не понравилась. Зарплата была маленькая».

Кроме того, среди причин увольнения респонденты назвали переезд, уход в декретный отпуск, болезнь родных. Также некоторыми респондентами отмечаются тяжелые условия труда. Как правило, это физическая работа, требующая значительных усилий.

«По какой причине? Ой, там больше полугода не выдержишь. Полгода еле как выдержала. Там такая площадка, такие подъезды. Столько мыть, а платят мизер. Здоровье, это вообще. С пятого этажа на первый поднимайся, ведра таскай. Вот Вы даже представьте, мыла я в месяц, в неделю раз да, например. Ну, я приду, в неделю раз помою, а им надо, чтобы я каждый день там подметала. Мыла полгода. Потом уже ушла. Потому что здоровье не позволяет там ходить. Еще за водой в подвал ходишь».

Большинство респондентов отметили, что на первой работе первое время возникали некоторые сложности, однако они справлялись со своей работой и серьезных трудностей не возникало. Отмечается также разрыв теории в учебном заведении и практики на производстве. В свою очередь, это требует усиления мер по обеспечению неразрывности теории и практики в организациях образования.

«В принципе, трудности изначально были, как и у всех. Сначала в работе много вопросов, ну, конечно, уровень зарплаты на тот момент был не совсем большой. Но, знаете, самое главное, что я поработала немного, это плюс я считаю».

«Ну, как сказать, конечно, трудности возникали в процессе работы, именно по технической части профессии, потому что, когда учишься – это одно, а когда работаешь, – совсем другое. Уровень зарплаты для первого места

работы устраивал, конечно. Самое главное, что нашла работу по специальности. В принципе, коллектив был очень хороший и руководство тоже».

«Справлялся, старался выполнять свою работу ответственно. Меня не устраивал график работы, потому что сфера торговли предполагает работу в выходные дни, смену графика, найти напарника и отпроситься не всегда получается, решить свои личные дела, из-за этого приходилось вступать в конфликты с начальником».

Кроме того, респонденты отмечают такую проблему, как **отсутствие преемственности поколений на рабочих местах, института наставничества, менторства** со стороны старших и более опытных сотрудников.

«Да, есть подводные камни и у нас, что в городе плохо, у нас нет такого понятия, если даже устраиваешься на какой-то завод или на какое-то предприятие, где нужен тот же инженер-проектировщик. Нет такого понятия как преемственность поколений, то есть, ты туда приходишь и ***нет адаптации с коллективом****. Вот, например, есть зарубежная фирма «IKEA». У них тебе дают специального человека, как наставника. Он в течение полугода-года может рядом с тобой находиться. Он тебе всегда что-то подсказывает, помогает. У нас такого нет,* ***у нас к молодёжи относятся очень агрессивно****. Тяжело набраться опыта какого-то, когда коллектив к тебе …, ты уже на стадии, ты пытаешься встать на ноги, тебе его просто портят. Не знаю, для чего это делается».*

Ответы респондентов сошлись в том, что они достаточно **редко меняли место своей работы**. Частая смена работы в контексте ответов респондентов выглядит скорее, как исключение. Причиной частой смены мест работы является проблема со стороны работодателя – невыплата заработных плат, недружный коллектив и так далее.

«После того, как я ушла с детского парка, я устроилась в торговую компанию торговым представителем. Там я проработала всего лишь месяц. Ушла оттуда потому что мне было трудно работать в коллективе. Ну, как-то не то, чтобы они меня не приняли, просто показалось, что не мой коллектив. Уйдя оттуда я устроилась в другую торговую компанию, работала там оператором. Но там мне зарплату нормально не платили. Потом еще компания сама обанкротилась, закрылись. Я устроилась промоутером. Промоутером я работала, когда промо акции были. Ну, получается около трех месяцев я там проработала. Потом устроилась в другую торговую компанию и там проработала года два. Оттуда я вышла в декрет».

Среди ответов респондентов прослеживается мысль о том, что **нежелательно часто менять место работы.**

«На сегодняшний день это мое первое место работы, потому что мне не с чем сравнивать. Вообще, конечно, лучше часто не менять работу, если только в плане карьерного роста».

Примечательно также то, что места работы рассматривались многими респондентами в большинстве случаев как временные. Это подработки, краткосрочные заказы, сдельная работа. При этом для некоторых респондентов они стали временными по стечению обстоятельств.

«Нет, временные. Ну, как я хотела бы там постоянно, там оставаться, по каким-то причинам что-то там не устраивало, поэтому и я уходила с этих работы. Не было изначально такой цели, что это сезонные подработки».

Касательно **характера предпочитаемой работы**, респонденты выделили следующие характеристики.

Первое. Официальная работа с полагающимися отчислениями (официальная работа привлекает респондентов, прежде всего, стабильностью).

«Да, я бы хотела работать и в дальнейшем планирую работать. Я бы, конечно, выбрала бы только официальную, потому что лучше стабильность, чем висеть в воздухе. И вроде работаешь, но взносов нет таких. И стаж не идет».

Второе. Работа по специальности (для многих респондентов работа по специальности оказалась недоступной).

«В данное время я хотела бы работать по профессии, на которую обучилась. Учет-аудит, бухгалтерия, бухгалтером хотелось бы устроиться, хотя я особо не училась и вообще не работала по специальности. Я хотела бы посмотреть, на кого я вообще отучилась и поработать хоть немножко по этой профессии».

Третье. Удобный график работы (в особенности актуально для респондентов с детьми).

«Я бы хотела работать, да, только на той работе, которая может мне предоставить, чтобы я не сильно занята была. У меня дети, дети занимают очень много времени, внимания. Работу официальную, конечно, хотелось бы».

Необходимо выделить, что **не все из респондентов находятся в поиске работы**. Часть из них в данный период времени не заинтересована в трудоустройстве. Причиной являются семейные обстоятельства – кто-то находится на обеспечении супруга и смотрит за детьми, кто-то – из-за болезни родного человека.

Среди тех, кто находится в поисках работы, практически **все опрошенные предпринимают постоянные попытки трудоустройства**.

«Я уже всё обшарил. Все сайты, и HeadHunter, и Instagram. И знакомых просил, и сам объявления давал».

«Я давала объявления, писала везде. Ну, например, в WhatsApp, в группы разные отсылаешь. В Instagram сидишь, в Instagram закинул, что работу ищешь».

«Я каждый день захожу на сайт и смотрю вакансии. Спрашиваю у знакомых, кто может слышал, в какой школе требуется учитель истории».

«На данный момент я готовлюсь сдавать тест на государственную службу, учу законы. Ну, вообще просматриваю вакансии касательно органов».

Наиболее эффективными методами поиска работы респонденты считают следующее.

Первое. Личное обращение в организации.

«Я думаю самый эффективный способ поиска работы – это надо, в первую очередь, составить свое резюме и разнести в организации. Ну, либо, если совсем никак, то уже по объявлениям звонить».

«Самый эффективный поиск работы – это личная встреча с руководством предприятия или места, где ты работаешь. Потому что найти вакансию – это одно, а когда на тебя будут смотреть, как на нового сотрудника – это другое. Я считаю, что личная встреча, она более продуктивная».

«Не знаю, может в интернете смотреть, но самый эффективный, мне кажется, уже выбрать, что нужно человеку и идти в это место и разговаривать именно с работодателем уже на месте, и сказать, если не нужно, что, если будет свободная вакансия, чтобы написали, позвонили, я там приду или еще что-нибудь. А вот сидеть дома и звонить или писать, мне кажется, это самый такой не надежный способ».

Второе. Через знакомых.

«Самый эффективный способ – это, наверное, по знакомству. Так легче найти работу и, когда за тебя поручится кто-то, то уже на тебя смотрят и воспринимают по-другому».

«Наверное, через знакомых. Это не то, чтобы без связей не берут на работу, а имеется ввиду, сразу знаешь условия работы, и они знают твои навыки, легче договориться».

Третье. Интернет.

«Интернет-объявление, скорее всего, на сайте, допустим. Если государственные услуги я смотрю на сайтах, официальных, туда, куда я хочу, допустим. Органы прокуратуры, если, на сайте у органов прокуратуры, если государственных доходов, то есть на их сайте. Можно и через знакомых, в основном так».

Четвертое. Центр занятости.

Некоторыми респондентами Центры занятости также были выделены как действенный канал для поиска работы. При этом некоторые респонденты также высказывают сомнение в высокой эффективности данного канала.

«У нас только через знакомых работу искать, где есть свободные вакансии свободные места. В центры занятости нас в основном отправляют, как их там называют? Улицы подметать или по молодежной практике, а мне нужно опыта набираться, стаж нужен. Поэтому приходится самой искать».

Часть респондентов не могут выделить какой-либо эффективный канал трудоустройства и находятся в растерянности.

«Знал бы, не ходил бы без работы».

«Самый эффективный? Да, что-то, честно говоря, для меня никакой не эффективный. Что-то вообще нигде не могу найти работу».

Некоторые респонденты **хотели бы сменить сферу деятельности**, работать в области, отличающейся от той, по которой получена специальность.

«Возможно, я бы хотела быть врачом, после последних событий, но дальше будет видно. Предпочтения изменились в выборе профессии из-за болезни мамы. Ну, и, в принципе, время меняется, сейчас врачи очень хорошо получают, а с другой стороны, ответственность за жизнь людей. В бухгалтерии, если неправильно цифру поставил, только ты пострадаешь, а в медицине неправильно дозировку препарата указал, может и пациент умереть».

«Я хочу работать в такой сфере, где не нужно контактировать с клиентами и людьми. Может быть, я бы предпочла анализировать тексты, разрабатывать планы, выводы и какие-то стратегии, но, не обслуживать людей, это точно».

Однако большей части респондентов **важно продолжать работать по специальности**. Причиной этого является то, что им нравится полученная специализация.

«Как я и говорила, профессию я выбирала осознано, поэтому сферу менять не хочу. Я люблю детей и поэтому мне моя профессия очень нравится».

«По профессии, по той, по которой я отучилась, по которой я получила образование, я была бы не прочь по этой профессии поработать».

«Бухгалтер по образованию, но не работала по специальности. Теперь хочу поработать по специальности».

«Я думаю, что в IT-отрасли, которую я выбрал. Я бы хотел разрабатывать полезные приложения для Казахстана. Хотел бы проводить работу по усилению интернета в недоступные регионы, поселки, развивать эту отрасль, она мне подошла».

«Я закончила педагогический колледж, я хочу работать в школе преподавателем начальных классов».

«Есть сфера, в которой у меня есть знания, по которой училась, архитектор или дизайнер».

Некоторые респонденты отмечают, что им на данный момент **не особо важна сфера деятельности, первоочередное то, чтобы была работа и за нее платили.**

«Да нет. Не скажу, что так принципиально. На любую работу. Главное, чтобы взяли без опыта работы. Чтобы попробовать какую-то начать работу. Ну, я не знаю. Может дело даже во мне, что я не могу найти работу. Конечно, хотелось бы так устроиться.

«Не прям важно, особой разницы нет».

Среди ответов респондентов прослеживается линия, по которой **достойный уровень оплаты труда приоритетнее, чем престижность работы** и соответствие специализации полученному образованию.

«Я сразу устроился на работу по окончанию колледжа. Работали изначально по профессии года четыре. По профессии, я был автомехаником. После, там мне заработную плату не поднимали, оставался на одном и том же месте. Поэтому, решил уволиться и устроиться на вахту разнорабочим. Там хоть и не престижная должность, заработная плата достойная».

При этом для некоторых респондентов все же **важно сразу найти работу по специальности.** Однако, как мы отметили выше, это не является самой главной причиной затянувшегося периода поиска работы, поскольку большинство респондентов готовы взяться за любую оплачиваемую работу.

«Да, я думаю, что всем важно работать по своей специальности. Зря что ли училась? Ну и родители уже знают, что не зря получила учебу. Потому как мама у меня одна, то мне очень важно оправдать ее ожидания. Она радовалась очень за меня, что я нашла работу бухгалтера. Не хочу ее расстраивать. Поэтому для меня это важно – работать по специальности».

«Очень важно, потому что мне кажется любому человеку важно, чтобы он работал по своей специальности, потому что зачем мы учимся, чтобы работать в дальнейшем по специальности».

«Да, конечно. Я думаю, что работать по специальности важно для любого человека, потому что мы выбираем нашу будущую профессию. И работать не по той профессии, которую мы выбрали, я считаю, это неправильно».

Некоторые респонденты высказывают **опасение и беспокойство по поводу того, что не смогут найти работу по специальности.**

«Где-то в глубине души мне, конечно, очень жаль, что закончила вуз, платила столько денег, но не работала по специальности, но я очень надеюсь, что придет время и я устроюсь по специальности и буду работать по специальности. А так, в глубине души, где-то у меня есть отчаяние, есть тревога, страх, что я не буду работать по специальности. Но сделаю все возможное, чтобы в будущем устроиться работать по специальности».

При выборе места работы респондентам важны следующие аспекты. Чаще всего, респонденты выделяют их как одновременно важные.

Первое. Возможности карьерного роста.

«Карьерный рост конечно, если карьерный рост будет повышаться, то и соответственно и зарплата будет расти. Карьерный рост – самое главное».

Второе. Достойная оплата труда.

«Ну, во-первых, это высокая, хорошая зарплата. Конечно же, хотелось бы карьерный рост, но там уже как получится, конечно. Ближе к дому? Ну не знаю, я же говорю, я была бы готова даже ездить в ближайшие районы».

Третье. По специальности.

«Конечно же, это работа по специальности, потом уже заработная плата, вот этот соц. пакет, хороший коллектив, руководство, по-моему, вот это играет главную роль».

«Для меня, наверное, самое главное, чтобы было по специальности. А потом, наверное, уже смотреть не на заработную плату, а на коллектив, а потом уже идет заработная плата. Самое главное, конечно, чтобы по специальности, не зря, наверное, отучилась».

Четвертое. Хороший коллектив.

«Самое важное при выборе работы, самый главный фактор – это заработная плата и немаловажную часть занимает коллектив, с кем тебе приходится работать. Потому что в хорошем коллективе, работаешь более эффективно».

Пятое. Близкое расположение к дому.

«Недалеко от дома, высокая заработная плата и возможность работать по специальности».

«Недалеко от дома, наверное, первое».

«Я хотела бы работать из дома, фриланс, заработная плата хорошая чтобы была, не только в Казахстане, но и за границей, заграничные компании».

Среди **препятствий на пути к успешному трудоустройству** респонденты называют семейные обстоятельства (необходимость смотреть за малолетними детьми), отсутствие необходимого стажа, отсутствие высшего образования, отсутствие профильных сертификатов.

Мнения респондентов разделились относительно факторов, от которых зависит успешное трудоустройство. Часть опрошенных считает, что трудоустройство напрямую зависит от самого человека.

«Человек сам строит свою судьбу, многое зависит от него самого, но и наличие свободных мест тоже играет большую роль, также, как и место проживания. Вот в Нур-Султане, там работы валом, возможности с поиском работы больше. Пока не замужем можно и туда поехать работать. Может и моя судьба где-то ходит».

«Конечно же, зависит все от меня на прямую. Возможно, потом от других факторов, скорее всего, в первую очередь, зависит от меня, от моего желания, от того, куда я хочу, что я именно хочу, только уже потом другие факторы на этом».

Некоторые опрошенные выражают уверенность в том, что все зависит от внешних обстоятельств.

«От внешних обстоятельств, конечно. Я прилагаю сама все усилия, чтобы работать. Но пока не получается».

Значительная часть респондентов высказывает мысли о том, что эти факторы работают вкупе, и **трудоустройство зависит и от самого соискателя, и от внешних обстоятельств.**

«Конечно, в первую очередь зависит от меня, а потом уже внешние факторы. От того, что COVID был не могли устроиться на работу. Но, во-первых, все зависит от человека».

«От самого себя и от внешних факторов тоже зависит много, конечно».

Мнения респондентов разделились и по поводу «часть считает, что причина в самой молодежи – лени, нежелании работать, завышенных требований».

«В большей степени, мне кажется, что не имеет желания. Сейчас все хотят все и сразу, большую зарплату, престижную работу. Но как говорится, кто ищет, тот всегда найдет».

«Наверное, не имеет желания, мне так кажется. Если уж совсем тяжко, можно было и даже с образованием хоть в технички пойти. Просто не хотят, особенно мужская половина. Спиваются в селе».

«Некоторые, наверное, ленятся, некоторым так же, как и мне, некуда устроиться. Нет мест, нет работы. Ну, я говорю, сейчас молодежь такая пошла, сужу по себе, ленивая что ли, нам вот все готовое надо принести, перед нами поставить, чтобы мы пошли, туда устроились. Мы сами не ищем ходы, возможности, чтобы найти работу, это же в наших интересах».

Другая часть респондентов уверена в том, что внешние проблемы не позволяют молодежи трудоустроиться и молодежь отчаялась в попытках найти подходящую работу.

«Мне кажется, уже и отчаялась в поисках работы. То, что большинство молодежи сейчас хочет работать, чтобы не зависеть от родителей, чтобы свой заработок был. Многие сейчас стремятся. Но вот рабочих мест у нас вообще нет. Вот, даже студенты, кроме официанта никем не можешь трудоустроиться, посуду мыть. Все. А больше еще что? Поэтому для молодежи это вообще тяжело найти работу. Потому что молодежь не так востребована. Многие из города уезжают. Например, многие уезжают на заработки в Алаколь, со стороны Ушарала. Все туда едут. Студенты хотят на лето заработать. Потому что студентам работы нет у нас в городе».

«Я думаю, что даже отчаялись в своих поисках. Я тоже очень долго занимаюсь поиском работы и вижу, что не могу найти. Прихожу в отчаяние после тестирования и думаю, зачем я пошла в педагогический колледж учиться. Сложно найти работу, сложно, чтобы тебя взяли на работу, из-за того, что ввели национальное квалификационное тестирование».

Часть респондентов согласна и с первыми, и со вторыми, и видит в причинах молодежной безработицы и отсутствие стремления, и отсутствие возможностей.

«Ну, наверно тут тоже 50 на 50. Потому что все люди разные. Кто-то очень шустрый, кто-то наоборот, очень медленный. Кто-то чего-то боится, кто-то наоборот к чему-то стремится. Я имею в виду молодежь нынешнюю. Ну и плюс я. Просто может кто-то боится начинать и идти на эти собеседования, разговаривать с кем-то, не знаю, выходить из зоны комфорта».

«Думаю, бывает по-разному. Некоторые не имеют желания работать, некоторые хотят, но отсутствуют финансы, как у меня, возможности обучения».

При поиске работы респонденты в большинстве своем **чувствуют некоторую тревогу, в некоторой степени неуверенность в своих силах**.

«В навыках и знаниях иногда, по-моему, бывает такое чувство сомнения, иногда потому что по своей специальности я не работала, ну, в основном не работала и момент того, что где-то что-то неправильное сделать или неправильно сказать, или проконсультировать, вот эти вещи меня, конечно, настораживают. Поэтому, кроме как учиться, навыки, дополнять себя, находить силы научиться, желание надо, терпение и труд».

«Так как стаж работы у меня небольшой, я думаю, что при устройстве на работу, конечно, будут небольшие переживания, но всему можно научиться. У учителей много курсов повышения квалификации, мы самосовершенствуемся. Я

вот, например, на досуге, когда дочка позволяет, читаю книги по профессии. Занимаюсь самообразованием».

«Я устраивалась только раз, поэтому скажу, что в первый раз очень волнительно. Не спишь по ночам, думаешь, хоть бы взяли на работу после стажировки, и что если не возьмут? Сейчас, я конечно не скажу, что прям уверена в знаниях, но уже не так волнительно, а после университета, ничего не зная, все равно, университет есть университет».

«Как я себя чувствую? Ну, наверно, тревожно, волнительно. Потому что волнуешься получится – не получится. Уверена ли я в своих знаниях и навыках? Даже не знаю. Я же говорю, я люблю историю, я ее читаю каждый день, подписана на разные паблики в Instagram исторические, с разными событиями. По поводу навыков, не знаю, смогу ли я передать свои знания детям, если я устроюсь по своей специальности. Но все это наживное. Это ведь, все-таки, опыт, которого у меня нет пока что, но я надеюсь, что он будет».

Примечательно то, что большинство респондентов **не предпринимают меры для повышения своей конкурентоспособности на рынке труда**. При этом часть из них осведомлена о том, что обучение востребованным навыкам может быть бесплатным и доступным.

«На данный момент я почему-то ничего не представляю. Хотя можно было курсы какие-либо дополнительные, отучиться. Сейчас много курсов в интернете, даже онлайн, повышения квалификации или там другие какие-то навыки, возможно можно научиться. Но почему-то сейчас не делаю. Кроме, вот, как я готовлюсь на тест на госслужбу, я в данный момент ничего не предпринимаю».

«Ничего на данный момент. Потому что, опять же, у меня дети».

В редких случаях респонденты упоминали о том, что проходят какое-либо обучение самостоятельно.

«Сейчас востребован английский язык, да и во всем он нужен и необходим, я пытаюсь учить язык самостоятельно, самоучка».

Респонденты отрицают занятие какой-либо противозаконной деятельностью. То есть, среди опрошенных не наблюдается девиантного поведения.

6. Специфические проблемы молодежи NEET, досуг, хобби

Анализ ответов респондентов позволил выявить несколько ключевых проблем молодежи, которая нигде не работает и не учится.

Первое. Нехватка денежных средств.

«Конечно, есть проблема финансовая, то, что у них нет денег, сбережений. Они не могут нормально погулять, уехать за границу. Потому что они финансово ограничены. Они сильно не тратятся, сидят дома».

«Да, денег нет. Все упирается в деньги. Вот, сейчас поступи в колледж, в колледж 150-200 тысяч просят, чтобы на грант поступить. На эти гранты всех не пропускают, это сколько надо денег платить. Например, за образование сколько плати, потом эти вещи. У многих сейчас безработица, денег нет, из-за этого страдает молодежь. Потому что родителям сложно. А сейчас молодежь еще какая, она в простом учиться не хочет. Она хочет то в Алматы, то там в Астану, везде хотят разъезжать. У нас один ЖГУ и то там цены по полмиллиона. Это вообще. Это сколько работать? Сейчас еще продукты какие. Это либо его обучать, либо есть. Одно надо выбирать».

Второе. Низкий уровень саморазвития.

«Самое главная проблема сейчас – это деградация в плане саморазвития. Сейчас мы, в основном, все в интернет пространстве. Различные Tik-Tok, Instagram, YouTube. Ну, конечно, для этого, как-то в пользу, кто-то зарабатывает на этом, а кто-то проводит все время здесь. Затягивает. Работать не хотят. В основном в селе все пьют, гуляют, хулиганят. Все зависимые стали от интернета. Кто-то, конечно, смотрит на красивую жизнь и стремится к этому, а кто-то и наоборот руки опускает. На селе, конечно, молодежь очень сильно деградирует, женятся, детей нарожают, и ума им никакого не дают. Поэтому что сами рано замуж выскочили и детям нечего дать. Поэтому я думаю, необходимо проработать вопрос государству в образовательной сфере, обучать молодежь, пусть даже и не высшее, но средне-специальное образование. На селе чтобы больше было рабочих мест. А так как все в селе сидят, кто-то уезжает, стремится к чему-то, учится в вузе, кто-то чего-то достигает в жизни, что-то и достигнут, если они уедут, а остальные просто спиваются. Вот основная проблема молодежи, которая не учится и не работает».

Третье. Пагубные привычки.

«Социальные проблемы, если молодежь не учится и не работает, у них появляются дурные привычки. В первую очередь, алкоголизм, наркомания, табакокурение, всем известные проблемы».

Четвертое. Бесполезный досуг.

«Они просто сами себя отупляют, в Интернете ничего умного они не найдут, сидят целыми днями в телефоне вместо того, чтобы выйти, искать что-то для себя, для работы, для души».

В целом, **красной нитью среди ответов респондентов прослеживается мысль об отсутствии самореализации, саморазвитии и о деградации**, которая ведет к пагубным последствиям.

«В основном я считаю, что проблемы молодежи – это то, что многие не реализовали себя в жизни, из-за этого кто-то пьет, кто-то в тюрьму попал. Многое зависит от трудоустройства. Когда не хватает денег на питание и свои расходы, молодежь начинает грабить, убивать. Им же заняться нечем. Многие семьи распадаются из-за нехватки денег и безработицы. Также люди многие берут кредиты и потом не знают, чем платить. Уже с такого возраста появляются долги. В основном, из-за безработицы появляются многие проблемы и личные, и социальные. Человек должен быть всегда при деле, тогда нет времени на пустую трату времени».

Важным аспектом является то, что респондентами **не отмечаются политические проблемы**, а больше акцентируется внимание на социально-экономических проблемах.

«*Наверное, больше социальные. В плане того, что наверно все-таки от семьи зависит. Просто бывает же, где там ребенка сильно холят и лелеют, и там «мы не для этого его растили, чтобы он работал где-то, кому-то полы мыл». А кто-то, может быть, потому что бывают же неблагополучные семьи, где в семье пьют или еще хуже что-то. И для них допустим работать, это не самое важное в жизни. Политические? Ну не знаю.* ***Я ни разу не встречала человека, который мне сказал что-то вроде «я против политического режима нашего, поэтому я не буду работать, чтобы мои налоги не поступали в это государство»****. Нет».*

Респонденты отмечают, что перечисленные **проблемы особенно актуальны для сельской молодежи**, поскольку именно на селе распространена практика, когда молодые люди не работают и не учатся.

«На селе, в общем, эта проблема с работой присуща большему кругу молодых людей. Нет в селе рабочих мест. Как мне, как бухгалтеру, с таким образованием, я здесь, где буду работать? Мест нет. Тут совсем другие нужны специальности».

В разрезе город/село выделяются также и проблемы отсутствия возможностей для развития молодежи.

«Например, в Астане и Алматы молодёжи можно позавидовать, которая в этих городах находится. У них всё время какие-то семинары, тренинги различного направления проходят. Есть бесплатные и платные курсы, а вот в маленьких городах такого нет».

Некоторая часть респондентов отмечает, что обозначенные проблемы характерны для широкого круга молодых людей.

«Наверно, это присуще для всех. У всех, ведь, бывают разные проблемы. Даже у работающей молодежи. Даже те, кто работает, наверняка думают: «Как я устал, хочется сменить что-то». А кто-то наоборот, мог также вырасти в неблагополучной семье, при этом работать, и все равно те же проблемы могут у него быть. Но для неработающей молодежи, наверное, у нее проблемы такие, что это все-таки денег не хватает. В плане того, что конечно же хочется лишний раз что-то себе позволить, что-то себе купить, куда-то поехать отдохнуть. Но так, как ты не работаешь, ты не можешь себе это позволить. Денег ведь неоткуда взять».

Среди **личных проблем респонденты** первостепенно выделили следующие.

Первое. Безработица.

«Как я и сказала, со своей специальностью, тут я не смогу найти работу, если только продавцом. Но я также и в городе могу устроиться продавцом. Но учиться на бухгалтера и работать не по специальности, я не хочу. Мне бы и стыдно было бы среди знакомых. Да и обычно в деревне все друг друга знают, и поэтому бы маме моей стыдно было бы, как бы я в глаза смотрела. Отучилась и пошла работать продавцом. Она столько сил потратила на мое обучение».

«Мои проблемы, это вот то, что не могу найти работу. Если бы я нашла работу, я бы уже не зависела от родителей, от брата, от всех. Я бы съехала отдельно. Начала бы жить. Мне уже 25 лет у меня даже парня нету. Это вообще. Уже замуж пора».

Второе. Нехватка денег.

«Проблемы, наверное, только материальные. Самим решать, стараемся, не всегда получается. Бывает залазим в кредит, в ломбард».

Третье. Проблемы со здоровьем.

*«На данный момент только то, что материальные проблемы у меня сейчас, потому что я не работаю. Дополнительного заработка у меня на данный момент нет. Свои сбережения уже на исходе. Поэтому только материальные проблемы и отсутствие работы на данный момент – мои проблемы. Ну, **со здоровьем бывает иногда**».*

Четвертое. Неуверенность в своих силах.

«Думаю, долго засиделась, наверное, тоже будет в большей степени неуверенность, в том, что я как бы уже давно не работала по специальности. Подзабыла много чего, мне кажется, чтобы мне выходить на работу, мне заново надо все учить, читать. Первым делом, конечно, неуверенность, мне будет не

комфортно, страшно даже в какой-то степени. Вот, наверное, такие проблемы».

Другое. Нехватка денег выливается и в другие личные проблемы.

«У меня проблема, я же говорю, то, что я не могу ребенка в сад отдать. Потому что у нас, у мужа зарплата одна, и она уже заранее вся рассчитана. Чтобы отдать его в садик, это, во-первых, нужно… сейчас тем более садики подорожали, это нужно заплатить заранее, пройти миллион инстанций. Это нужно будет купить ребенку вещи в садик, подготовить его полностью. Плюс еще, если я сама буду выходить на работу, это так же мне придется себе вещи покупать. Если я пойду работать в сферу образования, мне нужны будут деловые костюмы. Ну, мне тоже тяжело выйти из зоны комфорта. Так же не хватает денег, также хочется каких-то развлечений. Хочется больше возможностей. Еще у меня такая проблема, в плане того, что я не могу найти работу по специальности. Я смотрю вакансии, а их нет. И это немного выматывает».

В целом, обычный день большинства опрошенных наполнен решением семейных и бытовых вопросов, уходом за семьей.

«В основном, у меня бытовые и семейные дела. Уход за детьми. Ну и, конечно, отдых, прогулки. Также я занимаюсь саморазвитием, я тоже об этом упоминала. Обычная семейная жизнь. В садик вожу сына, дочку вожу на различные мероприятия для развития. Готовлю. Пеку иногда вкусняшки различные. Всё как у любой замужней женщины».

«Домашними делами, за скотом ухаживаю».

«Обычный мой день заполнен, ну как? Встаем, со снохой убираемся, все делаем, обед, ужин, завтрак. Все».

Большая часть респондентов отметила, что на постоянной основе стремится заниматься саморазвитием, а также поиском работы.

«Я занимаюсь саморазвитием, делаю медитации, читаю очень много книг, занимаюсь домашними делами, провожу время с братьями и друзьями».

«В основном, домашние дела. Потом остальное время в поисках работы. Готовлюсь к тесту, получается, у меня больше половины дня уходят на чтение законов, учу, сдаю тесты пробные».

«В основном, бытовые дела, но иногда бывает, вечером могу себе уделить 1 час или 1,5 часа на саморазвитие, изучение английского языка, чтение книг или в интернете посидеть немного. В интернете, в основном, выходят вакансии в городе или в Алматы, а у нас не выходят. Такого сайта нет, где выставляют вакансии».

«Я занимаюсь бытом, у меня двое детей, саморазвитием тоже занимаюсь, потому что без этого нельзя. Нельзя отставать от жизни, поэтому я учусь».

При этом большая часть респондентов отметила, что они выполняют всю работу по дому в связи с тем, что остальные члены семьи работают.

«*Всю работу по дому, конечно, выполняю я. Мама болеет, сестренка учится и подрабатывает, поэтому все лежит на мне. Все заботы, бытовое хозяйство».*

«Да, конечно так как сидишь дома, ничего не делать не получается, нужно кушать приготовить, дома убрать, во дворе убраться, за детьми присмотреть».

«Мне сейчас приходится выполнять много работы, так как я один безработный, у меня времени больше на все дела».

«В данный момент я, получается, не работаю и всю работу по дому делаю все я, большинство – бытовое».

Среди видов деятельности, которые респонденты отметили, как хобби, выделяются рукоделие (бисероплетение, вязание), рисование, кулинария, занятия спортом, фитнесом, чтение книг, игра в компьютерные игры. Часть респондентов отметила, что не имеет хобби.

Некоторые респонденты считают, что существует возможность превратить хобби в основной вид деятельности. Для этого необходимы практика и повышение уровня мастерства.

«Вполне, конечно, если допустим, ну, здесь тоже знаете, немного нужно практики, немного времени, может сейчас у меня детки немного подрастут и у меня будет больше времени, и я буду выпекать, поднимать, наверное, клиентскую базу, чтобы у меня больше тортов было, продаваемость чтобы побольше была. В то же время и как бы по деньгам буду зарабатывать».

«Да, допускаю. Играя в компьютерные игры, есть определенный вид заработка. Довольно распространенным стал киберспорт и видеострим компьютерных игр. Я знаю, что ребята на этом зарабатывают. Это определенные интересные направления, в которых, я думаю, что у меня могло тоже получиться. Но на данный момент у меня не хватает знаний и специфики. При наличии современных коучей, которые смогут донести и развить во мне их, я думаю, у меня все получится».

«Может быть, мне это нравится, мое хобби. Если этот фитнес хорошо повлияет не знаю, там, на мою жизнь, на мое духовное состояние, если покажет результаты, возможно, в будущем я стану фитнес тренером».

Практически **все респонденты высказались о своем беспокойстве и тревоге по поводу своей безработицы.** Исключение составили лишь девушки, находящиеся на обеспечении супругов и занимающиеся воспитанием детей, а также занимающиеся лечением родных. Для них забота о семье на сегодняшний день представляет собой первоочередный приоритет.

«Да, беспокоит. Ведь я мужчина, хочу развиваться, встать на ноги и потом построить свою семью, а так как, сейчас у меня нет стабильности, я не могу этого сделать. Потому, что это ещё большая ответственность».

«Конечно, беспокоит. У меня нет личного дохода, мне 23 года, а я не зарабатываю сама лично, хотя давно уже пора, и мне неудобно перед родителями. Я не могу купить себе то, что хочу, из-за того, что у меня нет работы и нет собственных денег».

«Мне тяжело сейчас с этим вопросом, потому что из-за работы, без образования в нашей стране тяжело, когда не можешь устроиться. Да, меня беспокоит данное положение».

Большинство респондентов отмечает, что **близкие и родственники относятся с пониманием** к ситуации с их безработицей. Упреки и претензии с их стороны являются скорее редким явлением и составляют исключение.

«Все ко мне, конечно же, относятся с пониманием, потому что больше некому ухаживать за мамой, поэтому все будет прекрасно, я думаю все понимают это».

«Изначально, тогда как раз вышла с работы, конечно же, были упреки, что почему, как, на что теперь буду жить. Но они видят, что я вот стараюсь, хочу устроиться на работу, поэтому пока с терпением, пониманием относятся ко мне, и, я надеюсь, в ближайшем месяце, ближайшие два месяца найдется работа. Я на это очень надеюсь».

«С пониманием, потому что супруг понимает, что он работает, а я занимаюсь детьми».

«Они относятся с пониманием, но я все равно чувствую, в глубине души они по любому думают. Но также, как и я видят, что больше нет возможности, и относятся с пониманием. Нет, ни каких упрёков нет».

С пониманием относятся и сверстники, которые в настоящее время учатся либо работают.

«Сверстники тоже относятся с пониманием. Единственное, конечно, уже я не так сильно общаюсь с подругами, потому что в основном все нормальные переехали в город, в деревне мало осталось таких. И пока общение получается редко и то по телефону».

«Они советуют мне устроиться на работу. Они приглашают к себе, в сфере обслуживания кто работает, в магазинах работают, продавцом зовут. Хотя бы какой-то заработок будет. Поэтому они с сочувствием как-то ко мне относятся. Поэтому на их просьбы иногда я, когда надо, я выхожу. А так в основном, чтобы работать там долгосрочно, я не хочу».

В случае с девушками, находящимися на обеспечении супругов, прослеживается и безразличие к мнению сверстников. Некоторыми респондентами **удачное замужество рассматривается как везение в жизни**.

«Вы знаете, я сильно не заморачиваюсь по этому поводу, я сижу в декрете и меня на данный момент все устраивает. Мнения других меня не интересуют. А с другой стороны, возможно, немного даже завидуют. Есть у меня подруга, которая вышла на работу, когда еще ребенку было меньше года, так как супруг не смог тянуть семейный бюджет. Ну, я считаю, что мне жаловаться не приходится. Спасибо Всевышнему, мне повстречался надежный человек».

«Я, в основном, ни с кем не общаюсь. В основном, сама, только соседи. Так многие, кто разъехались в Алматы, Шымкент, мои одноклассники, одногруппники, они все крутые. За богатых мужичков повыходили. А я еще не встретила богатенького мужичка, к сожалению. Когда выйду, может, тоже сразу заобщаюсь с ними».

В основном, по мнению респондентов, мнение окружающих после того, как они лишились работы, о них не поменялось. Однако в некоторых кейсах также наблюдается линия, по которой часть окружения респондентов поменяла свое отношение в связи с потерей работы респондентами.

«Думаю, да, потому что есть такие ребята, которые закончили уже высшие учебные заведения, и смогли устроиться, начать зарабатывать. Поэтому такие ребята относятся с пренебрежением к тем, кто смог себя на данном этапе реализовать. Они стали относиться с сарказмом, подколками, что ты не работаешь, не учишься. Осталось пару проверенных друзей, которые понимают всю эту ситуацию. У большинства мнение складывается пренебрежительное, ты не смог закончить, отучиться».

«Просто иногда говоришь, вот, я устроилась на работу, они радуются, а когда не работаешь, то никак. «Вот, ты не работаешь, ты нахлебник!», – говорят».

В связи с безработицей, некоторые респонденты **остро чувствуют изолированность от общества.**

«Наверное, влияет, когда дома сидишь, ни на что не отвлекаешься, ничего не узнаешь нового, не развиваешься. Как говорится, вот женщины, которые в декрете сидят, в общем, у них только голова забита бытовухой, думают только, что сварить, за детьми посмотреть, где убраться. Дома сидишь и такое состояние, не о чем поговорить».

«Конечно, я чувствую себя изолированной от общества из-за того, что сижу в деревне, и жизнь проходит мимо. Но это временное явление, можно и

потерпеть. Ну, новости в деревне узнаю, когда хожу в магазин. Или бабушка соседка приходит в гости к маме, что-то рассказывает. Они же все события в селе знают. А от городских подруг узнаю новости об общих знакомых, когда созваниваемся».

Другая часть респондентов утверждает обратное – изолированность от общества они вовсе не ощущают. Общение с окружающим миром строится через социальные сети, общение с друзьями, бывшими коллегами, просмотр новостей, участие в мероприятиях.

«Изолированность я не чувствую, потому что сейчас социальные сети нас окружают, тот же Instagram. Все новости там. Так что я живу в курсе всех событий».

«Я занимаюсь своей жизнью, изолированности не чувствую».

«Общественное движение, волонтерские организации помогают, я смотрю на них и тоже для себя получаю знания. Мы читаем социальные сети, что происходит в городе, интересуюсь. Я не могу сказать, что чувствую изолированность, я общаюсь с ребятами, со своими сверстниками. Стараюсь оптимистично смотреть на жизнь. Это определенный этап жизни сейчас, который я должен пройти. Думаю, что со временем все наладится, и я закончу колледж, поступлю в институт, найду работу».

«Я в курсе всех происходящих событий, когда у меня есть свободное время, выхожу с детьми на улицу, мы ходим, гуляем, все прекрасно видим. Я не чувствую себя изолированной, потому что у меня есть возможность выходить и узнавать что-то новое».

Половина опрошенных испытывает **чувство стыда из-за отсутствия учебы и официальной работы**. Другая половина отрицает чувство стыда по этому поводу.

«Чувство стыда, перед родителями только чувствую, что нет в данный момент у меня работы. Больше ни за что не чувствую».

«Немного, конечно, стыдно, но у меня есть веская причина на это, поэтому стараюсь об этом не думать».

На вопрос «Как Вы думаете, кто виноват в том, что часть молодежи нигде не учится и не работает?» мнение респондентов разделилось полярно. Часть опрошенных уверена в том, что вопрос в самой молодежи.

«Я считаю, что причина еще в самой молодежи. Потому что все сейчас считают, что им все обязаны. Взять то же государство, все хотят быть министрами сразу. Но это не так. Хоть у меня было хорошее обеспеченное детство, но и сейчас жизнь хорошая. Но во многом, это заслуга родителей и супруга, конечно. Но человек сам строит свою судьбу. Никто ему ничем не обязан. Поэтому нельзя кого-то винить в чем-то».

«Я думаю, большую роль играет сам человек. Его целеустремленность. А также его родители. Если есть возможность обучать, то дети учатся. А если нет, то идут по стопам родителей. Поэтому сам человек виноват и его воспитание».

«Говорить, что это государство виновато, наверное, это будет неправильно, потому что все-таки работа, ее везде хватает, просто смотря у кого какие потребности, кто какую работу хочет, и кто на сколько хочет зарабатывать. Заинтересованность молодежи, а также очень много именно студентов зарабатывают. Как бы это от каждого человека зависит».

«Сама молодежь, сам человек виноват в том, что он не учится и не работает. Не зря ведь говорят: «Век живи – век учись», нужно постоянно учиться, а работать тем более. На что-то нужно жить».

Часть респондентов считает, что ответственность за молодежную безработицу несет государство.

«Думаю, что государство наше виновато. Потому что при сильном государстве нужно усиливать работу в этом направлении».

«Думаю, что государство, потому что государство должно способствовать, чтобы молодежь работала, а у нас преграды, молодежи трудно устроиться».

Некоторые респонденты отмечают ответственность и молодежи, и государства.

«Молодежь сама виновата, государство в этом должно участие принимать и наоборот, давать молодежи какую-то перспективу, образование хотя бы там бесплатное, там курсы чтобы предоставляли. Мне кажется, государство должно помогать».

«Это не бывает, что кто-то конкретно один виноват. Возможно, со стороны молодежи, сейчас у молодёжи нет терпения, не могут с чем-либо смириться. Возможно это их вина. А с другой стороны, низкая заработная плата, плохое отношение в коллективе, возможно это все влияет на то, что вот сейчас молодежь в основном без работы. Ну, так конкретно сказать, что здесь кто-то один виноват, я так не могу. Потому что с обеих сторон. Как у работодателя, так и у работника, возможно, есть свои проблемы».

7. Государственные меры по поддержке молодежи NEET

Мнение респондентов в большей части сходится в том, что государственные органы, в основном, уделяют недостаточно внимания интересам молодежи.

«Вообще даже как-то не уделяют».

«Думаю, что нет. Потому что государственные организации не все вовлечены для помощи поиска работы для молодежи».

«Нет, не достаточно. Не видно, чтобы они уделяли какое-то внимание молодежи».

В редких случаях опрошенные также отмечали, что несмотря на наличие государственных инициатив по поддержке молодежи, они сталкиваются с проблемами при реализации и недостаточной информационной работой.

«Может быть, внимание уделяют своим программам. Ну, что-то хорошо придумывается, но по факту это плохо реализуется».

«Мне кажется, достаточно уделяют, потому что разрабатывают разные программы, даже вот в городе, хотя я не участвую в активной жизни города, но я вот через интернет ресурсы в курсе, что какие-то там программы реализуются среди молодежи. Примеры привести не смогу, но я читала, что подобное что-то уже было».

По мнению опрошенных, в первую очередь, **государство должно обратить внимание на вопросы трудоустройства молодежи**.

«Может быть, чтобы трудоустройство, курсы были бесплатные, какая-то помощь была, вот в этом плане».

«Основная проблема, это, я считаю, сложность в трудоустройстве. Не всегда получается устроиться по своей профессии сразу. Многие только по знакомству. А так обычно требуют, чтобы был хоть какой-то стаж. А где его взять, если ты только закончил и получил диплом».

*«Во-первых, это трудоустройство. Имею в виду, что, **когда студент окончил свое учебное заведение, чтобы ему помогли трудоустроиться**. Было бы вообще прекрасно. И плюс, это обеспечить молодые семьи жильем,*

наверно. Сделать какие-то программы, чтобы они были реально доступными. Программы, конечно, придумываются хорошие по поводу приобретения жилья, но они такие космические. В плане того, что чтобы попасть в эту категорию, это ты должен быть либо инвалидом, либо многодетным, либо еще что-то. Например, ***я и моя семья ни под какую категорию не подходим.*** *Поэтому нам тяжело. Было бы прекрасно, если бы государство как-то пересмотрело все эти критерии, или сделало какую-то программу. Ну и плюс процентные ставки. Поменяли бы что на кредиты, что на ипотеки, было бы легче и проще».*

«Более-менее, мне кажется, надо серьезно отнестись к тому, что у молодежи здесь нет опыта работы, и возможно разработать какие-либо программы, чтобы вот не было таких нюансов, то, что вот без опыта, человека они не могут взять на работу. Какие-то обучающие курсы, возможно, после университета или сразу трудоустройство, допустим. Говорят, есть университет, учебное заведение, что помогает устроиться на работу, кто окончил вуз. Но, мне кажется, это не везде, не во всех городах, почему-то так происходит».

*«Естественно, на безработицу. Обеспечение молодежи работой. Молодежи, например, как я ранее говорила, я самоучка, я пытаюсь дома сама учить самостоятельно язык английский, в нашем селе именно есть только один английский центр, и они занимаются только со школьниками. Я хочу записаться, например, на английский язык, изучить этот язык****, у нас нет курсов для взрослых****. Для этого надо ехать в город. В городе я сколько искала курсы, но ни один мне не понравился ни по отзывам, ни так. Поэтому* ***центры нужны образовательные для молодежи****».*

Также среди ответов респондентов прозвучала инициатива о проведении специальной работы с молодежью категории NEET.

«В первую очередь, нужно помогать тем, кто закончил школу. Вести списки этих ребят, кто смог поступить в институт, кто не смог, этих ребят стараться консолидировать. Проводить с ними разъяснительные беседы, обучающие тренинги, чтобы они могли себя реализовать».

Респонденты также отметили актуальность жилищного вопроса, а также вопросы повышения качества и доступности образования. В государственные органы за помощью в получении образования, трудоустройстве и другим вопросам респонденты в большей своей части не обращались. Среди ответов некоторых из них прослеживается мысль о недоверии к эффективности таких обращений.

«Нет, пока не обращался, потому что я не считаю, что они мне чем-то помогут. Сам хочу реализоваться и найти себе вакансию».

«Обращался, но это такая бесполезная рутина, которая в итоге ни к чему не приводит».

Все респонденты отметили, что не получали помощь от государственных органов. Значительная часть респондентов **не информирована о государственных программах по поддержке молодежи**.

Среди государственных программ, направленных на поддержку молодежи, некоторые респонденты выделили такие программы, как «С дипломом – в село!», «Молодежная практика», «Алматы жастары», «Жасыл ел».

«Ну, государственная программа на поддержке молодежи с «Дипломом – в село!», «Молодежная практика», я слышала, кто в селе трудоустраивается, подъемные деньги им выдаются для жилья или там ещё чего, конечно же, там условия, все не могу знать, потому что я так не интересовалась, чисто по разговорам знакомых только знаю. У меня вот один знакомый уехал в село с

дипломом, и там сейчас он работает, активно участвует в жизни села. А так сама, на своем опыте в этом не участвовала».

«Есть, если не ошибаюсь, такая программа «С дипломом – в село!». Но если не ошибаюсь, она направлена на учителей и врачей. Ну, пусть там ветеринары еще. А по моей специальности такого нет, наверное. Отзывы не слышала, нет таких знакомых».

«Ну, я знаю программу жилищного займа для молодых людей из Алматы, называется «Алматы жастары». Ещё слышала, что есть программа, которая поддерживает малый бизнес молодых, там вроде кредиты дают, «Даму» или «Бастау» называется, не помню точно».

«Возможно, государство должно помогать трудоустроиться молодежи, побольше программ создать, как «Жасыл ел», очень хорошая программа была в свое время для молодежи».

Осведомленные о действии программ **«Молодежная практика», «С дипломом – в село!», «Дорожная карта занятости»** респонденты охарактеризовали их как хорошая возможность для получения стажа. При этом опрошенные отмечают такие проблемы в их реализации, как кратковременность («Молодежная практика»), сложность проживания на селе.

«В принципе, это неплохой вариант получить стаж. Единственное, не все хотят жить в деревне. Та молодежь, которая родилась и прожила в городе, я думаю сильно не захочет ехать в село. Ну, это лично мое мнение. Но сама я не участвовала в таких программах».

«Я думаю, что всё равно, проработав у нас в селе, вся молодёжь перебирается в город. Ну, если, конечно, там женились или замуж вышли. А так, в деревне маловато молодёжи. Слышала только про программу «С дипломом – в село!», про остальные не знаю».

«Я в этих проектах не участвовала, но я слышала, хорошо знакома с программами как «С дипломом – в село!», потому что у меня знакомая по этой программе сейчас работает в селе. Условия хорошие, мне кажется хорошая программа для трудоустройства молодежи, возможно похожие какие-нибудь программы для городских, что-нибудь если придумают, было бы очень хорошо».

«Результатов особо никаких, потому что ты идёшь туда работать на 6 месяцев, там никто особо в тебя не хочет вкладываться. Так как ты сегодня пришёл, завтра уйдёшь. Я так думаю, никто не хочет особо вдаваться в подробности, тебя чему-то учить, тебе объяснять, что бы ты что-то узнала. Ну, вот, реально сегодня ты устроился, 6 месяцев отработала там письмо отнеси-принеси и так далее. Вот такая была работа. На побегушках».

Причиной неучастия в государственных программах содействия занятости молодежи респонденты отмечают, прежде всего, **отсутствие информированности о них либо низкую заинтересованность, неподходящие условия.**

«Просто я о них не знаю, я слышала про «Дорожную карту», но не знаю, что это означает. Трудоустройство на селе меня не устраивает, я не готова уезжать из города».

«Про другие программы я не слышала. В программе «С дипломом – в село!» мне бы хотелось поучаствовать. Это, наверно, надо идти в центр занятости. ***Я, честно сказать, даже не знаю, куда обращаться****. Наверно, поэтому я нигде не участвовала. Потому что ты не знаешь, куда обратиться, что нужно сделать для этого. Наверно, вот поэтому многие другие не пользовались этими программами, даже не слышали про них. Ну, точнее слышали, но не вникали.* ***Ну как-то мало разъясняется****».*

*«Да потому что я ими не интересуюсь. **Я их не знаю**. Не видела, никто меня никуда не приглашал. Ну, конечно, они не обязаны меня никуда приглашать, это я, наверно, сама должна узнавать. Но они мне себя не зарекомендовали, можно сказать так».*

Касательно эффективности данных программ, часть респондентов оценивает государственные программы на достаточно высоком и среднем уровнях.

«Как опыт показывает, они очень эффективные, хорошие программы, реально помогают трудоустройству молодежи, но там конечно же есть свои условия».

«В принципе, наверное, какой-то эффект есть. Самое главное, опыт работы и стаж. Поэтому, в любом случае, это пригодится в жизни».

Небольшая часть респондентов затруднилась с ответом ввиду отсутствия информированности о них, также небольшая часть опрошенных выражает сомнение в их эффективности.

На вопрос о том, какой должен быть **образ идеальной государственной программы** для поддержки молодежи, респонденты выделили следующие аспекты.

Первое. Предоставлять рабочие места вне зависимости от места проживания.

«Идеального ничего не бывает. Начнем с того, что «С дипломом – в село!» можно даже для городской молодежи что-нибудь придумать, очень схожее, на хороших условиях, мне кажется безработицы молодежи, проблемы не будет».

Второе. Содействовать трудоустройству через учебные заведения.

«Я даже не знаю. Может быть, грантов побольше сделать, чтобы молодежь могла поступить в вуз. Или, может быть, снизить оплату за обучение, чтобы это было более доступно. И плюс по окончанию университета или колледжа, чтобы заведение учебное помогало устроиться на работу. Наверно, это было бы более эффективней. Потому что, если бы мне кто-то, когда я заканчивала свой университет, сказал бы, что вот есть такая вакансия давай сюда, я бы наверно воспользовалась.

Третье. Повышать качество и доступ образования.

«Наверно, нужно выделять побольше грантов молодежи, чтобы обучаться и в то же время они могли практиковаться по своим специальностям. Нам даже практику не давали, мы ходили на какое-то предприятие, чтобы они давали свои идеи какие-то, ну там кто-то работает, допустим, у меня по профессии дизайн. Ну, наверно, трудоустройство, это нормальные работы с хорошими зарплатами, с перспективой. И чтобы образование было бесплатным».

Четвертое. Дифференцированно работать с молодежью NEET.

«Государственная программа должна каждого молодого человека после окончания школы брать на учет и отслеживать его движение. Если он где-то не смог устроиться на работу и является больше 3-х месяцев безработным, я думаю, что таких ребят государство должно приглашать, беседовать с ними, госорганы должны проводить работу и оказывать содействие в трудоустройстве».

Пятое. Следовать принципам меритократии.

«Я думаю просто должна торжествовать справедливость. Чтобы не было никаких «Баке, Саке», чтобы всё не решалось через деньги. Чтобы оценивали всех по их навыкам, а не социальному статусу и всё».

Выводы

В целом, анализ ответов респондентов показывает, что по многим показателям наблюдается расхождение мнений, в некоторых случаях ответы опрошенных оказывались и вовсе полярными. Основной линией, наблюдавшейся во время глубинных интервью, является то, что **существует сильная взаимосвязь между материальным положением респондента** (которое, в свою очередь, складывается от общего материального положения семьи и уровня поддержки респондента) **и его социальным самочувствием и желанием как можно скорее выйти из категории NEET**. В частности, выделились два социальных портрета, которые не заинтересованы в ближайшее время менять в своей жизни сферу деятельности: 1) девушка, находящаяся на обеспечении хорошо зарабатывающего супруга и занимающаяся воспитанием детей; 2) девушка, находящаяся на обеспечении родителей и занятая своим развитием в рамках «академического перерыва» или «gap year».

Все остальные образы респондентов (выпускники школ, не сумевшие поступить в колледжи или вузы; потерявшие работу в связи с сокращениями либо увольнениями; длительно безработные; молодые мамы в декрете со средним или неудовлетворительным материальным достатком) предпринимают попытки трудоустроиться и испытывают значительное чувство тревоги и беспокойства по поводу своей безработицы.

Основными характеристиками по удовлетворенности уровнем жизни являются следующие аспекты:

1. **Уровень удовлетворенности молодежи NEET текущим уровнем жизни**, включая **условия проживания, уровень материального достатка,** в целом, оценивается как **невысокий**. Большинство респондентов высказывает обеспокоенность текущим уровнем дохода семьи. Кроме того, респонденты особенно акцентируют внимание **на трудностях трудоустройства, высоких ценах на товары первой необходимости.**

2. Большинство респондентов отметили, что **за последний год их жизнь ухудшилась**. В основном, данные изменения связаны с состоянием здоровья и благополучием, своим и близких людей. Кроме того, среди основных причин ухудшений за последний год – **потеря работы и снижение уровня доходов**, сложность обеспечения себя и семьи предметами первой необходимости.

3. Большая часть опрошенных считает, что их **жизнь в значительной степени отличается от жизни общей массы молодежи**. В основном, причины отличий они видят в качестве жизни.

4. Респонденты, проживающие в селах, замечают разницу между своей жизнью и жизнью городской молодежи. Это отличие проявляется в проведении досуга, жилищных условиях.

Касательно **социально-экономического положения семьи** выделяются следующие особенности.

1. Молодые люди **проживают с семьей и родными**: кто-то с родителями, братьями и сестрами, кто-то – с супругом/-ой и детьми. При этом значительно различаются жилищные условия – от времянки, вмещающей несколько семей, до родительской квартиры, в которой выросли респонденты и подаренных родителями квартир. Большинство респондентов проживает в жилье, находящемся в собственности у родителей или близких родственников. Некоторая часть опрошенных отметила, что место проживания является арендным. Значительная часть опрошенных респондентов отметила, что находится на обеспечении

родителей. Респонденты, находящиеся в браке, соответственно, находятся на обеспечении супругов.

2. Многие опрошенные отмечают, что **вынуждены экономить и отказывать себе порой в необходимом** и экономить практически на всем, включая продукты питания, одежду. В данном контексте отдых и развлечения рассматриваются респондентами как недоступные и недосягаемые в этих обстоятельствах пункты расходов. В ответах некоторых респондентов прослеживается **отчаяние и негативные эмоции к текущему материальному положению**. Важно отметить, что некоторые респонденты **вынуждены экономить на самом необходимом**, на продуктах питания и на лекарствах.

3. Большинство респондентов отметили, что **не имеют сбережений и возможности копить денежные средства**. Некоторая часть респондентов высказалась о практике накопления денег, когда была такая возможность – как правило, до потери работы.

4. Все опрошенные отметили, что **не получают материальной помощи (пособия) от государства** по безработице. Большинство респондентов не владеют информацией о видах государственной поддержки для неработающей молодежи. При этом часть респондентов не разграничивает виды государственной поддержки для безработных, декретных выплат, пособий по инвалидности и других.

5. Часть респондентов информирована о мерах государственной поддержки неработающей молодежи, однако они не воспользовались данной возможностью в силу неподходящих условий.

Касательно **образования** выделяются следующие характеристики опрошенных.

1. Как отмечает большинство респондентов, успеваемость в школе была средней и хорошей. Большая часть опрошенных заявляет, что в школьные годы с ними проводилась профориентационная работа, приезжали представители **колледжей/вузов.** Несмотря на данные мероприятия, **осталась нераскрытой тема самого поступления**, какие шаги необходимо предпринимать и так далее. Часть респондентов и вовсе отрицает, что в стенах школы с ними проводилась профориентационная работа.

2. Образование имеет для респондентов особое значение. Вспоминая свои цели и мотивацию в период жизни, когда респонденты закончили школу, все они отметили, что хотели **поступить в колледж/вуз.** При этом среди ответов респондентов **не отмечается какого-либо осознанного выбора идти в определенное учебное заведение.**

3. Некоторые респонденты поступали в учебное заведение, не исходя из самостоятельного выбора, а, скорее, из соображений «**быть, как все»**, во избежание осуждения людей. При **выборе специальности** респонденты в большинстве случаев опирались, прежде всего, на собственные интересы и предпочтения, особенности своей личности. Другим важным фактором при выборе специальности респонденты отмечают мнение родных и близких.

4. Некоторые респонденты отмечают, что, в первую очередь, смотрели на доступность стоимости образования, а также выбирали специальность исходя из того, где больше грантов. Ответы респондентов позволяют выявить **запрос именно на бесплатное образование** ввиду отсутствия материальных возможностей для обучения на платной основе.

5. Также проявляется **стремление повысить квалификацию** и получить высшее образование после средне-специального. Также необходимо отметить и такой аспект, как стремление самих молодых людей к получению знаний. Получение достойного образования зависит, во многом, и от самих студентов и их

целеустремленности. На вопрос о дальнейших планах по получению образования большинство респондентов выражает намерение продолжить обучение. При этом часть из них желает повысить свою квалификацию по полученной специальности, обучиться в магистратуре, другая часть выражает стремление получить **новую специальность**.

6. Наблюдается и **стремление реализоваться именно по полученной специальности**.

В целом, в ответах респондентов прослеживается мнение **о важности образования для человека и его будущего**.

Касательно **трудоустройства и занятости** выделяются следующие аспекты.

1. Респонденты отмечают проблему трудоустройства молодых специалистов **ввиду отсутствия стажа работы**.

2. При этом примечательно, что практически все респонденты отметили, что образовательные учреждения, которые они окончили, **не оказали содействия в трудоустройстве.**

3. **Основными каналами поиска работы** респондентов послужили несколько вариантов. **Во-первых**, это подача резюме в организации, потенциально заинтересованные в специалисте. **Во-вторых**, это объявления о вакансиях в газетах, в социальных сетях, на досках объявлений. **В-третьих**, это родственники и знакомые. Многие респонденты отметили, что **использовали несколько вариантов поиска работы.**

4. Многие из опрошенных отметили, что **не обращались в Центр занятости и не информированы о мерах содействия занятости** через государственные органы.

5. Важно отметить, что все **же большая часть респондентов после окончания учебного заведения не работала по специальности, но хотела бы**.

6. Сложность трудоустройства после окончания учебного заведения, по мнению некоторых респондентов, заключается в том, что **работодатели заинтересованы именно в опытных сотрудниках**, а стажа работы у недавних выпускников, как правило, нет.

7. Респонденты отмечают такую проблему, как **отсутствие преемственности поколений на рабочих местах, института наставничества, менторства** со стороны старших и более опытных сотрудников.

8. Ответы респондентов сошлись в том, что они достаточно **редко меняли место своей работы**. Частая смена работы в контексте ответов респондентов выглядит скорее, как исключение. Причиной частой смены мест работы является проблема со стороны работодателя – невыплата заработных плат, недружный коллектив и так далее. Среди ответов респондентов прослеживается мысль о том, что **нежелательно часто менять место работы.**

9. Касательно **характера предпочитаемой работы**, респонденты выделили следующие характеристики: **официальная работа с полагающимися отчислениями, работа по специальности**, **удобный график работы**.

10. Для большей части респондентов **важно продолжать работать по специальности**. Причиной этого является то, что им нравится полученная специализация. При этом для некоторых респондентов все же **важно сразу найти работу по специальности.** Однако, как мы отметили выше, это не является самой главной причиной затянувшегося периода поиска работы, поскольку большинство респондентов готовы взяться за любую оплачиваемую работу. Некоторые респонденты высказывают **опасение и беспокойство по поводу того, что не смогут найти работу по специальности.**

11. Некоторые респонденты отмечают, что им на данный момент **не особо важна сфера деятельности, первоочередно то, чтобы была работа и за нее платили.**

12. Среди ответов респондентов прослеживается линия, по которой **достойный уровень оплаты труда приоритетнее, чем престижность работы** и соответствие специализации полученному образованию.

13. При выборе места работы респондентам важны в**озможности карьерного роста, достойная оплата труда, по специальности, хороший коллектив, близкое расположение к дому.**

14. Примечательно то, что большинство респондентов **не предпринимают меры для повышения своей конкурентоспособности на рынке труда**. При этом часть из них осведомлена о том, что обучение востребованным навыкам может быть бесплатным и доступным.

Специфическими проблемами молодежи NEET являются, прежде всего, отсутствие занятости и, в большинстве случаев, неудовлетворительное материальное положение. Респондентами отмечены такие проблемы**, как нехватка денежных средств, низкий уровень саморазвития, пагубные привычки, бесполезный досуг.**

В целом, **красной нитью среди ответов респондентов прослеживается мысль об отсутствии самореализации, саморазвитии и о деградации**, которая ведет к пагубным последствиям.

Важным аспектом является то, что респондентами **не отмечаются политические проблемы**, а больше акцентируется внимание на социально-экономических проблемах.

Респонденты отмечают, что перечисленные **проблемы особенно актуальны для сельской молодежи**, поскольку именно на селе распространена практика, когда молодые люди не работают и не учатся.

Касательно **государственных мер по поддержке молодежи NEET** необходимо отметить следующие **особенности.**

1. Мнение респондентов в большей части сходится в том, что государственные органы, в основном, уделяют недостаточно внимания интересам молодежи.

2. По мнению опрошенных, в первую очередь, **государство должно обратить внимание на вопросы трудоустройства молодежи**. Также среди ответов респондентов прозвучала инициатива о проведении специальной работы с молодежью категории NEET. Респонденты также отметили актуальность жилищного вопроса, а также вопросы повышения качества и доступности образования.

3. В государственные органы за помощью в получении образования, трудоустройстве и другим вопросам респонденты в большей своей части не обращались. Среди ответов некоторых из них прослеживается мысль о недоверии к эффективности таких обращений.

Все респонденты отметили, что не получали помощь от государственных органов. Значительная часть респондентов **не информирована о государственных программах по поддержке молодежи**. Причиной неучастия в государственных программах содействия занятости молодежи респонденты отмечают, прежде всего, **отсутствие информированности о них либо низкую заинтересованность, неподходящие условия.**

4. На вопрос о том, какой должен быть **образ идеальной государственной программы** для поддержки молодежи, респонденты выделили следующие аспекты:

- предоставлять рабочие места вне зависимости от места проживания (город/село);
- содействовать трудоустройству через учебные заведения;
- повышать качество и доступ высшего образования;
- дифференцированно работать с молодежью NEET;
- следовать принципам меритократии.

В целом, необходимо выделить, что **не все из респондентов находятся в поиске работы**. Часть из них в данный период времени **не заинтересована в трудоустройстве**. Причиной являются семейные обстоятельства – кто-то находится на обеспечении супруга и смотрит за детьми, кто-то – из-за болезни родного человека. Среди тех, кто находится в поисках работы, практически **все опрошенные предпринимают постоянные попытки трудоустройства**.

В этой связи при работе с молодежью NEET государственным органам необходимо учитывать данное обстоятельно и **точечно вырабатывать меры содействия занятости** именно на те подкатегории молодежи NEET, которые в этом больше всего заинтересованы. Это, прежде всего, выпускники колледжей и высших учебных заведений, лишившиеся работы по разным жизненным обстоятельствам, молодые мамы, которые не могут интегрироваться в экономическую активность после длительного пребывания в декретном отпуске и другие.

Рекомендации

Анализ ответов респондентов **позволяет выявить ожидаемые и необходимые для них меры совершенствования государственной политики по работе с молодежью NEET.**

Первое. Необходима **новая модель профориентационной работы** с обучающимися школ. Действующая модель профриентационной работы, как отмечают респонденты, заключается в рекламной кампании колледжей и вузов региона и страны. Она не охватывает профориентационные тесты, беседы и другие методики диагностики способностей учеников. Отсутствует целостное формирование мнения учащихся о системе средне-специального и высшего образования, ее ступенях и особенностях. Необходимо выстраивать целеполагание для обучающихся, формировать перечень действий для достижения результата – поступления на грант, бюджетную основу. Как показывает анализ ответов опрошенных, высок запрос именно на бесплатное образование, и поступление на грант является одним из наиболее предпочтительных вариантов для молодежи ввиду отсутствия материальной возможности обучаться на платной основе.

Важность профориентационной работы также актуализирует то, что, как отмечают некоторые опрошенные, выбор специальности и учебного заведения совершался «рандомно», «как все». Это ведет к тому, что молодежь учится по специальности, по которой в дальнейшем не заинтересована работать, не осведомлена об ее востребованности на рынке труда, что, в свою очередь, ведет к рискам безработицы либо работе не по специальности.

Второе. Необходима разработка программы **по трудоустройству выпускников колледжей и вузов по линии выпускающих учебных заведений**. Как утверждают участники опроса, на сегодняшний день учебные заведения не оказывают в должной мере внимания трудоустройству своих выпускников. Более того, первая работа опрошенных была не по специальности, и они выражают беспокойство по поводу того, что смогут найти работу по специальности. Для большинства опрошенных приоритетное значение при трудоустройстве имеет именно то, чтобы работа была по специальности.

Большинство респондентов также отмечают, что ввиду отчаяния по поводу своей безработицы, готовы взяться за любую достойно оплачиваемую работу.

Данная программа также повысит ответственность колледжей и вузов за востребованность на рынке труда специалистов, которых они подготавливают, и повышение конкурентоспособности образовательных программ.

Третье. Необходимо распространять **культуру наставничества и менторства** в организациях в виде специального проекта в государственном, квазигосударственном секторе, бюджетных и других организациях. Как отмечают респонденты, выпускники при трудоустройстве сталкиваются с разными трудностями, и, когда отсутствует преемственность поколений на работе, это отражается на общей эффективности работы.

Четвертое. Необходимо проводить **отдельную работу с молодежью NEET** – на постоянной основе вести мониторинг молодых людей, которые никуда не поступили и не трудоустроились, содействовать формированию их досуга, способствовать их саморазвитию, информировать о возможностях поступления в колледжи или вузы, а также о трудоустройстве. Это позволит предотвратить девиантное поведение молодежи, которая нигде не учится и не работает, а также открыть перед ними новые возможности.

Пятое. Необходимо проводить информационную работу о действующих государственных программах по поддержки молодежи в социальных сетях. Как показали ответы респондентов, большинство из них используют социальные сети в повседневной жизни, чтобы оставаться в курсе событий своего села или города. В это же время, результаты интервью свидетельствуют о низком уровне осведомленности молодежи о мерах государственной поддержки по трудоустройству и другим вопросам. Необходимо адаптировать информационную кампанию под интересы молодых людей.

IV. РЕЗУЛЬТАТЫ ЭКСПЕРТНОГО ОПРОСА

1. Проблема дефиниции, анализ численности, факторы ее изменения

В традиционном понятии к NEET относится молодежь, не принимающая активное социальное участие в жизни социума, то есть не трудоустроенная или не обучающаяся в ВУЗе и не проходящая квалификационное обучение.

Экспертам были заданы следующие вопросы: «Кого Вы относите к молодежи NEET? Существует ли, на Ваш взгляд, проблема определения категории NEET, насколько актуальна проблема разночтений?». **Большинство экспертов согласились, что существует проблема категоризации молодежи NEET.** Изначально данное понятие включало пассивную молодежь, но в сегодняшних реалиях этот термин может включать и лиц другой категории. **Некоторые эксперты отметили, что в данную категорию могут входить и женщины, находящиеся в декрете.**

«В практической деятельности мы к данной категории молодежи, в первую очередь, относим молодежь, которая является в текущий момент безработной, при этом незарегистрированной в органах занятости, вторая категория – молодежь, которая в настоящее время не обучается, не имеет соответствующее образование для трудоустройства. Две основные категории, при этом современная методика предполагает к отнесению данной категории иных лиц, там к примеру, люди, находящиеся в декретном отпуске» ***(Б. Алимжанов, руководитель Управления по вопросам молодежной политики Карагандинской области).***

«К категории молодежи NEET относится молодежь, которая не занята, не учится, которая находится вне сферы образования, вне сферы занятости. Проблема определения категории NEET существует, она актуальна, потому что надо понимать, что в эту категорию так же попадают женщины, находящиеся в декретном отпуске, не работающие после декретного отпуска, ухаживающие за своими детьми» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

«Сейчас распространяется понятие «фриланс» у молодежи. Если формально к этому подходить, то фрилансер – это тоже NEET, по сути. Он ведь, нигде не числится, никаких налогов не платит. Как раз-таки, именно фриланс преобладает в юном возрасте, ну, относительно молодом возрасте и как раз они и пополняют своим присутствием, в том числе я не назову конкретные цифры, но явно, что их немало. И их мы относим к NEET и к этому количеству относимся так, что им тоже нужна якобы помощь» ***(К. Акжалов, директор колледжа «Семей»).***

Эксперты также отметили, что необходимы четкие разграничения для определения лиц, входящих в данную категорию.

«Есть проблема, что нет понимания, что такое молодёжь NEET, нет чёткого разграничения разных категорий. Например, молодёжь NEET – это кто не работает и не учится… Человек, который не может себе в силу социального статуса, низкого уровня дохода своей семьи, учится, понятно, что нет диплома, нет работы и, если даже, если есть какой-то диплом, нет возможности трудоустроиться» ***(А. Чеботарев, директор Центра актуальных исследований «Альтернатива»).***

«…Кого мы имеем в виду, когда речь идет о NEET? Это молодежь, которой характерны все компоненты определения? То есть он или она должны одновременно быть безработными, нигде не обучаться или не проходить тренинг, или все же отнести только к одной из перечисленных категорий?

Правильнее было бы дать определение следующим образом: молодежь NEET – это молодые люди (мужского и женского пола) в возрасте между 15-24, не работающие, плюс не занимающиеся дальнейшим образованием, плюс и/или не занимающиеся профессиональной подготовкой» ***(Ж. Султан, консультант ЮНИСЕФ).***

Если **рассматривать разграничение термина NEET в международной практике**, то следует вопрос «Насколько унифицированы ее критерии в международной и отечественной науке? Является ли это серьезным препятствием для выявления статистических данных на международном уровне?».

Эксперты отметили, что отсутствие общей базы является препятствием для определения людей, входящих в вышеупомянутую категорию.

«На сегодняшний день, конечно, статистика будет разной, потому что у нас нет стандартов. Критерии, это вопрос второй, и сама наука по молодежи у нас не очень развита. Конечно, это и является серьезным препятствием» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

«Самая применяемая методологическая база, она в принципе унифицирована, то есть там соответствующие рекомендации по линии научных, с центром молодежи и других исследовательских институтов, они предполагают, чтобы мы продвигали молодежь по вышесказанным категориям, теоретически, но на практике сейчас обстоит довольно сложно» ***(Б. Алимжанов, руководитель Управления по вопросам молодежной политики Карагандинской области).***

«В отличие от безработицы или занятости, не существует международного стандарта для определения NEET. Это само по себе может затруднить работу международных советников стран по новым ЦУР. Евростат, МОТ и некоторые другие организации приняли следующее определение ставки NEET: процент населения данной возрастной группы и пола, который не работает и не занимается дальнейшим образованием или профессиональной подготовкой» ***(Ж. Султан, консультант ЮНИСЕФ).***

«Да, их число с каждым годом растет. Это очевидно, что оно растет. А если мы это будем оставлять в том же положении, то получается, что с каждым годом категория молодежи NEET будет увеличиваться, хотя бы с этого если начать, то есть, я считаю, что это устарело» ***(К. Акжалов, директор колледжа «Семей»).***

«Применяю дефиницию Евростат и МОТ: процент населения молодежи, которые не работают и не участвуют в дальнейшем образовании или обучении. К сожалению, в отличие от безработицы или занятости, не существует международного стандарта для определения NEET. Проблема разночтений актуальна. К тому же необходима детальная оценка, выходящая за рамки общего индикатора для того, чтобы правильно определить основные проблемы, которые могут стоять за данным индикатором. Более того, статус NEET распространяется на широкий круг молодых людей и обстоятельств, включая тех, кто активно ищет работу, а также тех, кто не работают из-за проблем со здоровьем, семейных обязанностей, отсутствия качественных рабочих мест на рынке труда, и ряда других причин. К примеру, определенное количество молодежи, которые не работают, не учатся или не проходят профессиональную подготовку, может быть признаком здорового перехода от учебы к работе. NEET не всегда указывает на маргинализацию молодежи, и исключает целую категорию работающих молодых людей, остающихся за чертой бедности (workingpoor), либо на низкоквалифицированных работах, без возможностей поднять квалификацию и перейти на лучше оплачиваемую работу. Необходимо

longitudinal исследование NEET, для понимания воздействия данной категории на экономику. К примеру, подобное исследование в Шотландии показало, что молодежь NEET чаще остаются безработными через 10 лет, либо работают на низкоквалифицированных работах» ***(эксперт, Представительство Всемирного банка в Казахстане).***

«Мы пользуемся международной классификацией, но я думаю, у нас должна быть своя классификация. Я бы отнесла сюда и самозанятых, и тех, кто занят, допустим в сельской местности, кто занят на сезонных работах, у кого есть подсобное хозяйство. То есть у нас это было бы по-другому. Я говорю, что нам своя нужна, наверное, это..., потому что у нас картина такая появляется, несколько позитивная. По сравнению с тем, как реально обстоят дела. По низкоквалифицированным, там надо выявлять у кого какой процент трудовых договоров заключают. Допустим, те же самые, кто на рынках и сервисах или сезонные работники. Я бы сказала, скорее всего, кто имеет отчисления – пенсионные отчисления, социальные отчисления, если по этой категории пройтись, может быть, туда глубже капнуть, а не только учитывать формальную занятость. Допустим, человек самозанятый и у него там личное подсобное хозяйство, но если он не делает социальные отчисления, то его можно ... и если он относится к категории молодежи, то его можно отнести к категории NEET, на мой взгляд. Нам надо расширять и у нас будет такая очень негативная картина и она будет ближе к реальности. Потому что опыт соприкосновения с сельской молодежью мне об этом говорит» ***(Ж. Тулиндинова, заместитель заведующего Секретариатом председателя Сената Парламента РК).***

По мнению экспертов, есть такая проблема в том, что к сожалению, если говорить о категории NEET, то большинство как местных исполнительных органов, так и центральных исполнительных органов считают, что этот вопрос касается только соответствующего министерства или уполномоченных управлений в регионах и т.д. Эти понятия необходимо выносить на широкое общественное обсуждение, чтобы этим вопросом занимались не только государственные органы, но этим вопросом должны в первую очередь заниматься соответствующие институты.

«В первую очередь, необходим более научный подход в этой работе. То есть, то, что мы сейчас делаем, мы можем назвать «работаем в поле». Без определенного научного и статистического бэграунда. То есть нам дают официальную статистику и на основе этого, в принципе, все удовлетворены состоянием дел. На самом деле к вопросу категории NEET нужно подходить более глубже, то есть здесь необходимо мониторить молодого человека непосредственно со школы. Вести его до того момента, пока он не трудоустроился или что с ним стало. Для того, чтобы эту категорию NEET в целом рассматривать с изначально, как возникает молодежь NEET. Мы работаем постфактум. То есть у нас есть определенные люди без работы, без образования, но при этом причины, по которым у нас возникает эта ситуация, они все еще не изучены. И, безусловно, я думаю, и соответствующие государственные органы, и институты должны уделять внимание как раз-таки вопросам первостепенным, откуда возникает эта проблема и что необходимо сделать. То есть принимать превентивные меры, а не работать постфактум» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

Согласно **официальной статистике, средняя доля молодежи данной категории в Казахстане составляет 6,9%.** Однако, по мнению экспертов эти данные не соответствуют реальности.

«Я думаю, что доля молодежи данной категории на самом деле выше. Потому что мы не можем посчитать категорию молодежи самозанятых... количество самозанятых, процент очень высокий, но у нас нет такой статистики, нет такой возможности по всей республике это сделать» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»)****.*

«...Мне кажется, недостаточно все-таки эта ситуация исследована, почему? Потому что нет понимания вообще, как это исследуется, категория. Скорее всего, это приблизительные данные на мой взгляд» ***(А. Чеботарев Директор центра актуальных исследований «Альтернатива»).***

«Полагаю, что реальная картина больше, чем 6,9%, с учетом того, что дистанционное обучение в Казахстане имеет формальный характер» ***(Ж. Султан, консультант ЮНИСЕФ).***

«...я думаю, что в любом случае небольшая корреляция будет, потому что мы еще не видим последствия пандемии, которая вот только-только мы начали все это ощущать. Понимаете, категория NEET из чего складывается? Из безработной молодежи, из экономически активной категории молодежи. То есть, чтобы нам считать человека безработным, он должен прийти в Центр занятости, написать соответствующее заявление, чтобы его посчитали безработным. А по факту же, количество безработных оно намного больше» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

По прогнозам экспертов, ситуация в Казахстане с NEET молодежью будет усугубляться в связи с постпандемийным пробелом в образовании.

«Ну, если останется так как есть, то будет хуже. Будет социальный взрыв. То есть, у нас, молодежь, она не испытывает на себе заботу какую-то. Она испытывает к себе требования. Вот ты по бюджету отучился, вот ты стипендию получал, вот ты должен! Вот так относятся к молодежи. Хотя, я просто имел опыт жить и обучаться в разных странах. Там вся молодежь обучается бесплатно и это естественно, скажем так, это обязанность государства обучать бесплатно молодежь. И именно там в упрек не ставят, ты трудоустроился или тыне трудоустроился, тебя не беспокоят ни о том, как тебя под формальное трудоустройство подвести. Они за само качество беспокоятся. И в конкурентной среде говорят молодежи, что иди учиться туда, где дальше ты найдешь хорошую работу, но выбирай сам. А у нас, просто, иди, где грант, потом за этот грант отвечай» ***(К. Акжалов, директор колледжа «Семей»).***

По мнению экспертов, **учитывая социально-экономическое положение страны, социальная помощь данной категории необходима.**

«Всем необходимо понимать, что это молодые люди, у которых нет образования, которые не работают, ничем не заняты и для того, чтобы не усугублять данную ситуацию необходимо работать по социализации, вопросами социализации данной молодежи» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

2. Факторы попадания молодежи в категорию NEET и основные проблемы

Большинство опрошенных экспертов считают, что в категорию NEET преимущественно можно отнести молодых людей, которые проживают в сельской местности, из-за нехватки рабочих мест в сёлах и с проблемой получением качественного образования.

«*Практика показывает, что в большинстве случаев попадает в категорию NEET сельская молодежь в виду того, что в сельской местности ограниченное рабочее место и отсутствуют ссузы и вузы»* ***(Ж. Султан, консультант ЮНИСЕФ).***

«… сельская, потому что там низкий уровень среднего образования, низкий уровень, вообще, доходов. Семья иногда не имеет возможности, даже для них, иногда среднее-специальное образование недоступно. Есть еще социокультурные факторы, но как-то не заложено, что на селе установки такие... профориентация в семье должна начинаться, родители должны передавать что-то. Социум казахский... то есть, скажем, не казахский, сельский социум, он сегодня в кризисе пребывает. Кризис идеологический, ценностный, нет видения будущего, образа будущего. Его нет у родителей, и соответственно, они не передают это и детям. Есть еще наши национальные, да... женщина, особенно женщина в селе, то есть, происходит архаизация общества, общественных отношений и женщина дома. Многодетность, все это влияет. Женщины больше склонны к попаданию в эту категорию. Но этническая принадлежность, все-таки именно, уязвимостью обладает, даже в большей степени казахи. Потому что, например, в других этнических группах, есть какие-то там профессиональные династии формируются в семьях. У русских, там особенно, если мать и отец медик, то и ребенок идет медиком… Например, те же самые дунгане или уйгуры у них там есть межэтническая поддержка, они там заняты на сельхоз каких-то своих формированиях и все. Сегодня казахская молодежь к сожалению, на мой взгляд, самая уязвимая в этом отношении» ***(Ж. Тулиндинова, заместитель заведующего Секретариатом председателя Сената Парламента РК).***

«Прежде всего, это молодёжь, которая не имеет образования в принципе, кроме среднего. И то, даже есть с незаконченным средним образованием. Наверно, надо по уровню образования смотреть: незаконченное среднее, законченное среднее, у кого-то колледжи. Это вот самая такая ниша, категория, то есть это люди, которые без образования» ***(А. Чеботарев, директор центра актуальных исследований «Альтернатива»).***

Однако, есть и эксперты, которые выразили мнение, что к этой **категории можно отнести и городское население**.

«*У нас и в городе хватает неблагополучных районов. И в сельской местности трудолюбивой молодежи тоже хватает. Тут я не делю абсолютно. Потому что в принципе вот эти, как у нас называют, традиционные скрепы наши, они везде. Молодежь им подвержена, к сожалению… Например, что у нас вот это понятие, как престиж профессии, оно почему-то осталось. Например, мальчик в 7-8 классе, ему нравится кушать готовить, в 9 классе хочет сказать родителям: «Я хочу быть поваром», а они ему скажут, ну, примерно: «Ты дурак что ли? Иди там, на юриста учись, типа такого. И это как в городе, так и в сельской местности»* ***(К. Акжалов, директор колледжа «Семей»).***

«Я думаю, что большая вероятность – это городское население, потому что у тех, кто в селе, у них очень много работы. У многих есть крестьянское

хозяйство, и они могут устроиться. Молодежь в селе – это другой вопрос. Это там досуг и т.д. А вообще, молодежь городского населения они больше входят в категорию NEET. По этнической принадлежности я, наверное, скажу, что это больше казахи… Больше казахи, без образования, наверное… я думаю, что человек, который имеет диплом, он всегда устроится на работу... самое главное, чтобы какое-то знание у него было, базовые знания, чтобы были и человек везде сможет устроиться… В основном это женщины, конечно, которые дома сидят. Ну и есть мужчины, конечно, не отстают от женщин, лежат дома, на шее родителей, которые вообще не хотят работать, такая молодежь у нас есть. Возрастная группа, до двадцати пяти лет. Старше двадцати пяти лет они уже не будут дома лежать, потому что у них уже и семьи есть, и какая-то ответственность есть. Самый пик это 18-25 лет, такой, наверное» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

К вопросу «с чем в большей степени связано то, что молодежь переходит в категорию NEET?», эксперты выразили мнение, что **внешние факторы могут повлиять на эти процессы, а государство со своей стороны пытается решить эти проблемы,** создавая различные молодежные проекты.

«*В первую очередь, это социальная поддержка. То есть у нас, я думаю, государственные программы, это «Первое рабочее место», «Молодежная практика» и т.д., как раз-таки стимулируют снижение уровня категории NEET. Если бы данных программ не было, то, безусловно, и процент молодежи, которая включена в категорию NEET был бы выше. То есть тем самым государство показывает, что государству небезразлична судьба молодежи, которая впервые выходит на рынок труда»* ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

«Я думаю, что это больше продиктовано внешними факторами. Внешние факторы – это отсутствие возможности трудоустроиться, отсутствие возможности получить сразу желаемую заработную плату и возможность трудоустраиваться по месту жительства. По месту проживания. Сразу скажу, потому что идет внутренняя миграция, а внутренняя миграция имеет не очень хорошие моменты» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»)***

«Я бы выделила внешний фактор, но прежде всего структура экономики нашей, что она в секторах, где… Первое – это экономическая политика, второе – социальная политика и третье – это общекультурные, бытовые установки, которые в семье» ***(Ж. Тулиндинова, заместитель заведующего Секретариатом председателя Сената Парламента РК).***

«Ну это однозначно самостоятельный выбор их… Я думаю, что любой человек, который будет искать себе работу, по своему желанию, на желаемую зарплату, желаемую должность, он может найти или добиться этого… Но если у человека самого нет желания работать, то государство никак не может на него повлиять… Потому что у нас столько программ, столько различных… разных дают…много у нас чего, но если человек не хочет, то он не будет работать» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

По мнению экспертов, проблемы молодежи, относящихся к категории NEET в большинстве случаев, носят специфический характер.

«*Очень специфический характер, я бы сказал. Сейчас мы в лидерах по суициду, по абортам несовершеннолетних и так далее. И это прям, вот, глубокая специфика. То есть, там просто, уровень психолога детского, скажем так... сейчас особую роль играют, потому что огромное информационное поле,*

да, забито разной информацией. И многое может ориентиры неправильные давать. И еще, скажем так, есть давление со стороны родителей, со стороны общества, со стороны государства. Получается, что у нас молодежь, она такая не защищенная. И вот эта их незащищенность, как раз проявляется в суициде и вот в этих всех проблемах» ***(К. Акжалов, директор колледжа «Семей»)****.*

«Конечно, в любом случае, мое мнение, что надо рассматривать каждый случай по отдельности… Специфические случаи попадания в категорию NEET и плюс еще, конечно же, необходимо учитывать региональные различия. То есть каждый регион, так как у нас страна большая и каждый регион обладает своими специфическими какими-то проблемами – это тоже влияет. И, конечно же, проблема внутренней миграции также влияет. То же самое из села в город, из региона в столицу, Алматы и т.д.» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

«… И почему у нас категория NEET, почему у нас много других проблем, распадаются браки, проблема жилья. Поэтому, мне кажется, на сегодняшний день две таких огромных проблемы, которые мы не можем решить, это проблема жилья и проблема безработицы. Но опять-таки, проблема безработицы – это зависит от каждого человека. Если он захочет, то он сможет найти работу. На цены жилья, конечно, государство возможно может повлиять…» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

Между тем, есть и мнение, что проблемы **NEET молодежи универсальны и больше обусловлены социально-экономической политикой.**

«Я бы сказала, что эта проблема, наверное, продлённая и более старшего возраста. Просто молодежь более ярко ощущает эти проблемы. Они универсальны достаточно. Проблема в целом связана с экономической политикой, отсутствием самой структуры экономики, которая не предполагает большого количества квалифицированных рабочих мест… Это проблемы всей экономики. Всей социальной политики и всего вот этого ценностного кризиса, идеологического вакуума. Но, конечно, на молодежи они более ярко видны, потому что сейчас она более многочисленная и она более уязвима» ***(Ж. Тулиндинова, заместитель заведующего Секретариатом председателя Сената Парламента РК).***

3. Молодежь NEET и система образования

На рост числа молодежи категории NEET влияют такие немаловажные факторы как слабая **профориентационная работа, отсутствие содействия в трудоустройстве.** В основном, абитуриенты выбирают специальность, на которую легче поступить на грант по причине низкого материального положения.

«Низкое качество предоставляемых образовательных услуг, коррупция в учебных заведениях, слабая вовлеченность преподавателей и менеджмента учебных заведений влияют на судьбу обучающихся» ***(Ж. Султан, консультант ЮНИСЕФ).***

«Это и качество образования… И здесь, конечно, объективные обстоятельства, особенно связанные с пандемией или переход на дистанционную систему, он значительно осложнил в принципе систему образования, начиная от школы и заканчивая вузом, это тоже надо учитывать. Это конечно ситуационный и временный фактор, имею ввиду пандемию, но в целом система, системные проблемы – это качество преподавания и плюс, это

проблемы трудоустройства, потому что ни вузы, ни колледжи не договариваются, как это было в советское время о том, чтобы было какое-то распределение или трудоустройство молодежи. Да что-то пробуют, отдельные колледжи не знаю. Вузы точно пробуют, хотя могли бы и колледжи, потому что они больше ориентированы на конкретные производственные сферы, чем вуз» ***(А. Чеботарев, директор Центра актуальных исследований «Альтернатива»).***

Большинство опрошенных экспертов **придерживаются мнения, что профориентационная работа с молодежью** является одним из ключевых моментов, влияющих в дальнейшем на уровень трудоустройства.

«Слабая профориентационная работа, слабый уровень вообще образования в целом, что приводит к тому, что молодежь не может определиться с трудоустройством… молодежь заканчивает то, куда легче поступить, но при этом нет желания и не работает именно по выбранной специальности» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

«Первое – это слабая профориентация на самом деле, потому что у нас молодежь идет больше на юриста, на экономиста, они не рассматривают технические специальности. Вообще у нас очень плохо агитируются такие специальности, которые дают колледжи» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

По мнению экспертов, отсутствие у данной категории **молодежи желания дальнейшего обучения связаны с рядом факторов**. Основополагающей точкой отсутствия мотивации у молодежи можно обозначить, как общественное давление при выборе специальности или вуза.

«*Тут проблема в профориентации. Опять же общественное давление, что вот эта профессия престижная, а вот эта – не престижная. Лучше сюда, зато 100% будешь при работе. Для меня самый яркий пример – это медсестра»* ***(К. Акжалов, директор колледжа «Семей»).***

С другой стороны, для молодежи не проводятся агитационные работы по техническим специальностям, а больше считается «престижным» обучение в вузах на специальностях, таких как экономика или бухгалтерия.

«На сегодняшний день молодежь не желает поступать на рабочие востребованные на рынке труда профессии, в основном всё те же проблемы, все хотят быть офисными работниками (юристы, бухгалтера и т.д.)» ***(эксперт, Центр занятости населения, г. Нур-Султан).***

«Очень будет неправильно говорить, что люди категории NEET не хотят учиться или не хотят работать… То есть нельзя говорить, что наша сегодняшняя молодежь потеряна, что они не хотят ничего делать, нет. Просто им необходимо дать возможность, подтолкнуть, помочь сделать первый шаг. Вот и все. Молодежь у нас талантливая и очень перспективная» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

Мнение экспертов разделилось, когда был задан вопрос о существовании связи между специальностью и безработицей. Некоторые обозначили, что связи в этом нет, некоторые наоборот отметили, что перенасыщение людьми одной специальности на рынке труда приводит к безработице.

«Нет такого нет, на сегодняшний день государство оказывает молодежи очень много мер государственной поддержки таких как «Молодежная практика», «Первое рабочее место», государственный грант на реализацию бизнес-идей,

гранты на обучение в вузах и колледжах» ***(эксперт, Центр занятости населения, г. Нур-Султан).***

«Безусловно, переизбыток специальности приводит к безработице, соответственно, риск увеличения категории NEET увеличивается» ***(Ж. Султан, консультант ЮНИСЕФ).***

«Но есть такие специальности, которые они закончили, но они не могут трудоустроиться, невостребованная специальность, их много. Надо идти, как бы переквалифицироваться на другую специальность. Это есть, есть связь между специальностью и безработицей. Это влияет, это опять-таки связано с профориентацией. Что правильно, если выбрана профессия будет, то человек сможет найти работу» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

При оценке функционирующей сегодня в стране системы профориентационной работы, **эксперты отметили о количественной ориентированности вузов,** но и не стоит исключать качество работы и образования самого вуза.

«*Многие ссузы и вузы нацелены на количество абитуриентов, нередко студенты оказываются разочарованными в выборе вуза, их ожидания часто не оправдываются»* ***(Ж. Султан, консультант ЮНИСЕФ).***

«Профориентационная работа не системная и не ориентирована на рынок труда (скорее механизм для вузов и колледжей обеспечить набор абитуриентов). Зависит от учебных заведений – качество работы варьируется» ***(эксперт, Представительство Всемирного банка в Казахстане).***

Следует пересмотреть подходы **профориентационной работы в школах. Может быть там должны быть профессиональные профориентологи**, а не учителя, которые выполняют это как часть дополнительной нагрузки. Поэтому профориентационной работе эксперты дают низкую оценку.

«Я думаю, что и школы, и колледжи, и институты уже начиная с момента прохождения практики закрепляли автоматически студентов, будущих специалистов за тем или иным предприятием… Я, например, в работе сталкиваюсь с тем, что очень много заочного образования у людей – как колледжи, так и вузы, но никогда они по своей специальности не работали. И в основном работа у них связана с какими-то краткосрочными и неофициальными источниками доходов» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

«Это проблема экономики. Сколько есть выпускников столько не может поглотить рынок труда. Всё упирается в то, что у нас просто нет нужного количества рабочих мест, при этом это должны быть качественные рабочие места – они должны быть легитимизованы, они должны быть с трудовым оформлением, они не должны находиться в серой зоне» ***(Ж. Тулиндинова, заместитель заведующего Секретариатом председателя Сената Парламента РК).***

При вопросе **о мерах государственной политики, необходимых для совершенствования механизмов разъяснения молодежи** основных вопросов по поступлению в колледжи и вузы, мнения экспертов разделились.

«Вы знаете, я не думаю, что государство должно зацикливаться на этом вопросе. Это, в первую очередь вопросы, связанные с колледжами и с вузами. То есть насколько конкурентоспособных специалистов они могут подготовить и насколько реально они могут трудоустроить своих выпускников» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

«Я думаю, что молодежь, она изначально, начиная с класса восьмого уже должна быть ориентирована куда и зачем, и какие специальности они могут получить, и что для этого нужно делать. И, может быть, как раз специализация классов, начиная, там, с восьмого класса, уже специализация классов должна быть» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

«Вы знаете, вот почему у нас много проблем в Казахстане, у нас все классно, есть программы классные, и проходят различные. У нас все хорошо. Но у нас идет неправильное разъяснение. У нас разъясняется научным языком, непонятным для молодежи, не интересно, а надо это делать простым языком. С правильным подходом сделать. У нас же сейчас модно стало через блогеров, через медиа каких-то социальных лиц делать какие-то рекламы. Это тоже кому-то нравится, кому-то нет. Мне кажется, что надо просто обычным языком, незамудренным, нормально рассказать молодежи. Правильная если будет подача, то у нас будет все хорошо. Потому что вся информационная работа идет в социальных сетях. Я не понимаю, когда огромные деньги тратятся на какие-то билборды, на баннеры, которые висят. Никто их не читает. Они нечитабельны. Может визуальная нужна, но такие огромные. Надо хорошие такие рекламы давать, креативные какие-то подходы давать работу» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

4. Молодежь NEET и рынок труда

При оценке уровня безработицы молодежи в Казахстане эксперты отметили высокие показатели и обозначили, что в основном, безработными являются недавние выпускники вузов.

«Молодежи безработной очень много. Во-первых, потому что у молодежи сейчас отбивается желание саморазвиваться. Вот они видят перед собой вызов, чтобы освоить какую-то работу, но они разворачиваются и уходят, к сожалению» ***(К. Акжалов, директор колледжа «Семей»).***

«В целом по Казахстану на сегодняшний момент показатель составляет более 3%, если не ошибаюсь, 3.6 или 3.9 – это по итогам второго квартала 2022 года, в среднем 4-5% по регионам. Я думаю, что это средний показатель, не такой высокий показатель, то есть наличие безработных на рынке труда это естественный процесс, они всегда будут. Вопрос в том, чтобы не допускать высокий процент» ***(Б. Алимжанов, руководитель Управления по вопросам молодежной политики Карагандинской области).***

«Уровень безработицы среди молодежи в Казахстане растет, так как на рынке труда высокие требования от работодателя (опыт работы)» ***(эксперт, Центр занятости населения, г. Нур-Султан).***

«Динамика в принципе очевидна. Я не знаю, как в Казахстане, но вопросы безработицы именно у нас в регионе, в большинстве своем безработная молодежь – это как раз-таки выпускники вузов, то есть это молодые люди в возрасте до 35 лет. То есть процент безработных после 35 лет, в принципе, очень и очень низкий. И, в первую очередь, нам нужно работать как раз-таки с молодежью до 29, до 30 лет» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

«Я считаю, что у нас уровень безработицы высокий. Отсутствием реальных рабочих мест можно объяснить это только и той заработной платой, которая предлагается» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

Также эксперты **поделились, с какими основными проблемами молодежь встречается на рынке труда и как молодежь может решить эти проблемы**.

«… Технически молодежь сама может справиться с этой проблемой. Работодатель такую возможность, в принципе, всегда дает. Работодатель говорит, вот испытательный срок, справишься, научишься делать то, что мы от тебя хотим – у нас оставайся, делай карьеру. Сейчас бизнес развивается и в любом случае им нужны руки. Но, у нас настолько развито иждивенчество: родители за тебя всё решают, учителя тебе оценки ставят, потому что им нужен средний показатель школы, его нельзя низким делать. Вот эта именно бюрократизация, она ясную картину как бы искажает и молодежь, когда это всё видит, она думает, что всю жизнь так можно будет искать какие-то дыры. А в реальной жизни их нет и потом у человека могут руки опуститься» ***(К. Акжалов, директор колледжа «Семей»).***

«Есть проблема, что молодые люди, окончившие вуз, ожидают высокие зарплаты, а когда им предлагают в начале карьеры трудоустроиться на какие-то менее низкие позиции с менее привлекательной заработной платой, то они к этому не стремятся и уходят работать в другие сферы не по специальности… У молодёжи должно быть понимание того, что и опыт, и зарплата, они имеют такое свойство повышаться по мере прохождения своего времени. В эффективном плане, что должно дать, те инструменты, которые мы сегодня имеем «Первая практика», «Первые рабочие места». Надо проинформировать молодых людей о существующих мерах поддержки. Всё-таки говорить о том, что молодёжь знает все нюансы этой программы, это не так по идее» ***(Б. Алимжанов, руководитель Управления по вопросам молодежной политики Карагандинской области).***

«Не востребованная специальность, нет опыта работы» ***(эксперт, Центр занятости населения, г. Нур-Султан).***

«Отсутствие опыта. Трудоустройство по знакомству. Отсутствие трудового договора, вследствие чего трудовые обязательства не выполняются» ***(Ж. Султан, консультант ЮНИСЕФ).***

«Незащищенность их трудовых прав. Они зависят о работодателя, но они ничего не могут потребовать. Им предлагают, например, стажировку без заключения трудового договора – это сплошь и рядом. «Серый сектор» - это 26%. Трудового договора нет и профсоюзов нет. Чем должны заниматься профсоюзы? Это очень жестко регулируется со стороны государства. Ну, у нас была такая установка, что мы поддерживаем малый и средний бизнес, весь акцент на них. Они топливо и основной двигатель экономики. А трудовые права, социальная защита наемных сотрудников и работников она была не важна. Профсоюзы они не имеют никакого веса, они формальные… Вот это главная трудность – защита трудовых прав» ***(Ж. Тулиндинова, заместитель заведующего Секретариатом председателя Сената Парламента РК).***

Эксперты рассказали о том, насколько часто молодежь данной категории обращается в Центры занятости. По мнению экспертов, ЦОНы имеют все необходимые инструменты для их трудоустройства.

«Я думаю, что именно эта категория молодёжи, она неактивный участник в господдержке, соответственно они редко обращаются в центры занятости. Поэтому я думаю, в этом направлении пассивная позиция молодёжи. А в случае обращения, я думаю, там достаточно инструментов для трудоустройства, направления на краткосрочное обучение. Опять же проблема заключается в том, что молодые люди по всей категории недостаточно

осведомлены о существующих мерах поддержки, их задача в центре занятости выяснять, использовать какие-то современные методы работы» ***(Б. Алимжанов, руководитель Управления по вопросам молодежной политики Карагандинской области).***

«Согласно работе программы Youth Corps Program, уязвимая молодежь редко обращается в центры занятости и молодежные ресурсные центры. Из тех, кто обращается – меры трудоустройства, предлагаемые центрами недостаточно эффективны (формальный подход, неинтересные вакансии» ***(эксперт, Представительство Всемирного банка в Казахстане).***

Большинство опрошенных экспертов выразили мнение об увеличении количества молодежной практики и ее финансирования, особенно в сельской местности.

«Я думаю, что не очень часто. Во-первых, они не умеют работать с такими центрами. У нас не даются основы навыков работы с ОУТИ в школьный период с работой таких центров. Надо изначально в школьных программах, чтобы были обучающие какие-то циклы по работе с ЦОНами, с ЦОМами – центрами обслуживания молодежи и так далее, чтобы они не боялись идти туда и не боялись контактировать с представителями этих центров, со специалистами этих центров. Я считаю, что нужно увеличивать количество молодежной практики, увеличивать срок их нахождения по категории молодежная практика, особенно для сельской местности» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

«Я думаю, что молодежь обращается в Центры занятости, так как есть спрос и с каждым годом поднимается зарплата. В этом году около ста тысяч, если я не ошибаюсь. Но опять-таки сто тысяч тенге – это для молодежи, которая закончила только университет и хочет начать свою карьеру, это очень неплохая сумма, так скажем. Особенно, возможно в регионах» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

Помимо этого, были **приведены примеры о том, с какими основными проблемами молодежь встречается на рынке труда** и может ли молодежь решить эти проблемы.

«Сама молодежь проблемы эти решить не может. Это уровень государственной политики. Да, меня удивляет, что та молодежь, которая была активна как студенты, и причем окончившие с отличием, они обращаются в центры занятости и готовы пойти на работу. Связанную с молодежной практикой, где там только в этом году оклад стал 93 тысячи, на руки они получают, а до этого в регионах это в два раза меньше они получают. Только в Астане, Шымкенте и в Алматы такая ставка по молодежной практике принята. То молодежь, да и взрослые считают как-то так, нельзя сказать слово оскорбительно, но у них какая-то стигма возникает, если они идут в центр занятости или встают на учёт по безработице. Для них это такой критерий такой очень, я бы сказала, стигматизирующий.

Вот, у нас в городе Управлением по вопросам молодежной политики создано четыре центра обслуживания молодежи. Мы выставляли своих дежурных, свои визитки раздавали, для того, чтобы молодежь, если она туда приходит, приходила к нам за консультацией юристов, психологов и так далее. Но я вам хочу сказать, что за четыре месяца перенаправления с этих центров обслуживания, молодежи не было. Это говорит о том, что молодежь в эти центры не ходит. Соответственно, у них нет информации о том, что они могут пойти в центры занятости, для того, чтобы получить информацию о получении работы по специальности» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

5. Молодежь NEET и общество

Следует отметить ряд последствий, упомянутых **экспертами, по причине долгого отсутствия работы и образования среди данной категории молодежи. Эксперты причисляют к таким последствиям рост преступности, бедность и радикализацию в обществе.**

«Потеря навыков, снижение социальных контактов вне семьи» ***(эксперт, Представительство Всемирного банка в Казахстане).***

«Ну, высокий рост совершения правонарушений и преступлений. Особенно, если это выпускники детских домов, там вообще очень высокий риск всего: попадания в категорию NEET, попадание в категорию риска лиц, которые совершают преступления, и в отношении которых могут совершаться преступления. Вообще, работая в последние полтора года с категорией дети-сироты, дети, оставшиеся без попечения, удивляет отношение государства к полному безразличию к их судьбе после того, как они выпускаются из детских домов. Полное отсутствие заинтересованности в их жизни дальше или в оказании им какой-то помощи… Вот, девочка закончила в этом году колледж и поступает в институт. Когда она стала сиротой ей было восемь месяцев. Очередь на жилье у нее в Карагандинской области, в городе Караганда, две тысячи какая-то! Реально вероятность получения квартиры, жилья, то есть, основы для того, чтобы дети категории сироты не попадали в категорию NEET и не попадали в группу риска, в общем, очень велика… И сейчас возможность поступления в институт у нее тоже достаточно высока, но возникает проблема жилья. А это приведет, если сироту никто не поддерживает, к срыву. Потому что учиться и обеспечить себе жилье – это невозможно» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

«Однозначно, это деградация. То есть человек если не занят, не работает, трудоспособного возраста, если он еще нигде не обучается, что это значит? Человеку надо как-то жить… обеспечивают его родители, в последствии это приводит к определённым семейным конфликтам, в том числе, поэтому я думаю, что эта проблема, она имеет критичные последствия, а не только связано с какими-то экономическими моментами, но и в целом, мы можем сказать о маргинализации» ***(Б. Алимжанов, руководитель Управления по вопросам молодежной политики Карагандинской области).***

Большое количество безработной молодежи в стране может принести неприятные последствия для страны и ее жителей. Эксперт отмечает причастность безработной молодежи к Январским событиям.

«Это опять-таки огромная проблема. Если человек долго не работает, нет у него никакого образования, это же опасная молодежь. Возьмем, например, январские события… Когда молодежь неграмотна, когда она не образована, нет среды нормальной, то это большая угроза для нас, это, во-первых. Это будущие наркоманы, это правонарушители. Это часть молодежи будет опасная для нашего общества… Поэтому надо работать, нужна тщательная адресная работа с каждой категорией молодежи NEET. Знать их данные, но опять-таки, наверное, все категории молодежи NEET по Казахстану опросить, наверное, очень сложно будет. Но если попытаться, то какую-то часть хотя бы, наверное, можно будет устранить. В каждом регионе по десять процентов хотя бы. Потому что это очень большая угроза. Я думаю, что те январские события, которые у нас были, это все такая молодежь, которые безработные, без образования ходят и когда им сказали, они пошли в эту сферу. Ну как бы где

легче, где быстрее деньги дают, туда и идут» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

Следует отметить о возможных угрозах, которые может нести данная категория населения для общества и о повышенных рисках среди них совершить правонарушение.

«Ни в коем случае нельзя рассматривать молодежь категории NEET как что-то связанное с маргинальностью. Это люди, которым необходима помощь, как я уже говорил. Я сам лично сталкивался с этой проблемой. После окончания столичного вуза я практически год и семь месяцев не мог найти работу. То есть, по сути, я являлся человеком категории NEET. У меня было образование, но я нигде не учился на тот период времени, я нигде не работал. И если мы будем просто всех, стереотипным мышлением, говорить, что если человек не работает и в данный момент не обучается и то, что он является представителем маргинальной молодежи, то тогда, в принципе, вся та работа, которой мы занимаемся, она просто напрасна. Это все частный случай. Наша задача просто каким-то образом классифицировать это и создать механизм, который поможет человеку выйти из этой ситуации, вот и все. Но, ни в коем случае, нельзя говорить о том, что представители категории NEET это потенциальные преступники или составляют какую-то угрозу обществу. Ни в коем случае. Это неправильная политика будет» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

Также экспертам был задан вопрос **о причастности молодежи NEET в Казахстане к маргинальной части населения.**

«Нет, я считаю, что как бы ... маргиналом у нас может быть и трудоустроенный человек. Он может быть маргиналом. И не трудоустроенный. Тут тоже взять сегодня наше телевидение, оно страшно маргинализирует общество. Человек целый день на работе был, устал, приходит домой, включает телевизор и смотрит то, что ему показывают и, естественно, он только глупее становится, я считаю. Поэтому тут само трудоустройство на это не влияет. Больше влияет окружение» ***(К. Акжалов, директор колледжа «Семей»).***

Многие эксперты согласились с тем, что **NEET молодежь относится к маргинальной части населения**. Однако несколько экспертов были не согласны с данным мнением.

«Я думаю да, то есть это связано с тем, что отсутствие доходов и средств для существования, оно в любом случае при отсутствии поддержки со стороны родителей, общественности все приводит к тому, что человек ищет способы закрытия своих потребностей, то есть я не говорю, что это обязательно какое-то, ну это и неформальное трудоустройство, это условно говоря, что еще молодёжи предлагают? Это, например, распространение синтетических наркотиков, предлагают хороший заработок, но при этом молодой человек должен понимать последствия, что это реальный срок» ***(Б. Алимжанов, руководитель Управления по вопросам молодежной политики Карагандинской области).***

«Молодой человек может увлечься какими-то радикальными и даже экстремальными идеями только потому, что на него вовремя не обратили внимания» ***(эксперт, Центр занятости населения, г. Нур-Султан).***

«Отчасти, да, определенный процент молодежи можно назвать маргинальной частью населения, и она представляет угрозу для общества. Среди них высокий риск совершения правонарушений – это однозначно. И самое страшное, что уровень статуса их жизни, он с каждым годом становится всё

ниже и ниже. Почему у нас увеличивается количество людей – бомжей, потому что это вот начальная стадия, от начала жизни в молодежной среде. Если молодежь сталкивается с тем, что нет прописки, нет жилья, нет работы – всё. Это криминализированные маргинальные группы молодежи. И в последующем это уже взрослая группа» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

Однако были и те, кто не был согласен с утверждением о маргинализации молодежи NEET.

«Нет данных для подобного заключения» ***(эксперт, Представительство Всемирного банка в Казахстане).***

Также эксперты выразили мнение по поводу степени изолированности не учащейся не работающей молодежи от общества, также приводились мнения о влиянии пребывания в данной категории на уровень вовлеченности в общественные процессы. Мнения насчет данных утверждений разделились, некоторые эксперты согласились, а мнение других не совпадали.

«Абсолютно нет. В любом случае, человек социальное существо. Помимо работы и обучения, у человека есть семья, есть друзья, есть родственники… Они точно так же выходят, общаются с друзьями, у них есть семья и т.д.» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

«Да, изолирована не учащаяся и не работающая молодежь от общества, от общественных интересов, от того, что происходит в государстве. Они не вовлечены в общественные процессы. И, к сожалению, среди них высок риск топопизации, я так называю. Это когда они могут быть вовлечены вот в такие стихийные митинги, стихийные забастовки… У нас в городе молодежь не знает, где акимат. Они не понимают, например, что есть управление полиции, которое на уровне города работает и есть Министерство внутренних дел. Точно так же как Министерство здравоохранения и управление здравоохранения, причем даже люди, имеющие образование, для них структурно это не выстроено… И этот низкий уровень образования, он как раз приводит к тому, что люди не понимают, куда они могут пойти, какой орган может им помочь. Вот это отсутствие знаний и навыков такого плана, оно как раз приводит к тому, что отсутствует уровень достаточного критического мышления у молодежи» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

«… Есть же умные хорошие люди, например, блогеры, они же тоже категория молодежи NEET. Получается не вся категория молодежи NEET изолирована от общества. Наверное, это больше те, кто без образования и без работы, они больше изолированы от общества» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

Эксперты подчеркнули, что есть **несколько способов выхода из категории NEET**. Помимо этого, был задан вопрос: «Насколько самостоятельно она справляется с этим?».

«*Выходят только те, кто каким-то образом, во-первых, продолжают образование, в колледж поступают, в вузы и потом уже легче, каким-то образом получив диплом, как-то дальше двигаться. Пусть не сразу люди найдут работу, но, по крайней мере, есть вариант как-то дальше развиваться. Все равно главное, чтобы были знания. Кому-то помогают родственники, знакомые, друзья, кто-то каким-то образом»* ***(А. Чеботарев, директор Центра актуальных исследований «Альтернатива»).***

«*Надо просто тщательнее адресную работу с ними вести. Больше мы никак не можем. Оттого, что мы там массовое делаем, нет, это не получится. Мне кажется, что нужна тщательная адресная работа с каждым человеком.*

Возможно, это будет долго, это будет нудно, но оно будет иметь больше эффекта» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

«Можно выйти из категории NEET при качественной поддержке ближнего окружения, а также при собственном желании» ***(эксперт, Центр занятости населения, г. Нур-Султан).***

«Мы говорим о молодёжи возрастной, в рамках от 18 до 22-23 лет. Я думаю, они самостоятельно могут выйти из данной категории ввиду того, что период становления, период поиска себя, человек может принять. Если говорить о более старших возрастных группах, то есть 25-29 лет соответственно, чем человек становится старше по возрасту, тем сложнее примкнуть к какому-то образовательному процессу или найти работу. Поэтому я думаю, что те категории, которые будут возрастные, они и нуждаются в поддержке государственных органов» ***(Б. Алимжанов, руководитель Управления по вопросам молодежной политики Карагандинской области).***

По словам экспертов, доля молодежи, выходящей из данной категории очень низкая. **Зачастую молодежи требуется помощь и поддержка от различных программ и правительства.**

«Очень маленький процент молодежи, которая самостоятельно выходит, справляется с этим… Это действительно, часто с определенными какими-то центрами, которых очень мало. С определенными людьми, которые как-то могут повлиять и придержать. У нас не развиты психологические службы для молодежи, а они в этом нуждаются. Вот эти молодежные центры, они не только как поддержка должны быть, но они должны давать хотя бы раз в день тарелку супа в течение месяца, для того, чтобы молодежь могла не думать о еде. О том, где заработать прямо сейчас, чтобы поесть. А могла думать о том, на какие курсы пойти, на какую работу пойти. Потому что на голодный желудок работы не будет. Ни учебы, ни работы не будет. Отсутствие жилья, даже просто койко-место – это как раз тоже его маргинализация» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

«А она выходит, да, из категории? Я не думаю, что это массово и позитивно. Есть ряд программ, как «Развитие женского предпринимательства». На мой взгляд, это хорошая программа, я говорила про категорию молодых матерей, которые с двумя-тремя детьми и, если там дают на развитие микробизнеса женского. Там выдается грант на покупку швейной машинки. Вот такие программы работающие» ***(Ж. Тулиндинова, заместитель заведующего Секретариатом председателя Сената Парламента РК).***

Следует вопрос: «Нужно ли государству стимулировать молодежь категории NEET по выходу из данной категории? Если да, то какие меры будут эффективными для такого стимулирования?» **По мнению экспертов, нужно больше внимания уделять образованию и не так, как сейчас это делается посредством повышения требований и показателей, а развитием.** Однозначно наличие такой прослойки, несет в себе большие последствия, но и государство должно быть заинтересовано и создать, и принимать меры по стимулированию.

«Безусловно, необходимо. Но человек ведь он в любом случае сам будет стремиться улучшить свою материальную составляющую. Получить общественное признание, улучшить свое качество жизни, завести семью, детей и т.д., и т.п. Это естественные потребности любого человека, и он в любом случае будет прилагать определенные усилия для достижения этих целей. Но мы живем в конкурентной среде. Безусловно, будут люди, которые будут выпадать из этой гонки конкурентной. В этом случае, конечно же, вот здесь как

раз-таки государство должно стимулировать и сделать определенную работу. Ну это то, что на сегодняшний день и делается. Те же самые программы «Молодежная практика», «Первое рабочее место» и т.д. Это все как раз-таки на это направлено» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

«… Получается, есть вот такое здоровое государство и есть здоровый рынок труда, здоровое общество, в которое эта категория молодежи NEET никак не интегрируется. Нежелание учиться, нежелание получить образование, нежелание работать и профессиональную квалификацию получать. Тогда да, государство интегрирует эту молодежь. Но государство что может предложить, как оно может решить проблему молодежи? Если это общегосударственная проблема. То есть, это отсутствие рабочих мест, оно всех касается, и даже человек, который старше сорока или пятидесяти, может быть даже в большей степени касается, чем молодежи… Какие можно предложить меры для молодежи, когда не решены на общегосударственном уровне. Это болезнь всей экономики, всего общества. А не то, что всё хорошо, вот только вот эта молодежь отбилась и маргинализируется. Поэтому я не совсем согласна с этим вопросом» ***(Ж. Тулиндинова, заместитель заведующего Секретариатом председателя Сената Парламента РК).***

«Если будет очень много молодежи категории NEET, это будет маргинальная часть населения. Поэтому государству, конечно, стоит их стимулировать, но опять-таки, чтобы у молодежи не было таких иждивенческих отношений, что государство все дает и т.д. Надо правильно стимулировать, нужна такая тщательная работа» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

«Я думаю да, с ними надо работать системно. Все вот эти молодёжные ресурсные центры, можно стать более открытыми, во-первых, должна быть информация по каждому. Центры в каждом регионе открыты, на сайте, чтобы люди знали, как заходить, где этот центр находится. Чтобы сайты были, чтобы было чётко написано, какие услуги эти центры предоставляют. Чтобы там была действительно разнопрофильная деятельность, психологическая консультация, юридическая, возможно по трудоустройству, включая государственные программы» ***(А. Чеботарев, директор Центра актуальных исследований «Альтернатива»).***

6. Государственные меры по поддержке молодежи категории NEET

Казахстан мог бы взять успешные кейсы зарубежных стран по работе с молодежью данной категории населения. В таком случае, возникает такой вопрос «Применим ли такой опыт в Казахстане? Как адаптировать такой опыт в Казахстане?».

«Если мы будем брать Европу, то опять-таки там. Почему я говорю о Центрах занятости в университете. Если мы будем брать Великобританию, любой вуз Великобритании, начиная с первого курса ведет студентов. Центр карьеры постоянно приглашает принять участие даже на небольших мероприятиях, на панельных встречах и т.д. После выпуска, Центр карьеры в течение практически месяца, то есть мы называем это Ярмаркой вакансий, а там это называется «Встреча с официальным работодателем», всем этим занимается университет. Если бы эта практика у нас действительно работала, мне кажется было бы очень здорово. Если бы наши университеты на самом деле заботились о трудоустройстве, имидже своего учебного заведения»

(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).

По мнению экспертов, любой позитивный опыт можно применять. Главное, чтобы это была не провозглашенная, декоративная программа, а в итоге реализованная в программа.

«… любой метод, любой кейс можно применить, если его правильно сделать. Мы же все такие же люди, возможно отношения разные, возможно среда другая, но мы тоже… Почему, например, в Сингапуре мало, в Японии наименьшее количество молодежи этой категории. Поэтому, мне кажется, мы можем применить, начать с какого-то региона, может ЗКО взять просто, посмотреть вот этот один. Есть ресурсные центры, поработать этим методом может, может в течение года. Исследование сделать, да? … можно начать с какого-то эксперимента, с какого-то региона и сделать это. И он реально покажет, что он применим» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

Эксперты приводили примеры зарубежного опыта работы с молодежью, в частности, были приведены примеры из **Европейских стран, таких как Германия и Чехия.**

«...Стимулирование работодателя брать без опыта работы человека и, наверное, очень много сезонных работ. В Чехии был, у них это называется бригады. Да, сезонная какая-то работа и вакансий там просто навалом. Вы просто записываетесь в бригады и эти бригады, ну, как вы в базу попали, вам постоянно что-то предлагают. Например, собирается бригада строить электростанцию где-то за городом, там проживание, питание, зарплата, чтобы туда попасть надо пройти двухмесячные курсы краткосрочные, и вперед. В советское время, это было развито. Сейчас мы немножко это утратили» ***(К. Акжалов, директор колледжа «Семей»).***

«Мне очень нравится опыт работы Германии. Почему мы не можем выстроить такую же социальную систему помощи как в Германии, у себя в стране? У нас достаточно средств, у нас достаточно людей, которые могли бы и хотели бы это сделать и даже на уровне волонтерства. Но, нет лидера или нет органа, который взялся бы за это и сделал. Почему в Германии очень много социального жилья, социальных гостиниц, социальных программ. Я смотрела программы для молодежи, которая вовлечена в употребление наркотиков. То есть, для того, чтобы простимулировать молодого человека, государство потратило же на него определённые деньги для того, чтобы он из этой категории неработающей, не учащейся и злоупотребляющей особи, этой ячейки молодежи, стал успешным» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

«Этот вопрос мы изучаем, в том числе и зарубежные, в каких странах это Германия, Япония, Норвегия, Скандинавские страны, там в целом понятно, уровень жизни другой и в чем особенность их мер. Особенность заключается в системном подходе. Если мы сейчас, условно говоря, работаем уже с последствиями, человеку восемнадцать лет, он не работает, не учится, а в тех странах это работа проводится уже в раннем возрасте, начиная в дошкольном образовании – это вопросы с профориентацией, формирование ценностей профессии. Этот опыт, я думаю, можно применить в наших реалиях. Но опять здесь вопрос идет уже о системном сильном межведомственном взаимодействии. Основной проблемой на сегодняшний день, я полагаю, что у нас слабая система взаимодействия, то есть каждый центральный госорган отвечает за свою аудиторию, за свой фронт работы. Но сейчас, в современных реалиях много ниш, отраслевых проблем, которые находятся на границе двух

центральных госорганов. Пример, вопрос молодёжной безработицы – это не только вопрос Министерства труда и социальной защиты, там должен быть интерес и комитета внутренних дел. Поэтому я думаю, что для того, чтобы перенимать и реализовывать этот опыт в нашей стране требуется проработка во взаимодействии с госорганами» ***(Б. Алимжанов, руководитель Управления по вопросам молодежной политики Карагандинской области).***

«В различных странах, например, в Японии, Великобритании и Германии, активно реализуются проекты по снижению доли NEET среди молодежи. В пакет таких услуг входят программы консультативной помощи и социальной поддержки» ***(Ж. Султан, консультант ЮНИСЕФ).***

Помимо этого, экспертами была обсуждена роль государственных программ по поддержке молодежи категории NEET и их эффективность. Ставился под сомнение вопрос об осведомлении, существовании и работе государственных программ молодежью. Экспертами были предложены варианты по совершенствованию программ, в том числе о способах по увеличению привлекательности и востребованности. По мнению экспертов, следует усилить профориентационную работу в организациях образования, **больше внимания уделить производственной практике.**

«На самом деле, что касается информационного сопровождения госпрограмм, мне кажется, они находятся на довольно высоком уровне. То есть найти информацию о той или иной государственной программе по поддержке молодежи не составляет особого труда. Что касается дополнительных мер, мне кажется, здесь необходимо работать с такими, знаете, имиджевыми компаниями. То есть, если мы говорим о молодежной практике и первом рабочем месте, то в основном, если вы посмотрите на статистику, практически 70-80% из списка потенциальных работодателей – это либо государственные органы, либо подведомственные организации государственных органов, а представителей частного сектора очень мало. И, я думаю, если Министерство труда и социальной защиты населения либо Управление координации занятости и социальных программ в регионах начнут работать с топовыми компаниями, с топовыми работодателями по привлечению данных компаний в работу по программам молодежной практики и первое рабочее место, то тогда они будут намного эффективней и желающих будет намного больше. Просто представим, если компания Шеврон, компания Eni или KPMG будут предлагать вакансии в рамках государственных программ. Тогда, конечно, молодежь будет смотреть на это как на действительно хороший социальный лифт» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

Помимо этого, экспертами **отмечается, что уровень осведомлённости о программах по развитию достаточно низкий,** в них принимают участие только за счет адресной работы.

«В советское время был определенный процент трудоустройства среди вернувшихся из мест лишения свободы. Каждое предприятие имело три процента обязательных, куда они должны были брать вернувшихся из мест лишения свободы. У нас сейчас такого нет. Не только по осужденным, поэтому их никуда не могут устроить. Даже в отношении социально-опасной категории, где государство обязано предоставить все условия для прохождения исправления. Для молодежи у нас тоже должны быть такие условия. В связи с тем, что все переходит в частные структуры и так далее, то есть у нас государственных предприятий уже нет. Но нужно делать социальные льготы

для предпринимателей, если у них работает молодежь, например» ***(О. Рыль, директор ОФ «Право»).***

По предположениям экспертов **государство должно больше информировать и четко работать через рассылку, чтобы молодежь знала, куда обратиться в социальных сетях в случае чего.**

«Я бы еще порекомендовала, чтобы молодежью категории NEET занимались не только молодежные управления, молодежная политика в целом. Я бы хотела, чтобы этим и образование занималось, и культура, и собес. Ведь молодежь категории NEET это не только молодежная политика, там же и профориентация, это правильный выбор профессии, это среда, это школа, это университет, это все. Поэтому тут нужно, чтобы целая команда занималась этим вопросом. Одна молодежная политика она не может повлиять и решить проблему. Нужно как-то в целом и нужен реальный мониторинг, нужен правильный подход, уйти от старого… Надо новый подход делать, по-новому делать и на языке молодежи объяснять» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

Выводы

По результатам экспертных интервью были сделаны следующие выводы:

1. Эксперты отметили, что нужно увеличивать количество рабочих мест по молодежной практике, ее продолжительность, особенно в сельской местности для более эффективного решения проблемы безработицы среди данной категории молодежи.
2. Эксперты предлагают пересмотреть подходы профориентационной работы в школах. Возможность консультации у профессиональных профориентологов и профессиональных психологов, которые помогли бы подростку определить его направленность в выборе специальности.
3. Эксперты отмечают необходимость более четкой формулировки молодежи категории NEET и сложность определения данной категории лиц в связи с отсутствием единой базы. Согласно статистике, средняя доля молодежи данной категории в стране составляет 6,9%. Не все эксперты доверяют данным статистики и считают реальную цифру в несколько раз больше.
4. Эксперты призывают соответствующие государственные органы и институты уделять внимание вопросам возникновения проблемы и осуществлению превентивных мер, а не принимать решения постфактум.
5. Подавляющее большинство экспертов считают, что молодежь недостаточно осведомлена о существовании и работе государственных программ. При этом, оценивая эффективность государственных программ, эксперты обращают внимание на необходимость пересмотра некоторых условий, в том числе размера заработной платы для молодежи.
6. Поскольку оплатить обучение по желаемой специальности не представляется возможным, молодые люди либо идут на специальность, на которую можно получить грант, либо делают общий неосознанный выбор. Учащиеся с низкой успеваемостью не имеют возможности поступить бесплатно. А многодетные и малообеспеченные семьи не имеют возможности получить образование, тем самым пополняя ряды молодежи NEET.
7. Причины, которые «подталкивают» молодежь к категории NEET, складываются из внешних факторов – семейных конфликтов, трудностей и разочарований на первом месте работы или отсутствия воспитательной работы в школе, семье.
8. По мнению экспертов, большинство выпускников не работают по специальности по причине отсутствия учета риска и анализа рынка труда при выборе специальности.

Рекомендации

На данный момент социальная сфера является основополагающей движущей силой страны, поэтому приоритетом является человеческий капитал. Для всестороннего изучения характерных особенностей молодежи категории NEET, причин ее вовлечения в данную категорию, продолжительность пребывания в ней, а также устремленность и перспективы выхода из этой категории, экспертами были предложены рекомендации.

Во-первых, эксперты рекомендуют вузам страны наладить сотрудничество с потенциальными работодателями. А также усовершенствовать работу Центров карьеры.

«С первого курса Центр карьеры уже должен вести студента и понимать, куда он завтра трудоустроится. Студентам нужно ежегодно на постоянной основе обращаться в Центр карьеры, узнавать какие у него есть возможности, куда он может пойти и т.д. То есть помимо учебного процесса Центр карьеры должен иметь такое же влияние. То есть пятьдесят процентов на учебные период, пятьдесят процентов как раз-таки на трудоустройство. Основная цель получения образования – это трудоустройство» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

Во-вторых, предоставить молодежи, особенно категории NEET, возможность прохождения стажировки или молодежной практики для приобретения опыта работы. Так как отсутствие опыта работы является одним из главных препятствий трудоустройства молодежи.

«Я думаю, что надо какую-то стажировку сделать. Не во всех предприятиях есть такое понятие, как стажировка. Вот, предприятие человека взяли по молодежной практике, надо конкретно делать мониторинг. Есть общественные организации, которые должны делать мониторинг: насколько эффективно выделяются эти деньги, насколько эффективно молодой человек проходит практику, обучается ли чему-то. Если человек реально, после окончания университета проходит по молодежной практике, он там чему-научился, может показать свою работу, навыки какие-то, то почему бы его не оставить там для дальнейшей работы» ***(С. Туманбаева, руководитель Корпоративного фонда «Болашақ»).***

В-третьих, эксперты рекомендуют переформатировать работу Центров занятости.

«У молодежи все еще есть такой стереотип, что если он обратился в Центр занятости, то значит он не реализовался в жизни, у него нет возможности трудоустроиться. То есть психологически этот барьер существует, между молодым человеком и обращением в Центр занятости. Именно поэтому я считаю, что Центр занятости должен стать чем-то вроде Коворкинг-центра, куда молодежь может приходить, не ощущая на себе этот психологический барьер. Тогда, мне кажется, вопросов таких не будет» ***(Д. Кульжанов, руководитель отдела Управления по вопросам молодежной политики Западно-Казахстанской области).***

ВЫВОДЫ

В целом, анализ результатов массового опроса молодежи категории NEET, глубинных интервью и экспертного опроса в комплексе позволяют сформировать видение по социальному самочувствию данной категории населения, актуальных для них проблем и их видения решения данных проблем, включая поддержку со стороны государства.

Первое. Результаты исследования показывают, что **социальное самочувствие, уровень удовлетворенности жизнью молодежи NEET напрямую зависит от уровня материального благосостояния семьи**. Результаты массового опроса показывают четкую корреляцию уровня удовлетворенности респондентов такими аспектами жизни, как взаимоотношения в семье, с друзьями, возможности для самореализации, доступность и качество медицинского обслуживания, доступность и качество образования, с уровнем дохода семьи. Такой вывод подтверждается и результатами глубинных интервью, в рамках которого установлено, что высокий уровень удовлетворенностью жизнью высказывают лишь те респонденты, которые находятся на обеспечении членов семьи с достаточно хорошим заработком. Остальные респонденты глубинных интервью, имеющие материальные проблемы, отметили обеспокоенность и состояние неудовлетворенности текущим положением.

Второе. Обеспокоенность текущим положением характерна не для всех респондентов. Согласно результатам массового опроса, 63,8% респондентов отметили, что обеспокоены тем, что у них нет постоянной работы/учебы, тогда как 36,2% отметили, что данный факт не вызывает их беспокойства. Результаты глубинного интервью показывают, что большинство из респондентов в значительной степени испытывают чувство тревоги и беспокойства по поводу своей безработицы.

Третье. Около половины респондентов заявили о том, что не ищут работу. Данные массового опроса показали, что на сегодняшний день работу стремится найти меньше половины респондентов – 41,7%, оставшиеся 58,3% в данный момент не заинтересованы в трудоустройстве.

Четвертое. Респондентам при трудоустройстве первостепенно важны заработная плата и комфортные условия работы. Работа по специальности и возможности карьерного роста являются не решающим фактором при поиске работы для большинства опрошенных. Как показывают результаты массового опроса, решающим фактором при выборе места работы для доминирующей части опрошенных имеет **заработная плата** (70,1%). Также 38,7% респондентов отмечают, что определяющим фактором при выборе места работы для них будут являться **удобные условия работы**. Возможности карьерного роста имеют решающее значение лишь для 14,7% опрошенных. Только 6,9% респондентов отметили, что для них имеет важнейшее значение, будет ли работа по полученной ими специальности.

Эти данные в некоторой степени подтверждаются результатами глубинных интервью. Некоторые респонденты отмечают, что им на данный момент **не особо важна сфера деятельности, первоочередное то, чтобы была работа и за нее платили. Вторая группа респондентов отмечает важность карьерного роста, и связывает карьерный рост с повышением заработной платы. В целом, с**реди ответов респондентов прослеживается линия, по которой **достойный уровень оплаты труда приоритетнее, чем престижность работы** и соответствие специализации полученному образованию.

РЕКОМЕНДАЦИИ

Первое. Необходима **новая модель профориентационной работы** с обучающимися школ. Одной из основных проблем, которые отметили респонденты, является высокая стоимость обучения. При этом, как известно, для казахстанской молодежи предоставляются широкие возможности для обучения в колледжах и вузах на бесплатной основе с предоставлением стипендий. Принимая во внимание то, что большинство опрошенных в школьные годы имели неплохую успеваемость, необходимо усиливать профориентационную работу на местах в общеобразовательных и средних школах, которая бы включала в себя информирование по шагам, которые необходимо им предпринять для успешного поступления в организации средне-специального и высшего образования.

Существующий подход не способствует целостному формированию представлений учащихся о системе средне-специального и высшего образования, ее ступенях и особенностях. Как показывает анализ респондентов глубинных интервью, высок запрос именно на бесплатное образование, и поступление на грант является одним из наиболее предпочтительных вариантов для молодежи ввиду отсутствия материальной возможности обучаться на платной основе. Эксперты также отмечают необходимость возможности консультации у профессиональных профориентологов и профессиональных психологов, которые помогли бы подростку определить его направленность в выборе специальности.

Также при ведении информационной работы необходимо учитывать то, что большинство респондентов в качестве основного канала получения информации отметили социальные сети.

Второе. Необходимо **предоставить молодежи, особенно категории NEET, возможность прохождения стажировки или молодежной практики на предприятиях для приобретения опыта работы.** Значительной частью опрошенных (27,5%) отмечается проблема нехватки профессиональных знаний и навыков. По данному вопросу также необходимо проводить информационную работу по действующим государственным программам и проектам, направленным на профессиональную практику и стажировку молодых специалистов, например, «Молодежная практика». Кроме того, с учетом развития и широкого использования молодежью возможностей информационно-коммуникационных технологий, важно внедрять новые форматы обучения и повышения квалификации молодых людей.

Эксперты отметили, что нужно увеличивать количество рабочих мест по молодежной практике, ее продолжительность, особенно в сельской местности для более эффективного решения проблемы безработицы среди данной категории молодежи. Эксперты отмечают, что **вузам страны необходимо наладить сотрудничество с потенциальными работодателями**, а также усовершенствовать работу Центров карьеры при вузах.

Третье. Необходима разработка программы **по трудоустройству выпускников колледжей и вузов по линии выпускающих учебных заведений**. Как утверждают участники глубинных интервью, на сегодняшний день учебные заведения не оказывают в должной мере внимания трудоустройству своих выпускников. Более того, первая работа опрошенных была не по специальности, и они выражают беспокойство по поводу того, что смогут найти работу по специальности. Данная программа также повысит ответственность колледжей и вузов за востребованность на рынке труда специалистов, которых они подготавливают, и повышение конкурентоспособности образовательных программ.

Четвертое. При реализации государственной молодежной политики необходимо проводить **отдельную работу с молодежью NEET,**

заинтересованной в трудоустройстве либо поступлении (поскольку не все из них, согласно результатам исследования, готовы к занятости) – на постоянной основе вести мониторинг молодых людей, которые никуда не поступили и не трудоустроились, содействовать формированию их досуга, способствовать их саморазвитию, информировать о возможностях поступления в колледжи или вузы, а также о трудоустройстве. Это позволит предотвратить девиантное поведение молодежи, которая нигде не учится и не работает, а также открыть перед ними новые возможности.

Пятое. Необходимо распространять **культуру наставничества и менторства** в организациях в виде специального проекта в государственном, квазигосударственном секторе, бюджетных и других организациях. Как отмечают респонденты, выпускники при трудоустройстве сталкиваются с разными трудностями, и, когда отсутствует преемственность поколений на работе, это отражается на общей эффективности работы.

Шестое. Необходимо усилить информационную работу о действующих государственных программах по поддержки молодежи в социальных сетях. Как показали ответы респондентов, большинство из них используют социальные сети в повседневной жизни, чтобы оставаться в курсе событий своего села или города. В это же время результаты интервью свидетельствуют о низком уровне осведомленности молодежи о мерах государственной поддержки по трудоустройству и другим вопросам. Необходимо адаптировать информационную кампанию под интересы молодых людей и, тем самым, повысить их вовлеченность. Информационная работа также должна быть направлена на профилактику протестного потенциала молодежи. Как показывают результаты опроса, часть респондентов готова присоединиться к акциям протеста в случае, если будут усугублены отмечаемые ими социально-экономические проблемы.